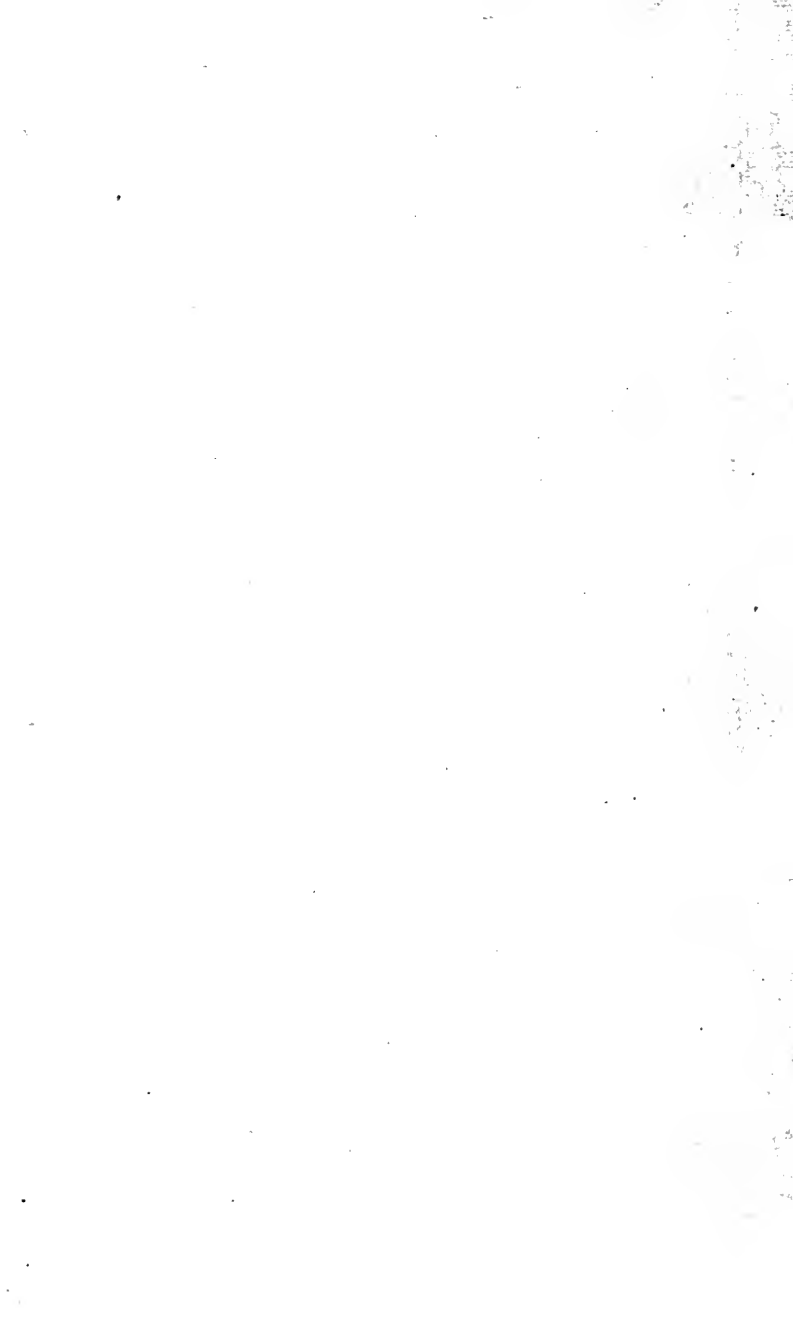
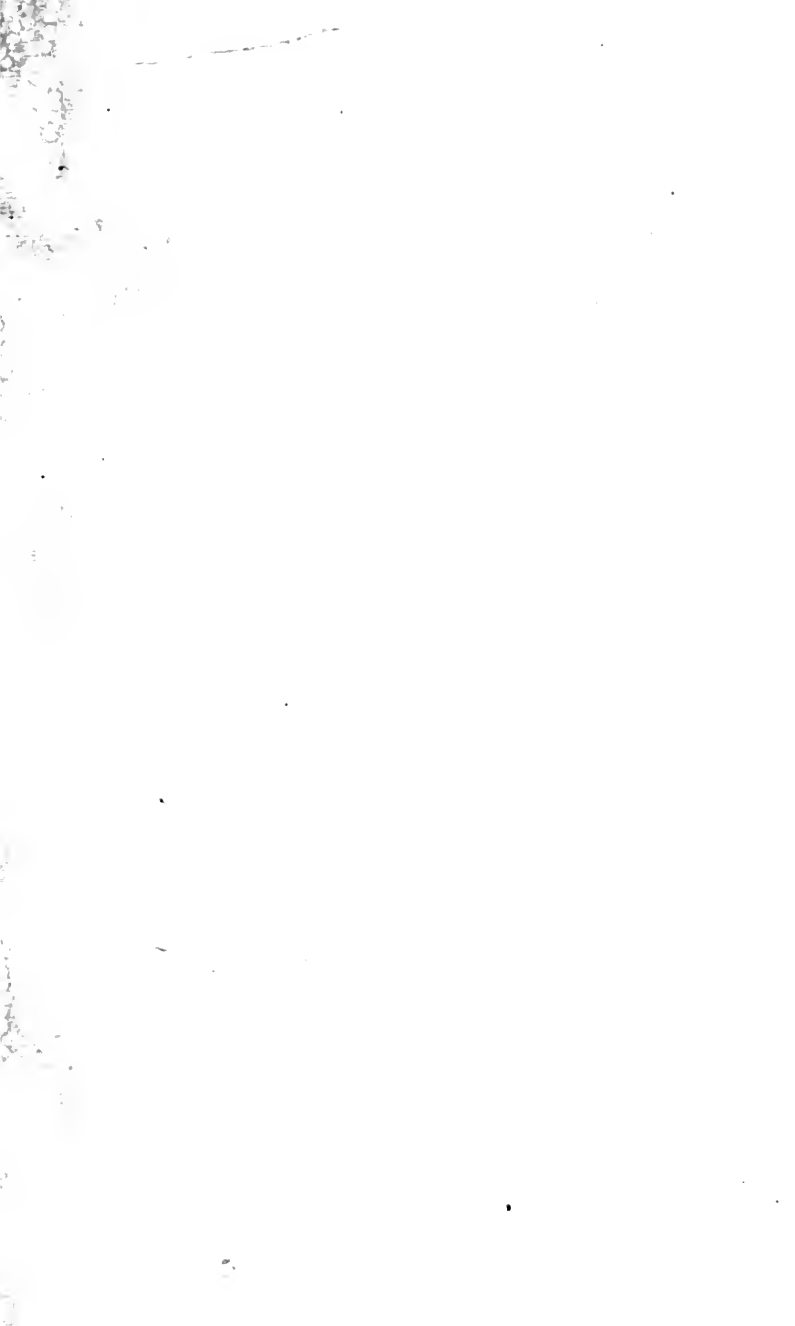
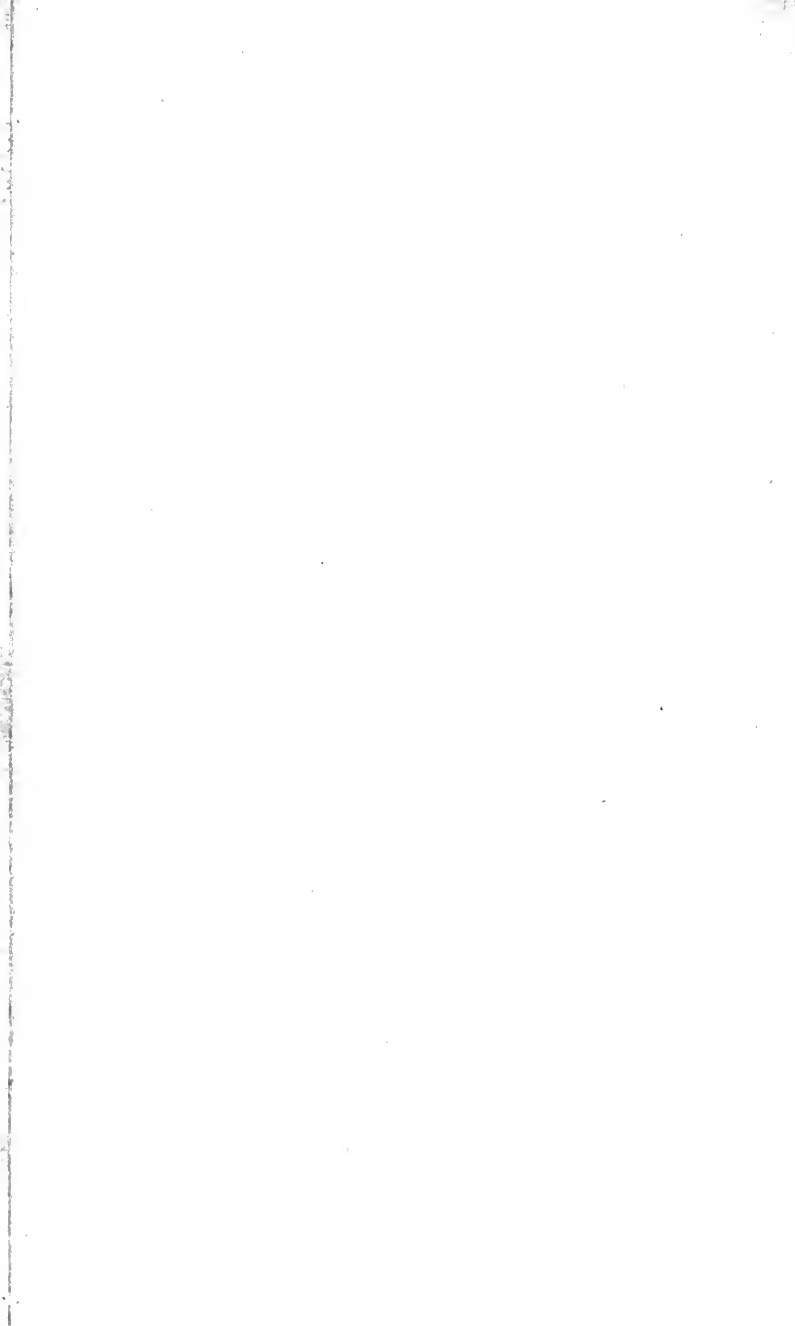

3 1761 01309592 2

UNIVERSITY
OF
TORONTO
LIBRARY

ISTORIA
LIMBEI ȘI LITERATUREI ROMÂNE

La Rouff
D41331

I S T O R I A

LIMBEI ȘI LITERATUREI ROMÂNE

DE

AR. DENSUȘIANU

Profesoru la Universitate.

EDIȚIUNEA A DÓUA

I A S I.

TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER Str. PRIMĂRIEI No 17.
1894.

11 + 4
2

Tóte drepturile rezervate. Esemplarele care nu vorů
purta semnătura autorului vorů fi urmărite conformů legěi.

Ar. Dumitru

P R E F A Ț Ă.

Edițiunea de față nu se deosebește ca fondul intru nimic de cea dintâi. Cu atât mai vârtos amă trebuit să păstrăm și sistema, care s'a recunoscut de toți, ca cea mai bună pentru a înfățișa o iconă limpede a evoluțiunii noastre literare și culturale. În acestu scop și caracteristica periodelor amă trecut'o la capitolele speciale din partea generală, căștigându astu-fel o mai mare omogenitate și concentrare, precum și o mai mare limpedime în espunere. Amă ținutu ca partea generală s'o turnăm de noă introducându cestiuni nouă și lămurindu-le tôte mai pe largu ca în întâia edițiune. În partea specială amă făcutu adaugerile și întregirile necesare.

În generalu ne-amă ocupat și cu acéstă ocașiune cu scriitorii până la 1860, și cu cei care nu mai suntu în vieță. În aprețierea scriitorilor amă preferit și acum caracterisăvî *scurte* și *precise*, care se imprimă multu mai bine în memoria fie-cărnă, de câtu lungi analise. Acésta amă putut'o face cu atâtu mai multu, căci asupra scriitorilor mai înseninați, cum și asupra altor cestiuni de însemnătate din istoria literaturii române noi amă publicatū deja studii și analise eritice amênunțite în *Cercetări literare* (lași 1887) și în *Revista critică-literară*, ér' pentru ușurare amă arătatū la fie-care cestiune și scriitorū studiile speciale făcute mai inadinsu și publicate de noi și de alții. În chipulu acesta amă inlesnitū înformațiunile și studiile speciale pentru orî-cine și mai alesu pentru profesori.

Pentru a ușura consultarea s'a adausu la fine unū *Indice* de lucruri și altulu alū scriitorilorū.

Acéstă a dóua edițiune îmbunătățită în multe privințe, sperăm că va întimpina celū puținū aceeași primire de care s'a bucuratū ântâia edițiune, care, peste așteptarea noastră, a fostū bine primită nu numai de presa română, dar și de cea străină, și atâtū în țeră, câtū și în străinătate, în scrieri seriose referitoare la literatura română, s'au primitū vederile espuse de noi.

Décă, precum se vede, cercetările și aprețierile noastre au fostū drepte, credemū că acésta avemū s'o mulțămimū și împregiurării, că noi în tótă vieța noastră de scriitorū nu ne-amū amestecatū în nici o coterie literară, în carī de regulă se cultivă particularismulū și multe alte rele deprinderi, care mărginescū orisonulū ideilorū, corumpū bunulū simțū, întunecă judecata séu o forțeză în direcțiunii false.

Rămânendū noi în chipulū acesta cu totulū independenți, amū putulū în cercetările și aprețierile noastre sē urmămū neturburați principiile sciintifice, care singure trebuie sē ne conducă, decă nu voimū sē rătēcimū însine și sē rătēcimū și pe alții.

Nimicū nu ne trece mai puținū prin minte, de câtū că amū fi fără greșeli, când sē scie că materia este destulū de grea și că amū fostū nevoiți sē batemū noi cei dintâiū acéstă cale anevoiósă. Pentru aceea vomū primi cu mare mulțămire observările și indreptările, care arū poté sē îmbunătățescă o a treia edițiune, când amū ajunge s'o facemū, căci bine scimū că progresulū atâtū celū individualū, câtū și celū generalū nu se póte face de câtū prin selecțiunea și primirea ideilorū și achisițiunilorū mai bune. Și precum noi ne ținemū fericiți a face acésta, avemū dreptulū sē ceremū s'o facă și alții—pentru binele nostru alū tuturorū!

Iași, Augustū 1894.

Autorulū.

TABLA DE MATERII

	Pagina
Prefața	1
Partea generală.	
Originea și formațiunea limbii	1
Teritoriul și nomenclatura	36
Dialectele limbii române	45
Epoca formațiunii și cele mai vechi urme de limbă.	51
Influențele : pasive	65
« active	83
Unitatea limbii	90
Serierea limbii	97
Amorțirea și deșteptarea limbii	106
Credințe, datine, instituțiuni	110
Momente istorice în viața l. române	120
Moravuri și cultură	128
Perioadele	158
Partea specială.	
Literatura populară	159
« « neserisă	160
« « serisă	180
<i>Prosa</i> : prospectivă istorică	184
Literatura bisericească	187
Istoria : epoca I	203
Cronice anonime	204
Epoca II a cronicarilor	208

	<u>Pagina</u>
Epoca III a istoriciloră 237
<i>Filologia</i> : prospectă istorică 251
Lexicografia 256
Gramatica 258
Filosofia 264
Jurisprudența 267
Elocința 272
<i>Poesia</i> : prospectă istorică 275
« lirică 285
« narativă 305
« dramatică 312
« didactică 320
« Nuvelă, Romană 328
Literatura dialecteloră 331
Indreptări și Intregiri 336
Indicele lucruriloră 337
« scriitoriloră 344

PARTEA GENERALA

CAPITOLŪ I.

Originea și formațiunea limbei române.

Limba română s'a născutū din graiulū vechiulū Poporū-Romanū, sēn, mai dreptū vorbindū, este o continuare a acestui graiū. Faptulū, prin care limba română 'și ie o pozițiune a sa deosebită și cu timpulū 'și crează o viață proprie, este învingerea totală a Dacilorū la 107¹⁾ d. Ch. de către Traianū, împēratulū Romanilorū. Învingētorulū nu se mulțămese a prefăce Dacia în provincie romană, ci în urma rēșboiulū îndelungatū rēmānēndū țera golă de locitori, totū-odată o și colonisēzā²⁾, va sē dīcā o romanisēzā, pentru-ca sē devinā romanā nu numai de dreptū, dar și de faptū, prin însăși originea locuitorilorū.

Până când Dacia s'a aflatū sub Romanī, și limba coloniei a statū sub influința limbei latine și a graiulū vulgarū romanū, atātū prin legăturile de administrațiune publică și militară, câtū și prin comerciū și peste totū prin legăturile sociale. Dreptū-aceea limba coloniei nu putē sē-se deosebescā într'unū modū simțitū de graiulū generalū alū Poporulū-Romanū. Totā deosebirea ce s'a pututū face în acestū timpū, este, că graiulū coloniei, prin separațiune de patria-mamă, s'a abstrasū

1) Mommsen, Corp. I. Lat III n. 550.—Gooss, Studien zur Geographie und Geschichte des Traianischen Daciens. Hermannstadt. 1874. p. 53

2). Eutropius VIII. 3: victa Dacia, ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat, ad agros et urbes colendas. Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta.

incâtă-va din curentulă celă mare ală graiului romană, a intratū în o viéță mai lină, mai puțină agitată, și prin urmare trebuia să remănă în desvoltarea lui mai conservativă de câtă graiulă generală romană. D'aici provină o sumă de vechi particularități, cari limba românească le-a conservatū din graiulă vechiū romană, pe când cele-l-alte limbi neo-latine le-aū perdatū în parte seū de totū.

Limba coloniei începe o viéță a sa proprie și independentă numai atunci, când patria-mamă o părăsește retrăgându-și pe la a. 274 protecțiunea și administrațiunea. Acesta este punctulă din care colonia începe a se specifica ca poporū deosebitū ; de atunci limba, legile și elementele sale, începū a se desvolta în unū modū ală seū propriū, conformū nóuei patrie, conformū împregiurărilor și trebuințeloră ce i se impuneaū. Colonia romană începe a deveni *Poporū-Română*, graiulă romană *limbă românească*. Pentru-ca să ne putemă lămuri asupra evoluțiunei limbei române, trebuie să precisămă mai de aprópe elementulă din care ea a eșitū, și în ce stare de evoluțiune se afla acesta când limba română s'a despărțitū din elă.

Limba latină clasică n'a fostū graiulă Poporului-Romană, ci limba clasei culte, limba statului și cu deosebire a scriitoriloră. Limba latină încă s'a născutū din graiulă populară de tóte zilele perfecționându-se și poleindu-se în modū măestritū sub influința și după modelulă limbei grecesci. Prin acésta latina cultă s'a despărțatū mai multū seū mai puținū de trunchiulă din care a eșitū. Dreptū-aceea pentru limba românească, în linia întâie și de unū deosebitū interesū, suntū urmele ce aū pututū scăpa și ajunge până la noi din graiulă vulgară ală Poporului-Romană, câtū și din vechile dialecte italice, care aū participatū la alcătuirea graiului romană.

Pentru a lămuri însă pozițiunea limbei române față cu graiulă vulgară romană, trebuie să arătămă, în tră-

săturii generale, cum s'a formată limba română din acestă graiă și în ce s'a deosebită de elă.

În fonetică particularitățile principale ale limbei române sânt :

- 1) sunetele obscure *ă* (ɤ) și *â* (ɤ),
- 2) șuerătorele *ce, ci* ; *ge, gi* ; *đ, ț, ș, z* (din *j*).
- 3) tocirile desinențelor cu deosebire la temele în *u* (o).

ă, â.

În privința acestor sunete este de însemnată, că ele se află constantă în toate cuvintele curată românesce, prin urmare sânt foarte vechi, mai vechi de câtă orice cuvinte străine introduse în limbă. Afară de acesta, cuvintele atâtă străine, câtă și nouă, sânt în generală refractare față cu aceste sunete, ceea ce indică atâtă vechimea câtă și proprietatea și particularitatea loră eminentă românescă. Aceste două sunete, ce există adă deosebite în limba română și în dialectele macedo-română și istriănă³⁾, în monumentele vechi până cătră finele sec. XVII nu se deosebeau în scriere unulă de altulă, pentru aceea le aflămă scrise de-amesteculă cu *ɤ* și *ɤ*. Acestă însă nu probăză că sunetele în graiă nu se deosebeau, ci arată numai neîndemânarea de a scrie ortografic pe acele timpuri, ceea ce se întâmplă mai rară cu aceste sunete chiar și astăđi. ba ună credă, foarte greșită, că ar' fi numai ună sunetă obscură. Probabilă într'ună timpă îndepărtată sunetulă obscură

3). Este absolută falsă ce susțină ună, că în dialectulă istriănă ar' lipsi sunetulă *â* (ɤ). Adevărată testele și glosarele publicate până acum nu sânt lămurite căci în unele cuvinte este semnată *â*, în altele unde ar' trebui să fie, nu e însemnată, sâ e semnată cu *ă* (ɤ). *Itinerarulă* lui I. Maiorescu, așa cum s'a publicată, este cu totulă impropriă pentru studiă filologice, testele și glosariulă lui Miklosich, ceva mai cu îngrijire dar' nu sânt scutite de confuziună și nesiguranțe. Din publicațiunile de până acum se vede că este mai rară, dar este. Despre existența lui *â* în dialectulă din insula Veglia veđi Ascoli. *Arhivo glottolog* v I. 438.

a fostă numai unul, care apoi s'a variat și bifurcată cu timpul. Că acestă timpă a trebuită să fie foarte îndepărtată ne probază faptulă, că amândouă sunetele să află și în cele două dialecte m.-română și istriiană, care și-au ruptă legăturile cu limba română din Dacia-Traiană înainte de anulă 1000 d. Ch. (v. cap. II).

În vechile dialecte italice și chiar în limba latină există sunete obscure. În dialectulă umbric și oscic adese ori *a* neaccentuată în silabele finale se întunecă într'ună sunetă reprezentată în inscripții prin ună *u* cu punctă de-asupra, va să dică ună sunetă între *o* și *u*, de exemplu :

umbric : *panta* muta și *etantu* mutu.

„ *quanta* resp. *tanta* muta.

„ *veskla* și *vesklu*.

„ *arvia*, *arviu*, *arvio* 4).

oscic : *viu uruvu molto* = *via curva multa* 5).

O întunecare a lui *a* în *e* o constată și vechii gramaticii latini : *tarterum* în locă de *tartarum*, *fetigati* în locă de *fatigati*, *secratum* în locă de *sacratum* 6). În limba latină deftongulă *ae* în sine și după aceea trecerea acestuia, începând încă din timpulă celă mai vechiă, în *e* 7), precum și vacilanța între *i* și *e* 8), *i* și *u* (*maxumus* și *maximus*) 9) ; toate acestea proveniau din cauză, că era ună sunetă obscură pentru care nu exista ună anumită semnă grafică spre a-lă pute fixa, precum nu avemă nici noi anumite litere pentru *ă* și *â*. Decă vomă considera, că asemenea

4). Huschke Die Iguv. Tafeln p 532 și 534.

5). Enderis, Osk. Formenlehre p. LVII.

6). Consentius, ed. K. V. 392. 17: barbarismus si quis dicat tarterum pro tartarum.—Probus, de nom. ed. K. IV. 212, 4: fetigati aut fatigati? melius fetigati, quod fetigo dicatur et fessi.

7). Schuchardt. Vocalismus. II. 1—91.

8). Quintilian I, 4, 8: „in herē neque ē plane neque ī auditur“.

9). Velū Longū: „I scribitur et paene u enuntiatur“.

sunete există și în dialectele italiene moderne¹⁰⁾, vomă trebui să admitemă că aceste sunete obscure (*ă*, *â*) suntă o vechie moștenire în limba română. Prin urmare pă-rerea aceloră, cară susțină că aceste sunete ară fi o moștenire din vechia limbă ilirică¹¹⁾, merită cu atătă mai puțină atențiune, căci limba ilirică este cu totulă necunoscută.

ce, ci.

Deja în dialectulă umbrică *k* (*c*) înainte de *e* și *i* se slăbise într'ună sunetă șuerătoră reprezentată acum cu *ç* acum cu *s*: *Çerhie, Saçe* (lat. *Sancius*), *poniçate* și *punisiater*, *vestiça* pe lângă *vesticia* și *vestisa*, *açetus*, *taçez* (de la *taceo*), *pase* și *pacer*, *façiu* și *façiu* (de la *facio*), osciună : *fasiã*¹²⁾.

În inscripțiunile latine asemenea reprezentată prin *z*, *s*, *ss* și *tsi*, *tsi* :

Luziae (Muratori 1704, 3).

Muzzie (*z=t* sâñ *c*?) ibid. 1892, 12.

Lissinia (Ephem. epigr. II. 602).

Felissiosa (Renier I. A. 2358).

Urbitcius (Gruter 1059 III¹³⁾).

În *Tsierna* (statio Tsiernensis C. I. L. III 1568) din o inscripție din Dacia dela a. 157 d. Chr. este evidentă acela-și sunetă a lui *c* în aceeași localitate ală cărei nume a rămasă totă acolo la Mehadia în riulă *Cerna*.

10). Papanti. *I parlari italiani* p. 322 : „Le vocali *a e*, sulle quale posa l'accento circonflesso (â. ê.) și pronunciano come l' *eu* dei francesi, ma temperato al quanto ; così in *Sânt* (santo) l' *a* si risolve quasi in trittongo (Sacunt). e il suono si assomiglia a quello d'una campana fessa”. ér la pag 618 : Indico con *ei* quel suono misto (non diftongo), che sta tra l' *e* e l' *i*. prevalendo però l' *i* ... : è quel suono che l'Arhivo Glott. vol I 443 in note, rapresenta col segno *ei* od *îi* ; ed a pag 447 ... con *ê* ed al uscita *îi*.

11). Dr Fr Miklosich. *Beiträge zur Lautlehre der rumunischen Dialecte. Vocalismus*. I Wien 1881 p 9

12). E. Huschke, op. cit. p 557—560 Enderis op cit p. XXXI.

13). Cf. Seelmann, die Aussprache des Latein p. 324.

ge, gi.

Deși *g* înainte de *e* și *i* urmate de vocale și mai ales în cazul când *e* și *i* sunt urmate de vre-o consonantă, nu ne oferă exemple numeroase de slăbire sêu sibilare, cu tôte acestea, orî câtă de puține, dar exemple sunt. Deja în dialectul oscicū avem *maiui*, *mai*, *dela magius maius*; *maie*-magis, *maimas*-maximae¹⁴), precum din *magis* rom. *maș*, francesă *mais*, lat. *maiestas* din *magestas*, *maior-maius* din *magior-magius*, *inienium* din *ingenium*, *veienti* din *viginti* m.-românū *iiinți*. Asibilatū în :

Giove	în locū de Iove	I R N. 695
Genoarias	„ „ „	Ianuaris (C I L. XII, 934 3189).
Genarius	} Seelmann op. cit. 239	
Genaria		
Cogiunta		

d.

Pe *d* slăbitū în *d̄* (*z*) l'afllămū în :

Osciculū *zico*,—*zicelei*, — *zicolom*—*ziculud* (lat. *dico* după Huschke, ér' după Zvetaieff *dies*).

Sabinicū : *Clausus*=*Claudius*; marsicū: *aisos*=*aidios*.
lat. *z*=*zes*=*dies*, (C I L. V. + 1667).¹⁵).

Zebus=*diebus* (Murator 1571, 1).

Oze=*hodie*, (C I L. VIII. 8424).

Zi=*dies* (Rossi 400, a. 392 d. Chr.).

Kalenzonis=*Kalendionis* (C I L. VIII. 9114).

Zaconus=*Diaconus* (C I L. III 2654).

Zonisius=*Dionisius* (C I L. VIII 7933).

t.

În inscripțiunile latine *ti* urmatū de vocală este adeseorî asibilatū și reprezentatū prin *tz*, *z*, *ts*, *si*, *ss*, *s* :

14). I Zvetaieff, Sylloge Inscript. Osc. Petropoli. 1878 p. 37 și Ph Ed. Huschke, Die oskischen u. Sabell. Sprachdenkmäler. Elberfeld 1856 p. 35, 64 și 289.

15). Ph Ed. Huschke op. cit 299 - 300.

- Caritze=Caritia (Fabretti VIII, XXIV).
Bonizza=Bonitia (Ibid. X 473).
Aequisia=Aequitia (I R N 5727).
Crescentsiam (Gruter p. 128 VII. 1. a. 140 d. Chr.).
Consiensia=Conscientia (Le Blant I G. 428).
Bansae=Bantiae, oscicū Th. Ed Huschke op. cit. 300.
Vessius=Vetius (Renier I A. 1283).
Sepsies=Septies (Le Blant I G. 411).
Diposisio=depositio (Ibid. 458 r).
Terensus=Terentius (C I L. VIII, 9927).
idus Marsas=idus Martias (Renier 3480).

ș. j (z)

Încâtă pentru ș, în monumentele graiului latină pân'a-cum nu s'aŭ aflată urme reprezentate prin anumite semne diacritice. Dar între nenumăratele afecțiuni ale lui s de care ne vorbesc vechii gramaticii latini nu-î cu neputință să fie existat și acest sunet și pôte numai greutății de a se face evident sunetul în scris este a se atribui lipsa orî-cărei urme despre ună asemenea sunet. În această credință ne întărește ună pasagiū din Q uintilianū, care vorbește de sunetele dulci și plăcute ale lui s ¹⁶⁾, și fără îndoielă ș este ună asemenea sunet. În dialectele italiene ¹⁷⁾ încă există ș, și în altă locū (capit. IV) 'lū vomū vedē și în limba română foarte vechiū.

Alte fenomene fonetice, care parū la prima vedere particularități ale limbei române, sunt asemenea vechi moșteniri din graiul romanū. Așa este z din j în *zacu* (jaceo) întocmai ca în graiul romanū :

Zunior (=junior) Le Blant I G. 11.

Ko^zore (=coniux) C I L. X. 719.

Zesu (=Iesu) Gruter p. 1858, 6.

16). Quint Instit. I. 11.6 : „Ne illas quidem circa s literam *delicias* hic magister feret.

17). Biondelli, Saggio sui Dial. Gall.-ital. pag. 198.

Zanuaric C I L. X 2466.

Ζουλιαι C I Gr. 6710.

Vacilanța între *e* și *i* și între *o* și *u* este asemenea moștenită din graiul român.—Alte fenomene caracteristice :

*In limba
română :*

In graiul vulg. român :

fii	fios=filios C I L. VI. 667, fies=filiis C I L. VI 5183.
fieți	fiae, Muratori, 1185, 12.
viu	vius C I L II 2988 3070, XII 2707, 4123 Ephem. IV 359. V.+1741. viu C I L. III 4586.
noș	noum C I L. II. 4969, 3.
ajutor	aiutor C I L. III 1967.
bătrân	Betranus C I L (Auct.) Nr. 491.
viața	Viatia=Vivatia C I L II. p. 450.
sânt	Santo C I L. VI. 736. V 8136, santa Le Blant I G. II. 178. sanctorum C I L. VIII 9285.
braț	bracio C I L. I 198, 52.
părete	paretem, paredes C I L. VI. 3714.
deu	Dieo C I L. VIII 9181.
om	omo C I L. VIII 6442.
osp	ospite C I L. III 2013.
oste	ostes C I L. III 3800.
cătra	cotra C I L. V+1716,+6249
erbă	erba C I L. III 6108.
avere	abere C I L. V. 4488.
mesă	mesa C I L. VIII+2189 8767 a. 8769, 8770, 8871. VI 3722, mesam VI. 1685+6249.
martur	martura C I L. I. 909 marturibus Le Blant I G. 412.
Troian	Troia(no) Ephem. epigr. IV. 781. Troian(o- poli) IV. 894 d. 30 Troianus Decius C I L. V. 1163.

Gladă (nu- Cladio C I L. II 4638,
me propriu Cladius C I L. VI. 667
istoric) Gladius și Claudio C I L. VI 15055.

Trecându la evoluțiunile flesionare, mai însemnate sunt următoarele fenomene: în flesiunea nominală s'a pierdut toate desinențele consonantice și în specială *-m* și *-s* ca cele mai dese. Acesta însă s'a întâmplat și în graiul român și încă din timpurile cele mai vechi, cum se vede din toate inscripțiunile dela cele mai vechi până la cele mai nouă :

Sub republică.

s omisă în nominat. : (în epitalfulă unui Scipion : Cornelio (I L. I. 31). Sexto, Usoro, Roscio, Opio, Lorelano, Trebonio, Herenio (C I L. 127, 143, 190, 158, 124—127, 111. 29, 31, 115). Albinu, Floru, Secundu, Theodoru, Longinu, Mariu, belissimu, optandu, barbaricu (Corssen, Ueber Aussprache etc. I. 291—292). — Antioeu, locu, tectu (C I L. 1023, 1095, 1313).

m. omisă atât în nominat. cât și acc. : epit. Scipionilor : Hunc *oio* consentient *optumo* fuisse *viro*.—pater regem *Antioco* subeget. — te in gremiu recepit terra. (C I L. I, 32, 35, 33). in montem Lemurino intumo (Ibid I. 149), donu dat și donu dant (Ibid. I. 168, 1175).

în acc. : Taurasia Cisauna cepit, cepit Corsica Aleriaque urbe.—magna sapientia... posidet. (C I L. I. 30, 32, 34).

Sub imperiū.

s omisă : ampliu (C I L. V. 4488). Crescentinu (Ibid. V+6203).

Mukianu (ibid. V. 3555).
Severu (ibid. V. 2039).
Veteranu (ibid. VIII 504).
Suru (ibid. VIII. 9493).
maritu (ibid. VIII 3613).
bonu, minu, titulu, anno, pieta (ibid. X. 4539).
unu (ibid. X. 5939).

m. omisū : donu (C I L. XIV. 2891, 3562, 25).
longu (ibid. XIV. 3002, 1427).
anu (ibid. XIV. 691. annu V.+5189).
circu (ibid. XIV. 1866).
Concessa (ibid. XIV. 1456).
cu (ibid. XIV 1868. co ibid. III. 2072).
cura agere (XIV. 102, 462, 2258).
dece (ibid. XIV 1646 bis).
donatu (ibid. XIV. 692).
eoru (ibid. XIV. 209, 581, 583).
fabroru (ibid. XIV. 299).
latu (ibid. XIV. 644. 1427).
meu (ibid. XIV. 1236).
sacru (ibid. VI. 10848. XIV. 1490).
septe (C I L. II 4331. V+1646, 4148. VIII.
1040. 4076.+8639. 9126. XIV 2148).
seppte (ibid. XIV. 3344).
monumentu (ibid. XIV, 1153 bis, 1417).
nemine (ibid. XIV 553).
su =sum (ibid. XIV. 914).
testamentu (ibid. XIV. 2934).
unu (ibid. XIV. 795. V+6257).
dece (ibid. VIII, 1040).
dece et septe (Rossi 14. a. 279 d. Ch.)
undeci anos (C I L. V+1745).
Quindecim (ibid. II 4331).
Sedeci (ibid. VI. 7260).
Mense unu f (ibid. V.+6257
Consulatu \ (a 409 d. Ch.).
longitudine (ibid. VI. 10241. a. 136 d. Ch.).

onore (ibid. IV. 1396).
salute (ibid. IV. 1237, 1593, 1684).
ventre (ibid. IV. 1391).
aliu (ibid. IV. 2070).
plenu (ibid. IV. 1391).
sinceru (ibid. IV. 2776).

Acéastă disparițiune a lui *m* și *s* finală nu era numai în graiul vulgară, ci și în ală clasei culte ¹⁸⁾.

Tocirea lui *-us -um* s'a impusă în multe cuvinte chiar și în latina clasică, în cătă unele cuvinte aă rămasă numai cu forma tocită : liber, faber, minister, cancer, caper, ager etc., altele s'aă susținută mai multă seă mai puțină cu amândouă formele :

socer și socerus
puer și puerus
uter și uterus
exter și exterus
infer și inferus
super și superus
hexameter și hexametrus
famulus și famul
cornicen și cornicinus
oscen și oscinum ¹⁹⁾
fidicen și fidicinum.

18) Cicero, Orator 48. 161 : quin etiam, quod iam subrusticum videtur olim aurem politius eorum verborum quorum eadem erant postremae duae litterae quae sint „in optimus“ postremam litteram detrahebant, nisi vocalis insequeretur Cf Quintiliană I 9. 38. Er' despre *m* finală Quintil. IX. 4. 39: etiamsi scribitur tamen parum exprimitur — Cătă de generală și puternică era disparițiunea lui *m* și *s* finală se vede și mai limpede din împregiurarea, că în poesia archaică latină *s* finală nu forma pozițiune necesarmente, ér' *m* finală în tătă evoluțiunea poesiei latine precesă de vocală și urmată de ună cuvântă începătoriă cu vocală seă *h* forma hiată. O împregiurare acésta din cele mai caracteristice pentru tocirea străvechie a lui *m* și *s* finală în graiul romană.

19) Fr. Neue, Formenlehre der lat. Sprache I². 75 seqq. II² 4 seq — Corssen op. cit. II 593.

Trecându la flesiunea nominală, mai întâi trebuie să ne întrebăm : nominativul substantivelor în limba română cu care casă corespunde din limba latină ? S'a admis în general, că nominativul în limbile romane, ca formă, corespunde cu acusativul singularul latină lăsându-se afară *-m*. Acastă regulă se constată mai bine la temele în *-e* : sôrte (sorte-m), môrte (morte-m), pesce (pisce-m), frate (fratre-m), însă într'altele apare când nominativul : gûtă (guttu-r), sânge (sanguis), peptă (pectu-s), timpă (tempu-s), lume (lume-n), mare (mare), jude (jude-x), șerpe (serpen-s), vultură (vultur) dar și vulture, arboră (arbor) dar și arbore, omă (homo), leă (leo), când ablativul : miere (melle), fiere (felle), lapte (lacte) ²¹). În câtă pentru temele în *-a* și *-o* s'eu decl. 1 și 2, s'a vădită din cele de mai înainte că atâtă *-s* și *-m* în nominativă, câtă și *-m* în acusativă, deja în cele mai vechi monumente ale limbii latine se tocise deja, s'eu cu alte cuvinte, în limba populară latină încă din epoca străvechie acusativul adese-oră nu se deosebia de nominativă, și apoi decă acăsta se află deja în monumente scrise, care totă-de-una suntă supuse unoră regule mai artificiale și mai conservative, apoi ce a trebuită să fie în graiulă viă ? Și după-ce în totă poesia latină *-m* finală urmată de ună cuvântă începătoră cu vocală s'eu ca *h* se lasă afară în rostirea versului dinpreună cu vocala premergătoare, ér' în poesia arhaică se lasă afară și *s* finală înaintea ună cuvântă începătoră cu consonă, conclusiunea logică nu pôte fi altă de câtă că *-m* și *-s* erau mai multă o pompă grafică, de câtă ună sunetă reală, cum adese oră s'a întemplantă și se întemplă până adă în scrierea limbiloră d. e. grăcă, francesă, englesă, germană etc.

De-aciă resultă, că limbile romane, prin urmare și

20). Este de observată că există și forme populare *lacte*, *sanguen*.

21). E. Seelmann, Aussprache des Latein p 314 seqq. și 356 seqq.

româna, în evoluțiunea loră populară ascedentă, în totu timpulă istorică apară egalisându nominativulă și acusativilă, pentru aceea, după părerea noastră, formarea nominativulă romanică dela acusativilă latină, admisă ca regulă generală, are o premisă greșită, căci ea se întemează pe presupunerea, că nominativulă romanică s'ar' fi formată din latina așa cum se află scrisă în carte, pre când chiar susținătorii acesteia regule admită evoluțiunea limbiloră romanice din graiulă populară latină.

Trebuie să recunoșcemă de altă parte, că limbile romanice din apusă fiindă supuse influinței latinei scrise atătu în biserică până ađi, cătu și în viața publică în totu timpulă evulă mediu, naturalminte s'aũ asemănată mai multă cu formele latinei scrise în ceea ce priveșce nominativulă formată s'eũ influințată de acusativilă latină, limba română însă, care n'a fostă supusă în aceeași măsură și atăta timpă la influința latinei, a continuată mai curată, mai nealterată și în această direcțiune evoluțiunea graiulă populară romană. Prin urmare o sumă de ipoteze fonologice, ce s'aũ întemeiată la noi pe pretinsa influință a lui -m din acusativilă latină asupra vocalei premergătoare, s'aũ născută din necunoștința evoluțiunii istorice și pentru aceea trecă în domeniulă fantasiei.

În privința casuriloră constatămă, că limba română, dintre tôte limbile romanice, a păstrată mai multe forme flesionare. Pe când celelalte limbă romanice pentru flesiunea nominală aũ generalminte numai două terminațiuni, una pentru sing. și alta pentru plur., limba română are cinci, și anume trei pentru sing: nom.-acus. genit.-dat. și voc., ér' două pentru plur: nom.-acus., genet.-dat., vocativulă se alătură la aceste două. Între acestea este caracteristică păstrarea sufixulă *e* în vocativă, pe când în tôte celelalte limbă romanice a dispărută.

Cea mai caracteristică deosebire în flesiunea nomi-

nală între limba română de o parte, ér' d'alta între graiul român și limbile neolatine, se crede a fi punerea articolului îndărăptul substantivului. Limba grecă care numai mai târziu și-a pus articol și înainte cuvântului, precum și limba latină, avea desinențele flesionare îndărăptul cuvântului. În deosebire latina literară n'a întrebuințat nici-odată articol înainte cuvântului, ci acesta se aședă în propozițiune numai prin schimbarea desinenței. Graiul român a început a perde forțe de timpuriu desinențele flesionare. Limba română a continuat și mai departe această operațiune până și le-a perdut aproape de tot. Dreptu-aceea pentru-ca limba să nu cadă în paralizie totală, geniul ei a reparat această pierdere pe altă cale. În locul desinenței flesionare vechi, care o perdue, substitue tot în același loc, adică la finele cuvântului, o altă desinență flesionară, seș așa numitul articol de adf. De ore-ce în limba română cuvântul slăbise și primise așa dîcendă o rană la fine, era naturală ca tot acolo să se pună și leacul.

Dacă celelalte limbi romanice au pus articol înainte cuvântului, ér' nu îndărăptu ca noi, acesta a provenit din o cauză forțe naturală. Celelalte limbi romanice nu-și tocise de tot desinențele când au început a întrebuința articolul, și dreptu-aceea în tocmă ca și vechia limbă grecă, pentru a mai releva în cât-va înțelesul cuvântului, au pus articol înainte cuvântului, căci dacă 'lă puneau îndărăptu, cuvântul devenia prea lung și neefonic.

În fine evoluțiunea limbilor ne arată, că un ramă alu aceleiași limbi pune articol înainte și altul îndărăptu, d. e. limba scandinavă cu art. îndărăptu și mamă-sa germană înainte; ér' Negri dîc *batala*, franceza : *le bateau* ²²). Limba română, punendă articolul îndărăptul cuvântului nu numai a procesă după legea

22). Diefenbach, Völkerkunde Osteuropas, I, p 33.

naturală și necesitatea psihologică de a întări cuvântul unde era slăbit, dar ceea ce este mai însemnat, ea totu-odată a rămas mai credincioasă geniului vechiu al graiului roman și peste tot al limbilor indo-europene, cari sunetele ce determină relațiunea (adecă articolul) 'lă lipescă la finele rădăcinii, nici-odată la început²³⁾.

Să vedem decă în graiul vechiu roman nu aflăm urme de articol.

Din timpul cel mai vechiu până târziu în latina bisericăscă, aflăm întrebuințat pe *unus* ca articol nedefinit :

- Plaut. Truc. II. 1, 39 : est huic *unus* servus violentissimus.
„ Pseud. V. 1, 38 : ibidem *una* aderat mulier lepida.
„ Merc. arg. II. 2 : *unius* ancillam hospitis.
Terențiu, Andr, I. 1. 90 : inter mulieres quae ibi aderant forte *unam* aspicio adolescentulam.
Cicero. Ad. fam. I. 9 : de *uno* acerrimo viro.
„ De oratore I. 29 : sicut *unus* paterfamilias his rebus desiderat.
„ Pilipp. I. 3, 7 : tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, non cum *uno* gladiatore nequissimo.
Curtius, IV. 54 : Alexander *unum* animal est.

În latina bisericăscă :

- Io. 6, 9 : est puer *unus* hic qui habet etc.
Mt. 26, 69 : accessit ad eum *una* ancilla.
Mc. 12, 42 : cum venisset autem *una* vidua pauper.

23). Schleicher, Compendium der vergl. Gram der indogerm. Sprachen ed. 4. p. 379.

Totū asemenea aflămū întrebuițatū ca articolū pe *hic*, *ipse*, și *is* ²⁴).

Fiindū-că la noi articolulū s'a formatū din *ille*, arhaicū *ollus* și *illus*, ne interesază foarte multū sē vedemū decă nu cumva deja în graiulū romanū avea înclinațiunea de a deveni articolū. Dar tocmai când nu amū afla urme în limba latină, din faptulū că din *ille* s'a formatū articolulū în tōte limbile romanice, rezultă că elū trebuie sē fie esistatū în graiulū romanū cu multū înainte de colonisarea provinciilor romane în afară de Italia și la tōtă întēmplarea articolulū trebuie sē fi esistatū desvoltatū destulū de bine în epoca colonisării Daciei, căci decă coloniile lui Traianū nu l'arū fi adusū deja atunci în graiulū lorū ajunsū într'unū stadiu de desvoltare, mai târziū nu l'arū mai fi pututū primi, prea fiindū isclați de Italia și în fine cătră capetulū sec. III-lea tăiați cu totulū.

În limba latină nu aflămū pe *ille* cu funcțiune de articolū, de nu cumva se simte o asemenea înclinațiune în espresiuni ca: *dies ille...*, *annus ille... quo*. O particularitate prețiosă însă care 'lū prepară pe *ille* pentru articolū și mai alesū în limba română, este de-o parte scurtimea prosodică a lui *i* (ille) cu care se află adeseorī aplicatū la Plautū și Terențiu, și enclitizarea lui în combinare cu *en* sēū *ecce*: *ellam*, *ellum* ²⁵). Dar înclinațiunea lui *ille* de a deveni articolū o aflămū foarte bine pronunțată în latina bisericéscă:

- Luc. 15, 12: cito proferte mihi stolam *illam* primam
et induite illum
Luc. 15, 23: et aducite vitulum *illum* saginatum et
occidite (eum).
Io. 14, 22: Iudas non *ille* Scarioth (ὁ Ἰσκαριώτης).

24). Rōnsch, Itala und Vulgata

25). Corssen, op. cit. II², 624 seqq. C. Müller,—Plaut. Prosod. p 282 seqq

- Io. 18, 17 : dicit (dixit) ergo Petro *illa* ancila (*ἡ παιδίον*) ostiaria.
 Io. 20, 4 : et *ille* alius (*ὁ ἄλλος*) discipulus praecucurrit citius Petro.
 Io. 21, 8 : *illi* alii (*οἱ δὲ ἄλλοι*) discipuli navigarunt.
 Giol. 2, 13 : in *illa* (*ἡ*) simulatione.
 Ezech. 26, 17 : civitas *illa* (*ἡ*) laudabilis.
 Baruch. 3, 36 : gigantes nominati *illi*. 6, 18. *illa* vasa aurea ²⁶).

La ună scriitoră latină din secolulă ală VI-lea aflămă : mediolum illud, Trucanti illi, species illa, illa faba, illa aqua ș. a. în care *ille* are funcțiune de articolă ²⁷).

Din tôte acestea rezultă, că *ille* posedea deja din vechiă în graiulă populară romană tôte calitățile de a deveni articolă în limbile neo-latine și în specială în limba română ca enclitică sêă postpusă ²⁸). Pentru enclitizarea și postpunerea lui *ille* măă există și alte fenomene ale acestui pronume, care l'ăă predistinată la această funcțiune.

În latina literară, dar' măă alesă în graiulă vulgară același cuvântă se deosebia în privința energiei și precisiunei înțelesului după accentulă ce i se da. Așa *iste*, *ipse*, *ille* cu înțelesă deictică și țină accentulă regulată pe întâia silabă, ér' determinatôră sêă cu nuanță de articolă se accentuează pe silaba ultimă : *istè*, *ipsè*, *illè* ²⁹). În chipulă acesta slăbindă silaba ântăie cu timpulă, a călătă cu totulă, și *ille* în limbile romanice cu excepțiune lui *il* a devenită *le*, *lo* (*lu*), *la* (*a*), ér' *ipse* în unele dialecte italiene (Sardinia) ca articolă *so*, *sa*.

26) Rössch, Itala u. Vulgata p. 419 - 423.

27) Epistola Anthimi de observat. ciborum ad Theodoricum regem. citată la Dr. I. Iung. Die rom. Land. p. 475.

28) În ună testă vechiă de dialectală italiană (genovesă se află articolulă *fem* -a postpusă. Papanti, op. cit p. 21, 23 nota 15.

29) E. Seelmann, op. cit. p. 49 50

În conjugățiune limba română a conservat unele particularități, cari le-aŭ perdutŭ celelalte surori, d. e. : în impf. și plus-qpperf. indic. a păstratŭ sufixele personale în *-m*, perfectulŭ în *-uŭ*, vechiulŭ perfectŭ cond. în *-rem*, la Macedo-Români usitatŭ și ađi în *-rim*; supinulŭ și forma participială în *-toriu* usitată cu funcțiune verbală, cu deosebire în cărțile vechi. În fine sufixulŭ *-m* în *sum* și *am*, care'lŭ aflămŭ întocmai și în dialectulŭ brescianŭ³⁰⁾.

Ce se ține de timpurile compuse sėu ausiliare, acestea erau o necesitate, după ce limba română ca și surorile sale, a perdutŭ multe din timpurile simple. Dar' și usulŭ ausiliarulŭ l' aflămŭ deja în limba latină, căci și ea formeză o sumă de timpuri cu ausiliarulŭ *sum*. Limba română, ca și surorile sale, și-a mai înmulțitŭ nu numai timpurile ausiliare, dar a mai formatŭ afară de *sum* și alte două ausiliare, pe *am* și *voiŭ*. Pe amėndouă acestea, *habeo* și *volo*, le aflămŭ deja în limba latină întrebuintate ici coela cu funcțiune ausiliară, d. e.

Plautŭ, Pseud. 581 : *illa omnia missa habeo, quae ante ocepi.*

„ Stich. 362 : *imo omnes res relictas habeo...*

„ Bach. 550 seqq. : *Me... accuratum habuit quod posset mali facere in me.*

Hieronymus, Ep. 26, 1 (Ed. Vallarsi și Maffei) : *ipsa quaesisti, quid ea verba, quae ex Hebraeo in Latinum non habemus expressa apud suos sonarent.*

Volo cu infinitivŭ, ca la noi, în sensŭ de viitoriu :

Hieronym. Ep. 27, 2 : *scitote, cum ista legeris, ... meum, si fieri potest, os digito velle comprimere (=compresurum).*

30). Gabrielle Rosa. Dialetti, costumi e tradizioni delle provincie di Bergamo e di Brescia, Bergamo 1855 p. 12 : „Am=dobbiamo, in questo modo *am de'n da*=dobbiamo andare... *Am* poi più frequente si usa per noi così *am sè*=noi siamo.

Hieronym. Ep. 119, 12 : *volens* ad alias questi-
unculas *respondere* (=responsurus)... a
fratre Sisinio admonitus sum, ut et ad
nos et ad ceteros sanctos fratres... lit-
teras scriberem.

„ Ep. 119, 11 : haec celeri sermone dictavi,
quid eruditi viri de utroque sentirent
loco, et quibus argumentis suas *vellent*
probare sententias etc.

Ca în română aflăm și în latina vulgară infinitivală
prepositională cu *ad*, rom. *a* :

Io. 6, 52. quomodo potest hic nobis carnem dare *ad*
manducare.

Sirac. 45, 20 : ipsum elegit ab omni vivente *ad offerre*
sacrificium deo ³¹⁾.

Sufixele personale *-s* și *-t* au dispărut, s'a păstrat
însă *-m* (mus) din 1. pers. plur.

În a doua pers. sing. pasivă *-s* dispăruse în graiul
vulgar latin deja din timpurile cele mai vechi, și for-
ma tocită în *-re* din *ris* s'a impus și în literatură în
tote timpurile, ceea ce arată energia acestui fenomen
în graiul viu ³²⁾. În câtă pentru *-t* din a 3-a pers.
sing. și *-nt* 3 pers. plur. se află nu tocmai rară că-
dută în inscripțiunile latine :

în a 3-a pers. sing. : ama }
 vota }
 peria } C I L. IV. 1173
 valia }
 nosci }

31). Rönch op. cit. p. 430 *Habeo* și *volo* se află desu și la
clasicii cu nuanță de auxiliare; numeroase exemple a se vedea la Dr. R.
Kühner. Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache Hannover
1878 II p. 528 și 571.

32). Dr. R. Kühner, op. cit. I p. 441.

e (=est) Rossi 48 a. 338 a. Chr.
Orelli 5043.

es (=est) C I N. IV. 1234.

dete (=dedit) C I L. I. 62, 169, 180

de(de)e (=dedit) C I L. V. 926.

fece (=fecit) C I L. V. 926.

posi (=posuit) C I L. V. +1685.

vixi (=vixit) C I L. VIII. +52.

nt în a 3-a pers. plur. : feceru C I L. V. 1325.

(d)edero C I L. XIV. 2891.

În privința sintaxei, decă amă lua de normă sintaxa latineî clasice, naturalminte amă afla o mare deosebire. Lucrul se schimbă însă cu totulă când vomă lăsa la o parte sintaxa măestrită și grecisată a clacisității latine și ne vomă îndrepta atențiunea la sintaxa graiului vulgară. Adevărată graiulă vulgară nu-lă cunoscemă decă în urmele ce s'au străcurată în unii scriitori și în inscripțiuni. Pentru cestiunea năstră însă aceste urme suntă de-ajunsă spre a ne lămuri asupra pozițiunei limbei române față cu sintaxa graiului romană. Limba latină arată multă măestrie în aplicarea casurilor, timpurilor și a modurilor. Tăte acestea făceaă ca stilulă să fie deasemenea fărte măestrită, alcătuită cu multe finețe, impletituri și întorsuri care numai cu anevoe se puteauă înțelege de cei fără sciință de carte. Aceste măestrii n'auă esistată însă nici în scrierile latine măi vechi, când a-decă graiulă populară nu fusese cu totulă năbușită, precum acăsta se vede din poezii comici și măi alesă din Plaută și din prosa lui Cato celă bătrănă în opera *De re rustica*, — nici în unele scrieri din timpulă decadentei, când a-decă graiulă populară ajunsese éráși să-și eserciteze influința asupra limbei scrise, și astă-felă în așa numiții *scriptores historiae augustae*, în Petroniu Arbiter, precum și în așa numitele *Itinerari* aflămă ună stilă naturală, simplu și ușoră. Stilulă celă măi populară 'lă aflămă în scriitori creștini și măi alesă

în fragmentele bibliei latine *Itala* și *Vulgata*. În inscripțiunile aflăm asemenea neenumărate și prețioase urme de simplitate sintactică.

Unu fenomen important sintactic în general pentru limbile neo-latine și în special pentru limba română față cu latina, este forma, numărul și regiunile prepozițiilor. În latina literară prepozițiile erau mult mai puține și cu funcțiuni mult mai restrinse, în graiul popular roman însă ele erau mult mai numeroase și aveau o viață mult mai puternică și mai variată. Așa aflăm un mare număr de prepoziții compuse, care au trecut și în limba română:

depost — de-apoi
deretro — în-dereptă
inpost — în-apoi
deforis — de-afară
aforas, aforis — afară
deintus — dintru
deinter — dintre
decontra — de cătră
insuper — înspre (moldov.)
desuper — despre
asuper, adsuper, asupra — asupra
desupra — desupra, de-asupra
desubtus — desubtu
desub — de sub
deprope — de-aprope
aprope — aproape
perin — prin, arch. prein
inante — înainte ³³).

În cât se atinge de elementul lexical al limbii române față cu limba latină și cu limbile neo-latine, tre-

33). Archiv für lat. Lexicographie und Grammatik V. 321—368 VII. 408. — Rönisch *Itala* und *Vulgata* p. 231, 235.

bue să observăm, că după starea actuală a cunoștinței materialului lexical al limbii române, comparațiunea, din punct de vedere al cantității elementului romanic, lasă încă de dorit, căci s'ar' părea și unii ai și susținut'o, că elementele străine ară fi multă mai numeroase de câtă fondulă latină.

Asupra acestei chestiuni se va vorbi mai în jos. Cu această ocaziune punem în vedere următoarele :

Elementulă lexicală nu s'a adunătă încă din graiulă viă, nici chiar din monumentele scrise. Indată ce sgândărimă ceva mai adâncă în graiulă viă ală poporului și în monumentele vechi dămă peste-o avuție neașteptată de cuvinte latine, din care alegemă în următoarele ună mică specimenă ³⁴).

Accera, vultură (S. Fl. Mariană, Ornit.).

Aciră, (M. Etimolog.) ceră, pretindă, așteptă, (acquiroy).

† *Adăvădescă*, risipescă, cheltuescă (Varlaam, Dositei);
 convasare=adună, la Ter. Phorm. 192, prin urmare de la *ad-de-vasare*.

Agestă, ieziură, zăgază (aggestus, Tacită, Aur. Vict.).

Agetă, (M. Etim.), dorință, tendință, (agito).

† *Agru*, (P. CV.) ogoră (ager).

† *Albugine*, (C.) albăță.

† *Arină* (Ps. Cv.), nasipă (arena).

† *Auă* (A), strugură (uva).

Bală, fără, (belua).

Baltă, legătore, chiotore, baeră, (bulteus).

Belă, frumosă, blondă, (bellus).

Bibană, beutoră mare, lacomă (bibo, Firmicus Maternus).

34). Cuvintele însemnate cu (†) sântă din monumente vechi și a-nume : Ps=Psaltirea Scheiană ; CV=Cod. voronețiană, P=Cipariu, Principia. A=Analecte ; C=Cuvinte din Bătrâni Cele semnate cu stea (*) sântă din Frâncu-Candrea. *Românii din munții apuseni, care împreună cu cele fără semnă sântă tôte din graiulă viă.*

Bostană, (V. Hațeg.) locu unde stau boii de amândi (Isidor. Gloss *bostar*, locus ubi stant boves).

* *Căpară*, arvună (capere arram).

Cărete, verme din brânză (carietem).

† *Căróre*, căldură (calor), la Cipariu.

Cércăniū, cerculū de aburi in giurulū lunei; cerculū negru in giurulū ochilorū. (*Circunea* dicitur avis quae volans circuitum facit, Festū).

Cobérnă, casă in pământū (Column. I. Traianū 1876 No. 5 (2) p. 93. dialect. Bănatū)

* *Contru* (a), a contradice (lat. contra).

Corfă, coșū, panerū (corbula, Cato R. R. 33).

Covata, gavata (Isid. XX, 4, 11).

† *Cura*, (Ps), a curăți.

Cutescū, batū, alungū vițelulū de la vacă (lat. cutere, obvine numai compusū).

Dăunosū, lacomū. lat. damnosus (Terentiu).

† *Deregū* (Ps), indreptezū, orientezū (dirigo).

† *Deșirū* (Ps), doreseū; + *deșideratū* (Ps), dorință (desidero, desideratum).

† *Despunū* (P), stăpânescū (dispono).

Dolorescū (Crisū), zacū in dureri mari.

Dorónțe (V. Hațegului), perseci tari, lat. *duracinus* C I L. III Edict. Dioclet.—uba ibid. 6.59, 6, 80. Isidor XVII 7.7. dela *duro*, *durantia*.

Feregă, lat. filix.

Fiulare, spetēza ce lēgă policiōra cu jugulū, la fiecare jugū suntū două fiulări lat. fibulare.

† *Funicelū* (C), ulceratiune (fungus).

Gaiū și *sgaiū*, de-ișū, tulișū, spinișū, (Gaium, Du Cange).

Gărgăloțū, gătlegiū (lat. Gargalio, Du Cange).

† *Ghintū* (Ps), gintă (gens).

† *Incărescū* (C V), încălđescū, (incalesco).

Iie, mōlele fōlelui la vite (ilia).

Imū, necurație (limus).

Infărtătescū (refl)=me facū frate de cruce seŃ fărtatū. In Tablele Iguvine *fratreca*=ad fratres pertinente, *fratrecate*=collegio fratrum, Huschke p. 306, 684.

† *Intortū* (P), sucitū, perversū (intortus).

Inturvinatū (V. Hațeg.), ațitatū, iritatū, măniosū (torvus).

Invescū și *îvestiū* (P), îmbracū (investio).

Involbū (P). învĕlescū (involver).

Libră, femeie depravată (liber).

Lucină, poenă luminosă în pădure (S. Fl. Marianu, Ornit).

† *Lucóre* (CV. Dositheiu) lucire.

† *Lucru* (C), căștigū, în ȃicerea : fără lucru=de-a-gĕba, în deșertū, (lucrum).

† *Lume* (PS), lumină (lumen).

Macru, slabū (macer).

Mărceđū, slabū, topitū (murcidus, S. Aug.).

Matronū-ă, bătrânū (matrona). Tribuna 1890 nr. 83. 95

* *Meridusū*, Oltenia : *meriđū*, loculū unde staū vitele vĕra de amĕđi (meridies).

† *Mescū*, tornū vinū (misceo).

† *Meserū*, *meserescū*, *meserezū*, *meseretate*, *meserăciune* lat. miser etc. (fôrte desū).

* *Mete*, semnulū ce desparte hotarele (meta).

Mócă, femeie prósă (maccus. Apuleius).

Móre, zamă de varȃă (muria).

Morónțe (V. Hațegului), perseci carī se cocū târȃiș și suntū tari. (Festus : *Moracias nuces*. Titinius duras esse ait unde diminutivum moracillum). Dela lat. moror, morantia=Intărȃietóre.

Mucóre, mucĕđĕlă, lat. mucorem.

Numenescū (A), numescū (nominare).

† *Opū* (A. P. Ps), nevoe, necesitate (opus est).

† *Oratoriū* (P), cuvĕntătoriū, solū (orator).

Pălancū, gardū de scândurī (planca, Festus).

Panĕtū, suferinȃă, năcazū ; *pănĕtezū*, sufĕrū, mă năcă-jescū, (lat. poenitere).

- Păstură*, mănecarea trântorilor în stup. lat. pastura.
Pausă, sacrificiul, darul pentru odihna sufletului (pa-sus).
- u *Pecuină*, oi, și în specialul eu lapte (pecus).
- Pêrluescu*, speli, opărescu, ferbii albiturile lat. perluo.
- Plăseză* (Ps), a aplauda (plaudo, plausum).
- Răcănelă*, brotăcelul verde, buratec, lat. racanare
= a orăcăi.
- Rametă*, larmă, vuetă (lat. adrumat = rumore in facit Festă).
- † *Rapă*, răpescă (rapio).
- Rênă*, regiunea răunchilor (renes).
- Ruri*, mergii în ruri = la câmpă (Gaz. Trans. 1891 No 167, și 1887 N. 261 — Revista crit.-lit. II No. 2. p 96, (dialect. Năseudă).
- † *Sărută* (CV), salută (saluto)
- Scand* (Crișă), scaunul (scaudo)
- * *Scóre*, sgară (scoria).
- † *Seva* (CV), sên (sive).
- † *scriptă* (P), lat. scriptum.
- Sicrétă*, singurătate, pustietate (secretum).
- † *Șistariă* (V. Haț.), vasul de mulsă (sestarius Cato R R. 158).
- * *Șole*, opineii (solea, pop. sola).
- Ștercă* (A), gunoiul (stercus).
- Sună* rot. *sură* (PS), sunetul (sonus).
- Tășilă* (V. Hațeg.) traistă de piele, lat. tascula la Festă.
- Têmplă*, în graiulă populară însemnă pârtele de lemn care desparte altarulă de restulă bisericeii. Dict. de Buda : frons altaris, die Fronte oder Vorderseite des Altars ; Lauriann-Massimă : fațada sanctuariului pe care stău iconele (εἰκονοστάσις). La Festus ed. C. Müller p. 367 cetimă : Templum significat et aedificium deo sa-cratum, et tignun quod in aedificio transversum ponitur.
- † *Temóre* (Ps), témă (timor).
- * *Têră*, urțela invêrtită pe sulă, lat. tela.

† *Țeră* (Ps), țerină (terra).

Têrgolescū (mă), mă dau pe spete, mă svêrcolescū pe locū cu spatele (lat. tergum).

Terțiiū și *tretinū*, de trei ani (vite).

Țestū, căpacū mare de pētră sub care se cōce și se frige (lat. testu).

Toriū (Bănatū), remășiță de fēnū și tulei, v. Revista crit. lit. I. (1893) p. 559, *torenescū*, gunoescū cu acele remășițe (turio, odraslă la Columella 12, 50), de-aici: *turjanū*, tuleū (Gazeta Trans. 1887 No. 26).

Tronū, coșciugnū, sicriū. lat. strunnus, locus, fere-trum (Du Cange).

Usură (Trans. nord.) camătă (lat. usura).

Va, Vefi! du-te, plecați (vado).

Voșmēntăi și *hosmēntăi* (V. Hațegului), cārnurile de la unū porcū tăiatū, lat. hostimentum dela hostio, a lovi, ucide.

† *Vestitū* (Dositeiū) îmbrăcatū (vestitus).

Vincū (Ps), învingu (vinco).

Viptū (P), fructū, bucate (victus).

Cuvintele următōre suntu unele latine populare, ér' altele, deși latine clasice, aū însē și unele acepțiunī populare, și tōte se află in limba romānă.

Accapitare, capētū (ml. Diez).

Adaeque, adecă (Plautū, Apuleiū).

Adjutare, ajuta (Terentiū, Lucretiū, Varro ș. a).

Admissarius, armāsariū (Script. R R).

Alveus, albie (Cato R R 81. 87).

Appropiare, apropia (Sulpiciū Severū, S. Hieronimū, Vulgata).

Bathrum, vatră (C I L. III 2072).

battualia și *batalia*, bătaie (Adamantinus la Cassiodor p. 2300 ed. P.: quae vulgo battualia dicuntur, exercitationes militum vel gladiatorum significant).

Berbez, berbece (Petroniu).

Bietus, bietū, slabū, amăritū. (Rhein. Mus. t. Philolog, N. Folge XIV. 325).

Bisacium, desagă (Petroniu), cuvântul românesc dela o formă *disagium*.

Bombizatio, bombăi, (Festus: est sonus apium).

Bount, vuescū (Riebbek. Pac. 223).

Branca, brâncă (Laehmann p. 309, Diez).

Caldarea, căldare (Greg. de Tours).

Camura, cămară (Varro, R. R. I. 59).

Camisia, cămeșă, (Isidor. XIX. 22, 29. Hier. Ep. 64.

11. Solent militantes habere lineas, quas camisias vocant. (ex) *Cambiare*, schimba (Siculus Flaccus, Apuleiū, Charisius).

Caminus, cămină (Cato R. R. 37).

Canna, cană (Du Cange).

Capere, în-căpă (Vulgata).

Carricare, încărea (Hier. la Du Cange).

Casa, casă (*casa* est agreste habitaculum palis atque virgultis arundinibusque contextum, Isidor.)

Catus (felis), m. rom. cătușă, (Palladiū, Anthologie).

Catare, căta (Isid. XII. 238: catat id est videt).

Caviae, Festus, 57: Caviares hostiae dicebantur quod caviae. id est pars hostiae cauda tenus, dicitur. In Valea Hațegului *cobie* însemnă la paseri partea dela a-ripi până la codă, care se numește și «bucătura popii». Găinele se numesc în general și *cobii*.

Cellarium, celariu, pivniță (Rönsch, Itala u. Vulgata).

Circare, cerea (Gloss. Isidor.).

Clingere, închinga (calulă), chingă (Gloss. Isidor.).

Collocare, a se culca (Terentius, Eun. 3. 5, 45: Deinde eam in lectum illae collocant. Catullus, 61, 188).

Conventare, cuvânta (Solină).

Cooperimentum, coperemântă (Aul. Gelliu).

Cors, curte (Cato. R. R. 38. Var. R. R. I. 13).

Cossi, coși (Festus).

Credere, împrumuta, lua, da în credință (Plaută).

Cucus pro *Cuculus*, cucu (Plaută).

Curator fani, curatoră biserică (C. I. L. I. 603).

Cusire, a cöse (Gloss. Isidor).

Directum adecă *jus*, dreptū, dreptate (Form. Marculf).

Discoperire, a descoperi (Luc. 5. 19 et discoperuerunt tectum. Rönsch op. cit. 207 Hier. în Is. XVI ad. 57, 9 =discooperio).

Doga, dógă (Vopiscus).

Domus, mormântū (C I L III 3171, 2165); cosciugulū și la noi pe unele locuri se đice *casă*

Ducere se, a se duce : *duc te, duxit se foras, ducat se*, la Plautū și Terențiu și Itala et Vulgata p. 361.

Eradicare, arădica, rădica (Plautū, Terențiu, Varro).

Esca, éscă (Isidorū XVII 14. 18)

Excaldare, scălda (Vulcatius Gallicanus, Apicius, Marcellus Empiricus).

Extraneare, a străina și înstrăina (Apuleiū?).

Facere se, a se duce, pleca, depărta (Apuleiū, Tertull.), *facessere* cu același sensū (Terențiu, Liviu); *facere*, cu sensulū de a petrece : am făcutū Pascile la țeră, mi-am făcutū copilăria în scólă : ut diem Pentecostes *faceret* Ieroso lymis : pueritiam omnem in domo parentis Pinaris fecit. (Hieronym).

Ficatum, ficatū (Gloss. Isidorū ; Edict. Dioclet. (C L III. 4. 6).

Filiaster, fiastru (arch), fiū vitregū (Inscripțiunī).

Focacius, *focacia*, pogace. (Isidor XX. 2, 15).

Forfices, fórfecī (C I L III 1952).

Galbanus, galben (Gloss. Philox).

Galgulus, grangurū (Pliniū H. Nat.)

Gavia, gaie (Plin. H. N).

Grossus, grosū (Vulgata, Sulp. Sev.).

Gulerum, gulerū (Du Cange).

Hibernum și *hiberna*, iérnă (Tertul. Mart. Totus annus hibernum. Minuc. Felix 34. 11 : arbores in hiberno).

Hirrio, hiriū (Sidon. Ep. 73 ; 9, 10).

Homo (?) pro *servo*, ca la noi omū=servitorū, C I L I. 166).

Hostis in locū de *exercitus*, óste (Leg. barb. Greg. celū Mare).

Iejunare, ajuna (Tertulianū).

Impedicare, impedecca (Amm. Marcellinū).

Incrassare, ingrăşa (Tertulianū).

Insufflare, însuffla (Hier., c. Ioan. 21 : insufflatum est spiraculum vitae in faciem eius. Did. Sp. Set. 2 : cum insufflasset in faciem discipulorum).

Leoşteanū, o plântă (Levisticum, Vegetiu 3. 42).

Luminare, luminare (Hier. in Is. III ad. 6, 4 : Sublatum luminare Templi).

Mamma, mamă (Varo la Noniu).

Minducare, mânca (lat. târdie).

Manere, a mâné peste nópte, a poposi, a sălăşlui. Lamp. Heliog. 30, 4 : manere in palatio. Hier. Ep. 47, 3 ; 77, 8.

Manicare = mane surgere, a mâneca, a pleca de dimineţă (Hier. Vulg. Luc. 21, 38 : et omnis populus manicabat ad eum in templo audire eum.—Schol. Iuv. ad I, 79).

Mansus : Venies in Gabinianum pro mansu (C I L. IV. 1314) = vei veni de *mysū* în Gabinianū.

Masticare, mesteca (Apuleiū, Theod., Priscianū, Macer.)

Medus, miedū (Isidor XX. 3 13).

Mensurare, a măsura (Vegetiu ; S. Hier. in Ierem. III. ad. 13, 24 seqq. : in qua enim mensura mensuraverit, remetietur illi).

Merenda, (merinde) atiqui dicebant pro prandio, quod scilicet medio die caperetur. Festus 123 v Nonius p. 28, 22. Isidor. XX, 2, 12. Varro L. L. VI 4. Glossar Labb : Merenda, ἡ ἰστίον δειλιόν δειλιτή).

Minare, a mēna. (Festus, Apuleiu, ér' in Exod. : quoquunque *minasci gregem* ad interiora deserti :—stravitque asinam et praecepit puero : Mina et propera !—Şi la Sulpiciu Severiu).

Momar, Festū ; *Momar* Siculi stultum appellant ; romănesce : *momărlanū*, prostū, bădăraună.

Morsicare, murseca, morsoca, (Apuleiū).

Morticinus, mortĕcină (Varro R R. II. 9).

Mulier, soție, ca pop. muiere (C I L. II 4084 : Minerve Aug. Mercurius et *mulier* ex voto).

Murcidus, mârcedū (St. Augustinū).

Musio, mâțu (Isidor. XII. 2, 38. v. Diez Etym. Wrtrb. I. 3. 276).

Necare, *negare*, a neca, inneca (L. Burg. et Alam. la Diez) a ucide.

Nixurire, nĕsui (Nigidius la Noniu).

Pausare, rĕ-păusa și rĕ-posa=a muri (C I L. III 3257 XII 483, 673, 965 1739, 2111).

Pensa, pĕnză (Isidor. XIX. 29, 4 : *pensa* et *impensa* netum).

Petiolus, piciorū (Afraniu la Noniu, Celsū, Columella).

Pilare, pili (despoia. fura) la Amm. Marcellinū.

Pisare, pisa (Varro R R. I. 63).

Pila, piuă (Isidor. IV 11. 4).

Plecto, îm-pletescū (Vulgata).

Porca, *porculetum*, porcoiū, porculete, (Festus p. 239 : «porcas, quae in agris fiunt, ait Varro dici, quod porrigant frumentum», ér' la p. 103 : *Imporcitor*, qui porcas facit arando. *Porca* autem est inter duos sulcos terra eminens. Pliniu H. N. 17, 22, 35. § 171).

Qudenaeus, gutăiū, gutăniū în V. Hațeguluī. (Edict. Dioclet. C I L. III 6, 73, 74).

Rancor, răncóre (Palladiu, Marc. Emp., Heronymus, Isidor).

Rostrum, rostū (Plautū, Luciliu, Varro, Petroniu).

Rudis=rudă (Catto R R. 79).

Rumigare, rumega (Apuleiū).

Sappu, sapă (Rönsch, Gröbers Zeitschrift f. rom. Philolog. I. 420).

Scrofa, scrófă (Varro R R. passim).

Septimana, sĕptĕmănă (Varro L L. VI. 27. Vulgata).

Stare (despre opiniunĭ —acĕsta nu stă, n'are valóre (Hier. : sic stare potest illa sententia.—non mihi videtur sermonis stare contextus).

Striga, strigă, strigăie (Petroniu, Apuleiū, Isidor).

Sufferentia, suferință (Rönsch It. u. Vulg., 50).

Tabanus, tănu (Varro R. R. II. 5).

Tata, tată (Varr. ap. Non. 81 : cum cibum ac potionem *buas* ac *pappas* vocant, et matrem mammam patrem tatam.—Orelli 2813, 2814.—Gruter, 605, 5.—Fabr. 142, 152 tatulus.

Termonem (Ennius), țermure.

Tornare, a se înturna (Sulpiciu Severu).

Tragula, trăgulă sêu pompă cu care se scote vinu (Varro, Pliniu).

Transpungere=străpunge (Rönsch : It. u. Vulg. 202)

Verres, vieru (Script. r. r.).

Volentia, voință (Apuleiū, Solinū).

Din vechile dialecte italice ne-au rămasu unu materialu lexicalu foarte restrinsu, cu tôte acestea din cele următore ne putemu convinge, că limba română a păstratū cuvinte și din acele străvechi dialecte.

Din dialectulū umbricū :

Fratrecate=colegio fratrum, înfărtățescu (Cuv. din bētr.)=a se face frate de cruce, fărțatū. (v. p. 21).

Hondra prep. contra ; romănesce în Valea Hațegului : hōndră, cêrtă ; omū cêrtărețū ; *hondromănescū*, mă cêrtū³⁵⁾.

Peiu, *peia*, piceus ; Laurianū—Massimū : *peiu* s. m. se dice de unū calū : badius, spadix, gilvus.... galbinū roșieticū.

Pelmner=pulmentariū, romănesce în Valea Hațegului *pelmū*=lăină fină (pollin Cato R. R. 157).

Sorsos, acervus, globus, rom. Dict. Buda : Surzuescū, adaugū, augere, adaugeo, addo, superaddo.

Sve, oscicū *srae* și *svai*, lat. si, sêu, rom. arhaicū *sēvai*.

35) Pe la Clujū : *cōntră*. cêrtă sfădă ; ciondromănescū mă cêrtū, mă mănăcū în vorbe (Columna lui Traianū 1876 No 5 (2) p 93

Spanti, coxa, rom. spate.

Struhcla și *Strucla*, struicula, strues, struix, rom. grămăjoră, = *struțu*, gramajoră, legătură, buchetu de flori.

Tefrom, oscien teturum, sacrificium, de unde rom. terfaru. ³⁶⁾.

Termnos, terminus, Festus : *termonem* Ennius terminum dixit ; rom. țermure ³⁶⁾.

Din dialectulă oscică :

Perek și *perca*, lat. pertica, rom. pârghie din una diminutivă percula.

Passtatu, porticum, rom. postată.

Terum, terra, ager ; rom. țerimă.

Kavla, lat. caula ; în Valea Hațegului *haulă*, odae mare gólă ; casă părăsită și ruinată.

Mais, magis, măi : *maimas*, maximae.

În o inscripțiune etruscă se află unu cuvântu împrutată de la Romani anume *mezu* (din *metium* dela *meta* ³⁷⁾, cu înțelesu de semnă de hotarū, care la noi se află în cuvântulă *mezuină*.

Cele înșirate pân' aici au o deosebită însemnătate în originea limbei din punctu-de-vedere alu formei și alu materialulu lexicalu, ér' idiotismii și proverbele de măi josu ne arată cum limba română a moștenitū și chipulū de a cugeta și a vedé lucrurile, și ceea-ce adese orī te pune în mirare este fără îndoielă că la Romani s'au păstratū nu numai ideile, dar adese orī chiar și cuvintele seū sinonimele lorū.

36). Despre cuvintele umbrice a se vedé E. Huschke Die Igv. Tafeln, *Glossar* și Enderis, Versuch einer Lehre der oskischen Sprache. Despre *tefrom* a se vedé și *Revisia* crit-lit. I p. 194.

37) Pentru dialectulă oscică a se vedé Ph. E. Huschke. Die Oskischen und Sabellischen Sprachdenkmäler.—I. Svetaieff, Sylloge Inscript. Oscar. prs prior.

38) Corssen, Beiträge zur italischen Sprachkunde p. 294.

A ajunsu la sapă de lemnu=ad rastos res rediit. (Terențiu, Haut. v. 931).

A pune uleiū în focū=oleum addere camino (Horatju, Sat. II. 3, 321).

Udū ca unū șorece=udi tanquam mures. (Petroniu, Sat. c. 51).

Se inflă ca o brôscă=inflat se tanquam rana. (Idem c. 78).

Omū între ômenī=homō inter homines (Idem, c. 39, 57, 74).

A unge ochiū cui-va=os alicui sublinere. (Plautū, Miles v. 110).

Capulū rēlelorū=seclerum caput. (Idem, Miles v. 495).

Te mâncă spatele=ita dorsus totus prurit. (Idem, Miles, v. 398).

A atinge pe cineva un-le-lū dore s. la bubă=ulcus tangere. (Ter., Phorm. v. 690).

Ca sē nu-ī potă ajunge aū sēmēnatū meīn pe cale (în povești)=moram quaeres, sparge milium (C I L. IV 2069).

A tăia fuga=viam secare (Virgiliu, Eneida VI. 900).

Dcă nu-ī capū la ce suntū bune piciorere=lanquente capite, membra incasum vigent.

A-și da cōste=femori conserere femur. (Tibulū, I. 8, 26)

A fugi mâncândū pământulū=viam vorare (Catul. 38. 7)

A-ī mânca cui-va pomēna=credidi silicernium eius me e e esurum (Festū p. 295).

A salta s. sări de bucurie=gaudimonio dissilire (Petroniu).

I-a mai plăcutū lui d-deū ! se dice despre cine-va care a muritū tinērū=placita Deo. (Crelli, 4657).

Al nimerit'o ea cu aculū=rem acu tetigisti (Pl., Rud. 5, 6, 19).

Are ochi și în cefă=in occipitio quoque habet oculos (Plautū, Aul. I, 1, 25).

A-ī lua cui-va bucatura din gură=bolum eripere e faucibus (Terențiu, Haut. 673).

I-a ajunsă funia la gătă=ad restim res redit. (Ter. Phorm. 686).

Paserea pe limba ei pere=ipsa sibi avis mortem creat (Fragm. inc. Bipont. 190)

A trăi din sēulū seū=suo sibi suco vivont (Plautū, Capt. 81).

Numai oșe și pele=ossa atque pellis (Pl. Aul. 3, 4, 17).

Din tălpī până în creștetū=ab unguiculo ad capillum summum (Plautū. Ep. 5, 1, 17).

Sēmēnă ca două picături de apă=neque aqua aquae... similis (Plautū, Men. 5, 9, 30).

Vai de capulū tēn=Vae capiti tuo (Plautū, Amph. 74. Cure. 314. Men. 3, 2, 47. Rud. 375. Capt. 885).

A scôte mielulū din gura lupului=lupo agnum eripere (Plautū, Poen. 3, 5, 31).

Ă vorbi cu morțī s. cu dușī din lume=verba facere emortuo (Plautū, Poen. 4, 2, 18)

A căra apă cu ciuru=imbrem in cribrum ingerere (Plautū, Pseud. 102).

Vorbă multă sărăcie=verba sine penu et pecunia (Pl. Capt. 472).

N'are nici capū, nici picióre=neque pes neque caput cumparet. (Pl. Capt. 614. As. 729).

În o mână bucătura—in alta sburătură=altera mana fert lapidem, panem ostentat altera (Pl. Aul. 2, 2, 18).

De unde nu-î focū nu ese fumū=flamma fumo est proxima (Plautū. Cure. 1, 1, 13).

Lucrulū are unū cârligū=haeret haec res. (Pl. Pseud. 4, 2, 28 etc.).

S'a înglodatū=in lato haeret (Pl. Pers. 4, 3, 66).

Pe cine-lū iubescē d-đeū mōre curēnd=quem dii diligunt, adolescens moritur (Pl. Bacch. 816).

A atârna de unū firū de ață=a fi în pericolū=Tenui pendere filo. (Ov. P. 4, 3, 35. V. Max. 816).

Îți suntū spinū în ochī=stimulus sum tibi (Pl. Cas. 2, 6, 8).

Din firū în pērū=de filo ad pilum.

A căută nodū in papură=nodum in scirpo quaerere.
(Pl. Men. 2, 1, 22).

Cantare in alio=a descânta in aiū (Cato R R. 160).

Prin cele desfășurate pân'aciei s'a lămuritū și pozițiunea ce ocupă limba română atătū față cu limba latină, câtū și cu limbile neo-latine.

Față cu limba latină, limba română represintă graiulū popularū romanū, din care latina s'a dezvoltatū măestritū și sub influința limbei grecesci. Ținendū apoi samă, că elementulū din care aū eșitū Romaniū s'a ruptū din marele corpū alū Poporului-romanū la începutulū sec. II d. Chr. când graiulū romanū nu fusese încă năbușitū de elemente străine, naturalminte că acelu elementū colonialū a adusū cu sine in Dacia unū graiū popularū încă vechiū și curatū. Acestū graiū apoi mai târziū, pe la finele sec III-lea d. Chr, s'a isolatū de ori-ce influință a graiului generalū alū Poporului-romanū urmându-și dezvoltarea sa independentă până la încheierea formațiunei sale prin sec. VI-lea după Chr. (Cap. IV).

Prin urmare limba română este reprezentantulū celū mai vechiū și mai autorisatū alū graiului popularū romanū. Pentru-aceea in evoluțiunea ideomelorū romane, limba română formeză veriga între vechiulū graiū romanū și evoluțiunea ulterioară a limbilor neo-latine, și, in această calitate, in cestiunile grele ale filologiei romane, limba română formeză elementulū de controlū.

Multe cestiuni din cele mai grele și mai importante, din cauza necunoscinții limbei române, aū rămasū încă nelămurite ori interpretate greșitū. Este de ajunsū sē amintimū asibilarea lui *c*, *d*, *t*, căci din esistența asibilării lorū in limba română rezultă că esistaū cu multū mai din vechiū in graiulū romanū, de cum se admite in generalū.

CAPITOLŪ II.

Teritoriulŭ și nomenclatura etnică.

Teritoriulŭ limbei române este adî multŭ mai restrînsŭ de cum a fostŭ odată. Aces'ŭ teritoriŭ 'lŭ putemŭ împărți în două mari regiuni deosebite fie-care atătŭ prin configurațiunea geografică, câtŭ și prin vicisitudinile istorice prin cari a trecutŭ fie-care, anume în regiunea de-adrépta și cea de-astînga Dunărei sêu așa numita Dacie și Peninsula tracică-ilirică.

Romaniŭ începură a face cuceriri pe țermuriŭ ilirici de pe la 229 a. Chr. La 168 a. Chr. Iliriculŭ fu prefăcutŭ în provincie romană. Augustŭ ocupă Mesia (Serbia și Bulgaria) între anii 35—39 a. Chr., ér' între anii 41—54 d. Chr. Claudiu cuceresce Tracia Prin aceste cuceriri s'a întemeiatŭ succesivŭ graiulŭ romanŭ între Adriatica, Dunăre și Marea-négră. În urmă Romaniŭ cucerindŭ și Dacia și colonisând'o se puse temeiulŭ elementulŭ romanŭ în răsăritulŭ Europei.

Cătŭ de compactŭ și de puternicŭ a trebuitŭ sê devină elementulŭ romanŭ în acestŭ mare teritoriŭ, în câtŭ pentru Dacia, probéză locuitoriŭ ei de adî, Poporulŭ-românŭ, ér' pentru Peninsula tracică-ilirică ne vorbescŭ următóarele fapte istorice: *întâiŭ*, s'a văditŭ a fi elementŭ destulŭ de numerosŭ și puternicŭ pentru ca, prin împărțirea vechiulŭ imperiŭ romanŭ, sê-se constituie în răsăritŭ o împărăție romană deosebită; *a doua*, elementulŭ romanŭ, chiar și după-ce Greciŭ puseră mâna pe domnie, nu încetă a avé mare însemnătate istorică, formândŭ în unire cu Bulgariŭ unŭ statŭ independentŭ; *a treia*, după cum ni-lŭ descriŭ chiar istoricii greci-bizantini, elementulŭ romanŭ era per excellentiam elementulŭ răsboinicŭ în Peninsula tracică-ilirică, căci elementulŭ grecŭ nu era

de nici o trebă pentru război¹⁾; *a patria*, pe acestă teritoriū esistă până ađi numerosū elementū românū, cu datinele și limba lui proprie.

Continuitatea geografică a elementului românū a suferitū între secolii 4—9 prin invasiile barbarilorū mari spargerī.

Slavii invadându prin sec. VI d. Chr. aū dislocatū și aū spartū vîrindu-se prin elementulū românū din ținutulū panonicū și iliricū. Invasiunea Bulgarilorū în sec. VII a împinsū cea mai mare parte din Romāniū de-a stānga Dunārei peste Balcani, rupēndū prin acēsta legătura strinsă dintre Romāniū de-astānga Dunārei și între cei din Peninsula-balcanică. Invasiunea Ungurilorū a ruptū legătura între Romāniū din Dacia și între cei din părțile apusene ale Iliricului unde astăđi se mai află numai unū micū restū, așa numițū Romāni-istrieni.

Elementulū Romānū din Peninsula tracică-ilirică s'a perdutū cea mai mare parte, numele lui însă se vede peste totă acēstă Peninsulă până în ziua de astăđi, chiar și acolo unde ađi nu mai esistă elementū românū sēu numai resturi, și anume se vede în nomenclatura topografică. Numele de Vlachia se află presăratū peste totă regiunea dintre Adriatică, Marea-nēgră și Marea-egēe. În secolii treuți pe litoralulū Adriaticei și chiar prin insule²⁾ era numerosū elementulū românescū, care se numeaū *Muuro-vlachī* adecă Romāni negri, ér' în Croația și Slavonia ținutulū de pe lângă Ilova se numea *Vlachia-maior* și *Vlachia-minor*³⁾.

1). Veđi mai în josū nota 15

2). A se vedē G. . Ascoli. Archivio glott. I 435 unū dialectū vechiū și importantū italianū românū în insula Veglia.

3). Miklosich, Ueber Wanderungen der Rumunen in den Dalmatischen Alpen und den Karpaten. Wien, 1879 — Idem, Die slavischen Elemente im Rum p. 2. Într unū tratatū dela 1357 între Ragusa și Stefanū Uroși, țarulū Sērbilorū se amintescū ținuturile în care locuescū Romāni. anume Slavonia (imperulū Sērbescū), Bosnia, Trebinie, Canale, Chelmo până în basenulū dela Nevesnye Zupa Draceviča Vermo etc Iricēk. Die

Prin pădurile Croației și Bosniei există și astăzi resturi de Români cari 'și păstrează limba ⁴⁾. În Serbia între Ibar și Drin este unu ținut numit Stari-Vlah (Valachia-vechie) ⁵⁾.

Afară de coloniile de mai nainte Dioclețianu a așezat în Dalmația mari colonii aduse din Roma, despre care Constantin Porfirogenitul, împăratu bizantin (a. 911—959), spune că-și păstrău încă și pe timpul se numele de Români (*Ρωμᾶνοι*) ⁶⁾, ér' Wilhelm Tyrius spune că Ragusani vorbiau încă în sec. 11-lea latinesce va se dîcă latina vulgară ⁷⁾. În vechile documente re-

Wlachen u. Mauro-wlachen in den Denkmälern v. Ragusa. p. 4—5. — Nic. Densușianu, Albumul macedo-român: Macedo Români în Croația și Slavonia p. 39—41. — Hurmuzachi, Documente, III p. 312, 313 și 317. IV part. I pag. 568, 609—612 și 657; la această pagină din urmă este reproduș unu foarte interesant documentu, care ne arată cum străinii acolo ca și aiurea au desnaționalizat pe Români prin religiune. Noi reproducem din elu următoarele șire: „Quibus ita factis et ritus Graecus apud illos parcelatim sepeliri, et ritus Romanus in medium illorum induci posset. Sic factum esse perhibetur in Istria (la Români iſtiriani), quam licet nunc similis inhabitaret natio, attamen succesu temporis opera *bonorum Pastorum* catholicorum, ritum graecum relinquentes. Romanum assumpserunt, quem etiam de facto retinerent et ipsos Croatas potius quam Valachos appellarent. — Biedermann, Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich, operă importantă pentru numeroșele fântâni utilizate, dar lipsită de orientare.

4). Nic. Densușianu, Gazeta Transilvaniei din 1890 N. 254 și 255 Hacquet, Oryctographia Carniolica, Leipzig 1789, vorbește despre, Români din Croația și Istria intercalându și portrete, citată la Engel, Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien. Halle, 1798 p. 177 seqq.

5). W. St. Karadzit, Srbski rječnik etc. Dess. Danica 1827 p. 56 În chrisovul lui Dușan din 1348, dela Drinul sudic până în Istria se află o sumă de nume proprii române. Nemanja (1198—1199) regele Sêrbilor donéza mănăstirei Chilindari din Atos 170 familii românesci din Serbia de sudu. Uroș I. 30 familii rom. dela riul Drin, Uroș II donéza Români dela Banja (ținutul dela Scupia) v. Pic, Abstammung der Romänen pag. 56).

6). Const. Porphyrogenitus, ed. Bonn. De adm. imper. Cap. 29 și 35. p. 125—127, 162.

7). A se vedé la Const. Porphyrogenitus, op. cit. animadversiones Eanderei ed. Bonn p. 336.

lative la regiunea ilirică se vorbește de „Romani” Dalmatiae în sec. al 9-lea, și cu începere de pe la an. 850 până la 1100 obvină nume proprii românești ca Vilcana, Vilean, Domnana (Dómna Ana?) călugăriță, Stresina, Iculus, Tuduru, Danielu, Graalu, Mikula, Negulus, Mezelus, Duculus etc. 8).

Constantin Porphirogenitulă vorbindă de coloniile romane aduse de Dioclețiană în Iliria spune espresă că Iliria a fostă romanisată până la Dunăre 9).

Elementulă română din Dacia cu tôte invasiunile barbariloră s'a susținută în munți, și prin ună traiă vigurosă și lupte neîntrerupte se prepară pentru o viață nouă care și-o reia îndată ce încetăză invasiunile pe la finele sec. al 13-lea, întemeindă state independente la Dunăre. Mulțimea elementulă română în Dacia se probăză prin ramificațiunile sale care au pătrunsu de parte spre apusă și mătă-nôpte. Ramificațiunile forte puternice de elementă română au ajunsă până în Moravia unde se numescă Morlachă, ală căroră centru este orașulă Walachisch—Messeritsch. Acești Români slavisați mai păstrează rămășițe de limbă românească : jitiță, putyra (putină), jurep (șnepănă), fluyara (flueră), brezaia 10).

Colinda românească a pătrunsă până la Riesengebirg și numele de valachă este în usă în tătă Bohemia 11). Populațiunea prin unce ținutură din Silesia se numescă *Vlassină* 12).

8). Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium Zagrabiae. VII. p. 18. 21. 45. 48. 54. 65. 78. 98. 134. 135. 153. 107. 108. 172. 382.

9). Const. Porph. De adm imper. c. 29. p. 126 : ἡ δὲ καὶ τῶν ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων διαχωρίσθαι ἤν μὲν καὶ τῶν Αἰγυπτίων ποταμῶν. —istorum protendebantur termini ad flumen Danubium usque

10). Miklosich. Wanderungen p. 11. 24. seqq. — Kulda. Moravské narodni povére. Praha 1874. — „Valahii din Moravia” de Dionisie P. Marțiană. Buciumulă No. 281 an. 1846 ; altă articolă : „Românii din Moravia”. reproducă din *Aurora Română* în *Timpu*lă din 19 Oct. 1882.

11). Pič. Rum. Hung. Streitfrage. p. 92.

12). Miklosich. Wanderungen p. 6. seqq.

Elementul român a trebuit să fie odată foarte numeros în Galiția și Polonia, căci vechile documente ne prezintă numeroase nume topografice românești din acele țări, ca : Baltagul, Ledescul, Lerescul, Radul, Raduscul, Rotundul, Tusul, Brescu, Capul, Cerbul, Cucul, Lupatul, Pietrosul, Kyratura (Curătura), Șesul, Vascul s. a. Afară de acesta în graiul Slavilor de-acolo se află multe cuvinte românești dintre care unele foarte vechi și pierdute deja la Români. Așa de exemplu la Rusini și Poloni : dzer-zeru, glieg-chiagu, kulastracorasta, dzguta lat. scutica, biciu, katerva-turma, arawona-arvuna, bucorija-bucurie, grun-gruiu, pr ejda-prada, sehelba-silha, tusyia-tusina, karnea-caruta, ware-ore, arhaicū vare ¹³).

În Cronica lui Hipatios p. 278 se amintesc «Cnezi Boloehovi» (cnezi românești) la Bugul superior încă la anul 1150, cari obvinu desu în fântanile istorice rusești până pe la finele sec. al 13-lea. Vița răsboinică a cazacilor zaporojani deasemenea este compusă în mare parte din Români ¹⁴).

Avându în vedere, că resturile de limbă românească în acele ținuturi, prin forma și înțelesul lor arată o epocă foarte veche, chiar dinainte de a. 1000, cum se confirmă acesta și din probele desfășurate mai în jos (Cap. IV), nu mai încapă îndoielă de mulțimea elementului român dincóce de Dunăre în totu timpul evului mediu, și așa se esplică aparițiunea lui subită în sec. 13 ca poporū întemeetorū de state, care n'aū încetatū nici unū momentū a esista și a se întări mereū până ađi, pe când alte state n'aū pututū resista, ca

13). Miklosich. Wanderungen p. 10 seqq.

14). Veđi documentul regelui polonū Stefan Batori dela 1576 : „mulțimea ómenilor. numiți Cazaci zaporojeni, nu recunósce nici o autoritate, fiindū grămădită din Moscoviți, Moldoveni și supuși ai nostri proprii”. (Archiva istor. a României. Bucuresci 1865 t. I. prt. 2 pag. 8).

celu bizantină, bulgară, sèrbescă și ungurescă, cădendă sub Turci, pe când Românii la Dunăre ținu peptu sute de ani cu Turcii și vecinii dușmani, zdrobindu-le adese ori oștirile și invadându-le țerile. Așa peritū Goții, Hunii, Gepizii, Avarii, Cumanii, slăbiți căduse Bulgarii și Sèrbii, Românii însă în luptă cu toți acestia au persistat păstrându-și pământul, naționalitatea, datinele și limba. O probă mai strălucită de vigore liscă, de superioritate spirituală și alte calități etnice anevoe pôte arăta unu altu poporū care sè-se fie aflatū în condițiuni atātū de grele.

În generalū poporele invasore nu potū intemeia domniū durabile. Românii, care s'au intemeiatū în Dacia ca poporū culturalū, și prin acosta s'au lipitū indisolubilū și s'au identificatū prin iubire cu pământul, în vèrtutea acestora singuri ei au persistatū neclintiți în țerà, și-au intemeiatū statū, și l'au păstratū neatinsū, și în timpulū din urmă se afirmă de nou ca poporulū celū mai vigorosu, mai civilizatū și cu mai mari calități în răsăritulū Europei. Tote acestea arū fi lostū absolutū imposibile, decă elū ar' fi lostū unū poporū venitū numai de câte-va sute de ani pe acestū pământū. cum au susținutū unii.

În Peninsula - balcanică, încependū de pe țermulū dreptū alū Dunărei până chiar în insulele grecesci, elementulū românū era în timpurile vechi celū mai numerosū și mai puternicū.

Elū era elementulū care susținea statulū și în specialū elementulū rēsboinicū, căci elementulū grecescū, după cum mărturisescū înșiși scriitorii greci, era incapabilū de ostășie: «numele de Grecū, era unū nume de rușine, căci Grecia nu putea da nici unū ostașū de trebă» dice Procopiu¹⁵⁾ Pentru

15). Procopii Historia arcana ed Bonn capit. 24 pag 134. *ἐπι-καλοῦντες τοῖς μὲν ὡς Γραικοὶ εἶεν, ὡς περ οὐκ ἐξόντων ἀπὸ τῆς το παραλίου τοῦ γενναίου γενέσθαι*—Græcumque nomen ut probum aliis obiectaretur, quasi nullum Græcia ferret strenuum militem.—Lydus. De

aceea elementul român formă cu deosebire oştirile imperiului bizantin¹⁶⁾, pentru aceea numele de vlach se identificase cu *ostaşii* (*στρατιωτῆς*¹⁷⁾. Teritoriile ocupate de Români purta numele lor, Tesalia se numea Vlachia-mare (*Μαγάλη Βλαχία*)¹⁸⁾. Etolia și Acarnania se numeau Vlachia-mică (*Μικρά Βλαχία*)¹⁹⁾, ér' Dolopia se numea Vlachia-de-sus (*Ἄνω Βλαχία*)²⁰⁾.

Pentru aceea împăratul Cantacuzenul a numit pe un frate al său căpetenia «castrelor și a ținuturilor Vlachiei»²¹⁾.

Războaiele ce-a trebuit să le susțină imperiul bizantin au decimat elementul român, ér' invasiunea Slavilor și Bulgarilor a spartă continuitatea între Români de dincolo și din cōce de Dunăre, ceea-ce a avut tristul rezultat, că o mare parte din Români de peste Dunăre și de peste Balcani s'a grecisat și slavisat, existența lor însă s'a imprimat și aci pe totu locul parte prin resturi de populațiune română ce încă există, parte prin nomenclatura topografică rămasă din timpurile cele mai vechi până azi și prin influința exercitată asupra limbei populațiunilor cu care au venit în atingere.

Magistr I. 47 p. 159 ed. Bonn — Pachimeres. I. p. 83 II p. 106 ed. Bonn ș. a. Veđi și Beniamin de Tudela (+1173), pasagiul reproducu în Arch. ist. a Rom. II pag. 25. — Sathas. Documents inédits relatifs à l'Histoire de la Grèce au moyen âge Paris. 1880 I. p. 146.

16). Cinnami Historiarum l. br. V. c. 3 p. 260. ed. Bonn: Leonem autem Batatzem nomine aliunde cum exercitu perinde magno, maxime vero Valachorum ingenti multitudine qui Italarum coloni quondam fuisse perhibentur, et locis Ponto Euxino vicinis irruptionem in Hungariam facere iubet. Aceeași mărturisire la Pachimeres De Michaelae Palaeologo ed. Bonn lib. I pag. 83. Număroase citațiuni a se vedé în acéstă cestiune la Nic. Densușianul. Revoluțiunea lui Horea. București 1884 pag. 28—37.

17). Sathas. Documents inédit. relat. à l'Histoire de la Grèce I 140.

18). Nic. Choni. tac. de Isaacio Angelo p. 841.

19). Phrantzes p. 414.

20). Schol. Thucyd. II p. 102.

21). Cantacuzenus ed. Bonn. p. 320.

Astăzi elementul român locuiește următoarele teritorii :

1). Regiunea dintre Tisa, Dunăre, Marea neagră și Nistru, un teritoriu compact de vre-o 5000 miluri cuate, va să zică o mare parte din Ungaria proprie, apoi Transilvania, România cu Dobrogea, Bucovina și Basarabia ; coloni număröse se află încă de secol și pe malul stâng al Nistrului și în Chersonesă.

2). În Peninsula-balcanică, locuind o parte compactă parte amestecată pe tot litoralul dunărean al Bulgariei și chiar în lăuntrul Bulgariei și Serbiei ²²⁾, Românii se află în patele de sud ale Balcanilor, apoi în mare număr în Macedonia, Tesalia, Epiru, Albania, Grecia, Iusule și Archipelu ²³⁾.

3). Un rest de element român se află pe litoralul Adriaticei în Istria în districtele Castelnovo și Albona ²⁴⁾.

Numărul Românilor pe aceste teritorii, este următorul :

România	5,500,000
Transilvania cu Ungaria	3,000,000
Bucovina, recens. din 1890	208,300
Basarabia, recens. din 1873 : numai Români (afară de celelalte naționalități)	1,200,000
Macedo-Români	1,200,000
Serbia	300,000
Românii din Bulgaria și de peste Nistru	200,000
Istria	3000
Totalu	<u>11,611,300</u>

22). Kanitz, *Bulgarien*; Idem, *Serbien*, Lzig, 1868 p. 325.

23). Liefenbach *Völkerkunde* I 28 Nic. Deusșianu et. Fr. Damé. *Les Romains du Sud*, Bucuresci 1877. p. 15-19 — M. E. Picot. *Les Roumains de la Macédoine*. Paris 1875

24). Maiorescu, *Itinerariul istriianu*, Iași 1874 — Miklosich, *Istro-und Macedo-Rumunische Sprachdenkmäler*, Wien 1881, I-te Abth p. 1.

Acesta este numărul cel mai mic posibil, căci este știut, că numărul Românilor din țările subjugate este totu de una ascuns și micșorat de guvernele străine, și în realitate e cu mult mai mare de cum lă arată cifrele oficiale.

Tot elementul român din toate teritoriile susă-amintite a purtat și poartă până astăzi același nume, adică cei de dincoace de Dunăre s'au numit totu de una și se numesc și azi *Români*²⁵⁾. *Eū sunt Romānū!* răspunde elu când lă întreb. Totu asemenea Romāni din Serbia și Bulgaria. Macedo-Romāni se numesc ei pe ei *a-Romāni* sēu a-Rmāni, cei din Istria s'au numit în timpul mai vechi *Romanī*, apoi *Romarī* și în urmă *Rumerī*²⁶⁾.

25). În documente acestu nume apare la anul 1345 în o bulă a papei Clemente VI: „*Olachi Romani*, commorantes in partibus Hungariae, Transilvanis, Ultralpinis et Sirmis ... Aliis tam nobilibus quam popularibus *Olachis Romanis*. (Theiner, Monum. Hung. I 691). Aflarea originei etimologice a cuvântului *Romanus* resp. a numelui cetății *Roma*, ce se află scrisă și *Ruma*. s'a încercat de mai mulți. Etimologia cea mai plausibilă, căci totu odată se bazează și pe istorie, este a lui Corssen (Aussprache I², 364. II², 1012.—Beiträge, 427. sq). După elu *Roma* s'a numit de la *Rumon*, numirea vechie a Tibrului conservată la Serviu (Virg. Aen. 8. 63, 90). *Rumon* este delă rădăcina *sru*=curgu care lăpădându pe *s* se află în *ri* vus *ri*-pa ér' întărită cu *t* în *Stry-mon* la noi în numele râului *Stre* iū; prin urmare *Roma* însemnă cetate lângă *riū*. Totu de la numele râului și a luat numele și vechiul tribu palatinu *Ramn* s. *Ramanus* prin urmare originalmente ar' însemna *locuitoru do lângă riū* sēu *riureanū*.

26). Veđi mai susu nota 6. — Presbiter Diocleas (Regn. Slav. c. V): „post haec totam provinciam Latinorum, qui illo tempore *Romani* vocabantur modo vero Maurovlachi, hoc est nigri Latini, vocantur“.— Numele de *Romarī* l'afămă mai întâi la 1114. În canon. 23 alu Sinodulu delă Campostella se dice: „Mercatores *Romarī* et peregrini non pignorentur; et qui taliter egerit, duplet quae tolerit, et sit excommunicatus“ (Du Cange, Gloss. med. et inf. lat. ad vocem *Romarius*). — Er' *Rumerī* mai din vechi se află numiți în specialu Romāni istrienii la Giov. Mar. Manarutta (Fra Ireneo della Croce) în Historia di Trieste, Venezia. 1698 Libr. IV. c. 7. p. 334: I nostri Chichi așa numescu conlocuitorii pe Romāni istriei) addimandansi nel proprio linguaggio *Rumeri*.

Străinii însă au dat Românilor diverse numiri, între care una generală la toți Români, numindu-i *Vlach*. Acestu nume este străvechiu, căci Grecii din Italia de josu său Grecia-mare în vechime au numit Vlach (*Βλάχος*) pe poporele din Italia centrală și în special pe cele din Campania unde încă pe timpul lui Aristotele exista unu ținutu numit *Vlachia* (*Βλαχία*)²⁷. *Vlach* este numire de batjocură și pentru aceea în marea adunare din Câmpul-Libertății dela 1848 Români au protestat contra acestei numiri cerându a se numi *Român* cum se numesc ei înșiși²⁸.

Numele *Vlach*, de și nume de batjocură însemnându prostu (*Βλάχ*), este însă de-o extremă importanță, căci elu ca documentu viu, păstrat până adî chiar de străini și adese-orî dușmanii nostri, probază nu numai originea romană a Românilor, dar și colonizarea lor în răsăritul Europei din elemente aminamente Italice, căci Grecii, autorii acestei numiri de *Vlach*, au numit în timpurile străvechi cu acestu nume numai populațiile romane vechi italice și mai în urmă numai pe Români.

CAPITOLU III.

Dialectele limbei Române.

Limba Românilor atât a celor de dincóce, cât și a celor de peste Dunăre, avându una și aceeași o-

27). Suida. *Lex. ad voc Βλάχ* — Michaelis Apostolii paroemiae, Lugd. Batav 1619 prov 65. C Müller. *Fragm. hist. graec.* II 163 (193). — A se vedé studiul nostru *Originea cuvântului Vlach* în *Revista critică lit.* II (1894) p. 1—15.

28). Protocolul adunării generale, ședința II din 4 (16) Maiu 1848 punct. 1. (Veđi Papin Ilarianu, *Istoria Rom. din Dacia superioară*. Viena 1852. II p. 294—5).

rigine, una și nedespărțită a fostă la început. În timpul cătău aș domnită Români peste Dacia până pe la 274 d. Chr. esistândă naturalminte o strinsă legătură între Români din Dacia și cei de peste Dunăre, nu s'a putut face vre-o deosebire esențială între graiul unora și-ală altora, aș putută să-se nască celū multū nuanțe. După a. 274 trecendă o parte din Români din Dacia peste Dunăre și amestecându-se cu elementul romanū de acolo, graiul s'a înriurită reciprocă asemănându-se chiar și în nuanțele ce aș putută să-se desvólte pân' aci deosebite la unii și la alții.

În timpul invasiunei barbarilor, încependă de la Huni până la Turci, necurmată aș fostă aruncate grupe de Români când din Dacia peste Dunăre dincolo, când din Peninsula-balcanică dincóce de Dunăre ¹⁾. Nică chiar prin invasiunea Bulgarilor nu s'a ruptă cu totulă primenirile între Români de dincóce și de dincolo de Dunăre sêu Balcani. căci tocmai Bulgarii aduceau mari cete de Români de dincolo și-i așeau dincóce de Dunăre, care apoi la ocașie éráși se întorceau în vechea loră patrie ²⁾.

Bizantinii în espedițiunile loră dincóce de Dunăre aduceau aici elemente române de peste Dunăre, sêu luaș de-aici și le duceau din colo. Invasiunea Turcilor a aruncată multe elemente române din Peninsula balcanică din cóce de Dunăre.

Din tóte acestea rezultă, că limba română din Dacia traiană și din Peninsula-balcanică n'a trăită izolată fie-care, ci împreună, și tocmai în timpul de formațiune a fostă mai multă în contactă și chiar în a-

1). Pentru timpurile mai vechi a se vedé Dr. I. Iung, *Die Romanischen Landschaften*, Innsbruck. 1851, p. 454. nota 1.

2). Așa d. e. principele Bulgarilor Crum în o invasiune ridică din Macedonia vre o 12 000 bărbați, afară de femei, și i aduce din cóce de Dunăre. cari apoi la vre o 25 ani mai târziu sub împératulă Teofilă (829—842) conduși de Cordilă, principe peste Macedoneni, se reintorcă în patrie. (Leo Grammat. ed. Bonn. p. 231 și 345). Sathas, op cit. prefață p. XX.

amestecă, și numai după-ce limba se formase a intervenit o isolare mai pronunțată de și nu absolută și anume prin invasiunea Bulgarilor, care elementul român de dincolo de Dunăre l-au împins peste Balcani. De-atunci Românii de peste Balcani rumpându-se de curentul graiului român de la Dunăre, au început a se nuanța ca dialectul deosebit.

Cumă limba Românilor de peste Balcani s'a formată împreună cu limba Românilor de la Dunăre se vede că în realitate majoritatea precumpănitore a acelor Românii s'a derivat din Românii de la Dunăre probază faptul, că Grecii pe Românii de peste Balcani îi numesc *Misio-daci* adică Românii din Dacia trecuți și veniți mai de-aproape din Mesia (Bulgaria și Serbia).³⁾

Deosebirea cea mai mare între dialectul m.-român și limba română este cea lexicală, ăr' cea fonetică și flesionară este mai mică. Acesta a provenit din influința ce au exercitat-o elementele străine conlocuitoare. Limba greacă a influențat prin biserică, prin școlă și prin contactul de toate zilele. Terminologia religioasă la m.-român, cu totul din contra ca la Românii din Dacia, este grecească, afară de unele nume de sărbători ca Sum-chetru (Sân-Petru), Sumedru (Sântu-Dum-tru), Stămaria (Sântă Mărie). Aceste resturi înse probază că și la m.-român nomenclatura bisericească a fost română și numai mai târziu s'a pierdut. Influența turcească s'a întemplat pe cale administrativă. Afară de acesta a mai influențat, dar mai puțin, și limba bulgară. Ce influență va fi exercitată limba albanesă este mai greu de precizat. Prin diversele influențe dialectul m. român a pierdut multe din cuvintele romane înlocuindu-le cu

3) Iken, *Eunomia. Darstellung und Fragmente neugriechischer Poesie u. Prosa* Grimma 1827 I p 251. citată la Fuchs. *Die Romanischen Sprachen*. Halle 1849 p 92 nota 157. Niceta Choniat *De Isaacio Angelo* I, 237: *Οι Μισοὶ προτερον ονομαζοντο, νυν δὲ Βλάχου κικλήσκονται.*

străine, de altă parte însă a păstratū cuvinte romane pierdute în limba română.

Deosebirele fonetice în generalū suntū puține ; mai de însemnatū este rostirea *ç* (*t*) în locū de *c*^o, *c*ⁱ : çerbū, çercū, çinçi ; păstrarea lui *l* unde limba rom. l'a pierdutū : aliū, gălină, hiliū, liepure, muliere, libertă, liaū. Grupa *cl*, *gl*, n'a trecutū în *chi*, *ghi* : ginucliu, cliae, cliama, ocliū, gliatā, suglițū, înglițū.

M.-românii punū adese ori unū *a* la începutul multorū cuvinte și totū de una când cuvântulū începe cu *r* d. e. : aspargū-spargū, alavdū-laudū, alasū-lasū, aștergū-ștergū, aridū-ridū, arsarū-răsarū ; unele particularități ale graiului românū din Dacia, la m.-români se află ca generalități ca *bi-ghi* : ghine, orgli ; *pi-chi* : chieptenū, suschirū, aprochie, chiele, chieptū, chierde, chiatră : și *h* în locū de *f*. : hierē, hicate, hiliū, hire, hīgū-infigū.

Macedo-românii aū în rostire ore care particularități, căci rostescū cuvintele scurtândū unele vocale și chiar elidēndu-le.

În flesiunea nominală deosebirea mai însemnată este lipirea articolului la temă după omiterea lui *u*, uneori chiar și a lui *e* : luplu, caplu, omlu, gionle. Er' *l* din articolū în decursulū flesiunei nu se omite : óstiliē-óstei, numtăliēi-nuntei, valeliēi-văii, ómenili, lupili, aușili, șoțili.

În flesiunea verbală se observă următoarele particularități : perf. tare și simplu se întrebuintează mai desū : fēcū, fiçēsī, fēçe, fēçimū, fēçitū, fēciră, clișū, frampșū, alepșū.

Participiulū trecutū, aplicatū cu ausiliarū pentru formarea timpurilorū trecute, se întrebuintează în forma feminină când ausiliarulū este *aveam* : aveam vinită : ér' cu *suntū*, participiulū se acórdă după genū. Totū-odată există și unū perfectū condiționalū : diçerem, vidérem. Cerundiulū are două forme : vedēndū séū vedēnda-lui. În dialectulū m.-rom. se întrebuintează încă multe forme

perifrastice, care în limba rom. le mai aflăm unele numai prin cărțile vechi : vrea să giurū, s'este că giurū, s'eram s'eu aveam giurată, s'era s'eu giurū, s'escu s'eu s'eu hii giurată etc.

În privința sintactică observăm că dialectul român. întrebunțază mai rar prepozițiunea *pe* (pe), se ferește de întrebunțarea pleonastică a prenumelor personale, a păstratū, de și mai rarū, mai alesū pentru orașe mai mari, indicarea locului s'eu a direcțiunei fără prepozițiune, rămășiță foarte prețioasă din graiul latin.

Dialectul istriianū încă nu s'a formatū deosebitū de limba celorū-alalți Romāni, căci ei în timpurile vechi au statū în legătură nemijlocită atātū cu Romāniū din Peninsula-balcanică, câtū și cu cei din Panonia și Dacia. Despărțirea lorū de cei alalți Romāni și anume de cei din Dacia și Panonia s'a întemplatū prin învasiunea Ungurilor în sec. alū 9-lea, de cei din Peninsula balcanică se întemplase deja prin învasiunea Slavorū. Și după aceste rupturi însă multū timpū ei n'au perdatū cu totul contactulū, cu ceialalți Romāni și anume cu cei din Peninsula-balcanică prin resturile de Romāni de prin Dalmația, Bosnia și Albania, er' cu cei din Panonia și Dacia prin grupele de Romāni din Croația și Slavonia și Serbia, căci în toate aceste regiuni documentele vechi ne arată până prin secolulū alū 17-lea grupe de Romāni, ba chiar și astăzi se mai allă elementū românū foarte numerosū în Serbia, er' în alte locuri resturi parte încă nu de totū desnaționalisate, parte încă cu amintirea că suntū de origine Romāni (Vlachī), deși s'au desnaționalisatū ¹⁾.

4). Că elementul românū la Adriatică era odată foarte numerosū se vede din următoarele : C. A. Combi în opera *Cenni etnografici sul Istoria* în vol. III. alū Almanaculū „Porta orientale” Triest 1859 citatū la Biedermann op. cit. scrie : „Che la schiatta romanica fosse molto estesa tanto sui monti della Vena e del Caldera quanto nelle terre pedemontane del Pinquentino fino a Montana i quelle di Bellai.

Dialectulă istriiană a suferitū și mai mari înriuriri de câtū celū m.-românū, și anume din partea limbei slavone și italiene. Din acěstă causă elementulă lexicălu românū mare parte a dispărutū, înlocuindu-se când cu slavonū, când cu italianū.

Asupra dialectulă suntemū pân' acum destulă de slabū înformati, și în unele puncte informațiunile ori se contradicē, ori dialectulă presentă variațiuni contradicētoare, d. e. : după unii : gliatā, gliindā, gliemū, cliemū, după alții : ghiatā, ghindā, ghiemū, chiemū.

Sunetele, *ă, ea, oa* ; *ge, gi* ; *đ, ț, ș*, esistă și la Istrieni, sunetele *â (x), ea* și *oa*, aū esistatū mai nainte, cum arată unele cuvinte, astăđi însă mai rarū, ér' alții susținū că s'ar' fi perdutū, ér' *ce, ci* ca și la m.-românii *te, ti. L* și *n* s'a păstratū ca la m.-românii : *liepure, linū-inū, filū*. Se observă și nuanța *ghierme-vierme*.

Caracteristica fonetică a dialectulă istriiană este rotacisarea lui *n* între două vocale în cuvintele române pr. *virū-vinū, pâre-pâne, tirărū-tinērū, plirū-plinū*. Acestū fenomenū însă se află și în monumentele vechi ale limbei rom. din Dacia, precum și în graiulă viu în unele ținuturi.

Flesiunea nominală nu se deosebesce de a limbei rom. : *omu-omulū, domnu-domnulū, ceea-ce* se întēplă în graiulă popularū și în limba română din Dacia, ca adecă sē-se pronunțe *n* finalū întregū cu sensū de articulatū.

Conjugarea, pe câtū e cunoscută, nu presentă particularități, de câtū că formele enclitice ale pronumelorū se

di Pisino e di Albona, si vedde aperto anche in oggi, oltre che dai tipi fisionomici, qua e la rimarchevoli per tutti que' paesi, dai nomi altresì di parecchi villagi, portante il carattere romanico, collo desinenza in *a*, in *o* ovve in *ul*, nonche dalla ricorrenza non rara della voce *Vlahi* e *Vlaho* a denotare località di quelle parti. — Despre Români din Friaul a se vedé relatările lui Potocki la Barth. *Kopitars Kleinere Schriefften* Wien 18 7. I. 324—330

punî îndărătul verbului, după cum se îndatinéază și ađi la Români din Ungaria, și se întrebuintéază timpuri perifrastice ca la m.-români.

Impregiurarea, cã dialectulü istrianü păstrează particularităđi și din limba rom. din Dacia și din dialectulü m.-români, probéază ceea-ce amü dísü mai susü. cã elü a statü cu amëndoué in legătură.

Dialectulü m.-români și istrianü surtü de-o fórté mare importanță atătü pentru aprofundarea evoluđiunei limbei române in specialü, cãtü și pentru filologia romanică in generalü. Pentru aceea se impune cercetarea și studiarea mai întinsă și mai adâncă a acestora dialecte.

CAPITOLÜ IV.

Epoca formațiunii și cele mai vechi urme de limbă

In capitolulü äntäiü s'a arätatü legătura dintre limba română și graiulü romanü popularü, rămâne s'e arätämü aici timpulü in care s'a încheiatü in liniamentele ei principale formațiunea limbei, și s'e înșirämü totü odată și cele mai vechi urme ale limbei române până in timpulü când ea apare in cărđi tipărite. Până pe la 1000 d. Chr. nu töte teritoriile ocupate de elementulü românü posedü probe despre formațiunea limbei. Dacia-Traiană a fostü pórtá tuturorü invasiunilorü, elementulü românü s'a retrasü in acéstă epocă in munđi și a rămasü tăiatü de contactulü cu occidentulü latinü și cu orientulü grecü, in care singure s'a mai pututü păstra cultura, și s'aü pututü scäpa de perire monumente serise. in Dacia-Traiană s'aü distrusü töte monumentele, și totü ce a mai scäpatü aü fostü vechile inscripđi latine ascunse in ruine, alte monumente serise nu s'aü pututü păstra. In orientü scriitorii greci-bizantini. in apu-sü scriitorii

latini, au lăsat monumente scrise asupra timpului lor și au putut să scape, mai ales prin mănăstiri, diverse alte documente. Pentru aceea noi suntem avertizați în această cercetare numai la monumente afară de Dacia și la inscripțiunile ei latine. Această împregiurare îngreuează numai cercetările, dar' nu le alterează întru nimic, căci în capitolul II și III am arătat, că limba română din toate teritoriile s'a formată împreună și nu izolată și prin urmare monumentele dintr'un loc au aceeași valoare și pentru celelalte teritorii.

Urma cea mai veche și mai apropiată de limba română se află păstrată în o tablă cerată dela 160 d. Ch. aflată în Dacia în care se cetesce subscrierea: *ALEXANDREI ANTIPATRI SEKODO AUKTOP SEFNAI*: Alexandrei Antipatri *secodo* auctor *segnai* ¹⁾. Subscriitorul fiindu grec și necunoscându limba latină cultă s'a scris după cum vorbea poporul, astu-felul a scris *segnai*=semnai și *secodo* în locu de *secundus*. În o altă tablă cerată din a. 167 ²⁾, aflăm cuvintele:

remasisse lat. remansisse, rom. rămăsese

abuemat « habuerat,

abere « habere « avere

abiturum « habiturum

O altă inscripțiune sună :

M(emoriae). Q(uintus) Maec(ilius) Donati (filius) *pau-savit* ann. XVI. Filio pientissimo fecit Arethusa mater ³⁾.

Această inscripțiune este făcută în forma romană-păgână însă în spirit și cu idei creștine. Espresiunea *pausavit* este cuvântul *răpausată* său *răposată*, ce se întrebuintează și ađi la noi în asemenea împregiurări, atât în înțelesul de a *murit*, cât și în cel de se

1). Corpus Inscript. Lat. III pag. 959. Tabula XXV.

2). Corp. Inscript. Lat. III p 924—927 Tabl. I.

3) Corp. Inscript. Lat III No 3257 Inscriptiunea după formă și spirit se pare a fi de prin sec. IV. d Ch

odihnesce, căci la sate se serie pe crucile dela morminte : « *Aici răposază* în Domnul N. N. » Nicăiri în limba latină *pausare* nu se află întrebuințat cu înțelesul din inscripțiune, ci numai în latina târzie bisericăscă imprumutată din graiul vulgară ⁴⁾. O altă inscripțiune sună : *Domno et Domnae Satrius Felix* ⁵⁾. etc.

De cele cari le putemă privi ca urme specifice de limba română, aflămă următoarele :

O statuă, aflată la Partoșu (Maros-Porto) în Transilvania, representă pe *Amorū*, care rezimată de un trunchi de arboră se sprijinesce cu stânga pe o tórță aprinsă întorsă în jos, ér' în mâna dreaptă lăsată în jos ține o ramură cu fructe. Amorū representă aici geniul primăverei, și în adevără pe statuă se și află inscripțiunea : *PRIMAVERA*, primăvera ⁶⁾.

În scriitorii bizantini apară urme încă prin sec. ală 4-lea.

Un fenomen fonetică propriu graiului populară și la Românii de dincóce de Dunăre și la Macedo-Români, este sunetulă *ghi* în locă de *bi* și *ri* păstrată la lexicografulă Hesychiu ca *γοῖρος*=ghină, vină, *σεργοί*=cerghi, cerbi, *γέρτερο*=ghintre, vintre, *γοιράγουτις*=ghinărieiă, vinărieiă adecă păharnică. Este de însemnată că acestă fenomenă se află numai la cuvinte latine-române și care suntă comune limbei grecesci și latino-romane, ca *οἶνος*=vinum, etc.

Pentru limba română până la finele sec. VI-lea deosebită importanță suntă scriitorii bizantini Priscă, Procopiu, Teofilactă Simocuta și Teofane. Priscă la a. 448 a fostă trimisă în solie din partea împăratului bizantină la Atila, regele Huniloră. Din descrierea călăto-

4) *Pausare et Pausantes* dicuntur mortui — *Pausare*, tumulo quiescere. Vetus inscriptio 1050 (Du Cange, ad vocem).

5) *Ephemeris Epigraphica* v IV Nr. 171.

6) *Epigraphische Nachlese* Wien 1874, n. 37 și *Ephemeris epigr.* II p. 310 n. 409. Statua se află în Museulă din Clujă

riei sale se vede că elū a umblatū prin regiunea Tisei (Tigas) și a Timișului (Tiphisas), adecă prin Ungaria de mēdă-qi și prin Bănatū, unde spune că locuitorii îi da de mănecare meiu și de beutū miedū. Meiulū mai pānā in țilele nōstre a fostū nutrementulū principalū alū țeranului romānū, care incetulū cu incetulū s'a inlocuitū cu porumbulū. *Miedū* este unū cuvēntū care ēe aflā in limba romānā insemnāndū o bēnturā ce se face din mursā de miere dospitā. Priscū mai amintescē și de limba *ausonicā* in dōuē locuri, odatā (p. 190) unde amintescē și de limbile ce le vorbescū supușii lui Atila dīcēndū : «cā suntū amestecați din diverse popōre vorbindū limba lorū *barbarā* sēu hunicā, sēu goticā sēu *ausonicā*» ⁸⁾. Er' in altū locū (p. 206) dīce că a auditū la mēsa lui Atila glumele ce le făcea unū măscāriciū cu numele Zercon amestecāndū cuvinte din limba ausonicā, hunicā și goticā ⁹⁾. Mai āntāiū este de insemnatū, că Priscū tōte cele trei limbī, hunicā, goticā și *ausonicā*, le numescē *limba lorū barbarā* (πρὸς τῆ σεφετέρη γλώσσῃ), va sē dīcā și cea *ausonicā* o considerā totū barbarā. Ausonia este numele vechiū alū Italiei, prin urmare *limba ausonicā* este limbā italicā adecă *romanā*, și fiindū-cā Priscū o numescē barbarā, tocmai cum Quintiliān (I. 6, 45) numia barbarū chiar graiulū popularū din Roma, urmēzā că limba ausonicā nu era limba latinā ci o limbā popularā romanā. Totū așa o inț-legū și traducētorii lui Priscū ¹⁰⁾. Acēstā limbā nu

7). A se vedē și Iornandes cap. 34.

8). Priscus, De legationibus, edit. Bonn. p. 190 : ξύγκλυδες γὰρ οὔντες πρὸς τῆ σεφετέρη βαρβάρῃ γλώσσῃ ξηλοῦσιν ἢ τὴν Οὐνων ἢ τὴν Γόθων, ἢ καὶ τὴν Αὐσονίων, ὅσοις αὐτῶν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιμιξία καὶ οὐ ὁαδίως τις σφῶν ἔλλενίξει τῆ φωνῆ, πλὴν ὧν ἀπήγαγον αἰχμαλώτων ἀπὸ τῆς Θυρῆσιας καὶ Ἰλλυρίδος παραλίον.

9). Priscus, ibid. p. 205 sq. : τῆ γὰρ Αὐσονίων τὴν τῶν Οὐνων καὶ τὴν τῶν Γόθων παραμιγνὺς γλώττιαν παρτασ διέχεεν.

10). In testū e tradusā cu „*lingua romana*“, er' in Index historicus p. 615 se dīce : „*Ausonica lingua (Romana rustica)*“.

putea să fie alta în regatul lui Atila de câtă limba românească, care o vorbeau locuitorii români din acel regat. Această concordanță deplină cu cealaltă relațiune a lui Priscu, unde vorbește despre *meu* și *miedu*. Această se confirmă și prin faptul, că Teodoricu (+ 526) adresa decretale sale în Panonia «Barbaris et Romanis»¹¹.

Procopiu, care scrie în sec. VI-lea, ne-a păstrat unele mai nămerose urme de limba română în catalogul castelurilor făcute să fie reparate de împăratul Iustinian¹². La pag. 41 amă arătat, că elementul războinic în imperiul bizantin erau Români, pentru aceea și castelele erau totu ale Românilor și păzite de ei¹³. Chiar din acest motiv numele castelurilor au o deosebită însemnătate pentru limba română. În aceste numiri se constată următor-le fenomene ale limbei române :

In fonetică : existența unui sunet gutural *ă* său *â* rezultă din *Ρομιοστάρα*-Rumisiana și *Ρομυλίανα*-Romuliana, în care sunetul după *μ* vacilează între *i* și *v* (ü) în tocmai ca la latini *maximus* și *maximus* : asemenea în *Λοιτοφάντανα*-Lupofantana, în care *fantana* în locu de fontana (lat. fons) *a* celu dintâiu în locu de *o* represintă un sunet obscur *ă* său *â* pe care scriitorul grec nu seia să-l scrie cu o altă vocală mai apropiată de sunetul ce-l auzea și pentru care nu avea literă corespunzătoare în alfabetu. *Τουρβουλία*-Turbulie s. Turburie (de la turbure) reprezintă forma guturală Turburiă trecută în Turburie, ceea ce se confirmă

11). Cassiodor. Var. 2 16: „universis barbaris et Romanis per Pannoniam constitutis” Var. III. 24 v. 14: „antiquis barbaris qui Romanis mulieribus elegerint nuptialis foedere sociari”. citată la Dr. I. Iung. Römer u. Romanen p. 187. nota 3.

12). Procopius. De aedif. ed. Bonn p. 277—285. 305—308 et passim.

13). Nicetae Choniatae De Issaccio Angelo lib. 1. 4 p. 482 ed. Bonn.

prin alte nume în care *a* nu s'a întunecat: *Λίστρια*, *Ἐραρία* etc.

Despre sunetele șuerătore *ç* și *ț* sunt următoarele probe :

$\text{ç} = \text{tz}, \text{z}$.

Μονιζιαντζάστειλον — Muçianicastelu

Λουζούλο — Luçulo (Luciulu)

Βιργινιάζω — Virginiaço

Πετριζίτυ — Petriçen (Petriceni ?).

Față cu acestea se află altele cu *c* (*k*) nealterată, *Πισιναι*, *Φασζία*, *Μαρζίπειρα*.

$\text{ț} = \text{z}, \text{tz}$.

Γένζανα — Gențana (Gentiana)

Πρετζουρίες — Prețuries

Πόντζας — Pontas (Punți)

Ἐδιτζίω — Edițio (Editium locu ridicatu)

Ἀζοζένζα — Acrența

Afară de acestea mai sunt multe alte nume cu *ț* (*ç*) : *Ἀζουτζα*, *Λαύτζορες* *Πέντζα* etc.

Față cu acestea se află altele cu *t* nealterată : *Γενπιωνόν*, *Καλβεντία*, *Φλωρεντίανα*.

Vacilanța între *c* și *ç*, *t* și *ț* arată că era luptă între aceste sunete, în generalu însă precumpănea deja *ç* și *ț*, și prea ușor s'a putut întâmpla să scrie numai după tradiția literară și după forma veche istorică a numirilor punându *c* (*k*) în locu de *ç* și *t* în locu de *ț*.

Trecerea lui *d* în *d* și *dz* : *Πέζιον*—Peșion, *Βαδζιάνα*—Badziana, *Βιδζώ*—Bidzo.

În *Σεπιεζάσας* avem pe *σζ* (*sc*) sigla grafică pentru sunetul *ș*¹⁷).

Ἐδιτζίω—Eđiđio
 Βιδζώ—Bidzo
 Νώγετο—Nogheto

Μεριδίω—Meridio
 Πρεσιδιώ—Presidio
 Καστελλονόβο—Castellonovo
 etc.

În unele numiri compuse avemú : *Καπο-, Λουπο-
 Ριγίνο-, Ιουλίνο-, -Βούργο, -νόβο, -ζόρτου* adecă : capo,
 lupo, righino, Iulio, burgo, novo, cortu.

Maî trebue sê însemnămú, că Grecii de regulă pe *u*
 finalú alú nostru 'lú schimbă în *o*, prin urmare multe
 din numirile de maî susú și multe altele câte suntú la
 Procopiu, poporulú românú deja atunci le va fi pronunțatú
 cu *u*.

Alte tociri avemú în numirile compuse :

Γεμελλομούντες ¹⁶⁾, *Μαυρόβαλλε, Ιουλιόβαλλαι*, în care
 avemú pe *munte* și *vale* (monte-m, valle-m), *Ἐρζου-
 λέντε*.

Totú în numirile de la Procopiu aflămú și cele dir-
 tătú urme de articolú și de flesiune. În numele *Lu-
 τολο* (Luțulú) și *Cusculos* (Cusculú) probabilú aflămú
 articolulu-*lu*, și cu atâtú maî vèrtosú, căci cuvèntulu
 din urmă l'aflămú și în formă nearticulatá *Κούσζον*
 și în forma femininá *Κούσζανα*, încátú față cu aceste
 forme nu s'ar' puté presupune, că *Cusculos* ar' fi uná
 diminutivú latinú *Cusculus*. Dar' chiar' de amú admíte
 acésta, ne remâne *Luțolo* scrisú ca și altele după cum
 pronunță Grecii în ziua de astăđi. Va sê dică *Luțolo*
 este în locú de *Luțulú*, în care *lú* este evidentú arti-
 cululu. Er' în numele *Κοβέγζιλες* (Cobencile) aflămú
 articolulu românescú femininú în pluralú grecisatú prin
 adăugirea lui *ς* la fine *-λες*, cum l'a adaosú la scep-
 tecas în locú de sceptecase ; va se dică *Cobenci*, ér'
 articulatú *Cobencile*.

16). Adăogerea lui *ς* la fine este grecisare ca în multe altele.

Forme flesionare atlămă in următorele :

- Σκάρες¹⁷⁾ — Scare = Scări
 Στρογγές — Strunge = Strungi
 Σκουρές — Scuone = Scaune
 Βάνες — Bane = Băi.
 Πετριζήν — Petrizen (Petriceu ?)
 Βόντες și Βόντες — Buți
 Σεπτειεσσας — Șepte-case
 Κοβεντιλές — Cobencile
 Ἀργένταρες — Argintari
 Καλλάτις — Galați
 Σχιταρες — Schitaci
 Πελοποδένες — Repordeni
 etc.

Ἄζρες — Ape, este cunoscutul orașu vechiū lângă Dunăre *Ad-Aquas* ; este evidentū că istoriculū a scrisū după cătū a pututū așa cum se pronunța romănesc, dar a nimerit' o destulū de răū mai adăogindu-i și unu *ς* ; totū același nume pentru unū altū castelū in Epirū, locutū și ađi de Romăni, 'lū serie "Αις.

Că acestea suntū forme flesionare și anume nominative plurale nu mai incupe nici o indoielă decă vomū avē in vedere cuvintele romănescei existente atunci ca și ađi ca scări, strungi, scaune, băi scū băni (dialectalū) case, argintari. Scriitorulū grecu le-a grecisatū acățându-le căte unū *ς* la fine, fiindū-că elu nu înțelegea aceste forme și cuvinte, când însă elū înțelegea cuvintele, pe cele latine le declina latinesce ca : *Φασκία*¹⁸⁾—Fasciae, *Κούραι*—Cunae; une ori da această terminațiune, la altele ca *Κιλιάδ*, *Αιμυαί*, *Λινεδέβαι* *Υλασιάναι*, *Ιονλιόβαλλαι*=vale, *Σιζιάς*.

17) Se ată și forma *σκάρα* in *κατισσαρα*.

18) Probabilū că in acestū cuvētū *σκ* represintă pe *ς* ca in *Σκεπτισάσα*, ceea ce indică accentulū care este pusū după rostirea romănescă *făsi* ē' nu latinăscă *făsciae*.

În privința tuturor acestor numiri topografice trebuie să observăm că ele datază în scris din sec. al VI-lea, în realitate însă asemenea numiri sunt totu-de-una cu mult mai vechi. Apoi chiar Procopiu ne spune, că Iustinian numai a restaurat aceste castele fiindu ruinate. Dintre cele făcute de nou n'amă amintit de câtă vre-o câteva, dar și acelea sunt fără îndoieală numiri vechi de locuri de la care s'aun numit apoi și castelele, ca d. e. în zilele noastre Castelul Peleşu numit de la muntele Peleşu.

O altă însemnată urmă ni s'a păstrat la Teofilact și Teofane. La a. 579, doi comandanți bizantini, Comențiol și Martin, voia să atace în Balcani pe Chaganul Avarilor, și când mergeau cu oștea, de pe unul din catării încărcat cu de-ale oștei cade jos sarcina și cel ce-lu mēna nebăgându de samă, îi strigă un alt soț: «*torna, torna fratre!*» ostașii auzindu și cugându că este vre-unu pericol și că le strigă lor ca să-se întorcă, o luară toți la fugă. Așa relatează Teofane¹⁹⁾, ér Teofilact spune că a strigat: *retorna!*²⁰⁾ Teofane spune că ostașul a strigat în *limba națională* (τῆ πατριῶε φωνῆ), ér Teofilact în *limba ținutului* (ἐπιχωρίῳ τε γλώττι). Amă arătat (p. 41) că ostașii bizantini erau cu deosebire Români, și că ecele ținuturi erau locuite de Români, mai încolo cuvintele sunt atâtă după înțeles câtă și după formă curat românesci, de câtă *torna* și *fratre* sunt torme mai vechi²¹⁾.

19). Ἐνὸς γὰρ ζῶον τὸν φόρτον διαστρέψαντος, ἑταῖρος τοῦ δεσπότου τοῦ ζῶου προσφωνεῖ τὸν φόρτον ἀνορθώσας τῆ πατριῶε φωνῆ τόρνα, τόρνα φρατρε etc. Ed. Bonn. I. p. 397 seqq.

20). Παλινοστεῖν τε ἐβόα πᾶς, γεγονῶς διαπρόσιον, ἐπιχωρίῳ τε γλώττι εἰς τοῦπισω τραπέσθαι ἄλλος ἄλλῳ προσέτατε, ἕτιόρνα, πετα μεγίστον ταράχον φθεγγόμενοι. Ed. Bonn. 2. 15 p. 99.

21). Forma *tornă* se află în Cazania lui Coresi de la 1580: „eră mă voi turna la tine”. Cipariu. *Analete* p. 53. asemenea la p. 54 și 56; semnificativă este că deja atunci se afla și a doua formă usităată azi *returna*.

La toate cele de până aici se mai avem în vedere atât cuvintele reproduse mai sus din Hesychiu și din Procopiu, cât și cuvintele cu înțeles din numele topografice de mai sus ca *γάρτιον*, *σζάρα*, *ἀλιές*, *βάνες*, *σιρόγγες*, *βούτες*, *σζουάνες*, *σζελιτε-ζάσας*, *μούριες*, *ζλεισοῦρα*, *βάλλε*, *ζάσιο*, *λοῦλιο*, *ζόριον*, *σζουόρισζα* ²²⁾.

Din toate acestea rezultă că limba română era deja formată în sec. al VI-lea. Acesta se mai confirmă și prin alte două impregiurări. În secolul al VI-lea Slavii deja năvălise în unele ținuturi locuite de Români, în secolul următoriu aproape toate provinciile cu element român au fost inundate de Slat. Dacă limba română nu ar fi fost deja formată înainte de invazia Slativilor, atunci influința slavică s'ar resinți și în legile interne ale limbei, ceea-ce nu există de loc, ci s'a marginit, cum rezultă din capit. I și V, numai la o simplă influință lexicală. A doua impregiurare este, că în secolul următoriu, până la a. 1100. aflăm o sumă de alte urme de limbă care confirmă pe cele amintite mai sus.

Dintre anii 600—1100 mai punem în vedere cuvintele :

Din Malala : *ζάρα-zauă*, seiu za, deja și la Iustinian Novell. 85.

Din Teofane : *ζόρδα-cordă*, *ζόρτι-curte*, *Θιός-om* (nume propr.), *ρούμερον-numer*.

Din Constantin Porfirogenit : *ἴσζα-escă*, *μέσα-mesă*, *σζάκνον-scaun*, *μισσορράτωρ-mesurător*, *ὠράζω-urez*, *φοινδάτα-vestiment infundat*, *φρίτζα*, *φρίζάτιον-frunză*, frunzariu, *σζαγία-zече*, *λωζ-locu*. Din *φρίτζα* și *φριν-*

22). Așa se numesce la Procopiu (De aedif p. 292) un castel, care după descriere era lângă Dunăre. La Comuna Batoși în Mehedinți se află un loc numit *Securicea* cu urme de zidiri romane (Dicționar topogr. D. Franțescu v. comuna Batoși și Scăpău). Cuvântul *Securicea* și *Securicea* nu are de-a face cu cuvântul *secur*, ci cu lat. *securus*, va se țică însemnă „loc de siguranță”.

ζάιον precum și dintr'ună altă cuvântă *ιγγεο* (ângeru) ²³⁾ se vede asistența lui *á*, căci în dialectul macedo-român se rostesc *frândă*. În ceremoniile de la curtea bizantină se află expresiuni tipice cu forme române: *μουλπουσανοι* mulți ani! *βόνω Δόμνω*=bunului d-deu! Acelu *a* pusă înaintea cuvintelor și atât de lătitu în dialectul m-român se află în cuvinte ca *ἀσπαθαρίος, ἀβηχάριος, ἀπαλάριος* etc. (v. cap. V).

Remâne se mai relevămă din Pprfirogenitū și cuvântul *σέρβλοι*=servli, în care se află articolul plur-*li* după dialectul m.-român ²⁴⁾.

În monumente dintre anii 850—1100 ²⁵⁾ aflămă următoarele importante urme de limbă română pe terenul panonic și iliric, și anume articolul *-li* în nume proprii de persoane și de locuri.

Candulus n. de pers. an 1070 vol. VII p. 167. ²⁶⁾.

Draculus n. de pers. an. 1080 vol. VII p. 134.

Chudulo n. de pers. an. 1080 vol. VII p. 135.

Dedullo și Ded, Dedu n. de pers. an. 1080 vol. VII p. 135

23). Acestu cuvântu se află într'unu felu de orațiune sėu colindă ce se îndatina în Constantinopolu chiar la palatu. în timpulu imperiulu bizantiu. și fără îndoelă însemnă *ângeru*. Const. Porfirogenitu. De Cerim. p. 385; mai vine înainte și ca nume propriu de persoană în scriitorii bizantini.

24). Unii au voitū sė tragă la îndoelă, că acestu cuvântu în adeveru ar cuprinde articolul pretestându că acesta ar fi numai unu nume vechiu alu poporulu numitu ađi Sėrbi. Acesta a provenitu de acolo, că Porfirogenitu voindū sė arate de unde s'a numitu acestu poporū *Serbli*. dice că s'arū fi numitu dela *serbli* care în dialectulu romanu însemnă *slugi* (*Σέρβλοι δὲ τῆ τῶν Ρομαίων διαλέκτω δοῦλοι προσαγορεύονται*. De adm. c. 32 p. 152). Decă e dreptă acestă etimologie sėu ha, acestă nu ne importă aici. decizetori este că istoricul spune lămuritu că *serbli* însemnă *slugi* în dialectulu romanu. va sė d'că în limba română. acestă se confirmă totu acolo (p. 153). continuându a spune că *σέρβουλα* se numescū încălțămintele șerbiloru.

25). Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zabrabiae. 1877.

26). Se află și forma nearticulată Cando a 1070 VII. 86.

Vilcana, femeie. a	850—896	VII.	382		
Musculus	n. de pers.	an	850	vol. VII.	p. 383.
Duculus	„ „ „	„	918	„ „ „	18.
Mezulus	„ „ „	„	918	„ „ „	18
Mezulo	„ „ „	„	918	„ „ „	18.
Yeulus	„ „ locu	„	940—6	„ „ „	21..
Pundrulo	„ „ pers.	„	1040	„ „ „	45.
Graulu	„ „ „	„	1040	„ „ „	45
Masitulo Petrana	„ „ „	„	1040	„ „ „	45.
Muraçul	„ „ locu	„	1070	„ „ „	168.
Negulus și Nêgul	„ „ pers.	„	1070	„ „ „	78.

Toduru, Danielu a. 140 VII 45.

Crisana, diaconus. a. 1044 VII 48.

Chrochonna (Crăciunū ?) a, 1059 VII 54, 172.

Vilean a. 1065—74 VII 98.

Domnana călugăriță (Dōmna Ana ?) a. 1066 VII 65.

Suliza c. 1090 VII 153.

Nu putem trece cu vederea două documente de-o extremă importanță despre limba română din imperiul bizantin și cea dincoace de Dunăre.

Pe la a. 750 năvălesc cete de Avari, Bulgari și Sloveni din ținutul Sirmului în Macedonia. Unul din căpeteniile lor, Mauro, scia și limba *macedonică*. Cu 115 ani mai târziu la a. 865. papa Nicolae I scrie către împăratul bizantin Mihailu următoarele: «*etă voi in lie-care di, ba chiar la festivitățile principale, limba acēsta (latină) pe care voi o numiți barbară și scitică o amestecați ca ceva prețiosu cu limba grēcă; deci nu e tocmăi spre onōrea vōstră, decă nu vē folosiți de acea limbă și in afacerile vōstre oficiale*»²⁷⁾.

27). . . . ecce quotidie. imovero in praecipuis festivitatibus inter graecam linguam, veluti quiddam pretiosum, hanc (latinam) quam *barbaram et scythicam* linguam appellatis, miscentes. quasi minus decori vestro facitis. si hac etiam in vestris officiis et obsequiis non utamini. (Du Cange, ad voc. Obsequiare).

Papa Nicolae numesce limba latină *barbară* și *scitică* nu după părerea sa, ci elu reproduce părerea Greciloru, și Grecii numeau limba latină ce se vorbea pe atunci barbară și scitică din cauza asemnării cu limba elementulu românū din imperiulū bizantinū, care era aceeași cu limba Românilorū de dincóce de Dunăre ²⁸⁾, care ținuturi la Greci se numiau *Barbaricum* și *Scitia* ²⁹⁾.

Prin urmare, precum Grecii numiau limba latină, pentru asemenarea cu româna, *scitică*, după vechia numire a acelorū ținuturi, totū asemenea limba română ce o vorbeau Româniū cu deosebire în Macedonia unde era centrulū lorū ca și ađi, o numiau *macedonică*, după vechia numire a țerei. Totū după vechea numire de Dacia, bizantinii numiau *Daci* pe Româniū de dincóce de Dunăre ³⁰⁾.

Prin cele de susū se mai probéză și altū-ceva, că adecă în sec. 8-lea și alū nouēlea în Panonia și Scitia se vorbea românesce, ceea ce completéză relațiunea lui Priscū din sec. alū 5-lea și confirmă celelalte probe și urme produse mai susū de pe acele timpuri.

CAPITOLŪ V.

Influiņțele active și pasive.

Cestiunea influiņțelorū, ce le-a esercitatū seū suferitu limba română în decursulū timpurilorū, este una din cele mai importante și totū-odată din cele mai grele. Greutatea se măresce încă și prin unele împrejurări

28). Pachymeres II. p. 106.—Chalcocondyla L'br. VI vorbindū despre Vlachi din Pindū spune că vorbescū aceeași limbă (*ομόγλωττοι*) cu Daciū adecă Romaniū din Dacia.

29). Nicet. Chon. I. 239. passim .

30). Veđi nota 28.

particulare. Limba noastră nu-i adunată încă din graiul poporului, ceea-ce este cunoscut pân' acum abia decă face jumătate din întregul elementul istoric și actual al limbii române, era dialectele zacă încă în totală păragină. O altă greutate este lipsa de lucrări pregătitoare. Pân' acum s'aun făcut mai numai încercări, și în general cu tendințe unilaterale, căci s'aun cercetat în câtu-va numai influințele pasive și cam în general orî cu idei preconcepate și cu anume scopuri, orî fără cunoștințele necesare, s'cu amândouă de o dată ¹⁾. În în câtu pentru influințele active nu s'a făcut pân'acum aproape nimic.

Influințele pasive.

Aici trebuie să observăm, că fiind stabilită și recunoscută, că legile interne care guvernă limba română sunt romanice, cestiunea influințelor se raporta cu deosebire la elementul lexical.

Influința dacă. Istoria enceririlor vechi vorbesce în general contra amestecurilor etnice, căci spiritul separatistic, esclusivismul de tribu, era foarte puternic. Acesta a făcut ca Grecii să nu se potă uni nici-odată nici ei între ei, necum cu alte popore; la Romani chiar și organizația politică și socială avea un fond general de tribu, care numai cu anevoe și foarte târziu s'a șters s'cu mai bine s'a făcut încetul cu încetul invidibil. Poporele Italiei deși erau de aceeași origine, mai ales cele din Italia centrală, totuși câtu de anevoe

1). Fr. Miklosich, *Die Slavischen Elemente im Rumunischen*. Wien 1861, nu l scuti de preocupării.—Dr. E. Robert Kösler, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen* Wien. 1865, foarte tendențios. A. de Cihac, *dictionnaire d'étymologie dacoromane, éléments slaves, magyars etc* Francfort s. M. 1879, lipsit de cunoștințele necesare, lucrare cu totul nescientifică.

s'aũ pututũ uni și s'aũ unitũ numai cu forța, și multũ mai anevoe s'a făcutũ contopirea, deși idiomele lorũ, afarã de Etruscĩ, erau numai dialectele unei și aceleiași limbĩ. În Dacia, pe lângã exclusivismul de tribũ propriũ popórelorũ vechĩ, mai întrevenea alte trei împregiurãri caracteristice : întâiũ, deosebirea între Dacĩ și Romanĩ : a dóua, dușmãnia cea mai inverșunatã ce a pututũ sã existe vre-o-datã între dóuẽ popóre ; și în fine civilizația romanã și barbaria Dacilorũ.

Tóte acestea, cumpenite dupã valórea lorũ, vorbescũ, nu se póte mai elocuentũ, contra amestecului etnicũ între Romanĩ și Dacĩ.

În Dacia însẽ mai întrevinũ împregiurãri și considerațiuni și de-o altã ordine de idei și necesități. Traianũ nu a cuceritũ Dacia pentru ca s'o lase éráși mai multũ s'eũ mai puținũ în mãna barbarilorũ, care aprópe vre-o dóuẽ sute de anĩ aũ făcutũ sã tremure Roma de numele lorũ, în câtũ poetulũ a trebuitũ sã strige : *Paene delevit urbem Dacus*²⁾. Er' ceva mai târđiũ, sub Domițianũ, aũ umilit'o făcẽdu-și-o tributarã. Traianũ a cuprins'o ca sã nimicéscã pe Dacĩ pentru totũ-de-una, și din Dacia sã facã o provincie romanã nu numai în înțelesũ administrativũ, dar și în înțelesũ etnicũ, adecã o țerã romanã totũ atâtũ de sigurã ca cea mai sigurã din tóte provinciile romane, între care cea mai sigurã era Italia. Pe Dacĩ nu-ĩ putea muta în Roma, cum s'a procedatũ în primele timpurĩ ale romanisarei Italieĩ, nu-ĩ putea strãmuta în Italia, și chiar de ar' fi pututũ n'ar' fi voitũ, pentru aceea spre romanisarea Dacieĩ nu-ĩ rãmãnea de câtũ sã reducã Dacia la unũ felũ de *tabula rasa* și s'o împeneze cu coloniĩ romane deplinũ sigure. N'avemũ de locũ trebuință sã înțelegemũ în acéstã «*tabula rasa*»

2). Horatius, od. III. 6. 14. Virg. G. 2. 497 : Aut conjurato descendens Dacus ab Istro.—Dio Cass. 51. 22.

o măturare totală a Dacilor din Dacia, ea însă a fost și trebuia să fie o maturare atât de puternică în cât să nu mai rămână de cât membre risipite, pentru ca să se deschisă pentru totu-de-una o nouă reînviere și reconstruire a poporului dacic. Într'adevăr nici n'a mai reînviat, ceea-ce ar' fi putut să o facă foarte ușor după ce s'a retras legiunile romane. Dar fiind că acesta nu s'a întâmplat, este proba cea mai strălucită, că Dacii nu mai există în pământul ocupat de coloniile romane. Nu trebuie să se pierdă din vedere, că pe acele timpuri țera nu putea să fie de cât puțină împopulată cu Dacii și nici Romanii n'a împopulat într'o formă totă țera. Rămășițele de Dacii după război vor fi fost foarte sporadice și se vor fi aplicat ca slavii la lucrările grandioase care le aducea cu sine colonizarea de-odată în mase, cum s'a întâmplat în Dacia.

Dacii care vor fi scăpat din război și au preferit o viață liberă și aventuroasă unei slavii rușinoase, s'a retras spre nord amestecându-se acolo cu alți barbari. Cu acestia însă nu mai avem de-a face nimic în privința amestecului etnic. Rămășițele rămase în țera s'au mai bine slavii dacii nu mai puteau să aibă vre-o influență nici măcar socială icî-colea, necum etnică generală.

Dar' afară de acesta, amestecul etnic s'ar' putea proba sigur numai prin instituții, religii și mai ales prin limbă. Din cele două dintâi se știe ceva, Românii însă nu posedă nimic din ele. Din limba Dacilor nu se cunoște nimic. Tot ce s'a știut despre ea sunt până-acum pure fantasii³⁾. Câteva cuvinte, chiar

3). Încât atinge cele câte-va numiri de plante dese „dacice“ dela Dioscoride, abstrăgându-se dela confuziunea și resiguranța în care ni s'a transmis, nu se poate ști decât numele de „*dacici*“ indică poporul genetic dacic, ori țera, căci nu se poate preciza neîndoios e-

décă n'arū fi afectate de tóte îndoelile posibile, cum suntu în realitate, n'arū puté decide nimicū. Nume proprii de persóne, localitătii, orașe, riuri ș. a. nu aū de câtū o valóre din cele mai mărginite, căci asemenea nume nu urméză regulele generale ale limbei și afară de aceea se transmită dela poporū la poporū fără nici unū amestecū etnicū.

Orī-unde s'a întemplatū în vieța romană vre-unū amestecū etnicū, s'aū păstratū urmele acestui amestecū orī în limbă, orī în religiune, orī într'amendouē, așa de exemplu în Galia vechile inscripții latine ne-aū păstratū o sumă de divinitătii galice, pe litoralulū iliricū divinitătii ilirice séu în fine barbare, nu mai vorbimū de sutele de divinitătii păstrate chiar în centrulū culturei romane, în Italia, de la diversele populațiuni.

În totă Dacia nu s'a aflatū nici macar o inscripțiune dacă, pe când d. e. în Sardinia s'aū aflatū, pe lângă cele latine, și inscripțiuni grecesci și punice. Aū pututu Dacii să-și uite numai de câtū limba și religiunea lorū, ca lărmecați? Romanii nu opreaū pe celelalte popóre să-și scrie limba lorū, ceea ce probéză înscripțiunile străine în totū imperiulū romanū. Cum se face că în Dacia nu s'a păstratū cu siguranță nici o divinitate dacă, ci numai romane și câte-va de la alte popóre străine de Dacia? ⁴⁾). Décă Dacii erau Traci, cum spunū scriitorii vechi și cum se admite în generalū, ar' trebui

poca în care a trăitū Dioscoride și mai puținū timpulū când a cercetatū elū Dacia. Înainte séu după colonizarea romană? Adevăratū că unele numiri dela Dioscoride sémână cu óre cări nume de plante dela Românī, dar tocmai acesta ne face să presupunemū că Dioscoride a cercetatū Dacia după colonizarea romană.

4). În C. I. L. inscripțiunea cu Zamolxis dela Ackner et Müller No. 663. n'a fostū admisă. unū *deus Sarmandus* (C. I. L. III 964) este cu totulū necunoscutū de airea, și nu-Y nici o probă că ar' fi dacicū, ér' inscript. dela Ackner et Müller No. 664 unde érašī obvine, ca falsă n'a fostū admisă în C. I. L.

să obvină în scripțiunii divinități tracice, nici acestă casă însă nu există. O impregiurare deosebită caracteristică această. Va să zică ceea-ce s'a întâmplat în Dacia nu s'a mai întâmplat nicăiri în totă imperiul roman, ca adevă să nu se alle nici o urmă inscripțională în limba dacică s'ă despre religiea poporului cucerit și după cucerire. Toți căți au scris despre Dacia au lăsat până adă neexplicată acestă faptă. Prin urmare este evidentă, că în Dacia s'a întâmplat ceva singular, nu o lusiune cu elementul cucerit, ci o esterminare. Cum s'a întâmplat această esterminare, astădi după mai două mii de ani, nu se mai pte precisa, Eutropiu⁵⁾ însă constată faptul cu o espresie totă atât de drastică și singulară, cum nu se mai allă părechie în scriitorii latini, va să zică potrivită cu realitatea crudă a ierarilor. În fine această o confirmă și mai drastică frasa păstrată din *Memoriile* lui Traian care zice : *Getarum gentem penitus delevisse* am stinsă cu totulă ginta Geților (Dacilor) !

Poporul dac a fost un popor deștept și brav, în cătă pentru noi amestecul cu el ar' fi chiar o probă și-o esplicare mai multă a energiei, tenacității și sobrietății ce nu ni se pte nega, dar aici nu pte fi vorba de cătă de ceea ce se pte proba.

Inscripțiunile romane din Dacia încă vorbesc în contra unui amestec etnic, căci ele au aprpe cea mai corectă limbă latină dintre toate inscripțiunile din celelalte provincii și chiar lață cu cele din Italia, care sunt pline de urme dialectale și străine.

S'ar' fi putut ca în Dacia, cea mai îndepărtată și mai espusă din posesiunile europene ale Romanilor, să aflăm inscripții latine atât de străine de ori-ce influință, decât s'ar' fi întâmplat vre-ună amestec și a nume în masă între coloniile romane și poporul barbar cucerit ? Nici de cum.

5). Veđi mai susă capit. I. nota 2

Nu putem trece cu vederea încă o împregiurare. Décă s'ar' fi întemplat vre-ună amestecă necesarminte ar' fi trebuită să-se simță vre-o sguduire în limbă, ceea-ce toți recunoscă că nu s'a întemplat⁶⁾.

În această privință între alte multe este foarte semnificativ fenomenul, că pe când la toate celelalte popore neolatine nomenclatura diverselor părți ale corpului a suferit o struncinare, limba românească și-a păstrat și aici mai bine originalitatea sa latină. Din vre-o 60 de cuvinte ale acestei nomenclaturi toate latine reproducem următoarele :

rom.	lat.	ital.	fr.	span.
capū	caput	testa	tête	cabo
gēnă	gena	palpebra	joue	parpado
bucă	bucca	guancia	joue	carillo
gură	gula	bocca	buche	boca, gola
gūtū	guttur	gola	gorge	garganta
lature	latus	fianco, lato, flank		lado
splină	splen	milza	rate	bazo
ie	ile, ilia	mollame	aine	ijar

Mai încolo decât Daciū arū fi influințatū limba coloniei romane, în ce ar' fi trebuită să-se manifesteze această influință de câtū în acea parte a vieții în care Daciū, deși barbari, totuși, după împregiurările locale, ca poporū cu deosebire păstorū și în câtū-va și agricolū, și-arū fi pututū impune în graiulū coloniei elemente din limba lorū relative la aceste ocupațiuni. Dar nomenclatura păstorască a limbei românesce este eminent

6). W. Meyer, Literaturblatt f. germ. u. rom. Philolog, VI. 298 dice că limba română „mehr alsirgend eine andere Sprache für die Erkenntniss des Vulgärlateins massgebend ist, sofern es sich nämlich vor den Dialecten Italiens durch grössere Alterthümlichkeit auszeichnet, und nicht, wie das Lateinische in Gallien von einem fremden Idiome in seinem ganzen Character ist umgestaltet worden“.

latină ⁷⁾, asemenea cea mai mare parte din nomenclatura agricolă ⁸⁾.

S'a mai ridicatǎ inǎ o cestiune in privința amestecului cu Dacii. Unii dicǎ adecǎ, cǎ deși bărbații parte vorǎ fi peritǎ in rǎzboiǎ, parte s'aǎ ucisǎ singuri, parte aǎ pǎrǎsitǎ țera, aǎ rǎmasǎ in sǎ femeile care se vorǎ fi cǎsǎtoritǎ cu colonii romani, prin urmare celǎ puținǎ ele n'aǎ pututǎ rǎmǎnǎ fǎrǎ inriurare asupra limbii colonilorǎ. Sǎ admitemǎ, cǎ aș a ar' fi fostǎ, atunci femeile arǎ fi trebuitǎ sǎ inriurǎcǎ asupra limbii in acele ocupațiuni in care ele s'arǎ fi distinsǎ cu deosebire.⁹⁾

Popórele de la Istru sǎn Dunǎre, anume Tracii de care se țineaǎ și Dacii, erau in vechime remanente in lucrarea cǎnepei (Herodotǎ IV. 74), precum și in pregătirea de vestimente pestrițe și covóre, care sub nume de *istriana*, *istrianiides* sǎn *istrides* erau cǎutate pǎnǎ in Atena ⁹⁾. Naturalmente lucrarea cǎnepei in pǎnsǎ pe care Grecii, cum spune Herodotǎ, n'ó puteau deosebi de pǎnsa de

7). Vacǎ vacca. boǎ bos, vițelǎ vitulus, juncǎ a - juvenus. calǎ-caballus. épǎ-equa. armǎsariǎ admisarius, mǎnsǎ-it. manso óe-ovis. pecuinǎ-pecu. herbece vervex. ariete-aries mielǎ-miea-miórǎ-agnellus-agnella-agniola, terciǎ-tertius-tertinus. noatinǎ annotinus, caprǎ-capra, iedǎ hedus. porcǎ-porcus. serófa-serofa. mascurǎ-masculus, vierǎ-verres. lapte-lac. cașǎ-caseus, corasta colostrum, chiagǎ-coagulum. zerǎ-serum. piele-pellis. lǎnǎ-lana. cornǎ-cornu, staulǎ-stabulum. meriđǎ-meridies. merinde-merenda. șistariǎ-sestarius, caterva (achaicu)-caterva-turinǎ-turma. buciunǎ-buccina. nutrețǎ-nutricium. erbǎ-herba. ghindǎ-glans, frǎnǎ-frenum. cǎpǎstru-capistrum, șea-sella. cimpoii-it. zampogna, pascǎ-pasco, fǎta-foetare, neca-necare. adǎpa-adaquare. cutescǎ-(percudere), apleca-aplicare etc.

8) Grǎnǎ-granum. secarǎ-secale, meiǎ-milium. orđǎ-hordeum. fasole-phaseolus, fǎnǎ-foenum, paiǎ-palea, toriǎ-turio, carǎ-currus și carrus, jugǎ-jugum, fiulare-fibulare, rótǎ-rotă, osie-axis, furcǎ-furcǎ. fune-funis, secere-sicilis, sapǎ-zappa. grǎpǎ-it. grappa, trǎgace-traha. trǎgulǎ-tragula. sitǎ-seta, ciurǎ-cribrum, arie-area, arǎ-aro, sǎmǎnǎ-semino. trierǎ-tribulo, mórǎ-mola lǎinǎ-farina, macinǎ-it. macinare. pisa-pisere, piunǎ-pila, țestǎ-testu. pǎne-panis. vița-vitis. vinǎ-vinum. albinǎ-alvina (musca), dela-alveus.

9) Hesychius ad voc. *ιστριανή, ιστριανίδες, ιστριδες*.

inǔ, atǎtǔ era lucratǎ de finǔ, era o ocupațiune femeescǎ, prin urmare femeile dace ca mǎestre în aceste lucrǎri arǔ fi trebuitǔ sǔ-și împunǎ colonilorǔ romanǐ nomenclatura relativǎ la aceste ocupațiuni. Nomenclatura acestorǔ lucrǎri femeescǐ însǔ în limba romǎnǎ este latinǎ: torcǔ-torqueo, țesǔ-texo, urđescǔ-ordior, lǎnǎ-lana, fuiorǔ-foliolum, firǔ-filum, fusǔ-fussus, stupǎ-stupa, tǎrǎ-tela, spatǎ-spatha, ițe-licia, pǎnurǎ-pannulus, depǎnǔ-(depanno), pǎnsǎ-pensum, cǔse-cusire (lat. pop.), acǔ-acus, ațǎ-acia, natrǎ-netus-νητρον, ghiemǔ-glomus, stative-stativa, furcǎ-furca, valǔ (de pǎnsǎ)-vallum, inǔ-linum, cǎnepǎ-canabis, puǐ (florǐ, figurǐ cusute)-pullum, mosorǔ-modiolus.

Din tǔte acestea rezultǎ cǎ influința dacǎ nu se pǔte proba în limba romǎnǎ, prin urmare nu existǎ de cǎtǔ dǔouǔ posibilitǎți: orǐ-cǎ nu s'a întemplatǔ nici o *fusione* etnicǎ între Romǎnǐ și Dacǐ, orǐ-cǎ Dacǐi n'aǔ fostǔ de cǎtǔ unǔ restǔ rǐmasǔ îndǎrǎptǔ din ramulǔ care s'a dusǔ mai departe și s'a aședatǔ în Italia, și prin urmare în acestǔ casǔ n'arǔ fi pututǔ fi deosebiți în fondǔ de Romǎnǐ, de cǎtǔ cum aǔ fostǔ de exemplu Umbriǐ, Volscǐi sǔu Osciǐ, în timpurile mai vechǐ ale domnieǐ romane.

De ǔre-ce însǔ pentru casulǔ din urmǎ nu existǎ probe de locǔ, pe cǎnd pentru celǔ dintǎiǔ vorbescǔ tǔte impregiurǎrile și probele de mai susǔ,—care aǔ fǎcutǔ pe unǐ din cei mai judicioși scrutǎtorǐ ¹⁰⁾ sǔ admitǎ o colonizare mai intensivǎ a Dacieǐ nu numai cu coloniǐ militare, cum era datina la Romǎnǐ, ci și cu coloniǐ civile de agricultorǐ, industriași, comercianți etc. sǔu cum đice Eutropiu *infinitas eo copias transtulerat ad agros et ur-*

10) L. Diefenbach, *Völkercunde Osteuropas.* p. 229 și *Ausland* 1880 N. 5. — Dr J. Jung, *Rom. Landschaften,* p 382, admite coloniǐ mai alesǔ din Apulia și Lucania. — Pič, *Rum.* — Ung. *Streitfrage* p. 15: Ebenso ist der grossen Zahl der römischen Colonisten zuzuschreiben, dass das Dacische bei der Entwicklung der rumänischen Sprache beinahe keinen Einfluss geübt hat.

bes colendas, și cu populațiunii italice, — pentru aceea cu dreptă cuvântă unii numescă Dacia «colonie clasică»¹¹⁾.

Cu câtă se voră cerceta mai de-amăruntulă rămășițele vechiloră dialecte italice și ale graiului vulgară latină, în legătură cu limba română atâtă cea istorică, câtă și care se află în graiulă viu în toate țerile locnite de Români, după cum noi făcurămă ună începută în capitolulă întâi, cu atâtă părerile despre coloniă italice voră căpeta necesarmente o totă mai mare consistență. Este cu totulă greșită, ca îndată ce vre ună cuvântă din limba română nu se află în latină și nici în altă limbă cu care Români voră fi fostă în atingere, să-se dică numai de câtă că e dacică, când limba dacică nu-i de locă cunoscută. Chiar' când ună cuvântă nu se află nici în grică, nici în latina din toate timpurile, nici în limbile și dialectele neo-latine, elă totuși pôte să fie originală în română, căci nici limba grică, nici latină nu ni s'a transmisă totă, și în limbile moderne derivate din acestea potă să nu se păstreze, precum alte cuvinte s'aă perdută la noi și s'aă păstrată în acestea. Afară de această în limba grică și latină și în idiomele neo-latine din apusă cu nenumăratele loră dialecte, zace ascunsă o lume de mistere, care trebuie de acum înainte revelate pentru a lumina și fixa elementulă originală congeneră ală lexiconului română.

Influința grecăscă. În limba română suntă cuvinte curată românesce, care fie ca formă, fie ca înțelesă, s'ă amândouă împreună, nu se află în limba latină, unele nici chiar în limbile neo-latine, se află însă în vechia limbă grecăscă, cu toate acestea nu suntă imprumutate de la Grecii antică, ei suntă totă atâtă de originale în română ca și în grică, căci ele facă parte din fondulă ge-

11) Jung. op. cit. p. 379: ... wie denn Siebenbürgen in jeder Zeit ein *classisches Colonialland* gewesen und geblieben ist.

neralū aricū seū mai de aprópe din limba originară din care se trage gréca și latina ¹²⁾).

Influință vechie grecéscă nu se află în limba română. Acéstă împregiurare însă, recunoscută de toți invētații străini, în practică au aplicat'o nu în favorul limbēi române, cum resultă de sine, ci din contră în defavorul ei. Etă cum. Tóte cuvintele din limba românéscă, care nu se află în latină, le-au considerat numai decătū ca străine, și au căutatū vre-o limbă arică d. e. cea slavónă, și decă. în realitate seū la aparență, se afla acolo vre-o umbră óre-care de asemenea cuvēntū, elū se declara de originalū acolo și împrumutatū în limba română. De acéstă mistificare sufērū tóte cercetările etimologice făcute asupra limbēi române, până chiar și cele făcute de Români. Celū care a abusatū însă mai multū de acéstă mistificare a fostū slavulū Cihac, care în chipulū acesta a scrisū aprópe patru mii de cuvinte ca fiindū slavice, între care se află mai tóte cele înșirate mai susū. Er' unii filologi români asemenea cuvinte, și anume care nu se potū esplica numai decătū din limba latină, le declară de dacice. Mare greșelă și de o parte și de alta.

O înriurire posterióră grecéscă s'a esercitatū numai prin contactulū Principatelorū de la Dunăre cu Greciū, începēndū de prin secol. alū 16-lea și mai cu samă din sec. alū 18-lea în timpulū domnilorū fanarioți. Acéstă

12) Dintr'unū mare numērū de asemenea străvechī cuvinte amin-timū următóarele: vatră-βάθρα și βάθρον, uimă-οἶδμα, targă-ταργάνη, bălaurū-πυλαωρός, sfară-ἔσχαρα. tigae dial. tigate-τήγανον, schimă-σχίμα, dróie-θρόος, trâmbă-θρόμβος, papură-πάπυρος, tufă-τύφη, prósptē-πρόσφατος, tete-τέτα, rîpū-ριπος, roiū-ροίος, târșū-tárnă-tαρσός, natră-nήτρον, dârjū-θάρσος, frică-φρίκη, cărîmbū-κάρυμβος, zóla-zάλη, steagū-στεγος, șolomēndră-σκολόπειδρα, fleură-φλώρος, schilă-σίλαξ, borborosi-βορβορίζω, pospăclă-pάσπαλη, brotacū-βρότακος, sfădescū-σφαδάζω, nană-nάννα, nene-nέννος, sculū-σκώλος, labe-lόβαι, istețū-ἴσις, zadă-δα, vlăstarū-βλάστη, zorū-ζωρός, javră-ζαβρός, bade, badiū și haghiiū-βαγιός, térfă-terfelógă-τέρφος, vâtală-ἴταλα (Fίταλα).

inriurire în limbă a fostă trecătoare, căci dispărându domniî fanarioți, legile și aședemintele făcute sub ei, aș dispărutū și cuvintele grecesci. Din vre-o 67 de cuvinte grecesci din lit. A din dicționarulū lui Cihac, abia vre-o optū 'mai suntū cunoscutē încă în generalū, celelalte suntū parte rămasē ascunse prin legiurī, cărți și documente vechi, fiindū cu totul necunoscute astăzi, parte suntū provinciale și mai alesū în România prin orașe.

Influița slavonă. Unulū din cele mai nefericite evenimente pentru limba, cultura și chiar conservarea elementului românū, a fostū contactulū Românilorū cu Slavii și introducerea limbēi slavone în biserică și în statū. Antăia atingere a Românilorū cu Slavii s'a întemplatū pe la finele sec. alū 6-lea d. Chr., er' în sec. alū 7-lea invadēză Bulgariī. De ore-ce însă limba românească era formată deja înainte de venirea Slavilorū, pentru aceea limba slavonă n'a avutū nici o influință asupra legilorū interne ale limbēi, ci numai asupra elementului lexicalū lăsându cuvinte slave în limba română.

În câtū se atinge de introducerea slavonei în biserică și în statū, părerile variēză atâtū asupra causei sēu a modului cum a fostū introdusă, câtū și a timpului când? Faptele și probele despre acestū evenimentū suntū următoarele. Vechia literatură slavonă începe cu Cirilū (+869) și Metotiū (+885) și ajunge în sec. alū X-lea la cea mai înaltă înflorire¹³⁾. Cătră finele acestui secolū și anume la a. 971 împēratulū bizantinū Tzimische cuprinde Bulgaria, o încorporēză cu imperiulū bizantinū și depune pe patriarculū bulgarū Demianū¹⁴⁾. Dēcă vomū considera, că Bulgariī urau de mōrte pe Greci și asemenea acestia pe Bulgari; că, prin urmare, după învingere, biserică bulgară, cădēndū sub mână Grecilorū, a

13) Geschichte der slavischen Literaturen. von A. N. Pypin u. V. D. Spasovici. übertragen von Traugott Pech. Leipzig, 1890, I. p. 68.

14) Jiricek, op. cit. p. 187 sq

fostă supusă la grele persecuțiuni din partea acestora atât în privința limbii, cât și a elementelor clericale ¹⁵⁾, de sine se înțelege, că călugării bulgarii în mare parte vor fi trebuit să-și caute aiurea adăpost, d. e. în Serbia, dar' fără îndoială cu deosebire dincoace de Dunăre, atât pentru apropiere cât și pentru relațiunile prietinoase ale Bulgarilor cu Românii. Este natural, că trecându călugării bulgari dincoace, și ca omeni oriși-cum învățați pentru acele timpuri, au deschis calea influinței literaturii bulgare în biserica de dincoace de Dunăre. Nimicirea ântâului imperiu Bulgaro-Român la a. 1018 prin Basiliu II a fost un nou pas pentru influința slavonismului dincoace de Dunăre. Cu toate acestea însă evenimentele politice n'au putut de cât să inițieze această influință. În acele timpuri de întuneric introducerea de elemente de cultură la societate nu se putea face pe căi politice și sociale, esercitarea influințelor de cultură pe aceste căi nici nu era cunoscută pe atunci și cu atât mai puțin în regiunile Orientului, unde invasiunile și sbuciumările erau de toate dălele.

Pentru a întemeia curentul influinței slavone, trebuia să intervină și evenimente de-o altă natură, și anume religioase. Nu întârzie nici acestea. Ele începură la a. 1054. Deși certele între biserica răsăritului și a apusului erau vechi, ele însă în acest timp intră în o nouă față. În anul 1054 scisiunea între aceste două biserici se sigilează prin anatema ce-și aruncă unul asupra altuia, Papa dela Roma și patriarhul dela Constantinopol. De altă parte se începe s'eu, mai bine d'is, se continuă tot mai cu înverșunare lupta între grecism și bulgărisim. De pe la 1090 se începe din Bizanț o

15) Patriarhul Nicolae se plângea contra țarului bulgar Simeon (892—927) că el' alungă din imperiul său pe popii grecesci (Pypin și Spasovici op. c. t. 69). Ce era acum mai natural, de cât ca și Grecii la rândul lor să facă tot așa.

persecuțiune amară contra sectei bulgăresci a Bugomililor. Aceste persecuțiuni trimită nouă elemente religioase bulgare din cõce de Dunăre. Eră sub Ionu Asană împăratulă romano-bulgară (1218—1241) certele ajungă la o adevărată turbare. Papa Gregoriu IX provocă cu epistă din 27 Ianuariu 1238 pe regele ungaru Bela IV să sdrobescă poporulă înrõtățită și perversă (contritionem pravae atque perversae nationis) alu lui Ionu Asană ¹⁶⁾. Dēcă acestă epistolă sên bulă o punemă in legătură cu alta anterioră totă a acestui papă, dela a. 1234 dată contra Româniloru din episcopatulă Cumaniloră : atunci ne putemă face o idee de ura ațitătă între Români față cu biserica catolică atâtă din-cõlo câtă și din-cõce de Dunăre. De altă parte sē nu se uite dõuă impregiurări : *ântăiū*, cã la a. 1192 Ionu Calimanu Asanū, împăratulă romano-bulgaru se intitulăză autoocratulă Moldovlachiei ¹⁷⁾; *a dõua*, cã Papa Innocențiu III in pertractările cu Ioanițiu nuni pe Arhiepiscopulă de Tërnova primatū alū noului regatū și-i supuse provinciile bisericesci Bulgaria și Valachia ¹⁸⁾. In-suși Ioanițiu se intitulăză „imperator totius Bulgarie et Valachie“ ¹⁹⁾. Deși titulaturile împărațiloră romano-bulgari relative la domnia din-cõce de Dunăre se potū considera, ca multe asemenea titulaturi, de platonice, măi vërtosū cãci Ionu Calimanu Asanū cuprinde in titulatura sa și Tëra-ungurESCă până la Viena, totuși jurisdicțiunea bisericESCă o ținemă cu multă măi reală. In fine o cronică bulgară ne relatēză faptulă pe câtă de importantă pe atâtă insē neasiguratū încă, cã împăratulă Asanū (1186—1197) intemeietoriulă imperiulă alū doilea romano-bulgaru ar' fi chieimatū dela Achrida și ar' fi

16) Theiner, Monumenta hist. Hungariae, I part. I p. 96.

17) Archiva ist. a Rom I part. I p. 96.

18) Theiner, Vetera monum. Slavorum meridional I. p. 10-11
Bula din 25 Februaru 1204.

19) Ibid. p. 27.

pusă patriarcbă în Târnova pe Teofilactă, la a căruia îndemnare Asană ar' fi trecută Dunărea, ar' fi cuprinsă Muntenia și Moldova și-ar' fi silită pe Vlachi, cari până atunci cetia în limba latină, să lase biserica romană și să citescă în limba bulgară²⁰⁾. Cronicarul bulgar se provocă la nisce cărți vechi scrise de mână. Ați esistat aceste cărți? ce va fi stată în faptă în ele și unde suntă? Tote acestea suntă întrebări la cari nu putemă răspunde, dar' concórdă în fond cu tradițiunea dela Cantemiră și Ignatie de Luca.

Incercările de unire între biserica răsăritenă și apusenă începute de noi în a. 1274, puseră biserica răsăritului în nouă și cumplite convulsii. Urele, luptele, persecuțiunile, sfășierile răsăritenilor între sine, cari se împărțise în două tabere: *creștini*, cari țineau la independența și vechile tradițiuni ale bisericeii răsăritene, și *latini*, cari susțineau uniunea cu Roma, în fine, după sbuciumări interne de vre-o dece ani, aduseră scisiunea definitivă la anii 1283 și 1285. Tote acestea în legătură cu cele anteriore au ajutată întemeierea slavonismului în biserica română din-cóce de Dunăre.

În aceste convulsii, credemă noi, că s'a putută întempla nimicirea totală a vechilor noastre cărți bisericesci ce voră mai fi rămasă din evenimentele și sbuciumările anteriore, nimicire, pe care cronicarul bulgar o pune între anii 1186—1197, și păstrându-se prin tradițiune, dar uitându-se timpulă în care s'a întemplată, Dimitrie Cantemiră o puse în legătură cu conciliulă de

20) Veđi citațiunea Episcopului Melchisedecă în Uricariu. III, p. 105—109. Autorulă articolului, care acolo n'a îndicată fântâna de câtă pe scurtă și fără numele autorului, dorindă a vedé însumi acea cronică, mi-a comunicată, că nu o posedă, dar' a cetit' o la Chievă între anii 1848—1851, și că cronică tipărită la Buda în 1844, are de autoră pe ună călugără bulgară, Paisie Samokovski, ér' cronică a tipărit' o ună altă bulgară Cristachi Pavlovici. Despre acestă din urmă veđi Pypin și Spasovici op. cit. I p. 151.

la Florența (1538—9) ²¹⁾, o sörte pe care o añ mai totüde-una evenimentele păstrate prin tradițiune orală, de a se lega de personagiulü sên faptulü analogü celü mai din urmă. Cum diversele confesiuni și secte religiöse, și in apusü, nimiciañ imprumutatü cãrțile religiöse, cum Turciil și Greciil au nimicitü cãrțile religiöse ale Bulgarilorü, suntü esemple nenumërate in istorie ²²⁾. Preoțiimea bulgară la rëndulü ei a practicatü și ea acësta unde a pututü.

De öre-ce pe acele timpuri biserica era totü-odatä mai multü sên mai puținü și statü, de-öre-ce tötä invëțătura era in mäna preoțiimei, și aici in părțile nöstre, dupä impregiurările de atunci, nici nu era cu puțință sê existe alți ömeni cu carte decätü preoțiil, și öräși numai dela ei sê pötä invëța cine-va câte-ceva, d'aici a urmatü cä, lündü biserica și preoțiimea slavizatä, și limba oficialä a statului nu putea sê fie alta decätü a bisericeil, prin urmare aici la noi cea slavönä, intocmai preeum in apusü limba bisericească latinä a fostü secolil totü-odatä și limba oficialä a statelorü, și in unele state, ca in Ungaria, chiar până la a. 1848. Dreptü-aceea, când aparü in istorie domniile nöstre națiönale, aparü in statü cu limba slavönä, cäci cele mai vechi documente din sec. alü 14-lea până in sec. alü 17-lea, când incepu sê aparä și romäne, suntü in limba slavönä.

Cuvintele slavöne in limba romänä suntü de trei feliiuri: unele care añ intratü prin contactulü viü, altele prin limba bisericească și in sine altele pe cale administrativä. Dintre töte acestea numai cele ce añ intratü prin contactulü viü și in generalü nu-

21) Dem. Cant. *Descriptio Moldaviae* Bucur. 1872 pag. 152.

22) Jiricek. op. cit. 514—516. — Hurmuzachi. *Doc.* III. p. 548. spune cum unü misionariü catolicü la an. 1569 cercetändü pe preotulü catolicü din Cotnarü in Moldova și afländü cãrți eretice le-a arsü numai de cätü (tra libri suoi trovai tre libri d'Heretici in lingua ungarä, et una Biblia prohibita. quali tolsi. ei feci abbruggiare).

mai acelea, care au rămas în graiul de toate Țările constituie în realitate influința slavonă asupra limbii române. Cuvintele rămase prin cărțile bisericești, prin legi, documente și alte scrieri, limba română nu are de-a face nimic cu ele, ele sunt un fel de fosilii rămase din valorile trecutului. Afară de aceea nu toate cuvintele sunt întrebuițate și cunoscute la toți Români. Cihac trăind în Moldova a adunat cu deosebire de aci elementele slave, Țara Moldova, prin ne mijlocitul contact cu Slavi, are cele mai multe elemente slavice atât în grai cât și în scrieri vechi și noue. În așteptarea elementului slav în limba română nu s'au avut nici odată în vedere aceste impregiurări, pentru aceea așteptările au fost în general greșite. Superficialul și tendențiosul lexicograf Cihac a comis nu numai enorme greșeli, dar și o mare nedreptate față cu limba română. Dacă din lexiconul său, din așa numitele elemente slavice, luăm d. e. litera *C* care este una dintre cele avute, ne vom convinge că din vre-o 350 de cuvinte, fără derivate, abia vre-o 125 s'ar pute admite ca slavone, Țara din acestea numai 76 sunt cunoscute la toți Români, restul se află parte prin scrierile vechi, parte sunt cunoscute mai ales numai în Moldova. În acest chip cele vre-o 3800 cuvinte slavice din dicționarul lui Cihac se reduc la a treia parte și din această treime abia dacă jumătate vor fi cuvinte cunoscute de toți Români, celelalte sunt parte de prin cărți vechi, parte restrinse la câte un ținut.

Rămâne să mai lămurim încă o chestiune. În timpurile mai noue s'a descoperit în limba română un fenomen particular, la aparință, și care a surprins pe mulți. Înțelegem *rotacismul*, sau trecerea lui *n* în *r* între două vocale. Fenomenul era cunoscut mai înainte numai în dialectul istrian; în limba română și în dialectul m.-român rotacismul există adă numai

În unele cuvinte și abia observată d. e. ferestă (fenestra), măruntă (minutus), cărunță (canutus), mărunchiu și mărunchiu (maniplus), m.-rom. verină=venină. În urmă s'a constatat, că elii există încă și astăzi nu generală, dar în mai multe cuvinte ca aiurea în limba română, anume la Moșii din munții apusei din Transilvania²³). Er' în cărți vechi în modu aproape constantă există în Codicele voroneșiană și în unele din textele măhăcene și în o mare parte din Psaltirea scheiană (v. lit. bisericăscă).

Acestu fenomenă de unii a fostu interpretatū ca influință dacică, de alții ca influință albanesă s'eu din vechia limbă tracică-ilirică. Limba dacică și tracică-ilirică, nefiindū cunoscute, nu se pōte vorbi despre ele, er' decă ar' fi de origine dacică, atunci ar' trebui s'eu-se alle urme în numele proprii de persoane și orașe din Dacia, din contră însă numele topografice din Dacia vechie suntū nerotacisate, ca Acmonia, Hennia, Pinum, Arkinna, asemenea numele de persoane barbare, probabilă și dacice, din inscripțiunile din Dacia, ca Andena, Basianus, Calanus, Bricena, Ranius, Zanis, Ronio; s'eu ar' trebui s'eu-se alle vre-unū Romanus în locū de Romanus celū puținū pe lângă numele barbare ca Cervabus Romanus etc. Nimicū nu se allă din tōte acestea. Din limba albanesă, unde în adevărū există rotacismulū, limba română din Dacia n'a pututū nici-odată s'eu-lu imprumute, ne fiindū nici-odată în atingere cu Albanesii. Caracteristicū este că Macedo-Românii, care au trăitū totū-de-una și trăiescū și acum în nemijlocită legătură cu Albanesii, cunoscū mai puținū rotacismulū de câtū toți ceia-l-alți Români.

Rotacismulū este unū fenomenū alū limbilorū arice și era fōrte lătitū în vechile dialecte grecesci mai alesū la Spartanii, Eleenii și Eretrienii, er' în dialecte vechi italice la Umbrii, Falisci, Osci, de unde a trecutū și în

23) Frâncu Candra. Românii din munții apusei (Moșii). Buc. 1888.

limba latină, deosebirea este numai că pe terenul italianu lupta cea mai mare era între *r* și *s* și mai mică între *d* și *r*, *r* și *l* și *n* și *r*.²⁴⁾

Rotacismul a trecut în toate limbile romanice și în special rotacisarea lui *n* între două vocale: ital. *amasero* (*amassent*), fr. *ordre* (*ordinem*), *pampre* (*pampinus*), span. *sangre* (*sanguinem*), port. *sarar* (*sanare*), prov. *fraisser* (*fraxinus*)²⁵⁾.

Prin urmare rotacismul în limba română este totu atât de original românesc ca în toate celelalte limbi neo-latine.

Alte influințe, ce ar putea merita acestu nume, nu se mai află în limba românească. Influența tracică și ilirică de care au visat unii învățați, au fost și voru rămâne visuri, mai ales că aceste limbi sunt mai totu atât de cunoscute, ca și limba care va fi vorbită de Adam în rai. Limba albanesă, care se ține a fi un rest din acele limbi necunoscute, ne avându nici odată atingere cu limba română din Dacia, asemnările ce se află între albanesă și limba română potu prea ușor și mai naturalu să se explice parte pe aceeași cale cum am explicat mai sus asemnările cu limba veche grecească, parte prin influența latinei vulgare și chiar a limbii macedo-române cu care s'a aflat din vechiu și se află și azi în nemijlocită atingere.

Cuvinte turcesci s'au fost introduse, în timpul dependenței Principatelor dunărene de Turci, în limbiile oficiale și mai puțin prin comerț, însă numai în Principate, rămânându absolut necunoscute la Români de peste munți. Cuvintele dintăiu au dispărut cu to-

24) E. Huschke, Die Igv. Tafeln, p. 578 seq — Ph. Ed. Huschke, Die Osk. u. Sabell. Sprachdenkmäler p. 300. — Edward L. Walter, Rhotacism in the old italian languages, and the exceptions. Leipzig 1877.

25) Diez, Grammaire des langues romanes 3-sième édit trad. par A. Brachet et G. Paris. Paris 1874. I, 201.

tulă încă de multu, cuvintele din comerciu s'aun redusă la puține mahalagisme.

Din limba maghiară suntu abia vre-o 55 de cuvinte cunoscute mai generalu ²⁶⁾. Aici însă nu trebuie să-se părădă din vedere, că limba maghiară mai donă din trei părți consistă din elemente slavone, și prin urmare cuvintele slavone ce se află și în limba română și în maghiară nu se pot consideră numai de câtă ca împrumutate din maghiară, ceea-ce adese-orî greșitū s'a făcutū pân' acuma. Din contră Maghiarii aū împrumutatū de la Români unele cuvinte slavone cu forma și înțelesul ce se află în limba română. ²⁷⁾

Influițele active.

Limba română nu a fostū numai influințată, dar la rândul s'ău a influințatū și ea limba poporelorū cu care a venitū în atingere. Acastă parte a fostū cu totul nebagată în samă pân'acum. Străiniū în generalū, din cause ușorū de înțelesū, s'aun ocupatū mai numai cu influințele ce le-a suleritū limba română. Trebuia ca Româniū să-se ocupe ei cu influințele ce le-a exercitatū limba lorū. Din nefericire nu s'aun ocupatū de locū. Spațitulū nu ne permite să certămū aici de-amăruntulū

26) A se vedē S. C. Mândrescu. *Elemente ungrescē în limba română* București 1892. Din cuvintele ce se punū aci p. 123—191 ca comune tuturorū Românilorū, cu tōtele vre o 90. mai multū de-a treia parte suntu provinciale abstrăgēndū dela faptulū, că unele nici nu suntu ungrescē. Maghiarii care s'aun ocupatū cu acastă cestiune, ca Jerney, Hunfalvi și Alexics, la care se adauge și neamțul Rösler și slavulū Cibac, aū făcutū studiu, ca de regulă, superficial și tendențios, punēndū o sumă de cuvinte care parte nu suntu maghiare, parte suntu cu totul locale, mai alesū în Ungaria proprie în comunele unde Româniū locuescū amestecatū, cu Maghiari. parte ne spunū numai dēușil că le arū fi audītū.

27) Fr. Miklosich. *Beiträge zur Lautlehre der rum. Dialecte*. Consonantismus I. p. 22 seqq

aceste influințe, facem un început numai, rămânându ca aiurea seii alții să facă cercetări amănunțite.

Influența asupra limbei grecesci. Cea mai vechie influință ce-a exercitat'o limba română a fostu asupra limbei grecesci. In adevărul această influință a început'o limba latină și mai alesu latina vulgară, încă dela cuprinderea Greciei (a. 146. a. Ch.)²⁸). Acastă influință s'a potențatū după ce a fostu supusă totă peninsula tracică-ilirică. Orî-și-cătū de mare a fostu rezistența Grecilorū contra limbei latine, orî-și-cătū de indulgenți și in urmă chiar slabī s'aū arătatū Romaniū față cu limba grécă, in cătū la urmă de pe la începutulū sec. alū 7-lea d. Ch. latina a fostu cu totulū delăturată chiar și din afacerile statului, cu tóte acestea limba latină literară și vulgară și mai cu samă acēsta, devenită in urmă *limbă română*, aū lăsatū urme fórte adânci in limba grécă.

Influințele latinei vulgare in limba grécă se resimtū mai bine de când latina vulgară a începutū in Dacia-Traiană și in Peninsula tracică-ilirică a se preface in limbă română. Limba română care in secolulū alū 6-lea era formată, o aflămū influințându limba grécă încă din sec. alū 4-lea atătū in legile ei interne cătū și in elementulū lexicalū. Și lucru mai caracteristicū, cu cătū limba latină, ca limbă a statului, dă îndereptū și este cu încetulū eliminată, cu atătū de altă parte influința graiului vulgarū romanū devenitū limbă română cresce mai tare, mai alesu asupra graiului grecescū de tóte dīlele.

Sunetele cele mai particulare ale limbei române și ale dialectului m.-românū cum este *ce*, *ci* m.-rom. *țe*, *ți*; *ghi* in locū de *bi* și *vi*; ghine=bine, ghinū=vinū, le con-

28). Influența vechilorū dialecte italice. a graiului romanū și a latinei proprie asupra limbei grecesci a începutū încă pe timpulū când Italia inferiōră era plină de coloniū grecesci și se numia Magna-Graecia.

stată deja lexicografului Hesychiu din sec. ală 4-lea d. Ch. *σεργοί*=cerbi în care *σε*=ce și *γοί*=ghii adevă *cerghī*, *γαῖρος*=în locu de *οἶνος*=vinu, ghinu, *γέμετο*=vintre, ghintre lat. venter, *γοιάρου*=păharnicu, *γῆστα* și *γῆστια*=vestimētū lat.-vestis²⁹⁾. Despre *ε*=*ι* ζε seu *ισε* amintesc și Theophanes pe timpulū lui Iustinianu sec. ală 6-lea³⁰⁾. Sibilarea lui *k* înainte de *e* și *i* este generală la Zaconi, Locri, Beoți, Atici, Ciprieni, Creteni etc.³¹⁾. Asemenea foarte lățita este sunetulū românescū *ș*: *χόσια*-koșa, *ζάσια*-xapșa etc.³²⁾. Er' *m* urmatū de *i* trece în unele dialecte grecesci în *μηj* ca în graiulū nostru vulgarū : *ζαμῖα*-kamuja, *λάμια*-Lamuja³³⁾. Asemenea foarte dēsă este rotacisarea lui *n* și *l* ca la Romāni : *χόρδα*=*χόρτα*, *liri*=*γίλοι*³⁴⁾.

La Hesychiu aflămū următorele cuvinte : *ἄβεις*-ai lat. habes, er' o formă pop. abis, de unde rom. ai, *ἄβορ*-aborū, *ινεξ*-vine, *ῥιαλα*-vătale, *ζαβῆλη*-calū, *ζάπια*-capū, *ζάπια*-capră, *ζόρο*-cursū, *μέστια*-mestecătură, *τέροια*, *τέρορες*-termū. La Procopiu din sec. ală 6-lea : *ἀγέστια*-agestū (pop.) *βοβόιν*-buboiū, *βολαί*-bōle, *πόνιζας*-punți.

La Malala pe la finele sec. ală 8-lea : *σταλόν*-staulū, *φαβρία*-fabrică, *φασιόλι*-fachiolū, *πόρτα*-pōrtă, *βοβόιν*-buboiū, *όσπίτια*-ospetie, *φορζίζειν*-a pune în furei, a spēndura, *βῆστια*-vestimētū, *βῆλον*-velū, *εἴβλα*-tablă, *πραιδείν*-prădezū.

La Theophanes, inceputulū sec. ală 9-lea : *φαιλία*-familie, *ζουρατωρία*-curatorie, *μαίγια*-mānecă, *ζαῖσιον*-

29). A se mai vedē totū acolo: *γέτορ*, *γῆαρ*, *γῆπον*, *γῆτῆα*, *γοιρέες*, *γοῖδα*.

30). Veđi și Mullach, Grammatik der griechischen Vulgarsprache, Berlin 1850 p. 69 seqq.

31). G. Curtius, Studien vol IV p. 266.

32). Idem, ibidem p. 247, 248, 202.

33). Idem, ibidem p. 257 seqq.

34). Idem, ibidem pag. 248 - 9.

cămeșă, βίγλα-veghie m.-rom. viglă, κάμπος-câmpū, λάζκος-lacū, πραΐδα, πραιδείω-pradă-prădezū, σκάλα-scară, σταῖλον-staulū, ρούσιος-roșū, σάζκος-sacū, σουβλα-sulă, γλάμουρα-flamură, ζούρζουρον-cucură, λάρδον-lardū, κουράω-curătescū, φοῦρκα, φορζίζω-furcă, σπένδuri.

La Porphyrogenitus sec. alū 10-lea : φαλία-făclie, σαγία-zече, σκάμνον-scaunū, μαΐστιωq-măestru, πεπτιοράριν-peptariū, βαρβάτοι-bărbați, βραναΐα-brâne, διασάκιον-disagi, τάγιστρον-taistra, ἰζααπία-sapă, πορτάριοι-portari, φρίντζα φρίνζατον, φριντζάτον-trunđariū, μινσοτράτωq-měsurătoriū, κορτελίνοι-(corteli), κουράτωq-curatorū.

Noi în cele de susū n'amū adusū de cătū o parte din asemenea cuvinte aflătore în scriitoriī bizantinī; și decă ele se află in o mare mulțime chiar în limba scrisă, ne putemū inchipui ce era în graiulū de tóte țilele. Spațiulū nu permite a aduce asemenea cuvinte romănesci și din scriitoriī bizantinī de după a. 1000 până la căderea Constantinopolului, nu putemū însă sē nu reproducemū câte-va cuvinte romănesci din poesiile populare grecesci din timpurile mai nouē, care verifică înfluița vechie a limbei romăne asupra limbei grecesci : πουλί, πουλία-puiū-pasere, καπετάν-căpitanū, καπετανία-căpitănie, ἄρματα-arme, κουβενιάζω-cuvētezū, ροῦσσα-roșă, πόρτα-pórtă, γλάμπουρον-flamură, σκάλα-scară, κάμπος-câmpū, βέργα-vergă, κοπέλια-copilă, βιτσιά-viță, σάκος, σαζούλι, σάζκουλο-sacū, μουλάρι-că-târū, mulū (macedo-rom.), γλογερτζά-flueriță, βέϊ-vaī!, δόμνα-dómna, βίγλα=veghie, viglă (m.-rom.), βιγλίζω-veghezū, βοῦκκα-bucă, κοβέντα-cuvinte, κανčí-căucū, căușū, καρότσα-căruță, κοροτίζω-tindū cortulū, σκουλί-sculū, τζεζούρες-secure, πάτον-patū etc. ³⁵⁾.

35). Aceste cuvinte s'a scosū din poesiile pop. grecesci : E. Le-grange Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire Paris. 1877. — I. Matth. Firmenich-Richartz. Neugriechische Volksgesänge. 2-ter Theil. Berlin 1807.

Influența asupra limbii maghiare. Limba maghiară a împrumutat din limba românească un număr foarte mare de cuvinte. Noi nu vorbim aici de influințele locale, unde adecă Maghiarii locuind împreună cu Românii au împrumutat în lie-care locu cuvinte românești aici mai multe colo mai puține, ici unele colo altele, și care se restringu și rămân cunoscute numai în acele locuri; noi vorbim de cuvintele care au trecut în limba generală, în literatură, în datinele și instituțiile poporului maghiar.

Nomenclatura principală religioasă a Maghiarilor este românească : templom-templă, torony-turnu, oltar-altaru, angyal-ângeru, pap-popă, kantor-cântărețu, pogány-păgân, karaeson-crăciunu, szent-sântu, care cuvântu din urmă are vre-o sută derivate, temjén-tămăie.

Apoi cuvinte depe diferite terene ale vieții : aczél-otelu, akics-acu, arany-auru, аренда-arêndă, bárka-barcă, berbécs-berbece, bicza-viță, borbát-bărbatu-silitoriu, cser-țeru, cserbók-cărbușu, eseve-țevie, csampolya-cimpoi, ezitera-ceteră, dana-doina, domika-dumicați, duzinyas-dușmăni, esztrenga-strungă, fringya-frînghie, furolya-flueră, galér-guleru, kád-cadă, kádár-cădariu, kaland, kalandor, kalandori, kalandos-colindă, colindator, calindroi, kamara-cămară, kamat-camătă, kátozsa-cămeșă, kán-cană, kaueb-căne, kantár-cântaru, kártya-carte, karucza-căruță, keczel-cățelu, kerlány-cărlănu, korda-cordă, kurtă-seurtu, lak-lacu, lak-locu, locuință, lapadát-lăpădatu, larma-larmă, maesuka-măciucă, máj-maiu-licatu, malom-moră, mályva-nalbă, menta-mintă, millora-mioră, mod-modu, moslicza-mușită, must-mustos-mustosu, alaj-oleiu, ora-óră (arhaicu), orda-urdă, pást-pășune, pástor-păstoriu, penna-penă, pogácsa-pogace, pornyál-pórnescu, preda-pradă, puja-puin, pujka-puică (curcă), sors-sorte, szekrény-sierin, tábla-tablă, tegla-tigla, tóka-tócă, uszora-usură, vinos-vinu, bisziok-busuiocă. etc. (Dicționarul mag-rom. de G. Baritiu).

Aici n'amă înșiratu de cătu o parte. Este de observatu

că multe din aceste cuvinte au dată o sumă de derivate, ceea-ce probază adâncă loră înrădăcinare.

Maghiarii au mai împrumutată de la Români și cuvinte vechi slavone cu înțelesulă și forma românescă ³⁶⁾.

Influența asupra limbiloră slavice de sudă. În aceste limbi se află o sumă de fenomene străine celorlalte limbi slavice. Slavistulă Miklosich crede, că aceste fenomene s'ară fi întrodusă prin mijlocirea limbei române, în limbile slavice de sudă. Aceste fenomene suntă :

În fonetică : sunetulă ă (ъ), nasalisarea lui *m*, *n* la începutulă cuvântulă, trecerea lui *l* în *r*, a lui *o* în *u* în silabe neintonate, și mai alesă limba bulgară a primită aceste fenomene ale limbei române.

În fleșiunea nominală fenomenulă celă mai importantă este articolulă primită în limba bulgară și egalizarea genitivulă și dativulă. Er' în fleșiunea verbală formarea viitorulă cu ună verbă ce însemnă a *voi* și cu infinitivulă, ceea ce se află și în bulgară și în limba sârbescă.

În sintactică : împreunarea formeloră enclitice ale pronumelă personală cu formele cele lungi ³⁷⁾.

Susținerea lui Miklosich, că tôte aceste fenomene limba română le-ar' fi primită din limba tracică-ilirică, nu este întemeiată absolută pe nimică pozitivă. Acea limbă tracică-ilirică este cu totulă necunoscută, ér' susținerea că limba albanesă ar' fi o rămășiță a acelei limbi, chiar când filiațiunea etnică în modă istorică ar' fi probată, ceea-ce nu este de locă probată, n'are proba filologică absolută necesară și nu se mai pôte reconstrui necunoscându-se acea limbă, ér' limba albanesă este saturată de influențe latine-române și italiene.

Acastă stare de lucruri a făcută pe Miklosich, ca

36). Fr. Miklosich, Consonantismus I p. 22. seqq. Despre elemente rom. în maghiară a se vedé A. Edelspacher în Nyelvtudomány v. XII (1875).

37). Fr. Miklosich, Die Slavischen Elemente im Rumunischen. Wien 1861. p. 6—8. Despre articolă a se vedé totă Miklosich. vergl. Grammat. der slavischen Sprachen. Wien 1876 III p. 184

să-și exprime părerea îngrădind-o cu toate îndoelile posibile zicându numai „*credū a puté admite*“, ceea-ce este mai puțin chiar de câtă o hipotesă.

De ore-ce în capitolul I s'a probatū, că toate acele fenomene suntū romanice, urmează că Bulgarii și Sârbii le-au primitū dela Români, în a căroră țară s'au aședatū, au trăitū și parte mai trăsescū și astăzi împreună.

Influința lexicală, chiar numai din puținele încercări de pân' acum, pare a fi destulă de considerabilă, introducându-se totu prin Români multe cuvinte latine atātu în limba bulgară câtū și sârbescă³⁵⁾.

* * *

Din comparațiunea influințelor active și pasive rezultă, că pe când limba română a fostū influințată numai în modū lexicalū, rămânendū cu totulū neatinsă în organismul ei internū, ea la rândulū ei a influințat anume limba grăcă, bulgară și sârbescă, nu numai în modū lexicalū, dar și în organismulū lorū internū. Acestă influință este cu atātu mai semnificativă, căci ea s'a exercitatū exclusivū numai prin contactulū viu, fără ajutorulū literaturii scrise, pe când acele popore, Grecii și Slavii, deși aveau o literatură scrisă, ba încă slavona a fostū la Români sute de ani limba bisericeii și a statului, totuși nu au pututū influința asupra organismului internū alū limbei române. De-aici se pôte vedé, câtū de mare ar' fi fostū influința limbei române asupra acestorū limbi decă ea ar' fi avutū la îndemână și literatura; fără îndoielă în unū asemenea casū totă Peninsula-balcanică ar' avé aji o altă față.

35). Const. Ios Iriček, Geschichte der Bulgaren Prag 1870 p 115. aduce o serie de asemenea cuvinte.

CAPITOLŪ VI.

Unitatea limbei române.

Limba română, ce se vorbește între Tisa, Dunăre, Marea-Négră și Nistru, cu apendicele din Serbia, Bulgaria și de peste Nistru, nu are dialecte. Toți Români, ce locuiesc această mare întindere, deși au fost despărțiți dela început prin riuri mari, prin maestoșii Carpați și întinsele lor ramificațiuni; deși țera lor a fost porța pe care au inundat selbaticele popore asiatice, ér' câmpiile lor teatrul luptelor celor mai sângerose, timp de vre-o mie de ani; deși ei din adâncă vechime sunt până azi politicesce tăiați d'olaltă: cu toate aceste nefericiri și sfășieri Români din acest întins și variat teritoriū vorbesc aceeași limbă, se înțeleg între sine toți ca membrii aceleiași familie. Una și aceeași limba poporului, aceeași limba bisericescă, aceeași limba literară. În adevăr rar fenomen, și cu atât mai vîrtos, căci au trecut prin cele mai mari sbuciumări și pericole, prin câte numai a putut să trecă vre-odată un popor. Popore mari, care au fost totu-de-una ore-cum legărate de sorte, ar da mult ca să-și fie putut păstra o asemenea admirabilă unitate de limbă, cea mai intimă și mai puternică din toate legăturile, câte pot lega într'un singur corp membrele despărțite ale aceluiași popor. Dacă există vre-o forță de unitate, între membrele despărțite și chiar risipite ale corpului Poporului-român, acesta este *unitatea limbei*, cel mai mare tezaur, putem dice, *paladiul* scăpat din naufragiele prin cari am trecut. Pe cât este de neprețuită această cunoră, pe atât noi și urmașii nostri, dacă nu vom voi să ne sfășiem noi singuri, avem cea mai mare, mai sântă datorie s'o păstrăm neatinsă și mereu s'o cultivăm.

În scurt, limba românescă din Dacia-Traiană n'are

dialecte. Există însă nuanțări de sunete, există cuvinte, puține la număr, ce se deosebesc dintr'o provincie într'alta, dintr'unu ținut într'altul. Multe însă și din aceste cuvinte, parte prin comunicațiunea mai desă, parte prin literatură și diaristică, devin din ce în ce mai cunoscute și înțelese de toți.

Dacă voim să clasificăm diversele provincii s'eu regiuni după nuanțele ce se observă în grai, înainte de toate trebuie să constatăm, că graiul mai curat și mai original s'a păstrat la locuitorii din munți și de pe plaiuri, anume : în Munții-apuseni, ce despart Ungaria proprie de Transilvania, în munții Hațegului, atât pe coborișele din dosul ale Carpaților, cât și mai vârtos în întinsele ramificațiuni dintre Ungaria și Bănat, apoi pe coborișele Carpaților spre Dunăre începând de la Mehedinți până în fundul Moldovei. Aceste regiuni alpine locuite numai de Români, și totu-odată ferite de comerțul de toate dăile și de contactul cu elemente străine, afară de părțile bucovinene, au rămas cele mai curate și mai interesante și în privința graiului. Poporul de la șes, espus d'o parte influinței nivelatoare a orașelor, contactului mai des al Românilor din diverse părți între sine și chiar cu elemente străine, în fine espus unei fluctuațiuni mai agitate a populațiunei, a pierdut mai mult și mai puțin din originalitatea graiului. Pentru aceea în regiunile muntoase se păstrează o sumă de cuvinte curate române, cari au dispărut aproape cu totul la locuitorii dela șes. Se află și azi în graiul viu din acele regiuni nuanțe fonetice și forme gramaticale, cari le mai aflăm ieri-colea în cărțile vechi, cum este d. e. folosirea clasică a temelor simple neamplificate la verbele de conj. I și IV : d. e. lucru, lucrî, lucră, împartă, împartî, împarte etc. în locu de cele lungi cu adaugerea terminațiunei *-eză*, *-escă*, care îngroșă cuvântul fără nici un folos ; apoi întrebuințarea perfectelor tari : *fecă*, *dedă*, *stetă*, *dușă*, *diși* ș. a. cu deosebire în Valea-

Hațegului și în unele părți ale Bănatului, și în general folosirea desă a perfect, simplu în locul celui compus cu auxiliar. Totu în aceste părți aflăm ținerea lui *n* la finele cuvintelor între două vocale d. e. *ântâniū* (ântâii), *cuniū* (cuiū), *vinie* (viie), *strigóie* (strigóie), *omoniū* (omoiū); schimbarea lui *n* în *r* se mai aude în unele cuvinte încă până ađi la așa numiții Moți din Transilvania. Consideratū după provinci, graiulū românescū s'a păstratū încă originalū în părțile muntose din Transilvania, Bănatū, Oltenia și Moldova. În regiunea dintre Oltū și Milcovū, prin desulū contactū alū Românilorū între sine, fiindū acesta terenulū pe care ei din tóte părțile se întelnescū mai desū, se amestecă și se coloniséză, precum și prin contactulū cu elemente străine, limba și-a perditū mai multū caracterulū seū conservativū, s'a tocitū mai tare și s'a modernisatū. Acésta se vede nu numai în timpurile mai nouc, dar' și în cele mai vechi, în cronice, documente și tipăriturī muntene.

Carī sē fie óre cauzele admirabilei unități a limbei române din Dacia-Traiană? Este în adevărū greū a le afla ađi tóte. Date istorice despre viața limbei nóstre din timpurile cele mai vechi nu posedemū; monumentele nóstre literare începū numai fórte târđiū. Cu tóte acestea ne vomū incerca a desfășura, pre câtū ne va fi cu putință, celū puținū unele din aceste cauze.

Causa primordială trebuie s'o punemū în unitatea graiulū chiar de la începutū de când locuimū aceste regiuni. Coloniile aduse de Traianū în Dacia aū trebuitū sē aibă deja dela începutū același graiū nu numai în elementulū seū lexicalū, dar' și în formele fonetice și flesionare. Décă graiulū coloniilor ar' fi consistatū din deosebite dialecte seū chiar din limbi deosebite, decă ar' mai fi rēmasū în țeră și elemente dela poporulū invinsū, atunci ar' fi fostū imposibilū, ca în o sută de anī de liniște, căci după aceea se anunță invasiunile barbare prin carī legătura între coloniī a înce-

pută a se slăbi, imposibilu' dîcu, ca aceste dialecte s' se unifice între sine atîtă de perfectu' și totu'-odată în timpu' atîtă de scurtu' s' se p'otă îndeplini consumarea unoră limbă scîm celu' puțină a unei limbe cu totulă străine și din natură ostilă, cum ar' fi fostu' limba Daciloră învinși. Acéstă consumare și unificare nu se putea îndeplini nici chiar în totu' timpulă cîtă a ținută forța și administrațiunea romană în Dacia, până pe la 274, când vomă considera, că coloniă nu locuiau strînși ca într'o cutie de sardele, ei, după configurațiunea geografică a teritoriulu', erau despărțiți prin riuri, văi și munți gigantică. Er' după-ee coloniile, părăsite de imperiulă romană, r' maseră în voia întemplărei, se înțelege de sine, că ele și-au perditu' centrulă de gravitare, s' au ruptu' grupe-grupe căutându' fie-care a se adăposti cum putea.

În istoria modernă, unde poporele au forțe și tendințe asimilătore cu multă mai pronunțate și chiar vehemente, dispună de mijloce cu multă mai multe și mai eficece, vedemă cu ochi, că asimilările abia se potă face în sute de ani și adese ori nici atunci, ba nu s' au putută nici chiar în o mie de ani. Probă viuă suntemă chiar noi, Români. D'că noi, cum susțină unii, din elemente moleșite romane, amă fi fostu' improspetați prin sânge dacă, chiar acéstă fabulosă tenacitate a noastră ar' proba, că Daculă nu se va fi lăsată a se desnaționalisa cu una cu două de moleșitulă Romană.—Dar, chiar unulă fiindă graiulă la începută, cum de nu s' a deosebită în decursulă timpuriloră și în impregiurări atîtă de nefavorabile sub cari au trăită aceste coloniă încependu' de pe la jumătatea secolulu' ală 3-lea până în ală 19-lea, și o mare parte, ba cea mai mare, până în ziua de azi? În adevără acesta este marele misteră ală existenței, ală unității limbei năstre. Se ne încercămă a ridica, de se p'ote, cîtă de puțină v'elulă ce acopere acestă misteră.

Cea dintăii causă zace fără îndoielă în aprăpe fabulosă iubire și cebricosa ținere a Românulu' la totu' ce

a primitu dela părinții și strămoșii sei : limbă, credințe, datine, portu. casă, moșie. D'aici bóla inevitabilă a Românului înstrăinatú, dorulú de țeră, cunoscutú atât de bine, dar' adese ori neînțelesú de străini ¹⁾. D'aici desprețuirea și ferirea Românului, aceluí naturalú nu aceluí civilisatú séu spoitú cu civilisațiune, de amestecarea cu străinii prin căsătorii, datine, religione și limbă.

Afară d'aceste forțe, la susținerea unității limbei a mai contribuitú și alte împrejurări. In totú timpulú incursiunilorú barbare, Românií s'aú concentratú în munții Carpați. Ramificațiunile de dincoce ale Carpațilorú fiindú mai puținú estinse, afară d'aceea multú mai espuse, căci chiar pe aici era trecătoarea învasiunilorú, de sine se înțelege, că nu puteaú oferi destule avantagie pentru apărare. Dreptu-aceea Românií s'aú retrasú și s'aú adăpostitú cu deosebire în întinsele ramificațiuni de dincolo, în Transilvania. Bănatú și Maramureșú, terenulú celú mai bunú atâtú pentru apărare avëndú codri seculari, văi adânci și labirintice, câtú și pentru traiu, căci oferă pășuni întinse și mănóse și totú-odatá pe costișele soróse, scutite de vântulú aspru alú nordului. se potú cultiva și cereale. Afară d'acestea, ramificațiunile suntú apărate și de inalta șiră a Carpațilorú proprii. In scurtú Românií la rëndulú lorú nu facú de câtú ce aú făcutú și Dacií, care după Pliniu (Hist. Nat. IV. 12) se retragú în munți dinainteá Iazigilorú, cari ocupá șesulú. Și în adevěrú Traianú îi aflá în muntii Transilvaniei. Românií adăpostitií în aceste locuri aú trăitú nu numai feriți de amesteculú cu popórele barbare séu peste totú străine, dar' totú-odatá și în o stare materială, după cerintele lorú, bunișorá. Traiulú Românilorú în munți, în evulú mediú, a avutu totú-odatá mare influință asupra întăririí caracterului lorú conservativú. Popórele muntene scutite de contactulú străinú, dedate

1). Comandanții austriaci aú constatatú. că ostașulú românú dusú în țeri străine, de nimicú nu suferé mai multú, ca de dorulú de țeră.

cu orizonul fixe, devin și în păstrarea moravurilor și a limbii fixe și refractare la ori-ce deprinderi străine. Precum orisonul lor este concentrat, totu așa devine și caracterul Popórela dela șesú suntú multú mái accesibile influințelor străine și nivelátore. După-ce invasiunile s'au liniștitú, ei începú a rói din Carpați în tóte părțile Daciei, din carí strămoșii lorú se retrásese la munți, și implurá șesurile Ungariei, Munteniei și Moldovei. D'aici provine, cá limba Moldovenilorú, în nuanțele ei dialectice, este limba Transilvaniei de nordú, ér' a Munteniei este graiul Transilvaniei de apusú și méďă-đi.

Dreptú-aceea Románii fiindú concentrați în acești munți, deși ei, după natura locurilorú, au trebuitú s'ese grupeze în giurulú mái multorú micí principí s'eu căpitaní, totúși terenulú pe care se aflau fiindú d'aceeași *naturá uniformá* și nefiindú estinsú, ei în totú decursulú acestorú timpurí s'au aflatú în impregiurări nu numai analóge, dar' deplinú aseménate. Totú-odatá, aflându-se ei pe unú terenú restrinsú și avisatú pentru apărare unii la alții, au statú permanenté în legáturá unii cu alții. D'ecá la uniformitatea acestorú impregiurări naturale, vomú nú adauge și uniformitatea impregiurárilor sociale și politice, căci nici unele din grupe nu aveaú vre-o pozițiune deosebitá, nici socialá s'eu culturalá, nici politicá, carí producú marile deosebiri în popóre, atunci vomú înțelege, cá tóte impregiurările, în carí au tráitú strămoșii nostri în acele timpurí, au fostú deplinú aseménate. Dreptú-aceea nici limba n'a pututú s'ese deosebéscá, ci din contrá a trebuitú s'ese desvólte uniformú.

Alta și cea din urmă causá a fostú unitatea limbii bisericesei. Sub acésta nu înțelegemú numai limba románá introdusá în bisericá prin secolulú alú 17-lea, a cărei unitate nu a fostú unú începutú, ci o consecință a graiului popularú și a îndelungatelorú încereári de a introduce în cele religióse graiulú poporului. ei înțele-

gemă limba cultului divin în Dacia de la întâiul descălecat. Păgâni și creștini, căci pînă la majoritatea păgânilor au descălecat fără îndoială și creștini, toți au avut limba latină ca limba cultului. Creștinii însă, cum s'a arătat la locul său, s'au abătut încetul cu încetul de la limba latină propriu zisă. Ori-cît se fie decădută strămoșii nostri sub influința invasiunilor barbare, totuși un cult divin au avut totuși de-una, precum acesta rezultă din natura lucrului și cum în mod istoric o probază terminologia romană a cultului nostru (Capit. IX). Er' cultul prin limbajul său unitar întărit și susținut unitatea. Decă mai târziu prin coincidențe fatale se introduse o limbă străină, slavónă, în cultul nostru divin, acesta nu putu se altereze unitatea din două puncte-de-vedere : *întăi*, căci poporul nu o înțelegea de loc, *er'* o clasă mare de cărturari s'au unu așa numită publică cetitoră nu exista ; *a doua*, chiar decă ar' fi putut să eșereze vre-o influință, ea nu putea fi de cît uniformă, fiind și ea, limba slavónă bisericească, una și aceeași. Ba lucrul s'a întemplat chiar din contră, căci din scrisorile domnesci scrise în limba slavónă, se vede că limba română a influențat asupra celei slavóne. În fine chiar și în acest nefericit period, al domniei limbei slavóne, esista de mult în cultul divin, pe lângă cărțile slavóne, și cărți religioase scrise românesce (v. lit. bisericească).

Dreptu-aceea când literatura noastră începe să apară, ea află o limbă unitară. Era mai greu a înfrînge această unitate, de cît a nu o continua și în cărți, și c'asta cu atît mai vîrtos, căci scriitorii d'atuncea nu cunoseau măestriile și capriciele filologice.

Marea însemnătate a acestei unități a limbei, atît în trecut cît și în viitorul nostru, abia se p'ote prețui d'ajuns. Ea este oglinda trecutului și cheea viitorului !

CAPITOLŪ VII.

Scierea limbei române

Pentru ca să poți vorbi de scierea unei limbi, trebuie să vorbești mai întâiu de un alfabetu ore-care alu ei. Tote inscripțiunile din Dacia, afară de vre-o trei grecesci, suntu cu caractere latine. De ore-ce însă, dela retragerea legiunilor romane din Dacia, in totu timpul invasiunilor barbare nu posedem monumente scrise, se nu întrebarea decă a esistat arta scierei în Dacia și in acestu timp și cu ce alfabetu?

Decă arta scierei, care a fostu cea romană, ar' fi peritu vre odată în Dacia, după ce s'au retrasu legiunile, ar' fi trebuitu, întâiu : să-se uite și cuvintele relative la sciere : a doua, Românii din Dacia n'arū mai li pututu să invețe scierea de la Romani, de care s'au ruptu pentru totu-de-una, ei dela vre-unu altu poporū dela care ar' fi luatu necesarminte și alfabetulu și terminologia scierei. Românii însă n'au uitatu nici-odată arta scierei, căci au păstratu totu-de-una până adī terminologia perfectu latină a scierei : scriu, scriptu (archaicu), scriptură, scrisore, scriitoriu, pênă, călămariu, carte, hârtie, fôie ¹⁾. *Viersu* s'a păstratu cu înțelesulu de cântare, va să dică versulu (poesia) in legătură cu cântarea (música) chiar in înțelesulu anticu. Au păstratu până chiar și unu instrumentu particularu întrebuințatu la Romani in scierea cu cêră, căci condeiulu cu care Românii incondeză oucle la Pâsei este toemaī condeiulu romanu

1) A se vedē despre terminologia latină a scierei Isidorus. Orig.: penna VI. 14. 3.; folium VI. 14. 6.: carta s. charta-hârtie VI. 10. 2 seq.:—calamum et chartas et scriinia posco Hor. Epist. II. 1. 113; charta-carte scū operă scrișă, scrisore. epistolă=chartae Socraticae. Hor. Art. poet. 310; neque si chartae sileant, quod bene feceris. mercedem tuleris Od. IV. 8. 21: chartae Aripinae—cârțile, operile lui Cicero Cic.: ne charta nos prodat—să nu ne tradeze epistola.

aflatu împreună cu *Tablele cerate* romane in Dacia din anii 139—167 d. Ch. ²⁾

Acastă terminologie este proba cea mai decidătoare despre existența scrierei la Români în toate timpurile. Acăsta mai rezultă și din alte probe. La conciliul de la Sardica a. 347 cinci episcopi din cele trei Dacii subscriu latinesce (v. capit. IX nota 3). Cătră conciliul din Calcedon a. 451 scriu latinesce episcopii din Philipopolis, Abritica, Apiaria, Dorostor, Nicopole, Novae și din Scitia ³⁾.

Dacă în biserică s'eu în afacerile religioase se va fi întrebuințat și limba poporului, probe directe nu avem până acum. Acăsta însă rezultă din cursul natural al lucrurilor. Poporul neînțelegându limba oficială, atunci când participă și el în mod activ la ceremoniile religioase, ca botez, cununie, mărturisire ș. a. popa trebuia să-i vorbească în limba lui. În acăsta nu incape discuțiune. De altă parte se nu uităm că principiul sântilor părinți, în lățirea învățăturilor creștine, era, ca spre acăst scop să se folosescă de limba cea mai populară, pentru-ca să fie înțeleși de toți, și anume în biserică latină de *grainul vulgaru*. Hieronimu (330—420) dice: „să nu ne mai îngrijim, ca să evităm greșelele în cuvântare. ci să predicăm sânta scriptură cu ori-ce cuvinte“. Totu asemenea dice și S. Augustin (354—430) și Gregoriu cel mare (540—604) ⁴⁾.

2) Joh. Ferd. Neigebaur. Dacien aus den Ueberresten des dacischen Alterthums etc. Kronstadt 1851. p. 187: Noch leben in Verespatak Menschen. welche sie (die Tafel) damals. als sie in einem alten trocknen Bergwerk gefunden ward. gesehen haben. Man hat dabei zugleich einen Griffel zum Schreiben gefunden. den die Walachen *conde* nannten. weil sie sich eines ähnlichen bedienen. den sie warm machen, um mit Wachs ihre Ostereier zu beschreiben.

3) Bini Severini Concilia generalia. Lutetiae Parisiorum 1636. I. 514—516. 540. 541.

4) A. Fuchs. Die romanischen Sprachen. Halle. 1849. pag. 44—Du Cange, Glossarium med. et inf. lat. ad vocem *Romancium* . . . „Sta-

Sub împăratul Constantin (+306) episcopul din Aquileia, Fortunațiană, a scris o explicație asupra evangeliilor în graiul popular (rustico sermone)⁵⁾. Cu deosebire în actele religioase, la care participa activ și poporul, ca d. e. : la botez, cununie, cuminicare, ș. a. trebuiau să se servească mai ales de graiul popular⁶⁾, apoi *Credulă* și *Tatăl nostru*, trebuiau absolut să fie în limba poporului⁷⁾. Peste tot, sântii părinți s'au mai bine creștinismul în acela, care începu a da tot mai multă valoare graiului vulgar. Deja în sec. III începe să apară în poezia latină bisericească influința populară a metru-lui tonic și a rimei. Această influință merge crescând. În conciliul de la Tours din a. 813 s'a decis: „să se nevoască fie-care să traducă omiliile în limba romană rustică“ (in rusticam romanam linguam)⁸⁾.

Deci vom considera, că toate acestea se făceau în a-pus unde preoțimea era cultă și cunoscă limba latină, și unde chiar și poporul necult înțelegea în cea mai mare parte limba serviciului divin, care tot-odată era și limba vieții publice a statului, căci este mult mai

tuta Ecclesiae Nannet apud Martens p. t. 4 Anecd. col. 903 p. num 10. Item monemus curatos et eorum loca tenentes. ut quo libet mense die Dominica qua libet. post officium Missae publicent, et in Romano (graiul vulgar roman) exponant Constitutionem apostolicam”

5) Hieronymus, De viris illustr. c. 47. vezi și Du Cange op. cit. ad voc. *Romancium*.

6) Du Cange. op. cit. ad voc. *Romuncum*: „Statuta Ecclesiae Nannetens. apud Martens t. 4. Anecd. col. 931. num. 3: Baptismus cum omni reverentia et honore et cum magna cautela fiat. maxime in distinctione verborum et prolatione. in quibus tota virtus sacramenti consistit, scilicet, Ego te baptizo etc. Et in Romano verbo sub hac forma *laicos* doceant sacerdotes debere frequenter baptizare pueros

7) Pentru aceste rugăciuni în Conciliul de la Mainz (813) s'a hotărât ca aceia care nu le pot învăța latinesc să le învețe în limba sa (et qui aliter non poterit. vel in sua lingua discat).

8) Fuchs op. cit. p. 28 - Chronicon Alberici. la ann. 1177. „Magister Lambertus Leodiensis vitas sanctorum et acta apostolorum de latina vertit in Romanum”.

ușorū a înțelege o limbă, de câtū a o vorbi, cu câtū mai vêtosū se va fi simțitū necesitatea folosirei graiului popularū în cele religiōse la noi la Români, unde cunoscința limbei latine a trebuitū sē devinā fōrte rarā după a. 274 ?

Câtū de necesară era introducerea limbei naționale în cultulū divinū în părțile orientale ale Europei se vede din conclusele conciliului ecumenicū lateranensū IV. din 1215, în care, după-ce Latiniī cuprinserā Constantinopolulū și imperiulū bizantinū, s'a dispusū : că fiindū popōrele de diverse limbi și rituri. sē li se dee preoți cari sē le pōtā face serviciulū divinū și sē-ī scie instrui după-cum cere divorsitatea rituritorū și a limbilorū ⁹⁾.

La tōte acestea se mai adăogea și proselitismulū religiosū sēu ardōrea de a-și atrage fie-care confesiune mai mulți credincioși. Spre acestū scopū fie-care se silesce sē-și facā cunoscute poporului credințele și dogmele sale, întrebuițandū în graiū și în scriere limba poporului. Acestā sistemā au întrebuițat o chiar la noi misionarii catolici ¹⁰⁾, luteraniī și calvinii.

Chiar decā limba română nu se va fi scrisū înainte de desbinarea definitivă dintre biserica răsăritului și a apusului în sec. alū 11-lea, după desbinare trebuia necesar minte sē începā a se scrie și a se introduce în cele religiōse, căci acesta este firea lucrurilor omenesci, ca în epoce de turburări și de tranșițiune, sē ésa la lumină și sē-se afirme lucruri, care pân'aci ședuse ascunse ori din cauza unei presiuni ori din simplulū motivū alū inertiēi.

Introducerea alfabetului cirilicū a înlăturatū, dar nū a stinsū alfabetulū latinū la Români. Câtū a fostū de

9) Nilles, Symbolae, Oenoponte 1885 I. p. 416—7.

10) Nilles. Symbolae. vol. II p 1025 not 3. reproduce corespondențe de-ale misionarilorū catolici. în care dicū. că ei prin Moldova și Valachia catechisau în limba română (veți mai în josū literatura bisericescă).

înărădecinată scrierea latină și cum nu s'a uitatú nici în păturile de jos ale poporului, se pôte vedé din tradițiunile populare, care amintescú de „semne latinescú“, de „carte latinéscă“¹¹⁾. Alfabetulú latinú n'a pututú sê-se uite și dintr'unú motivú fórte realú. Nenumératele monumente de pétrú din epoca romaná cu inscripții latine risipite mai peste totá Dacia, eráñ o provocare viie de a nu se uita aceste *semne latinescú*¹²⁾. Totú vechile monumente de pétrú, de marmorá, áú datú fără indoelá nascere frumosulú cuvêntú *înmărmureseá*, care cuvêntú Românú avêndú în vedere viéta lorú de păstorú și agricultorú nu puteáñ sê-lú creeze de cáta în fáta monumentelorú rómase din epoca romaná până în zilele nóstre. Chiar „raclele cu semne latinescú“ din poesia populará reamintescú mărețele sarcofage romane. — Românú áú păstratú în tóte timpurile până áđi semnele numerilorú romanú pe așa numitele rávașe sêñ ráboșe, după cum acésta se aflá și pe olária vechie romaná din Dacia-Traianá¹³⁾.

Tóte acestea probézá cá alfabetulú latinú n'a dispárutú nici în epoca invasiunilorú. Acésta se întáreșce și prin alte impregiurári ce áú intrevenitú îndatá după trecerea invasiunilorú.

11) V. Alexandri. Poesii pop. pag. 21.: În mătășá i a'nvêlitú. — și'n biserica i-a' d'usú — și'n dóuê racle i-a' pusú. — racle mândre împérateșci — purtândú *semne latinescú*. — I. C. Fundescu. Basme. orașit ed. III p. 147: Avemú și fermanú cu pecete — dela împéráție: — cine scie *carte latinéscá* sê vie sê ni-ló cetéscá. — G. D. Teodorescu. Poesii pop. pag. 171.: Este carte latinéscá; puneți ca sê v'ó citéscá! (aielú aratá ploșca cu vinú). De nu sciți ca de cárbune — vê feriți mîna a pune, și chie-mași popa s'ú vie, cá elú latinesce scie.

12) În biserica din satulú meú natalú, Densușú, cea mai vechie din Transilvania, se aflá mai multe inscripții vechi romane. Tata ne-a învățatú pe mine și pe frașit meú s'ú le cetimú încă de copil.

13) Correspondenzblatt d. Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1880 N. 2. p. 19. reproducé semnele XX. V. IV. indicândú evidentú mészura pe olárie romaná aflatá la Parolissum (Moigrad). A se vedé și semnele de numerotație IIIIII În C. I. L. III. N. 1808. 1835. 2007.

După întemeierea domniilor naționale, Domniile române bat monete cu inscripții latine. În Muntenia până la Mircea (1386—1414) apar monete numai cu inscripții latine, dela Mircea până la Mihai în încôce ervași numai latine. În Moldova monetele lui Bogdan I pe la 1355 pòrtă inscripție latină, asemenea ale lui Mușat (1374—1390), asemenea ale lui Ștefan I și ale lui Alexandru cel bun. Dela Ștefan cel mare apar și slavone și latine¹⁴). Representantul român în conciliul dela Florența (1438—39) se subscrie latinesc¹⁵).

Să nu uităm, că propaganda catolică e foarte timpurie în țerile române. Un episcop catolic al Milcovului se amintese încă pe la 1096¹⁶). Dcă vom considera că pe misionarii catolici, pe lângă propaganda religioasă care este nedespărțită de alfabetul latin, îi aflăm ocupându-se și cu instrucțiunea copiilor în casele domnesci și boeresci, vom înțelege ușor aparițiunea din ce în ce mai desă a alfabetului latin începând de prin sec. al 16-lea. Petru Rareș se subscrie latinesc într'un document latin anul 1542: *Petrus voivida manus pp*¹⁷). Marele logofet Luca Stroici într'un document din 19 Iuliu 1580, se subscrie cu litere latine: „*Stroicz Logofet 19 (Iuliu) anno 1580*“. Er' pe la 1593, totu acestu Stroici a scris și *Tatălă-nostru* totu cu litere latine, care s'a publicat la 1597. În an. 1592. Hieronymus Megiserus publică la Francfurt *Tatălă-nostru* cu litere latine.

14) *Columna lui Traian* an. 1877 Nr. 10—11.

15) Subscrierea: Archipresbiter Constantinus et vicarius Moldovlachensis subscripsit", (Harduin la Melchisedec. *Cronica Romanului I*. 83).

16). *Archiva ist. a României* Vol. I. pt. I. p. 59. er' pentru timpul următor Nic. Densușianu. Documente privit. la ist. Românilor vol. I și II.

17). A. P. Ilarianu. *Tesauru de monumente* III. 16, er' când Pomul nu scia scrie cu lit. lat. și în documentele latinesci se subscrie cu cirile. Ibid. III. 81

Petru-Vodă Schiopulu pe la finele secolului 16-lea asemenea se subscrisse latinesc în corespondența sa cu Papa ¹⁸⁾. Pe Nestorū Urechie la 1612 Pallămū subscriindu-se latinesc și scriindū adresa totū latinesc; ¹⁹⁾ de la linca fata lū Petrașco Vodă avemū două importante subscrieri romăneșe cu litere latine de la a. 1660 ²⁰⁾. La 1672, aflămū pe Ioan Grigorie Glicia subscrisū latinesc ²¹⁾. Asemenea aflămū pe manuscrise și cărți veclū diverse însemnări scrise de Romāni cu litere latine încă prin secol. XVII ²²⁾. Mitropolitul Atanasie în o petițiā cātrā papa la 1701 se subscrisse romăneșe și latinesc (Nilles op. cit. I 126).

18) Theiner, vetera Mon. Poloniae III p. 5 sq

19). Hurmuzachi. Documente. IV. part. I p. 460-7.

20). Cipariu. Organulū Luminărei p. 1848 Nr. XXX: „Ieu linca fata lū Patrașco-Vodă mărturisîsk, si ku stirea nōstra ieste acasta tokmalā”. — Col lū Traianū pe 1877 No 2 p. 82: „Ieu linca fata lu Pătrasko vodă”.

21). Archiva ist. a Rom. II p. 23 „I. Gregorius Gika utriusque Valachiae Princeps”.

22). La biserica St Nicolae din Brașovū pe unū Triodū manuscrisū se află dela 1694 următōrea însemnare cu māna: „Lāus et gloria et Honor altissimi ex Caello Dei. Vnus Redemptor et spiritus Sanctus. Amen. Ego Preceptor Alexandrus Scripsit librum istam. Anno Dmy 1694 mense sep. dye 22”. Ȇr pe o Psaltire slovenēșcā manuscrisā se află însemnatū totū cu māna: „Laus dei in ex Celso Glōria Sancti Trinitatis cuod vidit Inicium et finem cum adjunctorio ipsi. Chunc librum scripsit ego ex lingua Race in lingua Valachica Alexandrus Preceptor Anno Dni 1697 mens: sep. die 20 (Col. lū Traianū 1882-p. 600, 602). Ȇr pe unū esemplarū din vechia carte „Cheia înțele. sulū”. Bucuresci. 1678, aflătorū în bibl. Universitāții din Iași stău la fine scrise cu litere latine următōrele: „(douē cuvinte nelegibile) dascalu de la Bucuresci. Credo in deom patrem omnipotentem criatorem celi”, mai urmēzā trei șire totū cu litere latine dar în o limbā nōue necunoscutā, apoi Ȇrāși: „Credo in deom pater”. Scrisōrea n'are datā, dar este de pe la finele sec. XVII și totū de aceeași mână. Importanța este, că toți scii fōrte puținū latinesc. Ȇr „Preceptor Alexandrus” totū așa de rău scie și leșesc (Col. lū Traianū loc. cit pag. 603), dar amēndoi aū o scrisōre latinēșcā fōrte bună, ceea-ce arată că ei scriaū multū și de multū cu litere latine și de sigurū mai multū romăneșe, cunoscēnd fōrte rău cea latinā și polonā.

Deja în sec. 17-lea alfabetul latină începe a se aplica în literatura română în cărți tipărite și manuscrise. La 1648 s'a tipărită la Alba-Iulia în Transilvania ună catehismă românescă cu literere latine ²³). Pe la 1650 bulgarul Șoimirovici, arhiepiscopu catolică de Achrida, a scrisă asupra limbei române semnându cuvintele românesce cu litere latine. Scrierea lui a rămasă necunoscută, dar' ni s'a păstrată câte-va cuvinte din ea la istoricul Luciu ²⁴).

Asemenea scrie cu litere latine ună dialogă românescă istoricul Tröster la a. 1666 (Alt-und Neu-Dacia, Nürnberg. 1666).

La anulă 1674 ună română cu numele Haliciu din Caransebeșu scrie câte-va versuri elegiace, esametre și pentametre, în limba română cu litere latine ²⁵). La 1677 s'a tipărită la Roma cunoscutulă catehismă românescă cu litere latine de Vito Piluzio. La an. 1697 ună anume Viski traduce oră pôte numai copiéză Psalmi și alte cântări religioase în limba română în versuri și cu litere latine ²⁶). Totu de pe acestă timpă există în manuscriptă în biblioteca Universității din Pesta ună dicționarulă ală limbei române scrisă cu litere latine ²⁷).

Pe la începutulă sec. 18 vedemă pe misionari catolici ocupându-se cu introducerea alfabetului în scrierea română. La 1709 se tipăresce în Sibiu catehismă românescă cu litere latine (veđi lit. biser.) ²⁸). Acestă

23). Veđi mai josă literat. bisericească.

24). In opera sa *De regno Dalmatiae et Croatiae* Amstelodami 1666 V, c. 5.

25). *Succinta medicorum Hungariae et Transsilvaniae Biographia*, Lipsca 1774 pag. 127—8 reprodusă la Cipariu, *Arta poet.* Blajă-1860 p. 135, cu ortografia schimbată. ér' cu ortografia autorului reprodusă de Hășdeu, Col. lui Traiană 1884 p. 413—4 după o copie făcută de Nic. Densușiană.

26). Dr. Silași „*Psaltirea calvino română versificată*“, în „*Transilvania*“ a 1875 No. 12, 13, 14.

27). Veđi capit. despre gramatică etc.

28) Nilles, *Symbolae* I. 372; în II 524 estrage din unele cores-

catechismă nu este cunoscută, dar sunt alte două catechisme românești scrise cu litere latine de un reștit pentru a se tipări, care se află în biblioteca Universității din Pesta ²⁹⁾.

La 1769 s'a tipărită în Ungaria la Coloccea *Evangeliiile* românești cu litere latine și ortografie ungurească ³⁰⁾.

Scrierea limbii române cu litere latine intră în o nouă fază prin publicarea Gramaticii române cu litere latine de Miculă-Șincai la anul 1780. Pentru popularizarea cetirei și scrierei cu litere latine Miculă a publicat două cărți de rugăciune, una la Viena 1779, alta la Sibiu 1801. D'acici încolo limba română începe a se scrie și a se tipări din ce în ce mai multă cu litere latine. La anul 1847 apare cel dintâiu diaru românesc tipărită întregu cu litere latine, *Organul luminaării* de T. Cipariu. După 1848 se generalizează totu mai multă și dincóce de Carpați, până când Cuza la 1860 scóte prin un decret scrierea cirilică și introduce esclusivă alfabetul latin în toate afacerile publice.

În biserică însă alfabetul latin nu s'a introdus încă peste tot. Peste munți s'a introdusă mai de multă în biserică română-unită, ér' congresul bisericei ortodoxe române de acolo a decis în 1888 scóterea din biserică a cărților tipărite cu cirile și introducerea de cărți cu litere latine. În biserică din România au început a se tipări cărți bisericești cu litere latine, oficială însă nu s'a decis scóterea cărților cu cirile, ceea ce nu mai póte întârzi.

pondențe dela 1744 ale misionarilor din Cluj următoarele: „Claudiopoli ut Valachico populo ruditas, qua laborabat, adimeretur, nostrorum caritas eidem de *alphabeto Valachico-Latino* providit”.

29). N. Densușianu. *Analele Acad. Rom.* Ser. 2 Sect. I p. 203. Autorul care se vede că a trăit pe la finele sec. trecutului se numește: „Pin un Pater a Raendulai Francesko și a Provinciei Bulgarit Preot” etc.

30). Un esemplar se află la Academia română.

CAPITOLŪ VIII.

Amorțirea și deșteptarea limbei române.

Limba română și după ce s'a inchiegatū așa cum este și avea să fie, a petrecutū încă multū timpū în o stare de amorțelă. Ea devenise numai unū mijlocū de comunicație pentru trebuințele dîlnice ale poporului, fie materiale, fie spirituale în înțelesulū restrinsū alū expansiunei spontane ce agitā sufletulū orî-cărui poporū și în starea cea mai inapoiată ; nu devenise însă unū mijlocū de cultură. Acesta era și naturalū într'unū timpū când trebuia să-și apere di și nōpte esistența fizică contra celorū mai sēlbatici barbari.

Dar și atunci când Românilorū li s'a oferitū ocasiune de-a face din limbă unū instrmentū de cultură, ei nu numai că au scăpatū ocasiunea, dar din nefericire s'au înjugatū pe secolī la carulū greū alū unei limbi barbare, cum a fostū limba slavōnă. Nu dicemū că poporulū însuși s'a înjugatū, căci elū a rămasū totū cu limba lui, s'au înjugatū însă toți factorii cari inițiază și lătescū cultura, înțelegemū biserica, statulū și societatea alésă. Toți acești factori au fostū perduți pe secolī pentru cultura română ! Acea ocasiune a fostū cu deosebire în timpulū desbinării dintre biserica rēsăritulū și a apusulū.

Limba română cu ore-care energie putea să ésa atuncea la lumină și să-se afirme în biserică. Ea însă, din cause care adī nu le mai putemū bine cunoșce, nu profitā de ocasiune și deveni sclava slavōnei. Prin acestū fatalū evenimentū, nu numai că geniulū limbei, sufletulū și mintea poporului romānū se întunecară și amorțirā pe secolī, dar limba română chiar și atunci, când în fine a începutū a rēsulla în scriere, înfățișāndu-se în cojoculū lătosū alū lui Cirilū, în locū de a străluci cu originea-ī măretā și de a fărmece cu înfățișarea-ī nobilā,

se părea mai multă o ființă sălbatică eșită din temelul codrilor.

În această stare o lungă luptă i-a trebuit până s'a desbrăcată de haina nefericită a sclăviei și cenușăreasa cea nebăgată în samă și-a legitimat în fața lumii nobila-i origine. În resumat, consecințele fatale ale slavismului au fost multe și între cele mai grele următoarele :

1). Cea mai mare parte a Românilor dintre Adriatică, Marea-năgră și Egee s'au slavizat ;

2). Prin acesta elementul român a slăbit întărind pe cel străin ;

3). Românii în general au fost împedcați în cultură cel puțin șese sute de ani, lucru înspăimântător !

4). Limba română de-o parte a rămasă atâta timp înțelenită, de altă parte a dat îndreptă perdând o sumă de elemente și forme originale, care parte au rămas pierdute, parte înlocuite cu slavone ;

5). Prin întârzierea culturii elementul român, care a scăpat necontopit, a fost și este espus și supus până adî în cea mai mare parte la diverse dominațiuni și influințe străine ;

6). În fine prin toate acestea elementul român chemat după nume, origine, număr și cultura lui originală la predominare în orientul Europei, și-a pierdut de timpuriu acest rol, și numai prin o nouă concentrare și activitate uriașă pe toate terenele pōte să recăștige situațiunea ce-i fusese destinată la început.

Dacă cu toate sbuciumările la care secolii au fost espusi noi am ajuns a ne relua pozițiune, pe când atâtea alte popore totu pe acest teren s'au sfărîmat de n'a rămas nici cenușa din ele, acesta avem s'o mulțămim forței neasemănate de rezistență a poporului român și superiorității lui ca spirit și ca aptitudini deosebite de cultură. Dacă la acestea se va adăuga activitatea și energia, limba română în vîrtutea fărmeacă-

tórelorū ei calităţi nu va lipsi de-a ajunge unū mijlocū de cultură generală in orientulū Europei. Dar, o repetămū, pe lângă calităţile poporului şi ale limbei, trebuie activitate şi energie, energie şi activitate !

Limba română şi atunci când a început a se scrie mai dinadinsū, multū timpū a rămasū totū amorţită. Causa a fostū, căci sfera de idei cu care începuse a se ocupa era cu totulū străină, ca spiritū şi ca formă, de spiritulū şi natura poporului românū. Afară de aceea limbei i se luase de la începutū orī-ce sborū liberū, ea trebuia sē-se târască cu lanţurile de picióre pe urmele limbei slavóne, urme cu totulū străine de pasulū sveltū şi graţiosū alū limbei române. Limba română sub suflarea de ghiaţă a slavonismului a statū secolī impietrită şi tristă ca o Niobă ! Pe calea la Golgota intunecului slavonū limba română a mersū câte-va sute de anī posomorită şi greóie, fără plăcere de vieţă şi fără ca cine-va sē-ī pótă cunósce frumuseţa naturală ascunsă sub cojoculū lătosū alū slavonismului.

Chiar când Româniī au începutū a scrie şi alte lucruri in afară de cele religióse, limba rămēnea totū greóie şi posomorită, nu se putea lumina la faţă. Când a scăpatū de slavonismū a intratū in mână stērpă a grecismului bizantinū. Acelaşi traiū posomoritū şi letargicū şi in acestū timpū.

Douē limbi aū fostū care aū deşteptatū aprópe in acelaşi timpū geniulū limbei şi alū poporului românū, acestea aū fostū limba latină şi francesă. Limba latină a deşteptatū atātū geniulū limbei câtū şi alū poporului. Prin limba latină Româniī aū ajunsū sē cunósca nu numai limba, dar şi originea lorū proprie. Ceī dintăiū latinisti români, Miculū, Şincai, Maiorū, aū fostū şi ceī dintăiū cari aū deşteptatū geniulū limbei însuflându-ī noī spiritū de vieţă şi punēnd'o prin studiile lorū filologice pe singura cale mântuitoře a progresului raţionalū, ér' prin studiile lorū istorice aū deşteptatū geniulū amorţitū alū poporului însuflându-ī consciinţa de sine, a originēi şi a demnităţii sale.

Mitologia vechie ne spune că uriașul Anteu, în lupta sa cu Hereule, de câte-ori se atingea de pământ, mama lui, căpeta nouă puteri și nu-l putea ucide Hereule, până când nu l'a ridicat sus în aer și l'a sugrumat. Tocmai așa a fost și cu limba română, ea nu și-a recăpătat puterea până nu s'a atins de mama sa, limba latină. Atunci și-a luat zborul și puterea de viață. Acesta a fost nemărginitul folos al latinismului dela începutul secolului, judecat până adă atăt de fals de unii, cari se mulțămesc cu găocea lucrurilor neputându pătunde la simbur.

Pe când însă limba latină a deșteptat geniul adormit al limbei române, nu putea de altă parte să-î dea și forma și lustrul modern, absolut necesar pentru complectarea, cum amă dice, artistică a progresului. Causa este foarte simplă. Limba latină este o limbă mortă și nici studiul cel mai adânc și talentul cel mai distins nu pôte să suplinescă ceea ce pôte da numai traiul via al unei limbi. Alară de aceea limba latină, ca limba unei vieți răsulate, nu posedă tôte ideile și mijlocele ce le cere via modernă, deși posedă alte calități mari care pot fi de cel mai mare folos orî-cărei limbi, și cu atăt mai mult limbei romănesei în evoluțiunea ei ca mijloc de cultură. Pentru aceea limba română, pe lângă contactul dătător de viață cu latina, trebuia să între în atingere și cu o limbă modernă cultă, strălucită ca progres, și apropiată ca origine și fire internă, pentru ca cu ajutorul ei, ca instrument de perfecționat, să-se pôtă mai curând pold și lustrui. Geniul protector, *Bona-Fortuna* a ginte Romane nu a lipsit a-î îndrepta tocmai la timp privirea asupra limbei franceze, mare nu numai ca cultură, ca lumină, dar și ca sullet de viață.

Astă-fel limba română inspirată și deșteptată de limba latină, condusă și ajutată de sora ei francesă în cincideci de ani străbătu în zborul său o distanță pe care alte limbi abia au străbătut-o în sute de ani!

Acum a venit timpul ca limba română, fără a rumpe contactul cu cele două mari și providențiale limbi regenărătoare, să-se prețuească ea însăși mai mult, să-se retragă în sine, să-se studieze și esamineze în totă viața ei trecută și de față, să cernă și să alégă totu ce este mai bun și mai frumos ca idee și formă și prin prisma artei s'o reflecteze mai innoibilată, mai farmecătoare asupra vieței zilnice a poporului, care a știut să scape acestu paladiu prin atâtea sbuciumări, prin atâtea valuri!

CAPITOLŪ IX.

Credințe, Datine, Instituțiuni.

Religiunea colonilor aduși în Dacia era păgână și anume romană. Acesta ne-o probază inscripțiunile latine din Dacia, care cuprind vreo 70 divinități păgâne, din care vreo 60 romane și vreo 10 străine, dintre cari cultul unora ca al lui Mitra și Isis era deja de mult lătit în provinciile occidentale ale imperiului roman. Nici o divinitate dacică nu se află în inscripțiuni¹⁾. Nu incupe însă îndoielă că între coloni se află și de-aceia cari în ascuns primise cultul creștin, deși inscripțiunile nu ne păstrează nici o urmă sigură de cult creștin, de nu cumva ar' fi a se considera ca creștină însă ascunsă sub o formă mai păgână următorea inscripțiune aflată în Panonia inferioară: M(emo)riae). Q(uinius) Mae(ilius) Donati(filius) *pausavit* ann.

1). O inscript. cu *Zamolxis* la Ackner et Müller No. 663, ca falsă nu s'a admis în C I L. Unu *deus Sarmandus* C I L III 964 este o divinitate necunoscută de-aiea. fără a se ști întru nimic decât va fi dacică s'eu de altă origine, cr' inscript. dela Ackner et Müller No. 664 de asemenea nu s'a admis în C I L.

XVI. Filio pientissimo fecit Arethusa mater. (C I L III 3257). Tertulianu (150—230) spune că în ținuturile Daciloru, Sarmatiloru și Scitiloru ²⁾, domnesc numele lui Christosu. Deși ne pare ceva esagerat, dar cea mai mare parte nu pöte sã fie de câtu adevãratã, cãci pe la mijlocul secolului alã patrulea erau episcopi crestini în tóte trei Daciile și in Panonia, cum se vede din conciliulu de la Sardica (a. 347) ³⁾.

Nomenclatura religiósã este latinã ; domneþeñ, lege, credinã, altarũ, turnũ, eruce, popã, cantorũ și cântãreþñ, curatorũ, duminecã, sãrbãtore, paresimi (quadregesima ital. quaresima), pãgãnu, ajunũ, Cina-Domnului, Florii (Floralia), Rusalii (Rosalia), Crãciunũ (creationem), Sãuvãsiñ (Sãntu-Vasile), Santionũ (Sãntu-Ionã) Sãntoaderũ (Sãntu-Toaderũ), Sãngiorzũ (Sãntu-Gheorghe ital. S. Zorsi), Sãmpetru (Sãntu-Petru), Sãnzienne (Sãnt-Iana), Sãntã Marie, Sãn-Dumitru, Sãnt-Andreiũ, rugãciune, pãcatũ, cuminecũ, cuminecãturã, comendũ, comendare, bine-cuvẽntũ, bine-cuvẽntare, pausã, àngerũ, jurãmẽntũ, poporũ, poporenĩ, premẽnda (praebenda), tóca, mormẽntũ, sãptãmãnã, finũ (affinis), cumãtru (compater). Totũ prin mijlocirea limbei latine s'añ primitũ și urmãtorele cuvinte de origine grecescã : bisericã, botezũ, mãnãstire, mãrturisescũ, blastemũ.

Pe lângã religiunea crestinã le Romãni s'añ pãstratũ fõrte multe și importante urme din credinþele pãgãne italice sãn romane, și anume divinitãþi : *Lerũ*, care este constantũ invocatũ în vechile himne religiöse numite co-

2). Tertulianus. Liber contra Iudaeos c. 7. Christo vero subditã, et Sarmatarum et Dacorum, et Germanorum et Scytharum: . . in quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat.

3). Bini Severini Concilia generalia et provincialia. Lutetiae Parisiorum 1636 I. 523 - 524: Macedonius a Dardania de Ulpianis, Calvus a Dacia ripensi de Castro Martis, Eutherius a Pannoniis, Valens a Dacia ripensi Scytopolitanus, Dioscorus de Thracia, Antenodorus a Dacia ripensi etc.

linde și este identică cu *Jupiter Liber*⁴⁾; *Sâmbe* ce obvină în descântece, ér' în jurăminte sub forma *Sâmbea* este identică cu *Sancus* său *Sancus Fidius*⁵⁾; *Cosinđeana*, figura cea mai strălucită din povești în care s'a păstrat *Consens Diana*, și obvine și sub numele *Iana* identică cu *Iana* din mitologia italică⁶⁾; *Arghiră* identică cu italiculă *Arghillus Salvator*⁷⁾, care în chipul cum obvine în poveste în legătură cu Iléna cu pèrulă de aură, nu este de câtă sórele în relațiile sale cosmice cu Luna; *Urga* din povestă este *Uragus*, său *Urgus*⁸⁾; *Lado* invocată în cântecele de nuntă este *Latona*, care de asemenea era invocată în cântecele de nuntă⁹⁾; *Casmete* ursitoarele la nascere la Macedo-români, suntă *Carmentes* ale Romaniloră¹⁰⁾; *Zirna* este identică cu divinitatea *Zirna* din o vechie înscripție italică¹¹⁾? *Alimoră*, pe cari Românii îi sèrbătorescă la începutul primăverei, suntă divinitățile din mitologia italică-romană numite *Alimona*¹²⁾, și cuvântul românescă este forma masculină *Alimoni* s. *Alimones*, rotacisându-se *n*.

Serbătoră vechă în legătură cu cultulă naturei, ca geniă

4). A se vedé studiulă nostru *Colindele și himnele vedice* în *Revista critică-literară* 1893 No. 1 p. 1—15, și *Refrenulă Colindeloră*, *Ibid.* No. 2 p. 49—63.

5). Veđi *Ar Densușiană*, *Cercetări literare*. Iași 1887. *Semo Sancus și Sam bele* p. 104—120.

6). *Columna lui Traiană*, 1872 No. 8 (118) *Ar. Densușiană*. Iléna *Cosinđeana* p. 59. ér' despre *Iana* *Preller Röm. Myth. ed 2 p 149, 588*.

7). *Swetajeff. Inscript. italicæ mediæ* No. 23

8). *Preller. Röm. Myth. ed 2. p. 4 3 și Paoli, Altitaliche Studien Hannover 4 Heft. p. 159.*

9). *Theocrită. Idila XVIII. 49.*

10). *Revista critică-literară* 1893 No. 12 : Din mitologia română, p. 528 seqq. și *S. Augustinus. Civ. Dei. IV. 11 : in deabus illis quæ fata nascentibus canunt et vocantur Carmentes.*

11). *Rendiconti della reale Academia dei Lincei. Seria quinta vol. III fasc. 1—2 p. 94 și 120.*

12). *Tertullian. d. An 37.*

protectori ai individului și ai familiei, cu cultul morților, ș. a. sunt foarte multe la Români, păstrate cu vechile lor ceremonii¹³⁾. Noi amintim vre-o câte-va care și-au ținut până și numirea antică.

Lunia curată din Februară, ca la Români «dies februus», ce însemnă totu aceeași.

Cultul lui Marte, în înțelesul vechiului italic ca zeul creațiunii (sorele), s'a păstrat foarte bine la Poporul român. Între altele s'a păstrat cu numele lui Marte următoarele sărbători :

Martini (dies Martius), care se sărbătorește la 1 Febr. contra lupilor, cari erau consacrați lui Marte și pentru aceea lupul se numea la Români *lupus martius*, va să zică Martini însemnă lupi¹⁴⁾. Martini se mai sărbătorește și la 12—14 Noiembrie care lună la Români se numea și Martius în onoarea zeului Marte (Isidor. orig. V. 33. 6).

Marculă boilor și ală vitelor la 25 Aprilie se sărbătorește în onoarea lui Marte pentru paza vitelor de bôlă și de fierele sălbatice. Boul (bos arator) de asemenea era consacrat lui Marte¹⁵⁾.

Săptămâna nebunilor corespunde cu «Feriae stultorum» în Februară.

Ghermanulă înainte cu 5 zile de înălțarea Domnului este sărbătorește pentru apărarea «germinațiunii» contra diferitelor insecte.

Vêrtolomei dela 11 Iunie de care sunt legate în popor următoarele credințe, că atunci este meșul ve-

13). Acastă parte foarte importantă a vieții noastre prea puțin s'a studiat; cel mai complet registru până acum de vechi sărbători se află în Calendariul lui S. Măngiucă pe a 1882 tip. Brașov 1881.

14). Preller. Röm. Myth. ed. 2. p. 297. Poporul îl numește și pe ursul moșni-mărtinut său și numește *mărtin*.

15). Preller, Röm. Myth. ed. 2 p. 299. Foarte interesantă este rugăciunea ce se adresa lui Marte păstrată la Cato. De re rustica capit. 141 (142).

rei, că noaptea începe a da înapoi, că rădăcina grăului s'că, că se întorce frunza în teiu, plop și ulm, că se potă întorce fărmecele, ș. a. toate acestea indică o veche divinitate, care presida la toate întorcerile și schimbările de peste ană atâtă ca timp, câtă și ca procesă de evoluțiune și preschimbare în totă natura, și chiar în afacerile omenesci ; ér' această divinitate la populațiunile vechi italice era *Vertumnus* deulă anului schimbătoră (annus vertens)¹⁶⁾. Intocmai, cum vedemă, s'a păstrată acestă înțelesă și în credințele Poporului-română, prin urmare și Vêrtolomeiă este același cuvântă Vertumnus, de câtă că sântii părinți au pusă totă pe aceeași di s'rbătorea apostolului Bartolomeă pentru a confunda și întuneca numele divinității păgâne

Totă așa s'a întemplată cu s'rbătorile *Păliile* și *Pârliile*, la Romană *Palilia* și *Parilia*, ér' *Floriile* și *Rusalele* (*Floralia*, *Rosalia*) au scăpată nealterate ca nume.

Vinerea mare la 14 Octobree este identică cu s'rbătorea romană totă din Octobree în onorea lui «Venus victrix».

Credința la noi că la anumite zile se deschide cerulă este identică cu *mundus patet*—se deschide cerulă, s'rbată la Romană de mai multe ori peste ană.

Feliurite datini și ceremonii sunt legate ca practică viie cu diversele s'rbători, și nu este aici loculă a intra în asemenea amănunte, ci ne mărginimă a aminti câte-va mai însemnate, chiar și prin numele vechiă ce-lă păstréză.

Vergelulă, o datină care se practică în s'era spre anulă noiă pentru a-și afla prin ună felă de sorti s'eu oracule tinerii, feciori și fete, ce le este ursită. Datina 'și trage numele dela *sortes virgilianae*, reminiscență din cele mai prețioase în care s'a păstrată amintirea despre Virgilă, poetulă epică latină, trecută în tradiția populară a occidentului ca fărmeccătoră și profetiă.

16). Preller, op cit. p. 397. seqq

Umblarea cu *Colindu* din Crăciunū până la Boboteză, suntu vechile „Calendae“ practicate mai de multu în occidentu cu mare sgomotū, in cătū conciliile aū păşitu in contra lorū, pe când la noi a rămasă până adī o datinā piósă, conservāndu-şī şi numele şi înţelesulū mai originalū.

Totū in acestū timpū se umblă cu *Cerbulū*, cunoscutū in datinele occidentale din evulū mediū sub numele de „Cervulus“ asemenea persecutatū de biserică. Pe unele locuri şi mai alesū in România se numesce *Turcă*.

Suflarea bucinului la 22 Aprilū pentru curăţirea locuinţelorū, staulelorū etc. este identicū cu „tubilustrium“.

Datina *descântecelorū* atātū de multū practicatā in poporū, de asemenea fōrte popularā şi la veclui Romanī, precum o aratā şi numele, ér' la Plinius in Istoria naturalā ni s'a păstratū şi practica descântecelorū care in multe este întocmai şi la poporulū românū, ér' bētrānulū Cato ne păstrēzā espresiunea *cantare in alio*—a descanta in aiū (v. pag. 35).

Instituţiunile vechī romane, ca întogmiri sociale, care va sē dicā nu depindū, ca credinţele şi datinele, de individū şi familie, ci de societate in generalū, aū primitū cea dintāiū loviturā prin retragerea legiunilorū şi administraţiunei romane din Dacia sub Aurelianū,

Invasiunile barbare aū complectatū acēsta sfārimāndū întogmirile politice ale străbunilorū nostri. Prin acestea *statulū*, legătura administrativā a comunitāţilorū intre sine, a dispărutū. Fie-care comunitate a rămasū aviatā la sine; celū multū o grupā ōre-care de comunitāţi mai aprōpe d'olaltā, mai legate între sine prin configuraţiunea geograficā a terenului, puteaū sē sustinā între ele ōre-care lagăturā mai intimā in viaţa de tōte zilele şi cu deosebire in timpurī de pericolū. Afārā d'acēsta, de sine se înţelege, că comunitatea nu putea sē rămānā fără o organizaţiune ōre-care internā, pentru a se patē

sustiné celū puțină această legătură între locuitorii grupăi în unū punctū óre-care. Elementele acestei organizațiunii s'aŭ conservatū în tóte timpurile la Români dimpreună cu nomenclatura lorū curatū romană. Aceste rămășițe suntu în comună: *popa*, *julele* și *bêtrâni* seŭ *jurați*. *Popi*. Lat. *popa*. era la Români servitorulū la altarū, care pregătia tóte cele necesarie pentru sacrificiū: focū, tămâiă, apă, sare, vase ș. a., aducea vita la altarū și o lovia cu maiulū (*malleus*) în capū. Numele *sacerdos* preotū a peritū în limba română, pe când *popa* a rămasū. Mi se pare. chiar și acesta probéză. că *sacerdos*. ca unū funcționarū publicū ¹⁷⁾, a părăsilū și elū Dacia odată cu ceia-l-alti funcționari, pe când bietulū *popa*, ca simplu servitorū fără vre-o altă léfă decâtū unele rămășițe dela sacrificiū, a rămasū unde s'a pomenitū și unde putea să trăiească fiindū de re_ulă unū omū din localitate. Este fórte insemnătoră, că în limba românescă se păstréză și ađi unū proverbū vechiū romanū relativū la popă. La Persiu (Sat. 6, v. 79) *popa venter* este unū proverbū care la noi s'a păstratū în „*pântece de popă*“ adecă pântece sătulū, bine hrănitū, grasū, de aici proverbulū: am mâncatū de m'am făcutū popă, am mâncatū ca unū popă, a făcutū burtă ca unū popă. Totū la noi se đice: a-și da pelea popii = a muri, va să đică pelea animalulū ce se sacrifica la înmormântare o lua popa, ca o recompensă pentru serviciulū seŭ ¹⁷⁾. Totū din vechia organizație bisericescă mai este *curatorulu biserice* (curator fani), și *cantorū* (cantor) ¹⁸⁾, cum se numesce cântărețulū bisericei în Transilvania, marturū (martyros) asemenea s'a păstratū

17) Liv. I. c. VI: tradito servis publicis solenni familiae ministerio. — Suet. Aug. 31.

18) Veđi descrierea unei alte datine unde popa pentru serviciulū seŭ și ađi ie *pelea oi* ce s'a consumatū la mész. Colăcăritulū de B. Vicu, Sibiu 1885 p. 55. Orelli Nr. 2488: Pelleis coria fanei suntō.

19) Isidorus Orig. VII 12; 26.

din vechiul limbaj latin bisericesc, însă cu însemnarea de *testis* cum se afla la Romani ²⁰). Din administrația civilă s'a păstrat: *jude* dela lat. *judex*. În timpul republicei și *consulii* se numiau *judices*. Generalmente *judex* era ori-ce magistrat, care judeca afaceri civile sau militare și se alegea pe un an. Această instituție romană cu nomenclatura și durata ei de un an s'a conservat până azi la Români din Dacia. În România în timpul nou fără cale s'a introdus cuvântul *primar*, pe când din vechime aflăm prin documente numai *jude* ²¹), or' împărțirea țerei în *județe* se mai păstrează încă. Pe lângă *jude* mai sunt ca sfat sau consiliu așa numiți *betrâni* sau *jurați*, căci amândouă aceste numiri sunt îndatinate. *Betrâni* (lat. veterani) sunt identici cu *Senatores* în privința chie-mărei lor, or' numirea de *jurați* o aflăm și la Romani ²²) chiar în acel înțeles ca la Români. Afară d'acestea cuvintele: *lege* (lex), *județ* (judicium), *judeca* (judicare), *judecată* (judicatum), *drept* (directum), *dător* (debitor), *tutor* (tutor), *curator* (curator), *usura* (usura), *căpara* (capere arrham, ital. caparra), *arvună*-arrhabo, probază continuitatea praxeii judiciare, căci dacă ar fi încetat vre-odată, s'ar fi pierdut și cuvintele.

Domn, este cea mai înaltă treaptă ierarhică în stat păstrată cu nume cu totul dela Romani. *Domn* s'a numit și se numește principele, acum regele. Este adevărat, că împărații Romani începându dela Caligula, dar mai ales dela Domițian (Suet. Domit. 13) primiau

20) Isidorus Orig. VI 11. 1.: Martyres greca lingua, latine testes dicuntur.

21) Hasdeu, Arh. ist. a Rom. I. part. 2 p. 27 în un doc. de la 1650 unde obține chiar ca cognome, cum obține desu până azi în Transilvania

22) C. I. L. I. Nr. 477 inscript. de la a. 105. a. Ch. „Hoc opus omne facito arbitrato duovirum et duoviralium . . . Quod eorum viginti iurati probaverint. probum esto”.

a se numi *Dominus*. Augustu și Tiberiū n'aū voitū sē primescā acēstā numire, care se da numai stăpânului față cu sclaviī. Cu tōte acestea titlulū nostru de *domnū* nu s'a desvoltatū din titlulū datū împēratului, ci din contră s'a desvoltatū din relațiunea de patronū față cu clienții seī. Colonii din Dacia, părăsiți de puterea și protecțiunea romană, nu aveaū, în înțelesū mai înaltū, alți reprezentanți ai puterei, decâtū pe aceia, cari fie prin pozițiunea lorū socială, fie prin avere, erau totū-odată și cei mai tari și mai mari în impregiurulū celū mai d'apropē. În viēta romană era ceva indispensabilū relațiunea de clientū și patronū. Nu numai particulari, dar' corporațiōni, comune, țeri întregi 'și alegeaū câte unū patronū din familiile cele mai puternice, așa d. e. familia Marcelilorū era patronulū Siciliei, ér' Cicerone, cum însuși ne spune era patronulū Capuei. Acēstā instituțiune inherentă societăței romane s'a străplântatū și în Dacia, ceea-ce s'ar' înțelege de la sine chiar' decā n'amū avē probe directe. Dar' mai multe inscripțiōni ne probēzā acēsta, căci și în Dacia aflămū patroni ai privațilorū, ai diverselorū colegii și chiar' patroni ai coloniei²³⁾. Patronii erau titulați de clienții lorū cu *Dominus*, *princeps*. Acești patroni, câți nu vorū fi trecuți, peste Dunăre la retragerea Romanilorū, aū rămasū singurii *domnū*, *principi*, ai poporului de josū. Cu acēstā impregiurare corespunde deplinū situațiunea care o aflămū la Romāniī din Dacia în ajanulu constituirii domniilorū națiōnale în sec. XIII și XIV; și anume documentele ne vorbescū de o sumă de *voivodī* și *cnezī*, cari se aflaū în diversele ținuturi din Dacia. Acești *voivodī* și *cnezī* nu erau de câtū vechii *patroni*, căci și *vodă* și *cnezu* însemnă totū numai *dominus*, *princeps*. Aceste cuvinte s'aū întrodusu cu limba slavōnă de unde

23) Ackner et Müller, n-rii: 98, 125, 163, 164, 167, 171, 173, 177, 178, 295, 304, 393, 397, 398, 521, 523, 524, 532, 534, 578, 580, 684, 701, 718.

avemă și numele boeriū (v. sl. boljarū). Inse pe lângă numirile slave oficiale au existatū totū-de-una și numele românescū *domnū*, și anume stăpânii feudali se numeau de cătră clăcași *domni*, și cu deosebire în Transilvania unde numele de boeriū nu se întrebuintează de cătū în Țera-Oltului, care a statū în legătură cu Muntenia. În Transilvania marii posesori de prin sate se numescū *domni*, și în generalū totū ce s'a numitū și se numesc în România *boeriū*, dincolo s'a dīsū și se dice și adl *omnū*, ceea-ce probéză că Transilvania n'a statū în legătură cu Bulgariī.

După cum se vede din toți cronicariī, începēndū dela Urechie, titlulū de vodă se pune de regulă îndată după numele propriū alū principelū : Ștefanū-vodă, Mihaiū-vodă. Inse *vodă* era numai o titulatură sēcă, alū cărei înțelesū limba nicī-odată nu l'a consumatū și nu a put' o satisface, și astū felū când vorbește de principe lū numescē *domnū*, chiar și dēcă a adausū pe vodă la urmă : Ștefanū-vodă, *domnu ū* Moldovei, Radu-vodă, domnulū muntenescū, și őrāsī se dice numai : *domniū* Moldovei, Munteniei, őr nicī odată *vođi* . . . și *domnie*, *dómniā*, *domniō*, őr nu vodie, vodēsă, ș. a. Cătū de multū a refusatū limba cuvēntulū *vodă* se vede de acolo, că l'a lāsātū nedeclinatū.

În limba română s'a păstratū și cuvēntulū *împēratū*, care probéză că Româniī nicī-odată n'au perdatū amintirea de domnie sēcă împērație romană, și acestū nume l'au aplicatū și în povesti : Impēratu-negru, Impēratū-roșū etc.

CAPITOLŪ X.

Momente istorice în viața limbei române

În totu lungulă periodu dela a. 274 d. Ch. până prin secolulă alu 13-lea nu aflămă nici unu momentu istoricū însemnatu în viața limbei române. și anume vreunū momentu favorabilu. Din contră momente nefavorabile destule, din care celu mai fatalu, introducerea succesivă a limbei slavone în biserică (v. p. 75). Ca unu momentu favorabilu trebuie să considerămă însu întemeierea statelorū române, alu Munteniei și alu Moldovei. Adevăratu, că privindu lucrurile pe de-asupra timpū forte îndelungatū nu se întreveđe absolutū nici unu folosū pentru limba română, căci biserica și statulū românū sute de ani încă trăiescū cu limba slavonă. Se prepară însu unu bine pe viitorū, cu încetulū adevăratu, dar ce prepară. Unu bine mai de-aprope a fostu concentrarea forțelorū risipite și neorientate în două centre. Acēsta însemna nu numai întemeierea și întărirea conștiinței etnice, dar și prepararea forțelorū pentru o nouē viață, care nu putea să rămână fără o bună influință și asupra limbei înseși. Intemeierea și organizația unui statū, mai alesū în Europa chiar și în acele timpuri, nu se putea face și continua fără o cultură ore-care. Va să dică, cele două state chiar dela începutū au formatū unu simburū nu numai de forță fizică, dar' și morală și culturală. Cultura chiar străină fiindū era unu impulsū nou și unū esemplu viu cătră o cultură mai târziu națională. Ceea-ce îngreuēză justa apreciere a acelorū timpuri din acestū punctū de vedere, este lipsa aproape totală de cunoștințe și documente asupra vieții culturale din primele două sute de ani a statelorū române. Chiar și secolulă alu 16-lea este destulū de săracū, dar totuși avemū puncte ceva mai luminose.—Dela Alexandru celū bunū până la Neagoe-

vodă aflăm și biserica organizată. Organizația bisericii în aceste timpuri însemna punerea pe piciorul de război a unei armate de cultură. Nefericirea era, că această armată lupta cu o armă străină, ce nu o putea mână, limba slavonă. Nici chiar introducerea tipografiei pe la 1507¹⁾ în Muntenia n'a ajutat cultura națională, căci nu se tipăresc de cât cărți slavone, cu toate-că deja pe la 1544 aflăm limba românească aplicată chiar și în corespondență oficială, căci magistratul din Sibiu (Transilvania) avea un anumit funcționar ca interpret și scriitor de *serisori românesce*²⁾. Lucru apröpe de necredut, că de la 1507—1640 deși s'a allat tipografie în Muntenia, totuși nu s'a tipărit nici o carte în limba română, cel puțin până-acum nu-i cunoscută nici o urmă macar de tipăritură românească din-coace de munți până la Pravila de Govora (1640). Românește însă începuse a se scrie în cele bisericesci deja de multe, (v. lit. biser.), cr' în a doua jumătate a sec. 16-lea începuse a scrie românește și cronicarii (veđi la Cronici).

Cărți românești tipărite apar mai întâi în Transilvania. Impulsul la tipărire 'lu dă propaganda reformațiunii lui Luther. Ca mijloc de propagandă pregătitorul reformațiunii între Sași din Transilvania, Ioan

1). Cea dintâi tipografie a fost la Târgoviște și până la 1545 s'a tipărit mai multe cărți bisericesci slavone. În biblioteca Academiei române sub No. 3568 se allă un Octoich slavonă muncă tip. la 1510, sub No. 3577, altul tip la Târgoviște la 1545. Despre alte tipărituri slavone în Muntenia veđi Schafarik Geschichte des Serbischen Schriftthums, Prag 1865 p. 279 seq. Columna lui Traian. 1876 No. 8 (5) pag. 193 seq.

2). Correspondenz-Blatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, din a. 1881 No. 1. unde din registrele de socoteli ale Comunei Sibiu pe anul 1544 se reproduce următorul pasagi: „1544: Philippus Pictor. Der selbe erscheint in den gleichzeitigen Rechnungen in Hermannstädter und National-Archiv als Hermannstädter Bürger und als Dolmetsch und Schreiber „walachischer Briefe“, die an den Rat kommen oder von ihm abgeschickt werden“.

Honterus, aduce tipografie la Braşov. Deja la a. 1544, aflăm tipografie şi în Sibiu. Propagatorii reformaţiunii 'şi pusese ochii pe Români, ca elementul cel mai numeros. Pentru a lăţi dogmele luterane Saşii pună la dispoziţiune tipografiile pentru tipărirea de cărţi românesce, în care se infiltra mai multă sevă mai puţin dogme luterane. Pân'acum se scie, că cea dintâiu carte românească s'a tipărită la Sibiu în a. 1544, şi adevă un catehism în limba românească; un alt catehism se pare a se fi tipărit în Braşov înainte de 12 Martie 1559, (veđi lit. biser.). D'aici încolo începă a se tipări mereu diverse cărţi bisericesci în limba românească.

S'a susţinut de unii, chiar dintre Români, că numai reformaţiunii avem de-a mulţami introducerea limbei românesce în biserică. Acastă părere s'a născut până nu se scia, că deja cu multă înainte de reformaţiune limba română se întrebuintă în scrisă şi că se tradusesse în ea cărţi bisericesci. Reformaţiunea a ajutat tipărirea de cărţi românesce, dar nici de cum n'a dată întâiul impuls la traducerea lor, căci din contră este probat că propagatorii reformei tipărescă cea mai mare parte traducerii vechi (v. lit. biser.).

După Luterani începură şi Calvinii a lucra ca să atragă pe Români în secta lor, şi fiindcă principele ţerei era calvin, acţiunea lor devine din ce în ce mai violentă. Calvinii începă a impune Românilor prin lege episcopii calvini.

Episcopul Ilie Iorestă (1641—1643) este pusă cu condiţiune ca să tipărescă şi să introducă cărţi românesce cu dogme calvine, ne împlinind condiţiunile a fostă depusă la an. 1643, şi în locul lui s'a numit Simion Stefană (1643—1651), care a primită *Catechismul calvinesc* tipărită, cum se vede, în acelă an (iam exhibitum. Magaz. ist. 236 sq. Sincaî an. 1643), şi celelalte cărţi preparate sub influinţa calvină.

Starea Românilor de peste munţi în acastă epocă era din cele mai de plânsă. Ei suntă despoiaţi de tôte drep-

turile nu numai politice, dar și omenești. Maghiarii, Secuții și Sașii la 1438 facă uniunea, s'au mai bine, conjurațiunea cunoscută în istorie sub numele de *uniunea celor trei națiuni*, și întărită cu jurământul pe cruce, cu scopul ca «împreună se zdrobescă și se desrădăcească cutezarea și rebeliunile blăstemaților de țeranî». (Magaz. ist. III. 156); și fiindcă acești țeranî erau cu deosebire Români, este evident că *conjurațiunea de sterpire* era în contra lor, cum a dovedit despoierea și de drepturile ce le avuse pân' aci. Aristocrația română, câtă va fi scăpată din furtunile secolului trecut în această epocă fiindă acum silită să-și lase legea, s'a desnaționalizat.

Biserica însă cu poporul continuă lupta și această luptă a Românilor de peste Carpați n'a rămasă fără efect asupra celor de din-coace. Cărțile tipărite dincolo naturalmente s'au lățit dincoace, și pe la finele secolului al 16-lea și începutul celui următoriu dăm peste cele dintâi urme de o mișcare literară, mai cu samă pe terenul chronografiei. Această mișcare însă era restrinsă în cercurile unor puțini amatori. Cu atât mai mult însă limba începe să apară scrisă în corespondențele și actele private³⁾. De mare importanță este aplicarea limbei române în actele publice și cu deosebire domnești. Cel mai vechi document public în limba română este cel din 22 Sept. dintre a. 1583—5 scris de Teodoru logofetulu la Vlădesei, distr. Muscelu, publicat în Cuvinte din bătrâni (I. p. 31 sq.). Petru-Vodă se subscrie românește într'unu chisovă dela 1583 (ИСКАМ МЕЛА ДОМНИИА МЕЛЕ⁴⁾). Mihaiu-Eroulu scrie românește întărirea domnească pe unu chisovă slavonă dela 1596⁵⁾. Cele dintâi chisove domnești cu-

3). Hsedeu în Cuvinte din bătr. reproduce mai multe doc. începându dela an. 1551.

4). Arhiva Ist. a Rom. t. I part. I. p. 27.

5). Revista p. ist. arch. și filog. an. II v. IV p. 543

noscute până aci suntă dela Simionū Movilă din 15 Maiū 1601 și alte patru din 1602 ⁶⁾.

Totū-odată în acestū secolū începuse a se generalisa totū mai tare limba română în biserică. Sub Mateiū Basarabū în Muntenia și sub contimporanulū seū Vasile Lupulū în Moldova deja pe la 1652 în bisericile domnesci din Iași și Tergoviște se cânta românesce în strana din stânga ⁷⁾. Cele dintâi decisiuni oficiale pentru introducerea limbei române și scôterea celei slavone din biserică s'aun făcutū la Româniū din Transilvania în mai multe rënduri sub mitropolitulū Sava Brancovicī (1656—1680), din care ni s'a păstratū conclusulū marelui Sinodū ținutū la Alba-Iulia la a 1675 ⁸⁾. Acestū mitropolitū, pentru sentimentele lui naționale și pentru lupta contra calvinilorū, a fostū destituitū de principele calvinū, aruncatū în închisore și schingiuitū ⁹⁾. Unū altū sinodū ținutū totū la Alba-Iulia sub mitropolitulū Atanasie la a. 1700 ¹⁰⁾, reinnoesce decisiunile de mai nainte.

6). Hasdeū, Cuv. d. bŃtr. I. p. 104—127. Alte două pretinse chrisôve domnesci scrise rom. dela Ilie vodă din an 1496 (?) reproducū în Uricariū III. 109 sq. și dela Stefanū-vodă celū tinērū din a 1526 reproducū de Melchisedecū, Cron. Huș. p. 21 sq. Apend. din cause cunoscute nu le admitem.

7). Călătoria archidiaconului Paulū de Alepo prin Moldova și Muntenia între anii 1652—1660 în Archiva istor. a României, t. I. prt. 2 p. 70, 98—100.

8). Elū sună: „Cuvântulū lui dumnezeū cu carele este mai de lipsă, creștinilorū și neînvęțașilorū, ca și cum este de lipsă lumina în vreme întunerecului, așa și cuvântulū lui dumnezeū, ca sô-se vestescă în limba nôstră rumânesce carele ne-amū născutū, ca sē înțelgă toți creștiniū. sēva că în tôte sêrbătorile mai dinainte vreme am dojenitū. și am poruncitū asē și acum. Erū cari se vorū afla făcendū amintrile, cu bintătuēla, carele s'aun datū în condișiiile dintâiū într'altī anī se va bintătuī“. (Cipariu, Acte și fragm. Blasiū. 1855 p. 148).

9). Despre acestū mitropolitū a se vedē Cipariu, Archivū p. filolog. și ist. p. 650 seq. Fôia Transilvania a 1870 No. 34 și Cronica lui G. Brancovicī în Revista crit.-lit. I p. 393.

10). Punctū 14 din canónele acestui sinodū sună: „Popiū sē facă

Pe când însă Românii de peste munți duceau o luptă atât de energică pentru a pune limba română în drepturile ei, dincăce i se pregătea un nou jug. Grecii, care cu începutul secolului al 18-lea pună mâna pe tronurile Munteniei și alți Moldovei, erau o nouă epocă de sclăvie și întunerec pentru limba română. Școala și biserica se grecisază, limba societății mai bune devine limba grăcă.

Astăzi felul limba română și perde din nou mijlocele și agenții de cultură, și rămâne erăși poporul de jos ca depositarul și conservatorul ei. Este adevărat, că în urma deșteptării din sec. al 17-lea limba română n'a putut li eselusa, n'a putut li năbușită cu totul în mersul ei ca sub slavonismul, dar' ea totuși nu mai putea merge înainte, ei din contră începuse a da îndărăt, cum acesta se pōte vedē din eronicării din a doua jumătate a sec. al 18-lea. Sub Fanarioi în general limba română se suferea numai într'atâta în școle în câtă putea să servescă ca prin ea Românii să pōtă învăța grecesce.

Pe când limba română în Muntenia și Moldova gemea sub jugul grecesc, se întâmplă un nou eveniment destinat a libera în fine limba română de sclăvia străină, a-i da un puternic impuls de viață și a-i recăștiga locul între limbile surori neo-latine din occident.

Samoilă Micul și Șineai și apoi P. Maior deschid o nouă lume nu numai pentru limba română, ci pentru Poporul român în general. Ei reda limbei alfabetul strămoșesc latin, probând originea ei latină, și introducând studiul științific al limbei române (v. Filologia).

slujbă câtă vorî putē româneșce. Evangelia și povestea s'î înțelēgă creștinii. Er' care nu va povest din poucenie în tōte dumineci și în tōte sērbători acela popă să se gobescă cu 2 florinți; er' de nu va gândi de birșag, să fie lăpēdatū din Preoție". (P. Maior, Istor. beser. Rom. p. 357).

Străinii și cu deosebire inamicii noștri au înțeles totu-de-una mai bine importanța pașilor noștri pe asemenea căi. Așa s'a întâmplat și aici. Ei înțeleseră numai decât, că acesta va să zică a ne pune în lumină, a ne crea un prestigiu și a ne câștiga aliați. Lucruri ce totu-mai nu voiau ei. Astu-felul Sulzer atacă cu vehemență Gramatica lui Micul-Șincai și cu deosebire, căci s'a scrisă cu litere latine ¹¹⁾. Totu asemenea au făcutu Grecii cu gramatica macedo-română a lui Boiadgi (1813), care avu fericirea a fi afurisită chiar de patriarhul dela Constantinopol ¹²⁾. Ideile lui Petru Maior despre limba română espuse în Istoria pentru inceputul Românilor, și Lexiconul de la Buda, provocară o adevărată furtună din partea străinilor ¹³⁾.

Pe lângă lupta teoretică cu principii și tendințe propagate în scris, se începe și o luptă practică, căci la 1795 se formeză în Transilvania o *Societate filosofică*, care se-șe ocupe și se tipărescă cărți de știință și de istoria Românilor și se puse în legătură și cu cei dela București ¹⁴⁾.

11) Fr J Sulzer. Geschichte des Transalpinischen Daciens. Wien. 1751 — 2 III. p. 156. Nur dieses hab ich hier mit Erlaubniß des Wohl-ehrw. . . P Klein beweisen wollen dass es *nicht angehe* din walachische Sprache mit lateinischen Buchstaben zu schreiben und zu lehren. — E (der) Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae. Claudiopoli 1791. — I. Christ Engel. Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubium. e origine Valachorum. Vindobonae. 1794. —

12) „Aflu. țice patriarhul. că se respândesce cartea unui blăstemat și rătăcit al bisericeii anume Boiadgi. Scopul acestuia este de a combate limba grăcică din usul credincioșei și stre turme comunicății afurisenia noastră ceoră care ară da creștământul spuseloră acelui eretică contra limbii în care a vorbit și vorbesce dumnezeirea”. (v. Apelul Societății macedo române Lumina în Gazeta Transilvaniei pe 1885 Nr. 40.)

13) Barth. Kopitars kleinere Schriften. herausggb. v Fr. Miklosich, Wien. 1857 I-ter Theil. p. 182—188, 230—243 — Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind etc. (anonimă). Halle 1823. — I. C. Schuller. Argumentorum pro latinitate linguae valachicae s. rumunae epicrisis Cibinii. 1832.

14) A. P. Ilarianu, în Vița, operele și ideile lui G. Șincai,

De altă parte Georgiu Lazarū, trecendū la 1816 din Transilvania la Bucuresci, introduce limba română în conerințe publice și în scōlă.

Românii, care pân' aci învățau numai grecesce și franțuzesce, și limba lorū o țineau incapabilă de a se pute cultiva și propune învățăturile în ea, vedoră de odată din rostulū lui Lazarū, că acēsta este unū mare neadevărū. „Aū nu putemū avē și noi filosofi ca sē invete filosofia în limba română? tōte putemū a le dobândi, că și noi suntemū născuți ca și alte neamuri, și nōnē ne-a datū D-șeu acele daruri. Cine pōte dice că fiii Românilorū nu vorū pute învăța tōte învățăturile în limb patriei? ¹⁵⁾ Acestea le adresa Lazarū din catedră Românilorū și străinilorū totū-odată. Și cuvēntulū trupū s'a făcutū!

Elevulū și următorilū în catedră alū lui Lazarū. Eliade, vorbindū de misiunea regeneratōre a învățatilorū ardeleni de la începutulū secolulū, serie aceste inspirate cuvinte: „Ei prin lucrările lorū ca prin unū toiagū alū lui Moise, aū despărțitū o mare de întunerecū ce ținea pe Români decindea pământulū făgăduinței. Și făcură sē trecă dincolo de Egiptulū minciunilorū, și sē-și cunoșcā adevēratulū și măritulū lorū începutū.”

Unū mare evenimentū în viața limbei române a fostū introducerea diaristiceii. Din programa Societății amintite mai susū se vede că era proiectatā unū felin de revistă sciințifică-literară, ceea-ce nu se vede a se fi realizatū. La anulū 1817, unū anume Racocea, translatorū românescū în Lemberg, publicā prospectulū unei foi periodice, care de asemenea a rămasū fără rezultatū. La 1825 apare *Fama Lipskăi*, în Lipsca, de doi redactori români, dar' și acēsta în curēndū se vede că a apusū. La 1827 încereā I. Eliade, guvernulū însă nu i-a permisū, la 8

publica programulū-apelū alū acelei Societăți p. 53—50: despre s rtea ecetel societăți nu se mai scie n'nicū.

15) P. Poenaru Georgiu Lazarū și scōla română. Bucuresci, 1871, p. 18.

Aprilă 1829 însă I. Eliade scóte în Bucurescî „Curierul românesc“, ér' G. Asachi la Iași „Albina românească“ la 1 Iuniu aceluiăș an. La 1832 esista deja 5 diare române, care încetulă cu încetulă se înmulțesc. La 1838 apare în Transilvania la Brașovă „Gazeta Transilvaniei“ și „Fóia pentru minte etc.“. Intemeiată diaristica, ea-și începu activitatea ei luminătoare și unificătoare sub tóte punctele de vedere. Mai în același timpă cu diaristica se întroduce cu totă adinsulă și teatrulă și 'și începe și literatura activitatea ei bine-făcătoare.

Cam de pe la 1830 limba română se întroduce din-cóce de Carpați în generală în scóle, eliminându-se cea grecescă.

În chipulă acesta limba română reluându-și în fine drepturile ei apucă calea progresulă pe tóte terenele.

CAPITOLŪ XI.

Moravuri și cultură.

Coloniă se aședă în Dacia cu moravurile și cultura romană. Acésta se constată cu deosebire în inscripțiunile rămase.

Viéta familiară era fórte intimă, cultulă celoră răposai în mare onóre. Acésta ne-o arată doiósele expresiunii de prin inscripțiuni și mulțimea epitafelor. Obvină mai în fie-care epitafă expresiunii ca *parentes infelicissimi filiae pientissimae, mater infelicissima filio carissimo, fratri pientissimo, sorori pientissimae, matri pientissimae, filiae pientissimae et dulcisime*, traiă conjugală *sine ulla querella*; până chiar și socriloră li se aducă cele mai mari laude: *socro sui amantissimo*.

Ună bărbată numesce pe soția sa *pietate et castitate incomparabilis* !

Mulțimea ruinelor de temple și palate mărețe, statue, apeducte și căi așternute cu pîtră, întogmirile și aședemintele despre cari ne mărturisesc nenumăratele inscripțiuni, sînt probă strălucită de civilizațiunea romană plîntată în Dacia. Nu aflăm însă urme de școle. în literatura latină nu apare nici un scriitor în din Dacia. Mulțimea inscripțiunilor însă, limba loră foarte bună, mai bună, mai clasică decum amă li dorită noi, pentru a puté afla în ea mai multe urme de graiulă populară, și cu deosebire limba contractelor făcute între ómenī mai de josă, cari contracte ni s'au păstratū în *tablele cerate* : tóte acestea arată, că esista în țeră o bună instrucțiune. Prin urmare este numai o întemplantă, că celē puțină pân' acum nu s'au aflatū urme de școle, pe când nu mai departe de câtū în învecinata Panonie, la Savaria (Stein-am-Anger) s'a aflatū pe o cărămidă impresă allabetulă latină, ér' în alta :

Bene debet esse puero qui discit bene. etc.

Acestea probéză neîndoiosă existența școlei în Panonia. Depărtarea Daciei de Italia făcea și mai imperioasă necesitatea școlei.

Cu atātu însă mai pozitivă și mai de timpuriū intimpinămă existența teatrului în Dacia.

La Sarmisegetusa (Grădisce) în Valea-Hațegului până adī se vede amfiteatrulū, în care, după cum ne spune o doioasă inscripțiune, unū artistū fenomenalū de 12 anī a delectatū publiculă cu producțiunile sale (saltavit, cantavit, josis omnes oblectavit ¹⁾).

Intr'o inscripțiune din Parolissum (adī Moigrad în Transilvania) dela an. 158 se dice, că s'a reparatū amfiteatrulū ruinatū prin vechime (amphitheatrum, vetustate dilapsum, denuo fecit). Din acésta se vede, că am-

1). Ackner et Müller n. 142.

fiteatre se aflău și în localități mici, ér' împregiurarea, că după vre-o 51 ani dela colonisare teatrul se stricase și trebuia a se reinnoi, ne probéză, că s'aú ridicatu teatre îndată după colonisare, chiar și în locuri mai neînsemnate. Acésta ne dă o măsură pentru cultura înaintată a colonilor. Asemenea coloni nu puteau sê fie barbari, cu atâtú mai puținú dintre cei din Asia și Africa.

Comerciulú Daciei era fôrte estinsú, căci o aflămú în legăturí comerciale cu Italia și cu Orientul²⁾. Pe lângă acestea inscripțiunile ne arata număróse societăți industriale și comerciale: *collegium fabrorum* (s. industriașilorú), *c. negotiatorum* (s. negustorilorú), *c. centonariorum* (s. țesetorilorú de lână), *c. dendrophorum* (s. lemnarilorú), *c. aurariorum* (băieșilorú) ș. a., Joe se numia în Dacia, cum mărturisesce o inscripțiune, și *șeulú comerciulú*, ceea ce probéză marea importanță a comerciulú pentru Dacia, pe care 'lú punú sub protecțiunea celui mai mare đeú.

Românií, deși au avutú o miie de ani se suferé invasiunile barbare, care au distrusú tóte operele mărețe ale arhitecturêi romane, în câtú acestú faptú a rămasú până ađi în đicerea populară „n'a rămasú pétră pe pétră“, totuși nici moravurile nici sufletulú lorú nu s'a înselbătăcitú. Ei au păstratú o adâncă intimitate și doioșie în vieța familiară. Căsătoria este încungiurată de-o mulțime de ceremonii când grave, când vesele. Mirésa este „o fată de împăratú“, mirele „fiorú de împăratú“, ceea ce indică respectú și fericire. Căsătcria este „pe vieța și mórte“, pentru aceea și jelirea la mórtea unuia dintre soți este adâncă și lungă. În cealaltă lume însé ér' se întêlescú pentru a trăi împreună. Cultulú moșilorú (sufletele răposașilorú) este în fôrte mare onóre până ađi. Anumite sêrbători peste anú suntú consacrate acestú cultú. Afară de-aceea mai alesú țera-

2). Iung. Die romanischen Landschaften p. 398.

nulă nu-și uită și la alte zile și sărbători a-și aduce aminte de iubiții răposați ș'a face daruri și prinose pentru răpausul lor. În cântecele la morți numite bécete (v. lit. pop.), e depusă cea mai adâncă și ferbinte iubire între membrii familiei.

Caracterul individuală Românul îl concretizează în „omn de omenie“, sub care se înțeleg toate calitățile bune morale chiar și sinceritatea, fără de care omul este „cu două fețe“ și încetă a li de omenie.

Caracterul familiar, la care Românul ține foarte mult în toate relațiunile sale și mai ales la căsătorie și imprietinire, îl cristalizază în dîsa „bună viță și sēmēntă“, er' când într'o familie intră prin căsătorie „neamă străină“ se dîce că a intrat un „spin în neamă“.

Datina, legea sēu obiceiul *din bētrāni* este legătura cea mai puternică a societății. Ce-lu ce-o înfrânge este sdrobotit de desprețulu și batjocura publică ; pentru aceea diversele datine până chiar în portu sēu îmbrăcăminte sunt ținute cu sântenie.

Pe lângă controlul dîlnic, moralitatea publică, în timpurile mai vechi, era controlată și prin așa numitele *strigări peste sat* a tuturor celor ce făceau peste an fără-de-legi sēu imoralități.

Românul dîce când abate la el un ōspe că i l'a trimis d-deu, pentru aceea ospitalitatea o consideră ca o mare datorie, și de-aici ospitalitatea Românului este proverbială, și el dîce, când *omenesce* pe ōspe : o se împărțim ce ne-a dat d-deu !

În totu timpul invasiunilor nu putem vorbi de cultură, căci invasiunile erau togmai negațiunea și distrugerea orî-cărei culturi. Românii au trăit în acestu timp cu resturile și reminiscentele ce le puteau păstra din trecut.

Arta scrierei amă veditu că au păstrat'o totu-de-una, totu-de-una au avut o religiune, creștinismul, care se basază pe carte. O împregiurare mai importantă este că

totu-de-una au păstrat și numele de *școlă*, care de și de origine greacă (*σχολή*), este însă de întrebuințare veche romană, care se află la scriitorii latini începându încă de sub republică.

Cuvântul *schola* obvine și în inscripțiile din Dacia ca *scola* pentru deprinderi practice și ca *collegium* ³⁾.

La noi obvine cuvântul *școlă* în vechile monumente literare d. e. în Codicele de la mănăstirea Secul (foia 194 verso). Cuvântul a *învăța* este asemenea latină populară ⁴⁾, și vine înainte în cele mai vechi monumente ale noastre începându chiar dela Codicele voronețianu. Tote acestea probază luminat că școlă, cartea, scrisoarea, învățătura, n'au dispărut nici-odată din sinul Poporului-român, dar, după timpuri, odată mai lățite și altă-dată mai restrinse. Școle mai regulate au trebuit să existe pe lângă mănăstiri, despre a căroru începuturi foarte vechi la noi nu există încă idei lămurite, nefiind cercetate. Existența manuscriptelor foarte vechi în mănăstirile noastre, arta cu care sunt escutate atăt ca scrisoarea cât și ca iluminățiune, arată o vechie tradiție și deprindere ⁵⁾.

Introducerea tipografiei deja la începutul sec. 16-lea este o probă de dorul pentru cultură, și un impuls nou pentru școlă. În țară existau biblioteci cu opere din cele mai rare ⁶⁾. Mănăstirile monumentale, dintre cari cea de la Argeșu capu-d'operă arhitectonică; pic-

3). Ackner u. Müller op. cit. No 509. 583, 667. C I L. No 876, 1215.

4). Diez. Wörterb. der romanischen Sprachen I³ p. 447 ital. *avvezzare*, *invezzare*.

5). *Revista Română* pe 1861 p. 703 seq. 807 seq.

6). În *Cazania de Brașov*, 1580. în precuvântare editorul Luca Hirschel din Brașov dăce, că ori câtă a *întrebatu* și *căutat* originalul cărții în alte *mul.e părți* n'a aflat-o de cât în *Țera-Românească* la mitropolitul Serafim Cipariu, *Analecte*. p. 44. — *Revista română* 1861 p. 661—2. Mănăstirea Neamțu a avut o bibliotecă din cele mai avute. care și după ce a ars, sunt vre-o 30 an. posedate încă cărți și manuscripte foarte vechi și de mare valoare.

turile și sculpturile, cărțile bisericesci cu legăturile lor, vasele, cuseturile de pe vestimintele bisericesci, pietrele de pe morminte ⁷⁾ ș. a., toate probază ocupațiunile și gustul artistic de pe atunci, în câtă trebuie să dăcem, că mai mult erau barbare timpurile de câtă Români.

Dacă toate acestea le combinăm cu gustul artistic al femeii române în lucrurile de lânărie, penseserie, colorituri, cuseturi și figuri ornamentare, care au atras admirațiunea străinilor, și care deja multe le-a împrumutat marea industrie în producțiunile sale, avem probele cele mai pozitive despre aptitudinile artistice ale poporului, care nu le-a putut stinge totă barbaria secolilor.

Amintiri despre anume scoli nu avem de câtă pe la finele sec. al 16-lea. Dacă activitatea lui Țamblac în Moldova pe la începutul sec. al 15-lea și a lui Nifon mitropolitul în Muntenia la începutul sec. 16-lea va fi fost împreună și cu întemeierea de anume scoli, pozitiv nimic nu se știe ⁸⁾.

Ceea-ce putem presupune ca sigur este că scole prin mănăstiri au trebuit să fie cu mult mai înainte de Țamblac și Nifon pentru instrucțiunea călugărilor în cele religioase. Cestiunea însă este de scole anume și pentru mireni.

Școala înființată de Despotul-Vodă în Cotnăru la 1562, despre care la noi s'a făcută multă vorbă, era o școală

7). Revista Română pe a 1861 A. Odobescu. loc. cit. Totu aci: Câte-vc ore la Snégovul, pe 351—405.

8). Melchisedec, Mitropolitul Grigorie Țamblac reproduce nise însemnări particulare în care se dice despre el „fostul înainte dascălu în țera Moldovei”, ér' în altu loc: Aici este și mucenia lui Sviati Iou Novi, scrisă de Sviati Grigorie Țamblac, ce a fost dascălu întâiu dinceput în Moldova (Revista p. istor. arch. și filolog. vol I. fasc. I. p. 4—5). „Dascălu” însă mai de mult însemna și numai omu învățat. Er' despre Nifon Cronicul lui Const. Căpitanul dice numai: „multe învățături sulletesci învăța și îndrepta biserica” (Magaz. istor. I. 110).

străină, cu tendințe religioase, pe care Despotul a pus'o anume la Cotnarul, fiindu acolo mulți locuitori străini Catolici, Sași și Unguri⁹⁾. Pe la finele sec. 16-lea esista la Rădășeni o școlă în care a învățat Tomșa-vodă (Uricariu, V, 262). La a. 1563 și 1581 și foarte târziu la 1697 aflăm ceva urme de școle în Muntenia¹⁰⁾.

Cu câtă apară monumentele literare cu atât ese și școlă mai multă la suprafață. În Transilvania la 1581 se amintese unu Zacanu Efremu „dascălu de dascălie¹¹⁾“. Asemenea apare urmă de școlă la Brașovul încă pe la 1559¹²⁾.

Pe la începutul sec. alu 17-lea Antonio Maria del Chiaro era „magistru de limba italiană și latină pe lângă principii din Valachia“¹³⁾. Incepături mai serioase de școlă se făcură sub Vasile Lupulul. Sub elu între anii 1642—1650 s'a întemeiată școlă din Trei-Erarchi din Iași. Acastă școlă însă a fostu la începutu slovenescă și apoi grecescă, deși Paulul de Alepo (loc. cit. p. 74) o numesce românescă. Celu multă copiii români, cari nu sciau cele două limbi, trebuiau să le învețe cu ajutorul celei române. Gheorghe Stefanu-vodă, următorulul lui

9). Cron. Rom. Nic. Constantinu, I. p. 440.—Hurmuzachi, Documente III. 96.

10). Vasile Popu, în Disertațiunea asupra tipografiilor române, Sibiu 1838 p. 9 citează din unu documentu din 12 Aprilie 1563: „Și eu Miculul, care am scrisu și am învățat în scaunul orașului Bucuresci“. őr din altul delu 1581: „Și am scrisu eu, Tăurașu celu micu, care am învățat în scaunul Bucuresci“. Acestu Tăurașu obvine și într'unu altu documentu din 1570. (Traianu, 1870 No. 19). Într'unu manuscriptu delu mănăstirea Bistrița din 1697 se află scrisu: „Popa Fior dascălu de la școlă domnescă“, őr în altul totu din acelu anu: Alexandrus Preceptor—Alexandru dascălulul. Revista Rom. 1862 p. 118. 120). v. și nota 59.

11). În epilogul Testamentulul vechiu tip. la Oreștie 1581.

12). Acăsta pară a resulta din Cronica F-L-Oltardină. I, p. 61 an. 1559, pasagiul relativu la catechismul românescul, care „se se propună Românilor spre a-lu învăța“.

13). Esarcu Doc. istorice Buc. 1878 p. 16.

Vasile Lupulă, dice că „niciună folosă bună nu s'a făcută după acelă așeșământă“ (Uricariu III, 280). De acéstă scólă s'a făcută la noi multă vorbă, în care rola principală, aprópe esclusivă a jucat'o fantasia, susținându-se că prin acésta a începută a se introduce limba în scóle, că din acéstă scólă a eșită Eustratie logofétulă, Mironă și Nicolae Costină, D. Cantemiră, Dositeiă ș. a. Nici ună erouicariă nu amintesece de acéstă scólă, deși patrioții și învățați ca Costinesciă și ca Dositeiă n'ară fi trecută cu tăcerea peste ea, decă s'ar' fi impusă atențiunei loră și ară fi judecat'o de folosă pentru *Români*. D. Cantemiră în Descrierea Moldovei (Part. 2. c. 5) spune curată, că era scólă *grecóscă*, și totă aci măi spune că Vasile Lupulă „a și luată măsură că în tóte mănăstirile cele mari să-se primescă monachi greci, cari să învețe pe liii boeriloră limba și sciința grécă; totă elă a dispusă, ca în bisericile catedrale într'o strană să cânte grecesce... serviciulă s liturgiă să-se facă jumătate în limba grécă, érá jumătate în limba slavónă“. Față cu acestea nu ar' măi trebui să măi dicemă nimică, dar' pentru importanța cestiunei trebuie să ne esplicămă măi de-aprópe.

Nici unulă din bărbații învățați amintiți măi susă nu spune că ar' fi studiată în acea scólă. Eustratie logofétulă era deja bătrână senu póte chiar murise (v. Cronicari), Costinesciă au învățată în Polonia, Dositeiă în mănastire, Cantemiră și-a scrisă singura biografia și ne spune cum a învățat, fără să amintese că a învățată în acéstă scólă. Adevérații fondatori ai acelei scóle au fostă mitropoliții Varlaamă și Petru Movilă, ómenii învățați și români de inimă. Aceștia și de șigară și Grigorie Urechie, care avea mare trecere la Vasile Lupulă, cum se vede din cron. lui Miron Costină (p. 311), au înliințată scólă, în care, după cum spune chrisovulă lui George Stefană, întâiă se învăța slovenesce, căci se adusese dascali de la Chievă, însé în scurtă timpă îi alungă Greci, cari sub Vasile Lupulă se în-

mulțise și ajunsese la putere, și pună în locul lor dascăli grecesci, cum toate acestea ni le spune chrisovul lui Gheorghe Stefan, un lucru ce nu se putea întâmpla fără voia domnului. Astăzi-le și Cantemir o cunosc numai *scôla grecescă*. Va să zică adevărul este : Grecii ajunsese deja la putere în țară, înfrânsese puterea fizică și materială a poporului român, acum ei și întemeiază *scôla*, ca să-i înfrângă și spiritualmente, să introducă limba și ideile grecesci la generațiunile viitoare ale Românilor. Dreptu-aceea pe baza documentelor istorice trebuie să zicem, că scôla lui Vasile Lupul a fost *întemeierea limbei și ideilor grecesci* în țară. A fost acesta scopul lui Vasile Lupul, se vede Grecii au știut să se folosească de această scôla pusă odată în viață ? nu este locul să lămurim aici, căci lucrul cere amăruntă cercetare, după ce în faptele lui Vasile Lupul aflăm pe lângă cele în folosul Grecilor, ca d. e. înmulțirea lor în țară și în funcțiuni, introducerea limbei grecesci și în biserică și în scôla, aflăm și fapte românesce, ca tipărirea de cărți românesce și darea de chrisove în limba română. Ce-i drept însă acestea sunt lucruri cari în mare parte n'au depins de la el, ci de la Români învățați și patrioți din giurul lui, ca Varlaam, Eustratie logolitul și Grigorie Urechie, care nu voru să fie fără merite în câștigarea domniei de unu pripășit în țară, ca Vasile Arnăutul, și prin urmare se simțea și el datoriu la rându-l său a le face câte-o plăcere, și nici nu putea să i se pară un lucru mare a le tipări câte o carte pe care o tradusesese ei, se vede a face o scôla, și toate acestea din banii lor, a Românilor ; și nu era nici în interesul lui să se înmulțescă dușmanii, cari și așa așteptau numai ocaziunea, ca să-l răstorne, cum s'a și întâmplat. Apoi se știe, că politică cumpenită și prevădătoră era Vasile Lupul.

Cum se îngrija Vasile Lupul de indigeni, adecă de Români, ne-o spune un martor ocular, Paul de A-

lepo, care dice : „boerii greci, intrebuintaŃ toate mijlocele, pentru a îndepărta din serviciu și pentru a arunca pe Moldoveni la cea mai de josă treptă a miseriei, așa că am vădită dintre cei mai mari și mai nobili bărbați îmbrăcați cu stracele cele mai ordinare de flanelă. În genere, erau apăsăți sub robie și nopți, pentru a putea înblânzi în toate lăria Grecilor, cari se păreau a li juratū o ligă cu Turcii contra Moldovenilor“. (Arhiva ist. a Rom. t. I part. 2 p. 83). Va să dică, cei ce nu lăsaū nelericiților pământeni nici pânea de toate zilele, vorū li îngrijitū ea să-i lumineze spiritualmente ¹⁴⁾ ?

Pe la an. 1677, pe unū anume Ionașeu din Moldova Tatlămū dusū „în Tera-Oltului la Unguri de a învățatū gramatică“ ¹⁵⁾, őr Tera-Oltului este Tera-Făgărașului în Transilvania unde nu putea să fie de cătū scōla românească.

Un actū de mari consecințe pentru cultura Românilorū a fostū pactulū religiosū ce l-au făcutū o parte din Români de peste munți cu Roma papală la a. 1698 cunoscutū sub numirea de «unire cu Roma».

Incercările de convertirea Românilorū la cătolicismū suntū foarte vechi, nu ajunsese însă nici-odată la vreunū rezultatū. Domniū din principatele române erau totū-de-una estini la vorbe dulci și la închinăciuni față cu Papa dela Roma și cu misionarii lui, dar' mai totū-de-una acestea se făceau din interese politice. Cu introducerea reformațiunei, pericolulū pentru cătolicismū devenindū din ce în ce mai mare, propaganda cătolică și-a indoitū și ea puterile. Ea pune ochiū pe Români. Dar' în principate nu putea să lucre cum ar' fi doritū, căci nu se putea folosi de putere lumescă. Guvernele române se mărgineau la vorbe dulci și la acordări de

14). Despre scōla lui Vasile Lupu a se vedē și Melchisedec. Notițe istor și arch. Buc. 1885 p. 191. seq.

15). Revista p. istor. archeolog și filolog an. II fasc. I. p. 138.

mică foloasă. Cu totul însă altă-felie putea să lucreze asupra Românilor din Austria, și mai ales după-ace Transilvania, perzându-și independența pe la finele secolului 17-lea, scăpând din mâna principilor calvini și căzând sub casa austriacă, protectora catolicismului. Românii din Transilvania aflându-se sub domnia Maghiarilor în starea cea mai asuprită, ce se poate cugeta, ér' de altă parte propaganda catolică promițându-le marea cu sarea, ei n'au mai putut rezista, și pentru a-și mai ușura starea, la 1698 s'au unit o parte cu Roma, recunoscându pe papa de capu alu bisericeii¹⁶⁾. Deși promisiunile ce li se făcuse Românilor au rămas numai pe hârtie, dar' totuși Românii uniți au putut să-și ridice școli, și când și când câte vr'unul dintre ei se apuce în câte o funcțiune de stat.

Se vede că îndată după proclamarea unirei, mitropolitul Atanasie a început a se îngriji de școle, căci a edat un abecedaru său «Bucóvnă», cea dintâi cunoscută până aci¹⁷⁾. De altă parte catolicii, întogmai ca și calvini, îngrijau să li se dea uniților un catechism în limba română, se înțelege, cu doctrine papiste¹⁸⁾. Intre relele și umilirile ce se impun mitro-

16). Manifestul de unire din 7 Oct. 1698 descoperit de N. Densușianu în bibl. Universității din Pesta și publ. în „Independența“ bisericească a Mitropoliei Române de Alba-Iulia. Buc. 1883 p. 17 seq.

17). În o relațiune a superiorului misionarilor catolici din Dacia dto Clujă 14 Martie 1701 se dice: „qui (episcopus Unitorum Armenorum) linguae Valachicae peritus bene. ait repertos a se errores plures et contra fidem et unionem in *libro alphabetico*, quem D. episcopus Athanasius edi curavit“ (Nilles, Symbolae I. p. 263).

18). În jurământul, care a fost silit să-l depună Atanasie la pt 8 se dice: Catechismum orthodoxum lingua Valachica, *qui sumptibus domini Cardinalis imprimetur*, me laicis et popis distributurum polliceor“. (Nilles Symbolae, I p. 283). În diploma împăratului Leopoldu din 19 Martie 1701 art. IV se dice, că se iee din mâinile tuturor catechismul celu vechiu și să li se dea altul conformu cu dogmele uniunii (ibid I p. 266); totu asemenea și în instrucțiunea dată teologulu icsuitu pusu ca polițaiu și censoru în curtea eppulu românu ibid. p. 312).

politului și Românilor în acelă jurământ în 16 lungi capitole se află între altele și ceva bun, adecă mitropolitul se lăgă, că va ridica scōla *română-latinescă* în Alba-Iulia, reședința mitropolitului pe atunci, și va aduce profesori cunoscători de aceste limbi¹⁹⁾. Er' în diploma lui Leopoldu din 19 Mart 1701, se dīce, că se ridice scōle în Alba-Iulia, Hațegu și Făgărașu pentru instrucțiunea tinerimei²⁰⁾. Catolicii, ca și calvinii mai înainte, tōte acestea le făceau cu unū duplu scop: în cătū erau *catolici*, voiau să *catolicescă* pe Români: er' încătū catolicii erau *străini*, voiau totū-odată să-i și *desnaționalizeze* cu încetulū. Dēcă nu i-au desnaționalizatū nu-i vina catolicilor, cari n'au lăsatū și nu lasă nimicu neîncereatū până astăzi, ci este vērțutea Românilorū, cari au sciutū să alēgă ce-i bunū și ce-i rēn să deē d'o parte. Șincăi și Maiorū, elevi de la *Propaganda fide*, au adusū de acolo învățatura și ideile de mārirea romană, er' ideile ce arū fi fostū unū pericolū pentru Români le-au lăsatū acolo. Macar de-ar' face totū astū-feliū și generațiunea ce alērgă se-se *pricopsescă* în țēri străine!... Dar, deschidēndū catolicii scōlele lorū pentru Români uniți²¹⁾, Maghiarii vēdū în acēsta unū pericolū, pericolulū deșteptării Românilorū. Pentru aceea chiar dēcă curtea din Viena ar' fi voitū să facă cāte ceva pentru Români uniți, celū puținū pentru ochii lumii și pentru a-i adimeni și înlățui mai tare,

19). „Art. 11. Ut Schola Valachico latina Albae erigatur, satagam. Magistros scholarum eligam callentes linguam Valachicam et latinam” (Nilles, op. cit. I. 285).

20). Nilles op. cit. I. p. 298. Veđi cele ce le dīce despre acēstā diplomă Sinodulū dela 1739 (I M. Moldovanū. Acte sinodale II p. 84. er' editorulū I. p. 178 s. q.).

21). Nilles, op. cit. I. p. 302 sg. 455 unde vorbindu se de elevii români, cari la a. 1718 urmau în mare numărū la scōlele catolice din Alba Iulia, se dīce apriatū: „ut apta olim S. Unionis, qua conservandae, qua augendae evaderent *instrumenta*”. Totū aci se spune, că la scōlele catolice din Brașovū urmēzā și Români și încā și din Muntenia și Moldova.

puterea esecutivă fiindu în mâna Maghiarilorū, acestia se opunea la tôte și nu esecutaū nimicū, ci mergeaū înaintea cu asupririle și despoierile Romānilorū ²²). Nu era destulū atâta, Maghiarii începū a opri pe Romāni dela cercetarea scōlelorū. O anchetă făcută la ordīnulu curții din Viena la a. 1721, a constatū, că Maghiarii pe fiii de preoți romāni, cari se duceaū la scōlă, îi prindeaū, îi legaū cu mânele în spate și-ī aduceaū îndēreptū ²³). La a. 1748 prin o diplomă împērătēscă li se dă dreptulū tuturorū Romānilorū adecă și iobagilorū (clăcașilorū) de a putē urma la scōle²⁴). Afară d'acestea uniunea, ca ori-ce reformă, produse o adāncă turburare între Romāni de dincolo, căci prin uniune se nāscu totū-odată o sfāșiere cumplită chiar în sinulū Romānilorū, adecă între cei ce s'aū unitū și între cei ce rămāsesse credincioși bisericei rēsărituluī. Adese-orī aceste sfāșieri aū costatū sānge și aveaū aspectulū unuī rēsboiū civilū între frați.

Astū-feliū Romāni de-o parte în luptă ei între ei, ér' d'altă parte cei uniți în luptă cu catolicii, cari acum voiaū sē-ī încalece de totū, sē-ī catolicēscă deplinū, în luptă apoi cu puterea esecutivă maghiară, care nu-ī lāsa sē-se folosēscă nici de cele ce puteaū sē căștigi : în asemeni împregiurări, Romāni de dincolo o jumētate de secolū, pānă la 1750, nu mai puturā lucra nimicū pe terenulū literarū (bisericescū) pe care s'aū distinsū atâta în cei din urmă 150 ani. Nu se mai traduserā, nu se mai scriserā, nu se mai tipărirā cărți. Dēcă insē

22). N. Nilles op. cit. I. p. 274 sq. Veđi și Șincai Cron. III. p. 290.

23). Nilles, ibid. II p. 575 : *jobbajorum deinde Valachorum filii, scholas actu frequentantes, aut deinceps frequentaturi studiorum capaces, ne a dominis suis terrestribus impediuntur, sub gravi poena statuere dignatae sumus.*

24). P. Ilarian^o, Istoria Rom. din Dacia superiōră, Viena. 1852 I. p. 212.— Despre urmarea Romānilorū la scōlele străine, veđi I. M. Moldovan^o. Acte sinodali p. 100, 102, 106.

aŭ rămasă îndărăptă pe acestu teren, pe atâtu mai multă s'a căștigatŭ pentru timpulŭ următoriu. D'o parte Româniŭ uniți, contra tuturorŭ șicanelorŭ, putândŭ să urmeze icf-colea la câte-o scôlă, fie chiar străină, au începutŭ a se ivi între ei ômenii mai luminați, cu vederi mai departe ; spiritele chiar prin luptele între sine și cu străinii se oțeliră pentru încercări și lupte viitoare. Ideea de a li se fi recunoscutŭ de cătră capulŭ statului unŭ dreptŭ la o existență mai bună, numai ideia, dicu, era d'ajunsŭ pentru a aprinde spiritele, ca să țintescă a face din această idee o realitate.

Unŭ omŭ luminatŭ, superiorŭ și energicŭ totŭ-odată, se și arată pe scenă. Era episcopulŭ unitŭ Inocenție Miculŭ (Clainŭ) (1732—1751 resp. 1746), acela, care in o petițiune cătră împăratulŭ esclamă durerosŭ in numele poporului asupra : „heu ! miseram nostram nului fors in Europa auditam sortem !“ (Amarŭ de sôrtea noastră, de care pôte nu scie nime in Europa ! ²⁵). Elŭ și mută reședința episcopescă la Blajŭ in 1738, unde ridică scôle, la care 200 elevi căpătau pâne din veniturile episcopiei : afară de aceea ridică și seminariu. Elŭ este celŭ dintâin, care trimite elevi la Roma pentru educațiune și instrucțiune mai înaltă.

Dar' din nefericire activitatea acestui omŭ epochalŭ ținu scurtŭ, numai până la 1746. Maghiarii vedoră in elŭ omulŭ, care voesce să căștige drepturi politice pentru Români, prin urmare, după ideia lorŭ, omŭ periculosŭ pentru ei ; catolicii nu allară in elŭ *instrumentulŭ vilŭ* pe care 'lă căutaŭ ; toți dușmanii națiunei române vedoră in elŭ pe omulŭ, care in mintea întunecată a Românilorŭ pune lumina sciinței ; dreptŭ-aceea căutară răsturnarea lui, și, din nefericire, *ca totŭ-de-una*, și allară și acum *instrumentele* chiar' in sinulŭ Românilorŭ. Astŭ-leliŭ cu 1746 se incheie activitatea

25). I. M. Moldovanŭ. Acte sinodali II p. 89.

acestui omă providențială. Elă trebui să părăsescă scaunulă episcopescă și să móră în esiliu la Roma la 1769. Era născută la Sadu lângă Sibiiă și unchiă ală istoricului S. Miculă.

Dar' rēmaseră întemeiate scólele din Blajă. Episcopulă următorilă, Petru-Aronă, le dede ună noă aventă, și așa ele din ană în ană sporilă în activitate și în vađă, concentrândă totă mai multă tinerime română. Aceste, scóle aveă să verse lumina loră bine-făcătoare și să deștepte odată totă Românimea la o nouă vieță.

Pe când Românii începuse a lucra să scape de cultura seú mai bine de barbaria slavonă, pe atunci deja se pregătea să-ı iee loculă o altă barbarie, care avea să fie cu atătă mai rea, căci va fi nu numai ună întunerică pentru minte, dar și o puterejune morală și o despoiere materială. Înțelegemă grecismulă. Influență grecescă este mai vechie în țerile române dela Dunăre de cătă o putemă surprinde în modă istoric. Mai đin vechiă și mai antăiă se voră fi furișată Grecii în acéstă țeră pe cale comercială, căci ei eraă din timpuri străvechiă poporulă comercială pe litoralulă Mărei-negre și ală Dunărei. Invasiunea popóreloră îi va fi făcută să-se retragă depe litoralulă Dunărei, dar' cu cătă s'aă rărită și aă slăbită invasiunile, cu atătă ei voră fi reapărută érašii. În acéstă stare însă Grecii n'aă putută esercita vre-o influință. Acéstă a putută să-se întemeeze succesivă numai în urma aparițiunii Turciloră în Europa, care strimtorindu-ı pe Grecii, acestia aă începută a-și căuta nouă terene de despoire și acum nu numai pe cale comercială, dar și religiósă.

Cu căderea Constantinopolei (1453) Grecii, cu deosebire Grecii-fanarioți, cari se acăpăraseră de imperiulă romană orientălă, scapă din mână puterea de a mai stórce popórele supuse acestui nefericită imperiă. Ei perđend fântănilă de ună ușoră căștigă, întogmai ca parasiții, cari perđendă ună corpă alérgă și se acată de altulă, se resfiră prin alte țeri pentru a-și continua,

după vechia datină, viața ușoară de parazit. O parte se ducă în occident, mai ales în Italia, cea mai mare parte însă și cei mai răi înundă ca locustele Muntenia și Moldova. Asta-feln aceste nefericite țeri începură încetul cu încetul a fi stôrse, intrigate și ruinate de această fermentă rođătoră și distrugătoră, care, ori unde a ajunsă cu poștele și moravurile lui între alte popóre, n'a lăsată în urmă de câtă ruine ²⁶). Grecii începă aici de nou cariera lor, despóie și corupă curând moravurile țerei. Dar' Românula indolentă ca totă-de-una, în asemenea cestiuni vitale, a suferitu în tăcere. Abia la anul 1595 vedemă răsullându aceste suferințe într'ună actă internațională. Mihail Eroulu adecă în tratatulă de alianță cu Sigismund Batori stipulěză, ca Grecii să nu fie admiși în funcțiuni publice ²⁷). Pe la a. 1595 cea mai mare parte dintre functionarii erau deja Greci, cari prin tóte mijlócele și intrigile posibile storeceau țera și țintean la nimicirea boerimeii ²⁸). Grecii pe cari Mihail îi mai răresce, dar' Michnea 'i inmulțesce de nou, începă lupta de estermnarea boerilor, cari nu se da

26). Să lăsamă pe ună străină să facă portretulă morală ală Grecilor, cu deosebire fanarioși „totă de a una fatală pentru Român”, cum se esprimă Del Chiaro. Etă ce đice consululă prusiană Gaffronă (1799) : „Le quartier (fanarulă) est la demeure de ce qu'on appelle la noblesse greque, qui vivent tous aux depenses de princes de Moldavie et de Valachie. C'est une université de toutes les scđleratesses, et il n'existe pas encore de langue assez riche, pour donner des noms a toutes celles qui s'y commettent. Les fils y apprend de bonne heure a assassiner si adroitement son pěr pour quelque argent, qu'il ne saurait être poursuivi. Les intrigues, les cabales, hypocrisie, la trahison, la perfidie, sur tout l'art d'estorquer de l'argent de toutes mains y sont enseignés méthodiquement. (Zinkeisen VI 252).

27). Hurmuzachi, Documente, III. p. 212. 475 : „Graecus natione inter duodecim juratos Bojeros esse nequeat, neque aliquod munus et officium spectans ad gubernationem illius regni obire possit”.

28). Hurmuzachi, op. cit III p. 197 : „Hoggidi li officiali maggiori (în Muntenia și Moldova) sono forestieri e maggior parte greci perfidi“; pag. 205 : „gente belicosa (Românii) madapoi... disolata delle tiranie di Turchi e ôi Greci“; veđi și pag. 22.

după p^{er}u. La 1631 o sumă de boeri munteni refugiați de persecuțiunile Grecilor în Ardeal, se înțeleg, se vede, cu unu omu alu guvernului de-acolo și-l^u plătesc^u pentru ca «s^e ne facă cale s^e mergem^u în ț^{er}a n^ostră... s^e ne luăm^u ț^{er}a și s^e sc^otem^u Grecii și dușmanii n^oștri, care aⁿ spart^u casele n^oștre»²⁹). Boerii înțelesese, dar' prea târziu, că aⁿ încăld^{it}u ș^erpele la sin^u, că i-aⁿ înțolit^u, că s'aⁿ încuscrit^u și s'aⁿ cumetrit^u³⁰) cu nisce elemente, cari, după ce prin rafin^{er}ia lor^u și credulitatea Românilor^u. aⁿ pus^u mâna pe averi și putere, acum vin^u și le cer^u vieța, un^u lucru care urm^eză de sine, cu o necesitate fatală, în lupta pop^orelor^u pentru esistență³¹).

Deși epoca domnilor^u greci-fanarioți începe numai la 1711, ac^esta este îns^e numai o verigă din lungul lanț^u al^u influinței grecesci în ț^{er}ile române. Grecii cu mult^u mai 'nainte ajunsese deja cândși când la scaunul^u ț^{er}ilor^u. Cu mult^u mai 'nainte îns^e ei pusese mâna pe mănăstiri și averile acestor^u ț^{er}i. Grecii aⁿ sciut^u s^e-se folos^escă de sentimentul^u religios^u al^u Românilor^u pentru a trage marⁱ fol^ose materiale. Documentele ce s'aⁿ aflat^u prin mănăstirile din muntele Atos^u ne arată, că domniⁱ și boerii români încă de prin secolul^u al^u 14-lea începuse a înzestra mănăstirile de acolo cu od^ore, cu sume de bani, a face zidiri n^ou^e și reparațiuni, ale r^escumpera

29). Columna lui Traian^u 1876 No 8 (5) p. 230—1.

30). Neculcea, Cron. Rom II. p. 401 sq. „Nu ne s^{at}urăm^u de Domni de ț^{er}ă, nici de măritat^u de fete după p^{am}nten^u; ce ț^{ic}em^u că s^u proști și săraci; și alergați la cei străini Greci de i apucați care de care s^e v^e fiă gineri. că s^u mai cilibiți și bogați și li dați moșii, și-i puneți în capul^u mesei; *Ecă la ce am^u venit^u...* Ea priviți pe ț^{er}-rile megiașilor^u, cum^u țⁱⁿu pre cei străini; . . pita ce o m^{an}âncă cu v^{er}sare de s^{an}ge și cu multă osten^elă, și grijă, și slujbe, o m^{an}âncă străini^u printr'alte ț^{er}i.

31). Const. Capitanul^u în Cronică, Magaz. ist. I. 249. 357 sq.— Ibidem. art. lui Nec. Bălcescu p. 115—121. Istoria celor^u petrecute în Ț^{er}a Rom^{an}escă, de Matei^u din Pogoniana în Tesaur^u de monum. I. 327 sq.

moșiile indatorite; mai apoi începură a-le dona moșii, er' după-ce Grecii apucară la influință prin mănăstirile noastre. în înțelegere cu călugărit din Atosă, înduplecă pe domni români de începă a închina mănăstirile române la monăstirile din Atosă ³²). Acestă abuză ajunsese la culme pe la începutul secolului alu 17 lea, în cătu Mateiu-Basarabă se vedă silită a cerea să înfrâne lăcomia călugărilor greci ³³). Pe la 1650 aflămă limba grăcă deja introdusă în biserică (Paulu de Alepo, loc. cit. p. 70, 98, 99), deși ea se introdusesse de sigură cu multă mai înainte.

În urma tuturoră acestora, venirea Greciloră la domnie mai definitivă era numai o chestiune de timpă și nu mai era ună începută, ci consacrară unu faptă ce exista de multă. Acestă tristă faptă se consacră la 1711, când Grecii ocupă tronulă principateloră române pentru ună timpă de 110 ani, până la 1821.

La ce stare de miserie adusesse Grecii țera în ajunulă venirei loră la tronă ne-o spune ună contimporană (a. 1679—1688) străină totă-odată, care fusese în țeră și le veduse tôte cu ochii. Sărăcia adusă prin despoiere la atăta ajunsese în cătu : «Doi ômeni, dice elă, și de multe ori bărbatulă și soția, se injugă la cară în loculă boiloră și tragă lemnele spre vândare seă spre usulă casei. Am vedută ună omă de o parte și ună boă de alta trăgândă carulă» ³⁴). Lucru naturală, căci numai popórele stórise să lase să faci cu ele ce vrei, de óre-ce nu se mai potă opune !

Sentimentulă, demnitatea națională a boeriloră a-

32). Cipariu în Archivul pentru filolog și ist a 1807 p. 170 sq. publică după diverse colecțiuni o serie de documente în estrasă. Veđi și „Proschimitariu alu S. Munte ală Atonului” Bucuresci, 1856.

33). A se vedé memorabilulă chrisovă ală lui Mateiu Basarabă în Revista Rom. 1862 p. 337 sq — Mai târđă egumenii greci începă vinde moșiile mănăstiresci Cron. R. Popescu, Magaz. ist. IV. p. 137a

34) Veđi Raportulă unu misionariu din Muntenia în Magaz. ist. V. p. 6.

junsese la atâta decădintă încâtă la a. 1745 ceru prin adresă anume de la domnă, ca fiu de boeriu, cari nu voru învăța carte elinască, să nu pótă ocupa funcțiunii³⁵⁾. Ba o parte din boerii pământeni se unise cu Grecii, ca mai bine să pótă despoia țera. (Neculcea, Cron. Rom. II. p. 376—7).

Grecii de multă înainte de-ajunge la tronul țerilor începuse, pe lângă despoerea țerei, se o și greciseze, vâ-rindă limba grecă în biserică și în scóle. Deja scóla întemeiată de Vasile Lupu fu chiar sub elă grecisată, scólele așa numite „domnesci“ erau scóle grecesci. Acésta se constată prin manuscripte didactice de ale profesorilor și elevilor, cari manuscripte se află și ađi la Mitropolia din Iași. Ele suntú tóte în limba grecescă, nici macar unulă românescă! Va să đică tóte învățaturile se propunea în limba grecescă. Dar' trebuie să presupunem, că în clasa preparatóre alăturată pe lângă aceste scóle mai înalte grecesci, pentru elevii români, cari să vedă a fi fostú fórte puțină, era și câte ună bietă dascălaşă de românescă, care prin mijlocirea limbei române prepara pe elevi pentru a învăța limba grecă. La acésta se aplica de sigură dascălul românescă de care să amintesce prin unele chrisóve domnesci citate mai sus. Va să đică era ună dascălă pusă ca instrumentă nu pentru-ca copiii să învețe românesc, ci ca prin ajutorulă limbei românesci să învețe cea grecă, pentru ca să pótă uita apoi pe cea românescă. Nu de dragulă limbei românesci, ci totú pentru cea grecă era și acestú dascălă!

Pe la scólele de pe la episcopii se învăța slavonesce și românesc, după cum era încă trebuința pe atunci în bisericile dela țera. Invățaturile însă pe la aceste scóle se mărginia fără indoielă la cele bisericesci. Cărți românesce de-o instrucțiune mai generală dincóce de Carpați în acésta epocă nu întâlnim de câtă o singură

35). Traiană 1869. No. 29.

„Bucóvnă“ tipărită la anul 1749 la Râmnicu³⁶⁾. Ca cărți de învățămînt serviau cu deosebire Ceaslovul și Psaltirea,

Astă-felul Românii de dincóce sdrobiți de Greci cu ajutorul Turcilor, și politicese și moralicesce, din a-vîntul ce-lu luase în sec. alu 17-lea, cătră finele se-colului următoriu cadu în o adîncă amortire. Generațiunea vigorosă a cronicarilor, care mai vegeta încă duiosă și desperată în întăia jumătate a sec. alu 18-lea, degenerază mereu și aprópe se stinge.

Pe boerimea națională o sdrobescú și o sárăcescú séu o corcescú cu elementele loru grecesci și-í corumpú moravurile. Viéta veneticiloru greci dela domnú până josú, era luxulú și desfrélulú, alte plăceri mai nobile nu se cunoseau: deprinderea armelorú se uitase, a cărței nu era cunoscută, prin urmare nu se puteau distinge prin altă ceva, decâtú prin luxú și desfréu, și acestea le practicaú toți³⁷⁾. Acestea suntú mijlócele cele mai eficace pentru așa numiții *ómení noi* (venetici séu parveniți). Prin ele de-o parte se impunú, de alta corumpú, demoraliséză pe cei ce din natură trebuie sê le fie adversari. Și unú dușmanú demoralisatú este celú mai slabú dușmanú. Fanarioții dau totú-odată lovitura de mórte și vieții familiare introducêndú divorțulu pentru orí-cine plătia la fiscú o taxă de 12 dinari³⁸⁾. Ni-

36) D. Iarcú, op. cit. p. 12 (după cea dela Clujú din 1744?) *Buczar*, sau începere de învățatură celorú ce voru sê învețe carte cu slove slovenesci, ce s'au tipăritú acum *întăiu*... Iași, 1755 (Anal. Acad. rom. seria II. t. XII. 155).

37) Epistola principelui de Ligne cătră marchisa de Goigny ddto Iași 1 Dec. 1768 (Magaz. ist. V. p. 362 sq.) unde se descrie luxulú nebunú din casele boeresci. — *Lettres sur la Valachie* par P. R. Paris 1821 p. 82, 85 sq.: Tabloulú este oribilú deși nimicu esageratú. — Atanasie Ipsilantú în *Analele Acad. Rom. Ser. I t. II* secț. 2 p. 482 — Despre starea Românilorú sub Greci veđi și *Memoriulú anonimú* în *Revista p. ist. arch. și filolog.* II t. 2. p. 383. — Const. Radovicú din Golescú. *Insemnarea călătoriei mele în anii 1824 - 1826.* Buda, 1826 p. 94 - 95.

38) Engel. *Geschichte der Walachei* p. 39.

mene din câți au descrisă ultimele consecințe ale domniei grecești fanariote în Principatele-române n'a reușit a fotografia mai bine starea de miserie a acestor țări pela finele secolului trecut și începutul celui d'acum, decât Parrant, vice-consulul întâieii republici franceze, și Zilotu Romanul.

Parrant în raportul său din 1798 dice : „Acastă țară încă 'și are domnul său, dar' unu domn străin, care este obligat să jipóie cu unu necređut esces de zel. Ministrii, cari 'lu secundéză, sciū și mai bine se-lu imiteze. Toți subalternii se nevoesc să urmeze esimplul lor, și întregu guvernul nu este de cât unu *Căpitanu de bandiți*, deosebiții lui membri sunt totu atâtea lipitori, cari însetoșéză după cea din urmă picătură de sânge a popórelor stórse Pentru a îndeplini acestu tablou spăimântătoriu, ce înfățișéză fórté bine Moldova, trebuie să adaogn, că póte nici o țară în lume nu are unu guvern mai onerosu, mai funestu atât din fire, câtă și în urmările sale . . . Moravurile acestei țări sunt în adevăr bizare, séu mai bine, aici nu esistă moravuri ; aici nu esistă de cât rele deprinderi și prejudeții : la cei mari multă fală și multă ticăloșie, multă devoțiune și superstițiune chiar, dar' și mai multă desfrân și imoralitate. Poporul, sclav și nefericit, se află pe cea din urmă tréptă de abrutizare ; miseria 'lu nimicesce și pe și. corpul său este acoperit de sudóre și murdărie : sufletul lui este cufundat în o grósă neștiință, și se pare că nu mai este primitoriu de cât pentru superstițiunea care l'a copleșit. Ce se dice de această turmă numérosă, căci nu poți s'o numesci altfel, care este încă cu multu mai nefericită de cât Faraoneni, și care, perdută pentru omenime, este adusă în starea unei vite de jug, și adeseori mai maltratată de cât acestea de cătră domni se barbari, a căroru urgisită proprietate se dice că este ? Este permis, o ! mare D-deu, a degrada astu-fel specia omenescă ?“³⁹⁾

39) Hurmuzachi, Documente II p. 181 și 184.

Er' Zilotă Romanulă resumă în câte-va cuvinte starea de plânsu a nefericitei sale patrie, dicëndu, că este unū „*stărvū în mijlocū la atâtea fūare.*“ (Col. lui Traianū 1882 p. 267).

Și în fața acestei stări de lucruri mărturisită unanim de toți căți au scrisu despre acele timpuri, mai pôte fi vorba despre vre-o înălțare a poporului, a spiritului publicu prin instrucțiunea *grecescă* din acele timpuri? Să lăsămū să vorbescă și despre acesta totū scriitorii contimpurani. Amū căutatu. dar' unulū n'amū aflatu, care să vorbescă bine, ci unulū mai rău de câtu altulu, între carī chiar și greci. Mitropolitulū Iacobū dice, că în scólele grecesci elevii cetescū și învață „*ca papa-gali*“, și că „*technologicescile lorū bērfeli tâmpescū mintea uceniciloru, prefacū și strică judecata ei, că mai dece și doi-spre-dece ani îmbētrânescū în gramatică, nimica cu totulū sciindū sēn înțelegēndu din ce învață*“⁴⁰⁾. *Raicevich* spune, că dascălii greci erau în generalū fōrte ignoranți, fără cunoscințe, fără gustū, și se ocupaū tōtă viēta cu mērunțișuri sēu pedantării gramaticale. *Wolf* dice, că nici unulū la sută din dascălii grecesci nu scie necum să comenteze, dar' nici macar ceti cu folosu vechii scriitorī greci. *Er' Sulzer*: „O gramatică în patru volume! acum înțelegū eū pentru-ce Grecii și Româniū învață la acēstă limbă câte 20 ani.“ *Er' Buch*: „Dascălii, esclusivū greci, puși în acestū institutū (scōla din Iași) 'și perdū timpulū și ostenēla a învăta tinerimea moldovēnă de elasa de josu limba grecescă, care, durere, nici chiar ei n'o pricepū. Naturalmente acēsta nu era de câtū o tortură nefolositoare a tinerimei, și rezultatulū a fostu, că în fine scōla a rămasū necercetată.“⁴¹⁾

40) Uricariū III p. 16.

41) *Raicevich*, Osservazioni intorno la Valachia e Moldova. Napoli. 1788 p. 243.—*Wolf*, Beiträge zu einer statistisch.-hist. Beschreibung der Moldau. Hermannstadt, 1805. I. p. 174.—*Sulzer*. Geschichte des tran-

Fotino, însuși grecu din acea epocă (op. cit. III p. 140), descrie cu durere miseria țerei și întunecul ce domnesce, fiindu „instrucțiunea atât de părăsită.“

Puțină lumină ce mai era în țeră, era din cronicari și din cărțile bisericesci traduse cea mai mare parte în sec. alu 17-lea, și din literatură și scôla francesă. ce începuse a se introduce deja de pe la 1750. Cara, care trăise în țerile nôstre pre acelu timpu, ne spune, că fiu de boeri ceteau operele lui Voltaire, și că autorii francesi erau unu obiectu de comerciu în aceste țeri, în câtu patriarchulu a amenințatu cu anatema pe toți aceia, cari cetiau cărți apusene și cu deosebire francesă⁴²⁾. Că limbile occidentale erau cultivate și cunoscute pe acele timpuri în țerile nôstre. se vede și din următoarele: încă D. Cantemirul ne spune în *Descrierea Moldovei* (Prt. III c. 5), că pe timpulul se începuse a se învăța în familii limba italiană. Const. Brancoveanu avea secretariu italianu. (Analale Acad. Rom. Ser. 2. t. II. (1881). pag. 465). Amfilochie eppulu Hotinului traduce din italiană și tipăresce la 1795 *aritmética*, ér' pe la 1801 limba francesă era aici la noi totu așa de familiară ca și în Franța⁴³⁾.

salp Daciens, III. 7—11. — Buch. Moldauisch-walachische Zustände, Leipzig 1844. p. 104—5

42) Cara op. cit. p. 195: „Les ouvrages de M-r. de Voltaire se trouvent entre les mains de quelques jeunes boyars, et le gût des auteurs fraçais servit aujourd'hui un objet de commerce dans ces contrées. si le patriarche de Constantinople n'avoit menacé de la colère du ciel tous ceux. qui liroient des livres catholiques romains et particulièrement ceux de M-r de Voltaire“. Er Raicevich op. cit. scrie „la Franceze e molto in voga, e vi sono anche delle Dame che la parlano.“ Asemenea și Fotino, op. cit. III p. 140.

43) Diarul Spectateur du Nord, Dec. 1801 p. 317 (citatu la Engel op. cit. p. 72): „Pendant que la France devenait barbare, il y a avait des pays barbares, qui devenaient français; la cour de Bucharest jouait à toutes sortes de petits jeux d'esprit; le Hospodar lui-même élevé par un français, ami des Français, parlant notre langue presqu'aussi facilement que nous, entouré d'une demie douzaine des

Între anii 1780—1810 aflăm în Muntenia instructori francezi, secretari francezi pe lângă domni, până chiar și bucătari francezi⁴⁴). Pe la 1804 se cetia în Bucuresci ziarul francez *Le Courrier de Londres* „le plus abominable depuis la création du monde“, cum 'lă numesce S-te Luce, cu aceeași aviditate cum se cetescă ați cele mai infecte romane⁴⁵). În timpul revoluțiunii franceze o sumă de emigranți venise în Principate. Afară d'aceia, Franța și pusese ochii pe Principatele-române pentru scopurile sale politice și comerciale.

Și nemuritoriul Lazară ne spune, că limba franceză era la modă în Muntenia pe timpul seă⁴⁶).

Etă de unde se mai străcura câte-o rață de lumină, totu din occidentu! va să dică, limba și instrucțiunea franceză în țerile nôstre datcă alundă din secolul trecut, și adecă mai de atunci de când Românii sub influința grecescă părăsescă scólele polone și se pun în contactu cu cultura occidentală, mai alesă franceză. Prin urmare precum bărbații însemuați în literatură în sec. alu 17-lea, ca Costinesci, Dositeiu, Cantemiră, Neculcea ș, a. suntă parte ômeni cultivați în scólele din Polonia, parte prin instructori în familie, parte pe la câte o scólă călugărescă prin mănăstiri, totu asemenea s'aă cultivată puținii ômeni mai răsăriți dela linele sec. trecută și începutul sec. 19-lea prin contactul cu cultura occidentală, mai alesă franceză.

nous compatriotes expatriés, d'ont il avait fait sa société intime, leur donant l'exemple de mêler de la reflexion et de la Morale jusque dans les plus frivoles amusements.“ — Totu asemenea vorbesce și Wilkinson în *Tableau historique de la Moldavie et Valachie* traduit par K... Paris. 1821 p. 117, cu deosebire că elu dice că limba franceză ar fi introdusă ô ofierii Ruși

44) Hurmuzachi, Documente II. 7, 14, 17, 49, 134, 177, 250 și 296 — Ienache Văcărescu, Ist. împărat. Otoman în Tesauru de monumente II. 2. 287.

45) *Ibid.* p. 396.

46) P. Poenariu, *Georgiu Lazară și sc. la română*. Bucuresci 1872 pag. 25.

Câtă de miserabilă a trebuit să fie instrucțiunea grecă se poate conchide de acolo, că nici unul măcar din Români n'a pășit ca scriitorii în limba greacă, fie teolog, fie istoric, fie poet. Dacă ar fi existat o adevărată instrucțiune grecă, dacă ea ar fi fost în stare să atragă și să deștepte spiritele, ar fi trebuit ca și Românii din-coace să scrie grecesc, cum scria Românii de dincolo, ca Micul, Șincai, Maior și a. totu atât de ușor, ba poate mai ușor latinesc de cât românesc, se cu scria Miron Costin leșesc, și încă în poezie. Abstrăgându delă toate celelalte, singur acestu faptu condamnă inapelabilu prestinsa instrucțiune grecă.

Dar' începe a se îndori de zile mai bune. În alu doilea deceniu alu acestui secolu răsare șola națională. Georgiu Lazaru, prea învățat pentru a pute fi suferitu de dușmani în patria sa, la 1816 trece din Transilvania în Muntenia și deschide providențiala șolă delă St. Sava. ⁴⁷⁾

47) *Georgiu Lazaru* s'a născutu la 1779 în Transilvania la satulu Avrigă aproape de Sibiu lângă Oltu. Cursurile liceale le a făcutu la Sibiu, celu de dreptu la Cluj. D'aici s'a dusu la Viena unde a obținutu titlulu de doctoru în teologie. Unu timpu însu elu și a întreruptu studiile aici, căci fiindu Viena ocupată de Francesi a fostu înrolatu în corpușu tehnicu alu topografilor. Lazaru mai obținuse și titlulu de membru alu Societății filologice din Halle. La 1814 se hirotoni arhidiaconu pe lângă episcopulu din Sibiu, și totu-odată i se conferi catedra de catehetu în seminariulu d'acolo. Devenindu vacantu scaunulu de episcopu alu Bănatulu concure și elu, dar' inimizii deșteptării Românilor l'u respinseră dicându, că este prea învățat. Din cauza unei predice ținute în biserică veni în disensie cu episcopulu Moga, și ne mai putendu suporta o asemenea pozițiune, la 1816 trece la Bucuresci unde deschise celebra șolă delă St. Sava. Grecii vădându pericolulu ce pregătesce șola lu Lazaru intrigară și după cincă ani l'u alungară. Elu se retrase la loculul se u natalu, unde reposesă la 1823. Scrieri delă elu nu ne au rămasu de cât :

1) „*Versury de laude în limba Daco-Romanească*“ la nunta împăratulu Franciscu, tip. Viena 1808 (N. Densușianu, *Analele Acad. Rom.* ser 2, t. II sect. I. p. 116).

2) *Povățitorulu tinerimei către drepta cetire*, Buda 1826 edit.

Pe lângă instrucțiune și diaristică mai vine teatrul (vezi Teatru) și spiritul de asociațiune. În Muntenia Eliade cu Constantin Golesecu pună fundamentele unei societăți ale cărei ținte erau ridicarea învățământului, fondarea de diare în limba română, tipărirea de cărți, fondarea teatrului național, „șșirea din regimul fanariotă“ prin reforme, căci regimul fanariotă nu mai exista de drept, dar de fapt trăia încă în spiritul și deprinderile societății. Societatea lui Eliade-Golesecu nu era numai atât, era un guvern spiritual, dar' în adevăr slab în formă, fiindcă puțin în înțelegea, slab prin lipsa de practică, neînchegat și chiar împedecat prin ambițiunile totu-de-una mari și intransigente la cele dintâi avături, tare însă prin ideile aruncate, cari ca și focul consumă mereu, în tăcere, aprôpe neobservate la temelile putrede ale societății vechi. Emigranții munteni pe de altă parte formase în Brașov o societate secretă ală cărei suflet se vede a fi fost I. Cămpineanu. După mărtea lui G. Golesecu, Eliade împreună cu Cămpineanul formară societatea filarmonică, care dede un nou avânt vieții sociale și politice ⁴⁸⁾. Intru toate, aceleași lucruri se întâmplă și în Moldova. Spiritelă deșteptându-se și agitându-se totu mai mult, și cu deosebire în contra vechei stări de lucruri, o samă din vechii boeri, lie pentru-că creseuse așa, lie că 'i ați protectoratul rusesc, după 1840 începă o reacție, ca să sgrume avântul. Spiritulă însă pusă odată în mișcare le răspunde cu 1848. Acestă ană însă o mare parte din cei mai activi barbați îi aruncă ca esilați în străinătate. Astă-felă centrulă mișcării naționale politice și literare se strămută în străinătate, cu deosebire la Paris. Acestă este a se înțelege cu deosebire despre Muntenia. Moldova mai puțin mișcată

48) Despre aceste societăți vezi Eliade, *Equilibrul între antitesi*, Buc. 1869 p. 77 sq. Despre activitatea lui I. Cămpineanu, I Ghica în *Analele Acad. Rom. Ser. 1, t. II. Sect. 2 (1890) p. 4 sq.*

chiar în 1848, și avându fericirea de unu bunu domnū, ca Gr. Ghica, reîncepe și continuă mai în liniște lucrările de deșteptare și consolidare națională. Cu tractatul de Parisū (1856—1860) se răvarsă peste amândouē țerile valurile agitate, din carī avea să iēsă *România*, ca ȕina din mitologie din valurile turburī ale mării!

Dēcă influința culturei franceze dincóce de Carpați datéză încă din secolulū trecutū,—dela 1821 încóce, cu deosebire însē de pe la 1830 începe a deveni totū mai mare și chiar cotropitóre. Când 'ți va pune cine-va o sumă de lucrurī înainte, unele cu aparență strălucitóre, altele fără vre-o aparență ce s'ar' impune—despre tóte însē nu ai nici o cunoscintă,—și ți-ar' ȕice să alegi din ele: nu încape îndoélă, că nouē din ȕece și-ar' alege cele strigătóre. Acésta s'a întēplatū și cu educațiunea nóstră în străinătate, în Franța. Atrășī de lustrulū esteriorū și neînțelegēndū, că aiurea zace binele ascunsū, că lustrulū nu este binele însuși, ci numai adimenirea materială, o flóre crescută pe urū pământū deja bine cultivatū, seduși, ȕicū, de acéstă aparență, tinerimea în marea majoritate în locū de a-și cultiva și ea terenulū ca să ajungă în modū naturalū la asemenea lustru, neglijeză fondulū, se impenéză numai mechanicsce pe de-asupra cu așa numită „pelea leului“, și mulți în locū de simbure se întorcū acasă numai cu găócea.

Influința adimenitóre a vieții esterióre de o parte, ér' d'alta șederea mai îndelungată în străinătate, aduceaū cu sine naturalminte desprețuirea celorū d'a-casă, și uitarea celorū naționale. Cu dreptū cuvēntū ómenii, ce cumpēniaū lucrurile seriosū, începuse a se îngriji de noua direcțiune ⁴⁹⁾.

49) Poetulū Constantinū Stamatī d'în Basarab'ia. vȕȕēndū acestū reū spirītū în Moldova. le adreséză Moldovenilorū între altele acestea :... „la voi astăȕi nu se deosebesce reulū de bine. căci voi onorați mai multū petrecerile de cītū îndeletnicirea cu trebile ce aducū folosū. voi prețuiți mai multū ostenéla dascálului ce vē invață a juca seū a

Nu începe îndoelă, că contactul nostru cu civilizațiunea occidentală a adus multă, foarte multă bine, dar' totu' atâtu' este de adevăratu', că a adus multu' rău. Unu' plus în bine a depinsu' și va depinde, decât spiri-tulu' publicu', decât cel mai bunu', voru' sei și voru' putē sē indrepte totu'-de-una mersulu' lucruriloru' astu'-feliu', în câtu' răulu' sē devină impotentu' față cu ideile sănă-tose naționale.

Pe când astu'-feliu' se petrecu' lucrurile dincōce de Car-pați, Romāniī de dincolo continuă opera de regenerare mai departe. Li se ridică însă nouē și seriose pedeci. După o lungă amortire, la 1744 Romāniī reclamă drepturi politice. Li se denegă brusc. La 1784 sub Horea le reclamă cu arma în mână. Revoluțiunea este su-grumată. Horea cu ai sei trasu' pe rōtă. Drepturi nu obținū, dar' împēratulu' Iosifū II le acōrdă ore-carī ușurări⁵⁰⁾ Spiritulu' timpulu' împinge înainte. La 1791 Romāniī în frunte cu amēndoī episcopiī reclamă de nou vechile lorū drepturi usurpate. Se înțelege, ér' lără re-sultatū. Tōte aceste mișcări însă ale Romānilorū pusese în fine pe eugete pe usurpători. A denega drepturile era mai ușorū, căci aveau putere, a justifica însă era greū. Și fiindu-că Romāniī începuse a-și apăra și în scrisū drepturile lorū, usurpatoriī începū și ei a le combate nu

canta, de câtu' a meșterilorū ce vō lucr'ză uneltele îndustriei și-a plu-găriei; orășeniī vostri mai multū gândescū la ghiduși teatrulu' veniți din țēri străine... de câtu' la celū ce a' lucratū unū anū la opera ce s'au jucatū pe scenă macar fie și romānu', sē' voi mai multū lăudați pe virtuosu' musicantū ai Europei, sē' pastrefurele lui Arifaga de câtu' pe acel ce a' scrisū istoria patriei: Cantemiru', Urechie, Costinū și al-ți'. (Musa romānă. p. 487—8). „O! dragilorū mei romān! voi sunteți vrednici de plānsū, căci cu greū vō este sē vō desbinați de cele ce ați deprinsū, și vōuē v'ar' trebui unū tatonū sē' unū Fabricius alū Romanilorū, care cu *vargă de ferū* sē vō indrepte pe calea civiilități' [Ibid p 990—1).

50) Veđi despre acestea N. Densușianu, Revoluțiunea lui Horea, Buc. 1884—P. Ilarianū. Istoria Rom. din Dacia super. I. p 174 sq.

numai cu forța brută, dar' și pe cale literară. Astu-feliu după războiul cu *sânge* începe și războiul cu *ne-grălă*⁵¹⁾. Maghiarii vedându deșteptarea Românilor, ai căror copii începuse a inunda nu numai școlile lor proprii, dar' și cele străine, prevădându, că, fiindu ei numeroși, nu voru puté să-i mai țină îndelungu în supunere, 'și punu în capu să-i maghiarizeze. Maghiarii, când vedu avântul Românilor, cu înspăimântare 'și aducū aminte de originea acestora. „Acestu popor (Români) care 'și trage începutul și limba, parte mare, dela gîntea cea mare a Romanilor, în cursu de mai multe secole, nu și-a uitatu nici de cum de acestu începutu mărețu,—orî-cătū s'a dejositu prin apăsare și *bucăfire*.... Planul și speranța lor este: unirea tuturor populațiilor, cari sunt de originea și limba lor română, într'o națiune și o țară“⁵²⁾. Aceste aspirațiuni ale Românilor, unitatea limbei și a religiunii și „cele două principate“ începuse a-i înspăimânta. Dreptu aceea Maghiarii voru prin introducerea limbei maghiare în toate funcțiunile statului și chiar în biserică, să maghiarizeze în timpul celu mai scurtu pe toți Români⁵³⁾. Români, deși în luptă cu mari greutăți și neajunsuri, de-o parte lătescū și perfecționează instrucțiunea națională, de altă parte profită de școlile străine pentru a se cultiva. Pe la 1821 sta slabu instrucțiunea poporului, care se mărginia numai la catechismu, rugăciuni și po-

51) Memoriul cunoscutu sub titlul de *Supplex libellus Volachorum*. prin care Români reclamă la 1791 drepturile, a provocatu o literatură întregă în care Maghiarii și Sasi'i combăteau cu vehemență.

52) Așa scria unul din făuritorii planului de maghiarizare, Nicolau Veşenlenyi pe la 1843. (P. Ilarianu op. cit. II. p. 268 sq.).

53) După ce dela 1791 începū a introduce cu încetul limba maghiară în locul celei latine în administrațiune, prin legea dela 1830 art. 8. o introduseră definitivu în administrațiune și justiție; la 1836 proclamă limba maghiară de limbă diplomatică în totu organismul statului, chiar și în afacerile bisericesci și scolastice; la 1839—40 aducū legi pentru maghiarizarea totală a bisericii diverselor națiuni. (P. Ilarianu. Ist. Rom. din Dacia super. II. XXX—I).

runci⁵⁴⁾. La 1833 Săborul celu mare ordonă să-se facă scôlă în fie-care parohie cu „dascălu harnicu” și să țină scôlă cu amëndouă sexele de tòmna până primăvera⁵⁵⁾. Samuilu Vulcanu (1758—1830), neuitatul episcopu de la Oradea-mare, protectorul învățaților ardeleni persecutați de episcopulu Bobu dela Blaj, fundeză liceulu dela Beiușu. S. Vulcanu, ca unu adevăratu mecenate, devenise centrul mișcării literare peste munți în acastă epocă. Elu a adăpostit și ajutat la nevoi pe Șincăi, Maioră ș. a. ; cu spesele lui s’a tipăritu Lexiconulu de Buda. Elu era fiu de țeranu născutu chiar la Blaj (sat). Marele sinodul din 1833 dela Blaj cere ca scôlele naționale să fie sub direcțiunea supremă a episcopulu, pentru a li astă-felū ferite de influințe străine⁵⁶⁾. Dar’ Românii și acum mereu erau împedecați de a-și face scôle. Brașovenii înainte de 1848 au purtat procesu formal, ca să-și pôtă ridica gimnasiu, și naturalmente l’au perdutu, în câtu numai după 1848 au pututu să-lu ridice. Deșteptarea poporulu pe lângă scôlă lua avântu și prin preoțime, care în scôlele și în seminariulu din Blaj începuse deja din secolulu trecut a primi o instrucțiune înaltă.

Încercările Maghiariloru de maghiarizare violentă prin tôte mijlocele fanatice ca : „*totū omulū pe care-lū pörtă pământulū și-lū acopere cerulū, să fie omū și maghiarū,*” agită spiritele totū mai tare, până când Românii le răs-punseră cu marea adunare dela³₁₅ Maiu 1848 în Câmpulu-Libertății dela Blaj și cu luptele ce urmară după acăsta. Între anii 1850—1860 sub guvernulu absolutistiu avântulu naționalu fu în formă năbușitū, în faptu însă prin o mai leală administrațiune, prin venirea în capulu bisericeii române a doi bărbați activi, Șuluțu în Blaj și Șaguna în Sibiu, instrucțiunea poporulu luă

54) I. M. Moldovanu. Acte sinodali, Blaj 1872. II. p. 70 pct. 7.

55) Ibid. II p. 65 pct. 8.

56) Ibid. II p. 66 pct. 13.

unã aventã totũ mai mare. Prin acãsta spiritulã naõionalũ nu putea de cãtũ sã-se întãrãscã. Pe cãnd însã õi acestũ guvernũ voi sã introducã totũ mai adãncũ germanismulã, evenimentele din Italia (1859) 'i dederã lovitura de mõrte.

* * *

Din espunerea fãcutã in capitolele de pãn' aici rezultã cã in intrãga evoluõiune se potũ distinge urmãtoarele periõde :

Periodulũ I dela colonisare, a. 107 d. Ch., pãnã la apariõiunea ãntãiei cãrõi romãnescã tipãrite, a. 1544. Acestũ periodũ 'lã vomũ împãrõi in trei epoce : epoca romanã (107—274), epoca invasiunilorũ (274—1300), õi epoca nõuei reconstituiri, pãnã la apariõiunea literaturãi (1300—1544).

Periodulũ II cuprinde timpulã dela a. 1544 pãnã la 1780, cãnd apare ãntãia gramaticã a limbei romãne. In acestũ periodũ distingemũ dõuã epoce, õi anume : cea dintãiu dela 1544 pãnã la a. 1698, cãnd o parte din Romãniã de peste Carpaõi incheie unũ pactũ religiosũ cu Roma, faptũ de mari consecinõte pentru deõteptarea õi cultura Romãnilorũ in generalã, õi care coincide cu introducerea generalã in bisericã a limbei romãne in loculã calei slavõne.

Periodulũ alũ III-lea dela a. 1780 pãnã la 1860, in care se cuprindũ erãõi mai multe epoce, õi adecã epoca ãntãie dela 1780 pãnã la apariõiunea ãntãiuului õiarũ romãnescũ la 1829 ; epoca a dõua de aci pãnã la 1848, õi in fine epoca a treia dela 1848 pãnã la 1860, cãnd prin unirea Principatelorũ-Romãne se întemeieã o nõuã vieõã, õi cãnd totũ-odatã s'a scosũ din scrierea romãnescã alfabetulã cirilicũ õi s'a introdusũ generalmente celũ latinũ.

Periodulũ alũ IV-lea dela 1860 incõce.

PARTEA SPECIALĂ

CAPITOLŪ I.

Literatura populară.

Înainte de a se naște literatura noastră scrisă, exista deja literatura populară născută în sinul poporului în decursul secolilor, și la acărei creațiune a contribuit un lung șir de generațiuni. Acăstă literatură este de-o estremă importanță nu numai ca oglinda geninlui, ca atestatul de nobleță spirituală a Poporului-Român, ci totu-odată și ei fond, ca sorgent pururea vi și limpede din care trebuie să se adape literatura înaltă, cu deosebire poesia. În ea se exprimă geniul, caracterul, credințele, datinele, bucuriile și suferințele, în scurtă totă viața internă și esternă a unui popor.

De ore-ce literatura populară se naște cu poporul în decursul timpurilor, ăr' cea mai depărtată origine a popórelor se perde în întunerecul secolilor, de sine se înțelege, că este imposibilă a determina în general, când s'a născut acăstă literatură nescrisă. Originea ei este însuși geniul popórelor. În decursul secolilor însă, prin contact, prin amestecare, în fine prin migrațiune, au împrumutat unele dela altele. Este cu totul absurdă ideia, că literatura populară s'ar' fi născut din cea scrisă, când știm că și popórele, cari nu cunosc scrisórea, au literatura lor populară, și foarte multe chiar și dintre operele cele mai mari s'au născut din literatura populară.

Literatura populară se imparte în două: literatura populară nescrisă, care și are originea directă în popor și care el a creat-o spontan în decursul seco-

liloră, s'a păstratŭ prin trecere din gură în gură, din generațiune în generațiune, și în literatura populară scrisă, în generală de origine străină.

Amândouă după formă se împartŭ în poezie și în prosă. Atâtŭ avuția însă, câtŭ și importanța acestorŭ două feluri de literatură este foarte deosebită. Pe când literatura nescrisă este sânge din sângele poporului, sufletŭ din sufletulŭ lui, viață din viața lui, și prin urmare icóna viie și nemuritoare a poporului din nóptea timpurilorŭ până va trăi, și după mórtea lui chiar, — pe atunci literatura populară scrisă este unŭ veneticŭ care s'a furișatŭ în altarulŭ și s'a încălđitŭ la foculŭ nestinsŭ alŭ imaginațiunii poporului. Pentru aceea această literatură furișată pe diverse căi, nici nu are putere și viață, ea stă lipită, ca unŭ parazitŭ, numai până la unŭ timpŭ și apoi dispare, séu este eliminată.

Literatura populară nescrisă

Poesia

Genurile poetice sântŭ în generală mai vechi de câtŭ cele în prosă, căci omulŭ, înainte de a cugeta, simte, și sentimentulŭ și-lŭ exprimă în formă poetică. Și între genurile poetice însă unele sântŭ mai vechi, altele mai nouă. Acesta însă nu depinde atâtŭ dela epoca lorŭ de nascere, câtŭ mai vârtosŭ dela spiritulŭ ce domină în ele, căci unele de și cele mai vechi ca origine d. e. poeziile lirice, ca fondŭ și formă însă schimbându-se mereŭ cu impregiurările și chiar cu individulŭ, sântŭ totŭ-de-una nouă : așa sântŭ la noi doinele și horele. Altele, care sântŭ de origine religiósă-sacramentală cum sântŭ colindele și până la unŭ punctŭ și bécetele, ori sântŭ de unŭ înțelesŭ și întrebuintare mistică, cum sântŭ descântecele și vrăjile,—tóte acestea și ca fondŭ și ca formă s'aŭ păstratŭ mai vechi. După acestea unŭ aerŭ mai vechiŭ respiră cântecele bătrânesci.

Colindele în fondă suntă himne religiose din epoca păgână primitivă, adresate sórelui ca deũ, cãntãndũ bunãtãþile lui și lãudãndũ fãptele ca eroũ, intogmaĩ precum se cãntã și se laudã sórele sãũ Agni in himnele vedice. Cu timpuluĩ însã precum unele himne vedice aũ luatũ forma de gratulaþiunii, totũ asemenea suntũ și la noi unele colinde de gratulaþiunii d. e. colinda de tatã mare, de feciorũ, de pãstorũ, de preotũ, de copilũ, de ferestã ș. a. De-aici a urmatũ impãrþirea colindelorũ in religiose și lumesci, care adeseori trecũ in genuluĩ narativũ, intogmaĩ precum din vechiuluĩ himnũ aricũ s'a derivatũ cu incetuluĩ cãntuluĩ epicũ. Colindele religiose s'aũ amestecatũ adese-ori cu idei și personaje din cicluluĩ creștinũ, mai nicĩ-odată însã nu s'a pututũ face o contopire deplinã, ci totũ-de-una elementuluĩ și ideile vechi mitice aũ rãmasũ precumpãnitore. In tóte colindele și religiose și lumesci sã aflã de ordinarũ dupã fie-care versũ refrenuluĩ sacramentalũ : *Lerũ Dómne !* mai rarũ : *Florile dalbe sãũ Dorile dalbe !* *Lerũ* este *Liber* și anume *Jupiter Liber*, adecã «deuluĩ dãtãtoriuĩ de bunãtãþi (Sórele)», ér' *Florile dalbe sãũ Dorile dalbe*, este refrenuluĩ care in timpurile primitive se aplica dupã fie care versũ in așa numitulũ himnũ sãũ rugãciune de diminãþã ¹⁾. Colindele se cãntã dela Crãciunã pãnã la Bobotãzã, cu deosebire însã in nóptea de Crãciunũ. Numele de colindã este strãvechiũ aricũ a cãrei formã mai vechie s'a pãrãtatũ la Greci in *zαλιιδέω*-mã invãrtescũ, *zαλιιδήθηα*-locũ de invãrtire.

La Romanĩ la 1 a fie-cãrei luni se anunþa *Novele* prin strigare (lat. calare), și din acãstã causã s'a confundatũ

1). Unũ studiu alũ nostru amãnunþitũ asupra tuturorũ acestorũ ces-tiuni a se vedã in *Revista crit.-lit.* I (1893) : Colindele și himnele vedice p. 1—15. Refrenuluĩ colindelorũ p. 50—63.—S. Manguiea, Cã-lindãrũ 1882 art. „Colindã”.

înțelesul, cu toate că *calendae* e totu de-o rădăcină cu *καλινδέω* și nu de la *calare* ²⁾.

Și fiindu-că Colinda se cânta cu deosebire la *întorcerea* său născerea sórelui, care la Români se numea *natalis solis invicti* și se sêrbătorea la 25 Decembre întogmai ca Crăciunul la noi, de-aci «*cânteculă de întorcere*» său *colinda*.

Colecțiuni : A. M. Marienescu, *Colinde*, Pesta 1859. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 14—95. — Dr. I. Sbiera, *Colinde*, Cernăuți 1888. — T. Burada, *O călătorie în Dobrogea*, Iași p. 38—104. — T. Daul, *Colinți etc.* Aradă 1890. — A. Bârseanu, *Cinci-șeci de Colinde*, Brașov, 1890. — I. C. Bibicescu, *Poesii populare din Transilvania*. Buc. 1893. p. 233—257.

Cântecele bêtrânesce suntă poesia eroică a poporului român. Dintre toate speciile de poesie în această se deosebescă mai bine diversele epoce: vieța istorică a poporului în aceste cântece s'a imprimatū mai adâncū. Dcă amū posedé o colecțiune de asemenea cântece adunate, nu acum, ci în fie-care epocă, această ar' fi adevărata noastră istorie

Epocelē însē se împingū și se alungă una pe alta, aparū pe scenă alte idei, alte năcasuri, aspirațiuni, trebuințe, alte personaje; cele vechi începū a se întuneca în amintire, a se amesteca și chiar contopi cu cele nouē. De-aici provine, că cântecele cele mai vechi suntū mai puține și cu câtū ne apropiemū de timpurile mai nouē suntū mai numēroșe; cele vechi suntū mai liniș-

2). Originea dela *calare*, dată de filologii vechi și noi, s'a datū din cauză că nu se cunoscea originea istorică a cuvântului, fără de care, în asemenea lucruri, etimologia făcută numai după asemnări de cuvinte n'are nici o valóre. Apoi dela *calare*, ar' fi rezultatatū *Calandae*, care formă nu se află în totă latinitatea. Er' dcă *Colinda* noastră ar' fi din *Calendae* atunci ar fi trebuitū sē resulte *Colēndă*, *Colindă* este forma populară mai vechie de câtū *Calendae*, și este formată cu sufixulū *-ινδα* (-inda).

tite, mai contemplative, cele mai noue mai agitate, mai vii.

În aceste cântece se deosebesc trei epoci : una mitică, din care până-acum puține piese s'au adunată, între care amintim : Sorele și Luna, Iovanu Iorgovanu, Șerpele, Bălaurul ; alta mitică-istorică : Miul Cobiul, Meșterul Manoli, Toma Alimoșu, Păunașul Codrilor, Inelul și Năframa, Ghemișu ș. a.

Cea mai însemnată și mai avută este epoca istorică, care posedă două feluri de cântece bătrânești, unele al căror subiect sunt luptele cu invazorii, cântându pe Novăcesci, Marcu-viteazu, Stefanu, Mihaiu, Iancu-vodă (Huniadi), Calomfiresci, Buzesci, ș. a. Multe din aceste cântece sunt trecute din celelalte epoci pe personaje noue analoge, și mai cu samă cântecele despre Novăcesci și despre Marcu, trebuie să fi cântece străvechi trecute asupra unor personaje noue și confundate cu evenimente mai noue. Afară de aceea aceste cântece despre Novăcesci și Marcu formază prin estensiunea și varietatea lor cel mai mare și adevărat *ciclul epich popular* al Românilor. Rămâne însă ca de-aici înainte să se adune în totă estensiunea variantele sale, pentru a pute fi apreciat după valoare.

O adoua specie sunt așa numitele *cântece haiducesci*, cântece eroice în fond, dar' în altu sens. Eroul luptă cu despoietoriul străin furșat în țară, cu ciocoiul, care nu luptă cu arma fățiș, ci dă pe dindos, despoe și face imposibilă viața, ca domnului său ca funcționar, înaintea cărora bietul român «anî întregi s'a judecat și nimic n'a câștigat», ca proprietar, ca arendaș, ca negustor, ca cărcămar. Originea și fondul lor, ca și caracterul haiducului său a «feților de codru verde», se ilustră nu se poate mai bine în următoarele :

N'am lățca la chimir
Să mă pot plăti de bir

Și de foi și de soldatū
Și de Iuda blăstematū. . . .

— — —
Bată-vē crucea ciocoī,
De-ași mai scăpa de la voi,
Sē mă tragū la codru éră,
Și sē facū dreptate'n tēră.
Când oiū vedé omū sāracu
In chinirū mâna sē bagū
Și de chinū și vaiū sē-lū scapū. . . .

— — —
Hai copii la cei stejari
Sē tăiemū niscai-va pari,
Tēra sē ne-o țarcuimū
Și de iesme s'o ferimū !

Ast-felū elū apucă in codru, de unde cobóre ca unū fulgerū, 'și rēsbună suferințele și nedreptățile, mai scapă ici-colea pe frații seī, sēu îi ajută cu ce ie dela ciocoī, și mai aruncă spaima in croncanī. Acesta este originea cāntecelorū hăiducescī răspândite la toți Româniī, căci toți aū suferitū într'o formă. Aceste cāntece fōrte adese ori suntu de o energie și unū coloritū neimitabilū, și aflămū depuse in ele sentimente nu numai de unū înaltū patriotismū, dar' și de-o umanitate neîntrecută. Cei mai renumiți hăiduci deveniți legendarī suntu : Corbea, Pinteā, Bujorū, Tunsulū, Darie, Jianulū ș. a. Unū tipū teribilū și admirabilū totū-odată de hăiducū, cu numele Burlă, dela finele sec. 17-lea, ni-lū descrie Cantemirū.

Colecțiuni : V. Alexandri, Poesii populare. Buc. 1866. — A. M. Marienescu, Balade, Pesta 1859 și 1867. — M. Pompiliū, Balade, Iași 1870. — S. Fl. Marianu, Poesii populare române, vol. I. Cernăuți 1773. — M. A. Caramfilū, Cāntece pop. Huși, 1892. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 418—688. — I. P. Reteganulū,

Trandafir și Viorele, Gherla 1886. — Frâncu-Candrea, Români din munții apuseni (Moții). Buc. 1888. — I. G. Bibicescu, op. cit. p. 261—347. — S. C. Măndrescu, Literatură și obiceiuri populare. Buc. 1892 p. 174—191. E. Sevastosu, Căntece moldovenesci, Iași 1888.

Bócetele numite în unele părți *Cânteculă doriloră* sunt cântece la morți. Femeile seü fetele care le cântă se numescă bocitoare. Bócetele sunt foarte vechi, ele s'añ dezvoltatã din vechiulã himnã religiosã intogmañ ca colindele, pentru aceea conținũ și bócetele idei mitologice. Importanța lorã insã de căpetenie zace aiurea, în sentimentulã adãncũ de respectũ, iubire și doioșie familiarã în sinulã poporului dela țerã. Sub sumanulũ aspru și rosũ de dũle grele, țeranulũ românũ ascunde o inimã de aurũ, unũ sentimentũ dulce și fierbinte pentru aĩ seĩ. Iubirea de mamã primãzã pe cea de tatã, ẽr' cea de tatã pe cea de frați și surori :

De-ar' fi tata câtũ de bunũ
Totũ țipã copii 'n drumũ ;
De-ar' fi mama câtũ de rea,
Toți îi stringe lângã ea.
Și la frați și la surori
Mergi pe anũ de douẽ ori,
Er' la mamã și la tatã
Mergi în tótã dũia-odatã.

Plãnge casã, plãnge masã,
De tatã sunteți rãmasẽ !
Plãngeți uși, plãngeți ferești,
Plãngeți tuspatru pãreți,
Cã de astãdĩ rãmãneți ;
Ca de-acuma tatuca
În casã n'a mãĩ intra,
Nici nu s'a mãĩ hodini,
La ferești n'a bocãni,
Nici ușile n'a deschide,

Nici la copii n'a mai ride.
Drăguțul nostru tătucă,
Câtă ai trăit ai lucrat
Pentru trei scânduri de brad ;
Câtă ai trăit ai muncit
Pentru trei coți de pământ ;
Dacă tătucă nu crezi,
Haida la mormânt și vezi.

Mama plângându-și fiica :

Scală, scală Mărióră !
Că mămuța dumi-tale
Diminéța s'a scula
Prin totu cotul te-a căta
Totu Măriór'a striga.
Scală Mărióră, scală !
Că mămuța dumi-tale
Multă supărare are,
Că Dumineca venea,
Frumușel mi te gătia,
La biserică te pornea.
Dela biserică veneai
Bine nu te hodinia,
Și la joc mi te pornia
Dumineca mi-a veni
Ea pe cine mi-a găti
Dacă dumneta nu-ți fi.

O adâncă duioșie 'ți cuprinde sufletul cetindă aceste cântece, care ne desvêlescă o pătură nouă a inimii poporului român, atât de avută în mari și nobile sentimente.

În aceste bécete aflămă adese ori imaginii neîntrecute.

Dragele nóstre picióre,
Tare-a fostu străbătátóre,
Iar de-acuma
Din picióre

Mintă 'n flóre,
Din căpote
Rujî bătute
Din mânuțe
Flori albuțe,
Din guriță
Tămâiță.

Dragii noștri ochișori
Cum s'orî face pomișori,
Din sprâncenene
Viorele.

Intre multe altele, aflăm în bécete o particularitate, care trebuie s'o însemnăm aici. Nu numai cei mai tineri către cei mai bătrâni, dar și aceștia către cei mai tineri, până și părintii către copiii lor se adresază eu *dumneata*. Acesta își are originea în adâncul cultu ce-lu are poporul român pentru cei morți. Nu pentru-că mortul devine mai străin față cu ai săi i se adresază ce ce-lu plângu cu *dumneata*, ei pentru-că mortul devine *ună geniu*, o ființă supra-naturală și în general considerată ca bine-voitoare față cu ai săi. Pentru aceea nenumărate sunt atențiunile și sacrificiile ce se aduc morților său *moșilor* ³⁾.

Cuvântul *bécet* este de aceeași origine cu lat. *roco*, *rocito*, a striga lig. a se văera, a se plânge.

Colecțiuni: T. T. Burada, O călătorie în Dobrogea, Iași 1880. — Idem, Datinele popcrului român la înmormântări, Iași 1882. — S. Fl. Marianu, În mormântarea la Români Buc. 1892.

Doinele, sunt genul eminamente liric al poeziei populare române. Doina cântă dorul și bucuria, iubirea și ura, veselia și întristarea, suferința și răsunarea, speranța și desparerea. Fondul doinei este în general *doios*,

3). A se vedé Revista crit lit. an. I (1893) p. 261—263.

de unde și-a luat și numele de doină ⁴⁾. În viața vechie, mai patriarhală, doina se mărginea la relațiunile intime, cu timpul cercul vieții lărgindu-se, s'a lărgit și alu doinei, așa avem doina haiducască, doina ostășască s'eu de cătănie, care este de origine cu totul nouă ș. a. Doina ca espresiune spontană și fidelă a sentimentului, nu are rațiunea de-a fi și nici nu p'ote esista, de câtă fiindu deplină înțelesă de celă ce-o cântă, pentru aceea doina, dintre t'ote poesiile populare, are totu de-una limba cea mai nouă ; cuvinte vechi, neînțelese, în ea nu esistă, s'eu care s'arū păré că esistă, ele nu s'unt vechi, ci dialectale, din graiul viū alū provinciei s'eu ținutului unde o surprinde culegătorulū. Doina este de-o înaltă frumuseță nu numai ca adâncime și văpaie de sentimentū, dar și ca s'borū alū fantasiei, cutezanță de imagini, finețe de situațiuni, ciselare și plasticitate de limbă. Inceputulū apr'ope constantū cu „*frunză verde*“ indică inspirațiunea directă din contemplarea naturei, și predilecțiunea Românului pentru viața cămpenescă, în natura liberă. Italienii au de asemenea : Fior di viole ! Fior di trifoglio ! etc.

Colectiuni. Dr. I. U. Iarnik-Bârseanū, Doine Buc. 1885. V. Alexandri, op. cit. — S. Fl. Marianū, op. cit. vol. II. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 270—354. — N. A. Caramfilū op. cit. — I. T. Reteganulū, Trandafirī și Viorele Gherla 1886. — E. Sevastosū op. cit. — O miie doine — St. Munteanū, O sută doine etc. Brașovū 1891. — I. C. Bibicescu, op. cit. p. 9—169. — S. C. Mândrescu, op. cit. p. 15—120. — În *Texte*

4). *Doiosū* este dela *doiū* care esistă și ađi în graiulū pop. din Transilvania mai alesū în Valea-Hațegului cu înțelesulū de dor¹⁾ fierbinte, din care s'a formatū *doina* păstrândū rădēcina și înțelesulū intensū alū cavântului după cum 'lū esplică însuși poporulū cu „cântecū dulce, viersū de focū“ (Iarnik-Bârseanu, Doine Buc. 1885 p. 3). Litvaniculū *dainos* n'are de-a face cu *doina*, fiindū cu totul de altă origine și numai din întâmplare sémēnă ceva cu doina.

macedo-române de Dr. M. G. Obedenaru Buc. 1991, se află mai multe doine s. cantece m. române.

Horele dese *strigături* și *chiuituri*, sunt mici poezii care le recităză de regulă flăcăii, mai rară lăutariulă, la jocul după tactu. In ele se amestecă gluma cu satira, răsfațule cu gentileță. Este ceva cu totul caracteristicu, că ori-cătu se pară ele de începutore une-ori, totuși nu valămă, cu atăta lineță și impersonalitate sunt ele alcătuite. In generalu sunt foarte spirituale. Cele mai bune sunt care nu trecu peste patru versuri. Când sunt mai lungi nu numai efectul se slăbesc mai alesu prin recitare in decursulă jocului, dar și perdū și genulă trecendū intre doine. Pentru aceea unii culegători le-au confundatū cu doinele și vice-versa. Cele mai multe din horele din colecțiunea lui V. Alexandri și S. Fl. Marianu sunt doine.

Colecțiuni: Iarnik-Bârseanu op. cit. — V. Alexandri op. cit. — S. Fl. Marianu op. cit. v. II (1875). — St. Munteanu, op. cit. — S. C. Măndrescu op. cit. p. 121 — 171. O miie doine, strigături și chiuituri culesse de mat mulți învățatori zelosi, Brașovū 1891.

Descantece, vrăji, farmece și desfaceri. Tote acestea constituie așa dicendū poezia mistică populară, cuprindendū, pe lângă gesturi și medicamente populare, și formule ritmice ce le rostesc celū ce esecută aceste acte mistice și au, in credința poporului, destinațiunea lorū anume. Descantecele intorcū, alină și vindecă diferite bóle atătū la ómenī, cătu și la animale. in generalū va se dică, facū bine. Vraja din contra țintesc a face rău d. e. a sili pe cine-va la ceva fără voia lui, a învrăjbi, a lua somnulū copiilorū, laptele de la vaci, a lua mana din holda altuia și-a o duce pe holda sa ș. a.

Farmecele țintescū a face pe cine-va plăcutū, atrăgătorū, și prin acēsta a sili pe altulū să-i placă de cine-va; elū apoi se și numescse fărmeceatū, ce adese ori-este identicu cu «i-a luatū, i-a furatū mințile».

Desfacerile au de scopū de a strica seū de a face față

cu ore-care imposibile vrăjile și farmecele.—Acastă specie de poezii populare este foarte vechie. In ea se află idei vechi mitologice amestecate cu creștine, pentru aceea s'aũ conservatũ adese-orĩ și cuvinte vechi, une-orĩ chiar neînțelese. La Poporulũ-romanũ erau foarte îndatinatẽ tóte feliturile de farmece care se aflã ađi la noi. Ceremonialulũ și mijlócele suntũ totũ aceleași și la noi, s'aũ păstratũ însẽ și cuvinte și espresiuni întregi :

descânta lat. incantare.

descânta în aiũ lat. incantare in alio (Cato RR. 160).

legaturã, cu sensũ de a fãrmeca, lat. ligatura (Isidor).

Colecțiunĩ : S. Fl. Marianũ, Descãntece poporane romãne, Sucẽva 1886. — Idem, Vrãji, farmece și desfaceri. Buc. 1893 — T. T. Burada, O cãlãtorie în Dobrogea p. 269—276. — D. P. Lupașcu, Medicina Babelorũ. adunare de descãntece etc. Buc. 1890. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 356—398.

Rugãciuni populare încã s'aũ descoperitũ cãte-va, dar numai în spiritũ creștinũ (G. D. Teodorescu, op. cit. p. 188—189).

Poesii glumete și batjocuritoare încã posedẽ literatura nóstrã popularã si încã de cuprinsũ foarte variatũ, unele se raportã la viața de tóte zilele biciuindũ, mãi în glumã, mãi inadinsũ, diverse defecte și deprinderi rele; altele se raportã la popórele strãine conlocuitoare, dintre acestea cele mãi numãroase satire suntũ la adresa țiganilorũ, și anume acelea care se raportã la biserica, mãnãstirea, pașcile, popiĩ și sãntiĩ țigãnesci, se numescũ *Evangeliĩ țigãnesci*, care se recitezã ca și când ar ceti evangelia.

Colecțiune : Satire poporane Romãne de S. Fl. Marianu Buc. 1893.

Proverbe Unũ genũ intermediarũ, ca formã, între prosa și poesia popularã, avemũ proverbulũ, ghicitórea, idiotismulũ, frãnturile de limbã și jocurile de copii. Dicumũ intermediarũ ca formã, cãci aceste specii utili-

séză, afară de idiotismă, asonanța, ritmulu și chiar și rima, ér' idiotismulă are câte-odată unu ritmă mai pronunțată.

Proverbulu în limba populară se numesce *disă*, *dicetóre*, mai rarü *dicală* și *vorbi bētrānī sēr din bētrānī*, și cuprinde rezultatulă esperiențelorü de secolî ale poporulu, încätü abia este vre-o împregiurare în viētă, care șē nu-și aibă dicetóreă sa cristalisatā în câte-va cuvinte cu forme alese. De-óre-ce viēta ómenilorü, în fondü, este aceeași ori-unde, și prin urmare și ideile încā se asemēnă, pentru aceea și proverbele, ca nici o altă specie de literatură populară, sēmēnă adese-ori, ca oñ cu oñ, de la unu poporü la altulü, începēndü din timpurile cele mai vechi până ađi și dela unu cornü alü lumei până la celalaltü. Surtü multe proverbe însă în care se oglindēză evenimente și esperiențe particulare ale fie-cāruî poporü, a cărorü cercetare și esplicare desvēlesce anumite epoce din viēta poporulu. Acestea se numesce proverbe istorice.

Colecțiunî de proverbe : *Povestea vorbeî* de A. Panü Buc. 1847—1853.—*Proverbele romānilorü* de I. C. Hincțescu Sibiu 1877.—Unü eulegătorü-Typographü (I. C. Ispirescu) are mai multe proverbe în *Legende* ed. 3-a Buc. 1872 ér' o edițiune a proverbelorü cu variantele lorü începută de Ispirescu a rēmasü neterminatā (v. Revista p. istor. archeolog. și filolog.).

Ghicitorile, care se mai numescu și *cimiliturî*, suntă descrieri și definițiunî figurate a diverse lucruri, făcute cu unü adāncü spiritü de observațiune, încätü se facă posibilă ghicirea obiectulu. Cam de regulă descrierea se face prin asemēnări cu alte obiecte, și de cele mai multe ori suntü în versurî. Condițiunea esențială este sē fie scurte, 2—4 versurî. Unele ghicitori suntü numai nisce întrebări captiöse. Totü la *Ghicitori* trebuie socotite și unü felü de poesii numerice mai lungi, care însă se parü a fi mai multü de origine cărturărăscă.

Colecțiunî : 118 ghicitori în *Legende* de Unü culegă-

toră-typograph, ed. 3-a București 1872. — Câteva Ghicitori în *Basme* etc. de I. C. Fundescu, Buc. 1885. — G. D. Teodorescu, Poesii pop. Buc. 1885 p 214—252 ér dela p 252—256 poesii numerice. — Gr. Sima alú lui Ion, Din bêtrâni, ghicitori etc. Sibiu 1885.

Idiotismii suntu scânteii ce aú rêsãritú din frecarea limbagiului cu vieța de tóte ðilele și pentru aceea aú totú-de-una unú volumú fôrte condensatú. Idiotismii maí nici-odată nu se potú traduce in altá limbá, ci trebuie acoperiți cu alți idiotismii analogii.

Colecțiune anume este numai una : Dr. I. N. Iarnicú, Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen, Wien, 1877. — In diversele lexicóne românescii se aflá adunați totú-de-una asemenea idiotismii.

Frânturii de imbá suntu espresiunii grele prin combinarea de cuvinte aspre. A se vedé asemenea frânturii la G. D. Teodorescu, op. cit. p. 266—7.

Jocurile de copii cuprindú formule tipice, in care se aflá de multe ori cuvinte onomatopoeice și de capriciú, și une ori chiar nume și fapte istorice, suntu presarate ici-colea chiar și cuvinte fôrte vechi.

Colecțiunii : P. Ispirescu, *Jucãrii și jocuri de copii*, Sibiu 1885. — G. D. Teodorescu, op. cit. p. 186—200. — P. N. Papahagi-Vurduna, *Jocuri copilãrescii* culese de la Româniii din Macedonia, Buc. 1893.

Teatru. Poporulú are și o literaturá teatralá, primitivá in formá, dar' fôrte importantá ca fondú. Acéstá literaturá dupá origine se împarte in dóuë părți fôrte bine deosebite una de alta. — Plugușorulú, Pãpãrudele și Orația la nuntá suntu dupá origine cele maí vechi. Plugușorulú este o datiná ce se practicá in séra spre anulú noú. Copiia cu unú plugușorú in miniaturá séú și fãrã plugușorú, avêndú numai bice, ér' in Moldova avêndú buhaiulú (taurulú)⁵⁾, umblá din casá in casá

5). *Buhaiulú* este o cofá séú donița înfundatá cu pele la amêndoué capetele ca doba, la fundulú de susú se fixézá o curea séú unú mánunchiú de códă de calú, și când trage de acéstá se nasce unú sgomotú ca mugetulú unuf taurú.

plesnindă din bice s'eu mugindă din buhaiu și recitândă cântecul plugușorului. Datina, cum se vede lămurit, este de origine agricolă, adevărată în onoarea divinităților protectoare ale agriculturii, care la Români se serba tot mai pe același timp, ca Crăciunul și anul nou la noi, adevărat Saturnalele și Opaliile (Saturnus și Ops).

Păpărudele, care invocă ploaia, sunt totuși datină veche agricolă. La Grecii moderni se dice *Perpiruna* unde sufixul *-una* arată originea romană. *Orația la nuntă*, cuprinde recitativele rimate, ce se pronunță în decursul nuntii începând de la petire până la fine, în care se oglindeza toate peripețiile prin care trece nunta. Recitativele sunt împreunate și cu acțiune d. e. la casa miresei, când o iașă s'o ducă la biserică, la mese etc.

Tot aici se țin și *Cerbulă*, numită *Cervulus* în datinele vechi de la Crăciun la popoarele romanice din occident.

Brezaia și *Țurca* sunt asemenea vechi origini. Acestea însă consistă numai din acțiune fără cuvinte.

Colecțiuni: V. Alexandri, op. cit. Plugul p. 387. — G. D. Teodorescu op. cit. p. 138—154. și 208—211.

O altă parte cuprinde piese de origine mai nouă ca Iroșii, Stéua, Vifleimulă cu păpușile. Iroșii ca cuprins, întoimire și acțiune, sunt forma cea mai dezvoltată de teatru popular. Dar chiar și numai acesta arată că originea nu este curată populară, este cărturărăscă din timpurile propagațiunii creștinismului, în cât piesa are tot mai acest scop, s'eu mai bine, l'a avut la început. Se poate însă că s'eu fi amestecat și contopit și aici elemente din credințele anterioare. Originea cărturărăscă se vede chiar și din limbă, eăci de și testele variază, nici unul nu are limba și spiritul popular. Din contră dialogul păpușelor, care se întoimesce adese-oră după localități, este popular.

D. Cantemir în «Descrierea Moldovei» ne amintesc despre un fel de teatru țărănesc în Moldova nu-

mită «Calucei», în care persoanele se travestea. Nu este cunoscută mai de-aproape și cu atâtă mai puțină testulă ce-lă va fi avută.

Cântecele ce le cântă cari umblă cu *Stéua* încă suntă de origine cârturărescă.

Colecțiuni: A Pană, Cântece de stea Buc. 1830. — P. Băncila, Colindele Crăciunului etc. Sibiu 1875. — G. D. Teodorescu. op. cit. p. 162—183 și 134—135. — B. Viciu, Colăcăritulă, Sibiu 1885. — S. H. Mariană, Nunta la Români, Buc. 1890 conține atâtă în testă câtă și la fine orațiunii de nuntă.

*Povestea seú basmulă*⁶⁾. Subiectulă este în generală de natură cosmică și anume lupta între întunecă și lumină și de-aici între bine și rău, prin urmare povestea este o moștenire din vechia religiune primitivă, va se dăca povestile suntă mituri. Ca agenți în povestă figurăză puterile naturei personificate ca d. e. Fătă-frumosă cu pèrulă de aură, Arghiră, Dorilă, Sucna-murga, Afină și Dafină, Voiniculă-floriloră; Consinđiana, Sândiana, Dina floriloră, Dina-Dineloră, Cenușerésă, Fata-din-buturugă, Fata-din-rodic, Fata de aură, Cloșca-de-aură, Calulă-de-aură, Cerbulă cu còrnele de aură, Dina munțiloră, Marți-séra ș. a. suntă personificațiunii ale luminei. Smeiă, bălauriă, Mama-păduriă, Scorpiă, Gheunóia, Međilă ș. a. suntă personificațiunile întunerecului. In asemenea condițiunii fantasia avëndă terenă liberă, povestile suntă în generală pline de cele mai frumóse, precum și de cele mai grozave închipuiră. Povestile suntă în generală în prosă, pentru aceea deși străvechi ca fondă, ca formă, ca limbă însă mergă cu timpulă, și cu graiulă locală ală naratoriloră. Pentru aceea povestile, afară de unele nume tipice, nu ne-aú păstrată urme de limbă vechie, de altă parte însă narațiunea liberă ajutată de sborulă fantasieiă aú creată cea mai

6). Peste munți în Transilvania cuvântulă *basma* s'a întrodusă numai prin literatură, căci acolo în poporă se dăca numai *poveste*.

dulce și luminosă prosă, în care legături de cuvinte, idiotism, frase tipice, strălucesc ca diamantele de rouă atârinate din înălțimea de flori.

Cei dintâi cărî au publicat la noi povești au fost: B. N. Stănescu care la 1860 tip. în Timișoara „Prosa populară, poezii“, ér' N. Filiomon și P. Ispirescu la 1862 în ziarul „Teranul român“, a urmat apoi I. C. Fundescu la 1867 ș. a. Străinii însă începuse mai înainte a se ocupa cu poveștile noastre, și anume frații Schott publică la 1845 o voluminosă colecțiune de povești culese din Bănățu⁷⁾.

P. Ispirescu, *Legende sêu basmele Românilor*, Buc. 1882 (ed. 1-a 1862. etc.)

I. C. Fundescu, *Literatură populară* ed. 3. Buc. 1875, (ed. 1-a 1867. 2-a 1870).

Biblioteca populară a „Tribunei“: I. T. Mera: Ce n'a fost și nu va fi, Pipêrușu Pêtru, Cenușotca; G. Sima al lui Ion: Teiu-legănatu, Vladu și Catrina; I. Moldovanu: Fiica a nouê mame, Indêrêtniculul, Lumea proștilor; Mărgineanul: Nu știu—Impêratu, Dina impêrătésa și péna ei alésă; Ioan Moța: Baba iadului, Dina margarelelor, Doi Copii, Croitorul și cei trei feciori.

Dr. I. G. Sbiera, *Povești populre românesce*, Cernăuți, 1886.

I. P. Reteganul, *Povești ardelenesce*. Brașov, 1888.

I. Bota, *Culegere din cele mai frumoșe povești*, Brașov, 1891.

În *Texte macedo-române* de Dr. M. G. Obedenaru, Buc. 1891, se află două povești macedo-române.

Legendele sunt narațiuni, care se rapórtă cu deosebire la persoane religioșe din ciclul creștin și la loca-

7) Artur und Albert Schott. *walachische Märchen*, Stuttgart u. Tübingen 1845. — Dr. Fr. Müller, *Siebenbürgische Sagen*. Hermannstadt 1857. (ed. 2-a 1889). Fr. Obert, în „Ausland“ 1856 No 30 și în *Magazin f. Geschichte, Literatur etc.* Kronstadt 1859 v. I. 112—121.

șuri sante, cuprindū fapte miraculoșe. dar adese ori legendele aū și unū fondū istoricū. Cele mai multe din legendele religioșe la noi s'aū importatū prin literatura creștină apocrifă, despre care mai în josū, prin urmare ele arare-ori suntū într'adevărū populare; populare suntū legendele despre întemeierile unor mănăstiri, despre unii călugări, cari s'aū distinsū prin viața lorū. Aceste legende nu s'aū adunatū încă, deși suntū foarte importante.

Intre legende trebuie numărate și povestirile despre unele animale și mai alesū paseri cum suntū cele din Ornitologia d lui S. Fl. Marianū, încatū ele nu iaū forma de fabulă moralisatōre.

Tradițiunile, cuprindū narațiuni despre persoane și localități, și totn-de-una aū unū fondū istoricū fie catū de micū. Ceea-ce le altereză adese-ori este faptulū, că ele trecū de multe ori de la unū personagiū vechiū la altulū mai nou, care se asemēnă cu celū vechiū; totū asemenea se întēmplă și cu localitățile, aceeași tradițiune sē lēgă de diverse localități, care sē asemēnă, așa d. e. stânca Babei-Dochiei o arată locuitorii în diverse locuri în Carpați, Dumbrava-roșie încă se arată în vre-o trei locuri. Aceste tradițiuni suntū de-o foarte mare însemnătate nu numai ca vechi și străvechi amintiri istorice, dar totū-odată și pentru literatura scrisă dândū celū mai bunū materialū pentru poesi narative, balade, novele, romane ș. a. : cele mai frumoșe balade ale lui Bolintineanu cuprindū asemenea tradițiuni; adese-ori tradițiunile oferă subiecte minunate pentru artele plastice¹²⁾. Nici aceste tradițiuni nu s'aū adunatū încă. Unū micū începutū de colecțiune a făcutū Cronicarulū Neculcea în „*O samă de cuvinte*“ și I. Fl. Marianū în *Tradițiuni populare române*. Colecțiunī de tradițiuni nepublicate însă pân' acum s'a făcutū una din inițiativa d-lui

12) Despre *Tradițiunile locale* a se vedē unū studiū alū nostru în *Revista crit.-lit.* I (1883) p. 532—539.

A. Odobescu, alû cărei rezultatû se allă depusû la biblioteca Academiei române, ér' alta a făcul'o d-lû Nic. Densușianu pe basa Cestionarului publicatû la 1893 ¹³⁾.

Anecdotele, numite și snóve și păcălituri, se ocupă în generalû cu vieța de tóte ȓilele și mai totû-de-una aû unû fondû moralû. În ele se biciuescû lăcomia, sgăreecnia, reința, lenea, beția, desfrêulû, fudulia, limbuția, prostia, fătăria, etc., nimieû nu scapă de limba aseuțită a anecdotei. Românilû, din firea lui istețû și mușcătorû, a încadratû în scurte narațiunî toți pașii greșiți ai vieței dela țiganulû fără căpătaiû până susû la tronû și până în secretulû mănăstirei. Anecdotele oglindéză adese-orî și caracterul etnicû alû popórelorû cu care Românii aû venitû în atingere. Anecdotele, deși scurte și simple, suntû lórté avute și variate în invențiune. Cu deosebire în anecdote se oglindéză acea proprietate a popórelorû romanice și în specie a Românilorû, pe care vechii Romani o concretizase în două frase: *italum acetum*=oțetû italianû și *videndo castigat mores*=biciuesce moravurile riȓendû! Acéstă putere a geniului popularû s'a desvêlitû cu deosebire creândû unû anume personagiû, care conferetiséză minunatû întregû acestû caracterû. Acestû personagiû este *Păcalû* care cutrieră lamea biciuinđa defectele ómenilorû. Păcală nu este unû ȓeû cădutû cum aû serisû unii, elû este unû ȓeû coboritû între ómeni, și decă unora li se pare figura lui curiosă, a l'ista provine, căci curioșe suntă defectele ómenesci după care elû trage cu biciulû.

Anecdote se allă, însê rimate, la Antonû Panû în *Povestea vorbei* și în *O ședetóre la țeră*, *Pepelea* de Doc. T. Stamati, Iași 1851; Ispirescu, *Snóve* edit. 2 1879; E. Baicanû, *Palavre și anecdote* ed. 2. 1882

13) Nic Densușianu. Cestionariû despre tradițiunile istorice și anticitățile țerilorû locuite de Românii. partea I. Epoca până la a. 600, d. Chr. Inițiativa acésta, pe câtû suntemû informați, a datû unû lórté avutû secerișû și de o lórté mare importanța

I. C. Hîntescu. Intemplerile lui Păcală, Braşov, fără dată ; Cornicea Satelor, Buc. 1875, culegătorul nu se spune ; Din traista lui Moşu-Stoica de Sandu Pungă-Gólă, Braşov, 1891.

Afară de colecţiunile citate pân' aici, s'a mai publicat literatură populară parte prin mici broşurele, parte prin diverse diare şi reviste. Cea mai mare parte din colecţiuni însă suferă de deosebite defecte. Unii culegători ca V. Alexandri, A. M. Marienescu, S. Fl. Marianu (colecţiunea din 1873, 1875) au crezut că este bine să le „întogmescă“, ba unii chiar să le „corecteze“ ; pentru aceea trebuie utilizate cu multă precauţiune. Antonu Panu s'a pus şi a rimat proverbele nerimate, prin acesta le-a stricat. Colecţiunile de povestii, anecdote etc. suferă de-unu altu defect. Culegătorii nici-odată nu le-au transcris de-a dreptul din gura naratorului, ci după ce au ascultat piesa, s'au pus şi au redactat'o. Pentru aceea asemenea colecţiuni pörtă toate, ca limbă şi stilu, timbrul subiectiv al culegătorului. Cât se perde prin acesta, este uşor de înţeles. Cu toate acestea nu condamnăm ca fără folos toate colecţiunile de pân' acum, este însă de dorit să se facă mai bine, culegătorii să procedă mai sistematic, mai cu îngrijire pentru ca să ne dea mai multe garanţe. Sunt unele colecţiuni însă, care anume le-am eliminat dintre colecţiunile amintite la fie-care gen de literatură populară. Sunt adecă unii, ca d. e. I. Créngă, care a luat povestea populară drept o canava pe care şi-a împletit ideile sale, frazele şi proverbele culese de ici de colea, în cât ne-a dat un fel de cărpituri cărturăresci cu pretenţii de povestii sevă naraţiuni populare. T. M. Arsene spune singur că Basmele sale sunt „adăogite şi prelucrate“, dar fără pretenţii cărturăresci. Cum s'a putut vedé, posedem colecţiuni destul de numeroase de literatură populară, sunt puţine însă, foarte

puține studiile făcute asupra acestei literaturi. Din lipsa acestor studii, ea nu și-a dat fructele, ce putea să le dea, cu deosebire n'a influențat de câtă forțe sporadică, la unul său doi scriitori, literatura scrisă. Poezia populară a început să influențeze asupra unora într'un sens rău, s'a apucat adevărat să imiteze întru toate poezia populară turnându-lă la doine, fără să țină samă că ei împrumută numai scheletul său clișeu, fără să potă împrumuta inspirațiunea și spiritul, și în chipul acesta în loc de poezii ne dau așa numite centone sau cârpituri cu frase străine. Poezia populară nu se poate imita, ci numai utiliza.

Colecțiunile, chiar cele mai bune, pentru a se pute trage toate foloșele din ele, trebuie cernute și studiate din diverse puncte de vedere. Asemenea studii la noi până acum sunt foarte rari. Ele cer nu numai un studiu adânc al literaturii populare, nu numai o deosebită pătrundere pentru a pute desface toate încrețiturile fine ale acestei literaturi în care se ascunde ființa intimă a poporului care le-a creat, dar scrutătorul trebuie să posedă și adânci și variate cunoștințe. În cele următoare amintim câteva studii făcute mai în adinsă.

A. Odobescu, Cântece poporane în raport cu țara, istoria și datinele Românilor în *Scrieri* I. 171—192. — Idem, Răsunete ale Pindului în Carpați, *ibid.* I. 193—236. — B. P. Hasdeu, Dina Filma, Goții și Gepizii în Dacia. Buc. 1877. — Idem, Cucul și Turturica, în *Cuvinte din bătrâni*. — Ar. Densusianu: 1) Studii asupra poeziei populare române, în *Analele Asociației Transilvane*, 1866 p. 132—153; 2) Originea doinei, în *Familia* 1868; 3) Semo Sancus și Sămbele, în *Cercetări literare*, Iași, 1887, p. 104—120; 4) Epopeia română *ibid.* 1—29; 5) De unde vine mitul Iléna Cosindeana? în *Columna lui Traian* 1872 Nr. 8; 6) Colindele și himnele vedice, în *Revista crit.-lit.* I p. 1—15, 49—63; 7) Terfarii *ibid.* p. 193—201; 8) Din mitologia română *ibid.* p. 521—531. — Nic. Densusianu, *Scrutări mitologice în Familia* 1868 p.

199. seqq. — G. D. Teodorescu : Incercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri ale poporului român, Buc. 1874 ; Cercetări asupra proverbelor române Buc. 1877 ; Noțiuni despre colindele române, Buc. 1879. — S. Manguica în Calendarul din 1882, Brașov : Colinda, Păcală și petrecerea mortului. — Ovidiu Densusianu, Poesia pop. din punctu-de-vedere etno-psihologică, în Revista crit.-lit I p. 145—159 și 241—256. ș. a.

Credințele și datinele nu se țin după formă de literatura populară, fac însă parte din patrimoniul total al poporului și contribuie împreună cu literatura proprie populară la descifrarea ființei etice a poporului și a vieții lui nu numai istorice, ci chiar preistorice. Tote acestea însă au o rolă foarte importantă în literatură, căci ele sunt depozitele convingerilor intime, a deprinderilor și a chipului de a fi al poporului, și fără de ele este cu neputință o adevărată literatură națională, căreia ele numai îi pot imprima sigiliul originalității etnice. Pentru aceea studiul credințelor și datinelor este totu atât de indispensabil pentru literatura artistică ca și literatura populară însăși.

Acastă parte a vieții poporului nostru încă a început a se studia și deja avem unele lucrări destul de însemnate. Locul întâiu 'lă ocupă scrierile părintelui S. Fl. Marian și altele : 1) *Nunta la Români*, Buc. 1890 ; 2) *Nascerea la Români*, Buc. 1892 ; — 3) *Inmormântarea la Români*, Buc. 1892. Ér' Elena Sevastos a publicat *Nunta la Români*, Buc. 1889. George S. Ionescu a publicat „Mica Colecțiune de superstițiile Poporului Român”, București, 1888.

• Literatura populară scrisă

Acastă literatură este mai totu-de-una străină, rareori națională. Ea pôte să fie de origine curat po-

pulară, adecă din literatura populară a unui popor străin, cum sunt povestile cunoscute sub numele de *O mie și una de nopți*, sên sunt de origine pură literară cum este *Alexandria*. Dela introducerea Creștinismului s'a pus în curs o forțe avută asemenea literatură cu scop de propagandă religioasă în general, care în urmă a degenerat în literatură de propagandă a dogmelor diverselor secte religioase. Această este cunoscută sub numele de *literatură apocrifă*, căci ea nu face parte din așa numita *sânta scriptură*, stă însă în legătură cu dogme religioase și cu personaje din ciclul creștin. Forțe des și în acestea s'au întrebuințat povestii curate populare pe dintregul, ori s'au împrumutat din ele motive și forme.

La Români s'a lătit multă această literatură prin mijlocirea sectei religioase bulgare numită *Secta Bugomililor*, dela fundatorul ei popa Ieremie Bugomil, care a trăit în Bulgaria în sec. al 10-lea. Literatura bugomilică însă era cea mai mare parte tradusă din limba grecească cu adaptări la dogmele bugomilice. Er' asemenea literatură populară grecească, începând dela scandalosele *Poresti milesiene* din antichitate, nu era o literatură de cultivare și edificare a popoarelor, ci de corumperea și disolvarea lor. Pentru aceea și literatura bugomilică, care a propagat această literatură grecească, a fost fatală pentru Bulgari, căci etă ee dice un istoric al Bulgarilor: „Mai incolo Bugomilismul a contribuit la distrugerea vechei Bulgarie. Învătăturile lor posomorite au stins iubirea de patrie, au desbinat poporul în clase și l'au aruncat în brațele corupțiunii”.¹⁴⁾

Fără îndoie că cărțile bugomilice n'au rămas nici la noi fără influință asupra clasei mai bune care le citea, după cum vedem că nu rămân fără grave consecințe tipăriturile scandalose lătite anume pîntre Români de mână străină și *primită de năvitatea și neglijența noastră!*

14) Iriček, Geschichte der Bulgaren p. 373.

Cele mai vechi urme la noi de asemenea literatură sunt :

1) *Varlaam și Josaf* în *Invățaturile* lui Neagoevodă (v. *Filosofia*) ;

2) *Textele mähăcene*, parte scrise parte copiate între anii 1580—1619. (v. lit. bisericească) ;

3) *Textele* lui Popa Ioan din Sânpetru scrise la 1620. De-aici încolo asemenea texte se înmulțescă totu mai tare. ¹⁵⁾

Pe lângă literatura în prosă există o asemenea literatură și în versuri. Cea mai avută în această privință este care se ocupă cu ciclul religios al Crăciunului, cum sunt cântecele de stea, colindele diecesci. adevă făcute de popi și de dieci pe basa legendei crestine, I-rođii, Vifleimulū, apoi cântece la pomeni, la nunte, la veselii, la morți ș. a. Tote aceste poesii sunt în generalu foarte seci ca idee și cu totul lipsite de inspirațiune.

Manuscripte de asemenea poesii sunt cunoscute de prin secolulū trecutū, este evidentū însē că au existatū și mai vechi

Colecțiuni anume de aceste poesii nu s'au făcutū, s'au publicatū însē incidentalū prin alte colecțiuni și prin publicațiuni periodice d. e. :

A. Panū, *Cântece de stea*. Buc. 1830 ; — *Idem*, *Indeptătorulū bețivilorū*, fără locū, a. 1832 ; ¹⁶⁾ — Dr. I. Sbiera, *Colinde*, Cernăuți, 1883. — P. Băncilă, *Colinde etc.* Sibiiū 1875 ; — *Revista p. istor. arheolog. și filolog.* a. I v. II p. 313—336, an. II vol. I fasc. 1 p. 99—110.

15) Despre asemenea literatură v. Hasdeu, *Cuvinte din Bêtrâni* ; — Dr. M. Gaster, *literatura pop română*. Buc. 1883.

16) În carte nu se arată culegătorulū sēū autorulū, ér' D Iarcu o atribue lui A. Panū, și de-ore-ce cuprinde și piese originale cu totulū în maniera și cu limba lui A. Panū, pentru aceea o considerămū și noi cu a lui.

Acastă literatură apocrifă la noi a fostă în flóre până la începutul acestui secolu, ér' când a începută se apară o literatură mai multă sêu mai puțină națională, acea literatură venetică și fôrte adese-orî stupidă a începută să dispară. Lovitura a începută a i se da prin scrierile lui I. Baracă, V. Aron și Antonă Pană, carî parte se ocupă cu subiecte naționale, parte cu subiecte serióse din literaturî străine, multă mai superióre ca gustă și formă, de câtă buguirile bugonilice și cântecele nesărute diecesci. Și cu câtă subiectulă vre-unea din scrierile acestora a fostă mai națională, cu atât scrierea s'a popularisatū mai tare ca d. e. *Arghiră* și *Elena* ală lui Baracă, *Leonatū* ală lui V. Aron, *O șečetóre la țeră* și *Povestea vorbeî* a lui A. Pană.

Iucepëndū a se publica în ultimele decenii poesiî, povestî și anecdote populare, acestea aū datū lovitura de mórte literaturêi sarbede și străine, care se lățise în secolî trecutî la noi.

Acesta este eurentulă sănătosū introdusū în literatura noastră populară și care nu va lipsi a fi de cea mai bine-făcétóre influință atâtă asupra ființei etice a poporului, care se va adăpa din propriulū seū isvorū, și se va înălța în ochii seî proprii vëdëndū atâtă de cultivate și apretiate creațiunile lui, dar' totū-odată va înriuri puternicū și va aduce la mateă literatura artistică, care bate încă *buimăcită* câmpii străinătățîi.

CAPITOLŪ II.

PROSA

Prospectŭ istoricŭ

După urmele, care le posedemŭ din literatura română scrisă, trebuie să dicemŭ, că prosa s'a desvoltatŭ mai de timpuriŭ decâtŭ poesia. Manuscriptele și cărțile bisericesci, cari suntŭ cele mai vechi monumente literare, asemenea contractele, chrisóvele și cronicel, tóte acestea le întempinămŭ înainte de poesia literară sêŭ scrisă. Abstrăgêndŭ dela urmele sporadice de limbă, de cari amŭ vorbitŭ (part. gen. c. IV.), cele mai vechi monumente de prosă ce le posedemŭ suntŭ : Psaltirea scheiană, Codicele voronețianŭ, Tetravangelitulŭ și Cazania I tipărite la 1560, Psaltirea tipărită la 1570 și alta la 1577, Praxiulŭ tip. totŭ pe acestŭ timpŭ, Căzania II tip. la 1580, Paliia tip. 1581, ér' ca celŭ mai vechiŭ monumentŭ de prosă profană unŭ Cronografŭ aflătorŭ în posesiunea nóstră, scrisŭ în epoca lui Petru Cercelŭ scosŭ din domnie la a. 1585. În desvoltarea prosei distingemŭ următórele epoce : *Epoca I până la 1500* reprezentată cu deosebire prin Psaltirea scheiană și Codicele voronețianŭ, alŭ cărorŭ caracterŭ este lupta grea ce-o încercă pentru a întrupa sêŭ esprima ideia, și acêsta cu atătŭ mai vêrtosŭ, căci este totŭ-odată și o traducere ; formele fonetice și flexionare fórte originale, unŭ fórte vechiŭ elementŭ lexicalŭ românŭ, atătŭ ca cuvinte câtŭ și ca accepțiuni, amestecatŭ cu dese elemente străine și cu deosebire slavóne. Rotacizarea lui *n* o considerămŭ nu ca o proprietate generală a limbei din acêstă epocă, ci numai ca o particularitate dialectică. Din punctŭ de vedere sintacticŭ relevămŭ cu deosebire casulŭ-obiectŭ fără preposițiunea *pre* și întrebuintarea dativului și a-

cusativului la pronumele pers. fără repețiri pleonastice. — *Epoca II până la 1600.* Prosa mai dezvoltată, mai sigură și mai ușoară, cuvinte vechi românești se perd, elementele străine se mai răresc, fonetica și formele flexionare încep a se slăbi, toc și amesteca cu evoluțiuni mai nouă. Sintaxa progresază, perde însă unele particularități vechi. — *Epoca III până la 1700.* Prosa, atât în literatura bisericească, cât și în cea profană, devine nu numai mai naturală, mai ușoară, dar capătă sub condeiul unora chiar ore-care lustru. Se elimină multe din slavonisme, se perde însă o mare parte din vechile cuvinte, se continuă slăbirea fonetice și a formelor flexionare, se contopirea artic. cu tema cuvântului, se aplică mai des timpurile compuse în locul celor simple întrebuintate în epocile trecute. Pe când scriitorii bisericești ai acestei epoci amestecă formele vechi cu cele nouă, cei profani au o limbă mult mai modernizată. Causa este, că scriitorii bisericești d'o parte erau mai vârtos și omeni din popor și în nemijlocită și cotinuă atingere cu el, de altă parte erau influențați de texte din epoca trecută; din contră scriitorii profani erau cu deosebire din clasa mai bună, dintre boeri, unde limba era mai tocită, și tot-o dată ei nu erau ținuți a observa modelele textelor vechi, ca ceva sacrosânt. Prosatori mai buni în această epocă: cronicarii munteni și traducătorii bibliei de Bucuresci (1688), Urechie, Mironu, Dositeiu. — *Epoca IV până la 1830.* În această epocă limba perde mai toate urmele arhaice, cari se mai susținuse în epoca trecută, fără ea din punctu-de-vedere formal să pōtă face vre-unu progres, din contră prosa profană, cultivată mai ales dincōce de Carpați, sub influința limbii grecești, face în general unu regres. Prosa învățaților din Transilvania dintre 1780—1830 este curată și regulată, dar tot-o dată, cum amu dice, erudită, cu toate acestea în fond nu mult se deosebesce de limba cronicarilor mai vechi. În scurtu, prosa din a-

céstă epocă încércă schimbări, dar' in totalū rămâne încă rigidă, puțină flexibilă, greoie. Prosa profană în amëndouē aceste epoce rămâne sub influința celei bisericesci. Celū mai bunū prosatoriū din acéstă epocă : cronicariulū Neculce, istoricī Miculū, Șincai, Maiorū și Zilotū Romanulū. — *Epoca V dela 1830 încóce*. Prin eliberarea Românilorū de dincóce de domnia fanariotă, prin introducerea limbei române în scólă, prin eliminarea limbei grecesci din statū și cu încetulū din societate, prin studiulū limbei francese și cu deosebire prin întroducerea diaristiceī, limba de-odată se deștéptă din amortélă, se desghieată óre-cum și din greoie și neajutată, ce se părea mai înainte, capétă unū mersū sveltū și ușorū. Limba, ca totū ce-ī amortitū, nu avea mai mai 'nainte grațī, acum începe a le căpéta prin agilitate și ușurătate naturală. Dar' fiindū-că începe a se scrie multū și răpede și fără pregătire, limba căștigă adevératū în flexibilitate, în regularitate însă perde. Influința francesă are părțile sale bune în câtū se atinge de desghiețarea stilului, "dar' multe și rele din punctū-de-vedere sintacticū și lexicalū. Incepū a se delătura cuvinte bune românesci înlocuindu-se cu francese, se întroducū idiotismī și proprietăți stilistice după francesă, chiar' regimulū sintacticū se confórmă în multe după acésta. O ușă deschisă pentru iregularitate și influința străină era lipsa studiului gramaticalū alū limbei. Limba română devenise în instrucțiune unū simplu apendice alū limbei latine și francese. Gramatica română se considera ca ceva de prisosū, după ce, se dicea, suntemū născuți români ; mulți diceau că-ī prea grea și cu tóte acestea, care se freca nițelū de carte, se ținea deja gramaticū, filologū, și nu admitea autoritate. In generalū esista unū felū de preocupățiune în contra studiului gramaticalū alū limbei române. Ceī de peste Carpați scriau gramaticalū, dar greoiū, ceī de dincóce ușorū, dar negramaticalū. O îngrijire artistică și estetică a stilului nu întēpinămū la nici unū scrii-

torū din această epocă. Unii posedă cunoștința aprofundată a limbii, mai alesu cei de peste munți, dar' fiindu-că învățau cu deosebire în scóle străine și se ocupaū cu limbă cu totul străine de limba română, acesta nu putea să nu aibă unele influințe dăunătoare asupra limbii române,—lipsea arta și estetica. La cei de dincoace se întrevede gustū esteticū, dar' le lipsea cunoșcința limbii, după cum se cere dela celū ce voesce să fie scriitorū. Calitățile de a deveni celū mai bunū prosatorū în această epocă le posede Bălcescu, timpulū însă nu l'a lăsatū să le desvölte. În scrierile, câte ne-a lăsatū, se vede că elū s'a nevoitū nu numai a mînuī simplu limba pentru a-și exprima ideile, dar' totū-odată a-și le depune în o limbă mai bună și mai corectă. Unū altū prosatorū mai însemnatū este Eliade; amū putē dice, că elū introduce unū noū curentū în prosă, elū o desghieță. În adevărū până pe la 1848 elū scrie o prosă verde românească. D'aci încolo apoi însușindu-și nisce idei filologice din cele mai stângace, și-a stricatū limba cu totulū.

Literatura bisericăseă.

Prospectū istoricū

Literatura noastră bisericăseă nu are vre-o deosebită însemnătate literară, are însă o mare însemnătate în desvöltarea și cultura Poporului-Românū, căci prin ea s'a liberatū nu numai limba, dar' și spiritulū, engetarea noastră din sclăvia străină, în care aū zăcutū secolī amortite, și totū prin ea s'a întemeiatū pe nesimțite *unitatea limbii literare*¹⁾. Nu numai atâtū, ea a a-

1). Frușăse suntū cuvintele ce le aflăm în cestiunea de unitatea limbii în prefața Test. noū tip. la Alba-Iulia 1648: „Noi dreptu-aceea ne-amū silitū din câtū amū pututū, să izvodimū așa cum se înțelégă toți Eră se nu vorū înțellege toți, nu l' de vina noastră, ce l' de vina aceluia ce aū resfiratū, Românū prin într'alte țeri" (Tipariū, *Analecte* p. 80).

jutatū și a susținutū și unitatea graiului viū. Atară d'acēsta, literatura noastră bisericescā mai este însemnată și pentru studiul și cunoșcerea desvoltărei istorice a limbei, căci cele mai vechi și mai voluminoase monumente de limbă sunt cele bisericesci. Insemnătatea acestorū monumente crește și mai multū, când vomū considera, că limba depusă în ele nu este numai limba celorū doi secolī, 16 și 17, după cum se crede în generalū, ci unele cuprindū limba din secolī anteriori.

Dacă asemănămū limba cărților bisericesci tipărite în secolulū alū 16-lea, ba foarte adese-orī chiar și a celorū din sec. 17-lea, cu limba ce-o întēpinămū prin alte documente și cronice contimpurane, aflămū în formele gramaticale precum și în elementulū lexicalū o mare deosebire. Pe când în cărțile bisericesci dămū peste forme gramaticale foarte vechi și originale și peste cuvinte bătrâne romānesci, cari sēu nu le aflămū de locū sēu numai când și când prin documente și scrierī profane : siliți suntemū sē ne întrebămū, pentru-ce, de unde acēstā deosebire? Limba bisericescā, care noi o întēpinămū prin cărțile bisericesci mai cu samā din sec. 16-lea, este în mare parte multū mai vechie. Acēsta resultă din natura lucrului, căci poporulū nu cunoscea limba slavonā, prin urmare era imposibilū ca preoțimea sē-se māriginēscā în decursulū atātorū secolī în tōte funcțiunile bisericesci numai la limba slavonā. Suntū, cum amū arātatū, o sumā de acte religiōse, care nu se potū îndeplini fără participarea activā a poporului. Mulți, și de sigurū majoritatea preoțimei, nu înțelegeaū limba sēu aprōpe de locū sēu cu multū mai puținū de câtū sē fie în stare a traduce la prima vedere și în fie-care ocașiune textulū slavonū în asemenea impregiurārī, când participa activū și poporulū (v. Revista crit.-lit. II 1894 p 260—263).

Pentru aceea pe timpulū când începuse a se tipări cărțile bisericesci esistaū deja vechi manuscripte romānesci, care s'au utilizatū pe dintregulū la tipărire.

Cele mai vechi cărți bisericești în limba română cunoscute până aci ²⁾ și care le posedem sunt următoarele :

Psaltirea scheiană, ală cărei manuscript se află în biblioteca Academiei-române din Bucuresci sub No. 499 și s'a publicat la 1889 ³⁾. Manuscriptul este o copie, după cum acesta se vede din nenumărate greșeli de cetire și incongruențe de ortografie și fonetism. Din o însemnare criptografică în text manuscriptul datază probabil de pela 1482. Cuprinde 151 psalmi și alte dece cântări din Test. vechiu și nou și Simbolul Atanasian.

Codicele voronețian, aflată la mănăstirea Voroneț în Bucovina, necompletă, coprinde pe 85 foi, câte s'a păstrat întregi, laptele apostolilor, epistola generală a lui Iacob, cea dintâi generală a lui Petru și începutul dela adoua. Manuscriptul se află asemenea în biblioteca Academiei-române din Bucuresci și a fost tipărit la 1885 ⁴⁾.

Amendouă aceste monumente au multe trăsături comune. Amendouă sunt nisece prime traduceri neajutate, incurate și foarte adese-ori neînțelese, și fără îndoielă

2). În catalogul cărților din biblioteca lui B. Kopitar sunt înregistrate manuscripte românesce din sec. 15-lea și 16-lea și sub Nr. 914 se înregistrează un *Mineiu* tipărit la Veneția în 1538 și retipărit la 1580, care carte este cu totul necunoscută de aiurea, și de și nu este esclusă probabilitatea, dar până la alte probe credem că s'a făcut vre-o confuziune cu vre un *Mineiu* slavon (v. Ov. Denșianu, în *Revista crit.-lit.* II 1894 p. 258-9).

3). *Psaltirea scheiană* (1482) MSS. 449 B. A. R. publicată de Prof. I. Bianu bibliotecarul Academiei-române, Tomul I textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1877). Edițiunea Academiei-române Buc. 1889.

4). *Codicele Voronețian* cu un vocabular și studiu asupra lui de Ion al lui G. Sbiera. Edițiunea Academiei-române, cu două Tabele, Cernăuț 1885.—Manuscriptul a fost descoperit la a. 1871 de D-ful prof. G. Creșu, care a publicat un studiu asupra lui în *Revista p. istor., arch. și filolog.* v. VI fasc. 2. p. 145—150.

multe din confusiunii provină și din cauza copiatorilor, amândouă posedă rotacismul și anume în Cod. voronețian este constant în toate cuvintele românesce afară de vre-o câte-va, pe când în Psaltirea scheiană rotacismul în o parte se află constant în alta vacilontă; amândouă cuprind de-o parte multe slavonisme și de-alta cuvinte foarte vechi românesce ce nu se află în alte cărți vechi; amândouă aplică cazul obiectiv fără prepozițiunea *pre* și dativul și acuzativul pronumelor personale fără repetările pleonastice; în amândouă se află cuvântul *gintă* (*gentem*), care până acum nu s'a aflat în nici o altă carte vechie, asemenea se află *opă* mai des și mai cu multe nuanțe, de cât în alte cărți vechi; într'amândouă se află maghiarisme: Psalt. ghilăluesc, magh. *gyölölni*=invidieză, urăscu, Cod. vor. *bäsădui* magh. *beszedni*=vorbi, felelui magh. *felnelni*=a răspunde, fuglu magh. *fogoly-prisoneriu*. În Ps. se află și cuvântul *tiri-goni*, usitat în Transilvania.

Din toate acestea rezultă, că amândouă aceste cărți bisericesti s'aun tradusă în același loc și în regiune și poate chiar de aceeași persoană așa de mult se asemănă atât în ce atinge spiritul traducerii cât și limba, cu toate că au trecut prin mâinile a deosebiți copiatori.—Atât rotacismul cât și cuvintele și nuanțele dialectale ne indică pozitiv ca loc și al traducerii Transilvania nord-ăpusenă. Epoca când s'aun tradusă este cu mult înainte de sec. al 16-lea, ceea-ce rezultă din următoarele, căci adecă conțin cuvinte vechi latine, ce și de loc și ca formă nu se mai află în alte cărți vechi:

Ps. *scheiană*: țără-țerină (*terra*), temore-frică (*timor*), lume-lumină (*lumen*), deșidera, deșiderat—*a dori, dorința* (*desiderare, desideratum*), cura—*a curăți-ingrigi* (*curare*), involbă-invălescă (*involvere*), vencă-vingă (*vincere*), gintă-neamă, popor (gens).

Cod. *voronețiană*: încărescă-înfierbentă (*incallesc*), grătă-greutate (*gravities*), gintă-popor-mulțime. încindre-a aprinde (*incendere*), cliema-chiema, lăclămlăcrăma, fróre-flóre, flânce-frânce.

Dintre amândouă aceste cărți cea mai lătită a fostu Psaltirea, care deja pân'acum este cunoscută în trei esemplare : unul celu aflătoru la Academia-română, alu doilea ce-lu utilizatū și tipăritū de Coresi (a. 1570 și 1577), și alu treilea celu aflatū între cărțile rămase după G. Lazarū la comuna Avrigū în Transilvania ⁵). Cod. vor. nu este cunoscutū de cătū în uniculū esemplarū de la Voronețu.

Codicele mănăstirei Seculū cuprinde învățăturile lui Ionu Seărariulū traduse din slavonă prin Dec. 16 de ieromonachulū Varlaamu.

Celu mai vechiū evangeliarū românescū manuscrisū este *Evangeliarulū de Londra* scrisū la 1574 de Radu Gramaticulū din satulū Măniceset pe Vede (Muntenia) de pe unū altū manuscriptū mai vechiū ⁶), de pe care se vede că a utilizatū o copie și Coresi, după care a tipăritū Tetravangelulū la 1560—1.

Textele mähăcene, scrise de Popa Grigorie de la Mähaciū în Transilvania și de alții între anii 1580—1619, cuprindū cu deosebire literatură bisericească apocrifă. Codice importantă pentru particularitățile sale limbistice și mai alesū pentru rotacismū. O parte din elū s'a publicatū de Hasdeū în «Cuvinte din bătrâni» (II p 1—239). Codicele se află în posesiunea Academiei-române donatū de D. A. Sturza. Unū *Pentecostariū* din sec. 16 lea aflatū de noi în Transilvania, este scrisū, după indicațiunile din textū, în Moldova pentru o mănăstire închinată lui Michailū și Gavrilū (Rēsboeni?).

5) Dr I. Pușcariu. Documente pentru limbă și istoriă t I Sibiu 1889 la pag. 19—21 se reproduce ps 50 din acelū manuscriptū, care acum se află în posesiunea Păr. Pușcariū.

6). Unū studiu asupra lui și escerpte de B. P. Hasdeu în Columna lui Traianū, '881 p. 193. seqq.

CĂRȚI TIPĂRITE

In Tansilvania.

In secolulă ală 16-lea începe tipărirea de cărți românesce și in întregă acestă secolă se tipărescă cărți românesce numai in Transilvania. Cea dintăiu asemenea carte este *Catechismulă românescă* tipărită la Sibiu in a. 1544 ⁷⁾, din care însă nu s'a aflată pân' acum nici ună esemplară. Despre ună altă catechismă destinată de magistratulă Brașovului pentru Români de acolo la a. 1559, se face amintire in o cronică săsescă ⁸⁾, despre care însă nu există urme positive că s'ar' fi tipărită.

Coresi diaconulă (1625—1600) Nu se șie timpulă și loculă nici ală născere, nici ală morței. Din cărțile tipărite in a două jumătate a secolului ală 16-lea sub numele lui reese că a trăit in decursulă acestui timp. Familia Coresi se trage din insula Chio, cum se vede, de origine italiană grecizată ⁹⁾. Ună ramă din această a venită încă din sec. ală 15-lea in România ¹⁰⁾. Dia-

7) In socotelile comunei Sibiu din a. 1544 din 16 Iuliă se șie : „Ex voluntate dominorum dati sunt M. Philippo Pictori pro *impressione Catechismi Valachici bibale fl. 2*“ (C. Correspondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. pe 1880 No. 2. — Revista crit.-lit. II (1894) No. 5 - 6 p. 260—263).

8) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum I p. 61. Din textulă cronice (praecepta catecheseos discenda illis — Valachis — proposuit) nu se vede decât catechismulă s'a și tipărită.

9) C. N. Satha *Νεοελληνική φιλολογία*, Atena, 1868, amintescă de vre o optă Coresi, din cari ună. ca George Coresi, forțe erudită, nici unulă însă din acestia nu se vede a fi identicū cu Coresi ală nostru despre care Satha nu are nici o cunoscință.

10) Ună *Coresi* obvine subscrisă in tr'ună documentă munteană dela a. 1492 (Revista Rom, a. 1862 p. 112). Diplome pentru familia Coresi citéză Hasdeu Col. lui Traiană, 1877 Nr. 10—11 p. 571 din ană, 1529, 1532, 1538 sq., ér' Cipariă dela ană 1567, 1570, 1571, 1581 și 1582, nu ne spune însă unde se află, probabilă nepublicate la densulă (Analecte, notiță lit. p. XIX). — M. Crusius, Turco Graecia 284 285, 308, 313.

conulă Coresi se vede că petrecea când în Transilvania la Braşov, unde a lucrat împreună cu doi preoți de acolo dela biserica sântului Niculae, când la Tergovişte. Sub numele lui Coresi s'au tipărit următoarele cărți :

1) *Tetravangelul* tipărit la Braşov în 1560—1. O edițiune nouă s'a făcută la 1889 în Bucuresci cu litere latine.

2) *Praxiul* s'au faptele apostoloră din care un singur esemplar foarte defectuos se află în Museul național din Bucuresci și fiind rupt, data și locul tipăririi nu se știu, dar' din epilogul Cazaniei întâie rezultă că a fost tipărit la Braşov și după *Tetraevangelul* ¹¹⁾.

3) *Cazania I*, tipărită după *Praxiu*, cum se vede din epilogul ei, și tot la Braşov. Un singur esemplar defect în biblioteca răposatului Cipariu (v. *Analecte* p. 16—29).

4) *Psaltirea*, cunoscută pân' acum în două edițiuni tipărite la Braşov, una la an. 1570 din care se află un esemplar în biblioteca Academiei-Române, alta la 1577 retipărită deja ¹²⁾.

5) *Cazania II*, tipărită la Braşov în 1580, lucrată în colaborare cu Popa Iene și Popa Mihai, „preoți la biserica Scheiloră în Braşov”.

Activitatea lui Coresi a fost esagerată atribuindu-i-se lui traducerea tuturor cărților tipărite sub numele lui. Deja în întâia edițiune a acestei Istorii s'a arătat, că între aceste cărți și anume între *Tetravangelul* și *Psaltire* de o parte, ér' de altă parte între invătăturile din *Cazanie* și între epiloge este o atăt de mare deosebire,

11) Cipariu, *Analecte* p. 29. — Un studiū asupra *Praxiului* de Gr. Crețu în *Revista* p. istorie. archeologie și filolog. V. fasc. I p. 29 seqq.

12) O altă edițiune mai vechie dela a. 1508 se vede a o fi avută G. Seulescu (v. *Buciumul român* a. I 1875) p. 289, ér' Oihac în *Dictionaire d'étymologie daco-romane* 1870 citéză o ediție dela 1560, aceste două edițiuni însă de ainea nu sunt cunoscute.

fiindu cele dintăiū în o limbă fórte vechie, ér' celelalte avëndü o limbă multă mai nóuă, încätü nu potü fi niciī din aceeași epocă niciī din același condeiu. Prin desco-perirea și publicarea psaltirei scheiane acésta s'a pro-batü deplinü, căci acésta arată, că psaltirea publicată de Coresi în două edițiuni este simplu numai o copie ceva modernisată în cuvinte și ortografie a psaltirei scheiane. Cu tóte acestea Coresi scrie la capétulü psal-tirei „am scosü din psaltirea sârbescă pre limba ru-mânescă“. Caracteristicü este că în epilogulü edițiunei äntăie de la 1570, nu đice că a tradusü, ci numai „In-ceputu-s'aü a se scrie aceste sfinte psaltiri“. Aseme-nea în tetravangelulü dela 1560—1 đice numai „scris'am eü diaconü Coresi . . . și Tudor Diacü“. În epilogulü Cazaniei I spune lámuritü că „a aflatü aceste tâlcure ale evangheliei . . . și a scrisü cu tiparulü“, va së đicä Cazania sên invětaturile n'aü fostü traduse de Coresi, ci aflate gata și apoi tipărite. Aceste invětaturi însă suntü o traducere mai nóuă de câtü psaltirea și textulü evan-geliilorü, asemenea și praxiulü, a cărui limbă de ase-menea se deosebesce de cea din psaltire și tetravan-gelü. Acestü metodü de a tipări manuscripte vechi s'a practicätü de asemenea în totü secolulü următorü ¹³⁾.

Mihaiü Tordași (Turdășianu), contimpuranü alü lui Coresi. Ätätü după nume câtü și după colaboratoriü și editorulü seü, precum și după loculü tipărirei (Orăștie) și după particularitățile dialectice ale limbei, se vede a fi de origine din comuna Turdașü de lângă Orăștie (Tran-silvania). Elü se numesce episcopü alü Românilorü, dar'

13) Noulü Test. tipăritü la 1648 în Alba-Iulia fusese tradusü sub principele Betlen Gaborü (1613—1629). (Cipariü, Archivü pentru fi-olog. și ist. p. 635). — Idem. Acte și fragmente p. 19. — Psaltirea tip. la 1651 în Alba Iulia asemenea după unü manuscriptü mai vechiü (Cipariü Principia p. 105), ceea ce se vede și din prefața psaltirei unde nu se spune cine a tradus o. Asemenea la traducerea bibliei de Buçuresci din 1688 s'a luatü „*lumină și din alte izvóde vechi*“, cum se dice în prefața

se vede, că a fost un episcop impus de principele calvin al Transilvaniei, și nerecunoscut de Români¹⁴⁾. Dela elu avem o parte din Testamentul vechi (cartea I și II), ér' în prefață și epilogul lú promite întregu. Colaboratorii a avutu pe Herce Stefanu, preot în Caransebeșu, Zacanu Efremu, dascalu în Sebeșu, Peștișelú Moisi, preot în Lugoșu și pe Achirie, protopopolu Hunedorei. Stilulú este limpede, limba are interesante archaisme și particularități dialectice din sudul Transilvaniei (Orăștie-Deva-Hațegú).

Cazania de Brașovú (1580) la 1641 se editéză a dóua órá la Alba-Iulia.

Catechismulú II (cuvinescú) se tipăresce la anul 1642¹⁵⁾ din ordinulú principelú calvin din Transilvania; necunoscutú însé pân' acum de câtú în a dóua edițiune dela 1656 după care l'a retipăritú Academia română la 1879.

Catechismulú III cu litere latine tradusú la anul 1647 în Lugoju de Stefanu Fogarași după celú luteranú de Haidelberga, și tipăritú în Alba-Iulia la 1648¹⁶⁾.

14) Elú se numesce în precuvéntare „alesú piscopolú Românilorú“, lipsesce însé în diptichulú episcopilorú (Cipariú, Acte și frag. p. XIV). — Nic. Densușianu în Misiunea istorică. (Analele Acad. Rom. ser. 2. v. II sect. 1 p. 192). — S. Miculú pune între episcopi pe unú Paulú Tordași, fără a spune însé timpulú când a episcopitu și pe ce fântâni se baséză (Acte și frag. p. 272). Cipariú pe urma lui Miculú lú pune la 1579 (ibid. p. XIV). Noi lú șinemú de episcopú impusú de Calvin, căci din art. de lege 13 din 1508 alú Camerei (dietei) transilvane se vede că principele pusesce la Români episcopi calvini. Elú se numesce pe ungarie „piscopú“ (pilspök). În precuvéntare nu se adreséză cătră fii sel sufletesci. cum e datina în biserica noastră. ci cătră „frașii Români“; elú pe nisce preoi pe care i are de colaboratorii li numesce „predicatori“ după terminologia calvină (art. de lege 16 din 1509). În fine însuși părintele Cipariú (Principia p. 104) ne asigură că traducerea lui Tordași este în spiritú calvinu.

15) Data tipăririi se constată prin diploma lui Racoși I din 10 Oc 1643 pt. 2. (Șincai, la a. 1043).

16) Cipariú, Principia p. 106. lú amintesce numai, dar' se vede că nu lú cun sce. Nic. Densușianu a descoperitú la 1879 unú esem-

Silivestru ieromonachulū a tradusū Noulū Testamentū publicatū la Alba-Iulia, a. 1648, pe când traducătoriulū nu se mai afla în viétă, cum se spune în prefață. După asemnarea limbei elū se pare a fi tradusū și Psaltirea tipărită totū acolo la 1651. Rugăciunile calvinesci dela fine se deosebescū în limbă de Psaltire. Totū elū a tradusū Cazania de Govora (1642) și probabilū Pravila cea mică (1640), (vedī Muntenia).

Popa Ionū din Vințū a tradusū depe cărți calvinesci: 1) *Sicriulū de aurū*, cuprindēndū cuvēntări la morți, tipăritū la Sebeșū a. 1683; 2) *Cărare pe scurtū*, invēțături morale, tipărită la Alba-Iulia. a. 1685, totū de elū unū Molitvenicū tip. la 1689.

Alte cărți bisericesci s'au tipăritū: unū *Ceaslovū* la 1696, unū *Catechismū* romano-catolicū în limba română la 1696. în Ungaria la Tirnavia, și *cu litere latine* în a două edițiune la Sibiu în 1709, amēndouē necunoscute pâr' acum, aū fostū scrise de Franciscū Szunyogh (+1726) a Alba-Iulia, iesuitū pusū ca teologū lângă episcopulū românū unitū¹⁷⁾. În fine la 1699, s'a tipăritū la Alba-Iulia unū Chiriadromionū sēn Cazanie.

Celū dintăiū evangeliarū cu litere latine s'a tipăritū la a. 1769 la Caloceea în Ungaria sub titlulū „Evangeliē a toate Duminecs si szerbetory peste tot anul“¹⁸⁾.

IN MUNTENIA.

În Muntenia cea dintăiū carte românescă s'a tipăritū la 1640, anume *Pravila* cea mică de Govora, care a

plară în biblioteca colegiulū reformatū din Têrgulū-Mureșulū (Analele Acad. Române ser 2 t. II sect. I (1881) q. 116).

17) Nilles. Symbolae I. p. 375

18) Titlulū mai încolo sună: carele ku ěndemnăreâ pre csinszitej si szlevitej Doâmpnej Consiliariczej Margaritej Tomejân szpre limbe Remlenászke' au telmecsuit, si dirépt veszelia jei szufeczáské la tipár au dat P. David Biro dela Szfēnt Petru den Rēndul Piarisztilor La Kolócza ku tipárul Piarisztilor, la Anul MDCCLXIX.

eșită în două feluri de esemplare: în unele figurează Teofilu, mitropolitul Munteniei, în altele Ghenație (1628—1640) mitropolitul Ardealului¹⁹⁾. De unde se pare a rezulta că Pravila a fostu tradusă în Transilvania, și pentru economie cei doi mitropoliți s'au înțelesu să și-o tipărescă cu o mică schimbare de câte-va cuvinte fiecare pentru sine, dându unul cartea altulu tipariulū. Fiindū-că lipseser provincialisimele, se vede că traducerea transilvană a fostu revăduță în Muntenia, și la acéstă revisiune se va reduce ostenela lui Meletie Macedoneanulū, egumenū și tipografū, și a lui Mihaiu Mocsalie. Pravila se pare a fi tradus'o Silvestru ieromonachulū, traducătoriulū transilvanū²⁰⁾. — *Melchisedecū*, egumenulū mănăstirei din Câmpu-Lungū, a tradusū din grecesce *Învățaturī* sēn cuvântări bisericesei tip. totū acolo la 1642. — Despre *Cazania* tipărită la Govora 1642, a se vedē Transilvania, (Silvestru). Êr' *Cazania* tip la mănăstirea Dealu, 1644, este o simplă compilațiune din cea amintită și din a lui Varlaamū (1643). — *Daniilū Andreiū Panonianulū* a tradusū *Îndreptarea legiī* sēn Pravila cea mare tip. la Tērgoviște, 1652, avēndū de ajutoriū pe doi dascalī grecī din Chio: Patrizzi și Ligaridi. Legile împērătesei insē suntū luate din Pravila de la Iași, 1646. (v. Jurisprudență). — „*Dascalī învețați*“ au tradusū din rusesce *Cheia înțelesului* coprindeudū 18 cuvântări pe dumineci și sērbători.

Inochentie ieromonachū a tradusū liturghia slavo-rom. tip. la Bucuresci, 1680, la care *Teodosie Vestemianulū* (din Vestemū în Transilvania) a scrisū o însemnată prefață, êr' la 1702 a tip. *Șapte taine*.

Iordache Cantacuzinū, fiulū lui Const. Cantacuzinū²¹⁾

19) Acad. Rom. în edit. sa nu amintesce nimicū despre acéstă interesantă diferință.

20) Cipariū, Principia p. 109.

21) Dimitrie Cantemirū. Evenimentele Cantacuzinilorū și Brancovenilorū Edit. Acad. Rom p. 1, și prefața Evangheliei (1682)

sugrumatū de Grigorie Ghica la 1664 și fratele lui Șerbanu-Vodă Cantacuzinū, a tipăritū Evangeliile, la București, 1682, prelucrându-le în colaborare cu Atanasie Tomaidulū, moldoveanū. — Mai mulți „*dascăli*“ au tradusū Apostolulū tip. la București 1683.

Traducătorii și colaboratorii la Biblia de București, 1688: a) *Niculae Milescu* spătarū, (v. Cronicari), se susține a fi tradusū originarminte acēstā biblie din grecesce ²²⁾; 2) Arhiereulū *Ghermanū Nisis*; 3) frații *Radu și Șerbanū Greceanū*; 4) Mitrofanū episcopulū de Huși, care scosū din scaunū trecuse în Muntenia ²³⁾; 5) și alți mai mulți *dascăli* Causa pentru care nu se amintesc și Niculae Milescu în prefață și epilogū, decā eln a fostū traducătorin, pōte fi vieța lui aventurosă și pătată cu două tradări de domni, și cu tăerea nasului. Acēstā biblie, antāia traducere bună și complectă, este însemnată și pentru aceea, căci s'a încercatū a regula ortografia limbei române cu cirile, și cu deosebire pentru *ă* și *â*, care pân' aci se scriau de-amesteculū, Biblia însă introduse scrierea lui *â* cu *ж* la mijlocū și *п* la începutū. ér' a lui *ă* cu *ж*. — Er' *Radu și Șerbanū Greceanu*, afară de colaborarea la Biblia de București, au mai tradusū împreună și *Pravoslavnica mărturisire* scrisă grecesce de Petru Movilă și *Mărgăritare* tip. Buc. 1691.

Afară de acestea s'au mai tipăritū în Muntenia: 1) *Triodū*, Buzeū, 1697; 2) *Evangelia* grēcă și română, Buc. 1693; 3) *Tipiculū și Sinaxarele* totū acolo, 1698; 4) *Evangelia*, Snégovū, 1707; 5) *Liturghie*, Têrgoviște 1697 și alta la Râmnicū 1698; 6) *Mineiū*, slov. rom. Buzeū, 1698; alta edit. la 1709; 7) *Molitvenicū* grec. rom. Bu-

22) Emile Picot, Notice biographique et bibliographique. Paris 1883 asupra lui Milescu. Totū acesta este și „*Nicolaū protospătarū*“ (Cipariū, Analecte, notița lit. XLXVI) amintitū ca traducătorii al' S. Scripturii din Grecesce în Romănesce.

23) Melchisedecū, Cron. Hușilorū p. 146.

zen 1699 ; 8) Carte s. Lumină de Antimă Ivireanulă (v. Elocința), Snégovă 1699 ; 9) *Pentecostariu* tip. sub Const. Brâncoveanu, nu se scie in se locul și data ; 10) *Invățătura* trad. de călugărul Filoteiu, Snégovă 1700.

Triodă tip. la Buc. a. 1700 in a cărui prefață se dice că cu acesta se incheie stâlpu (colona) cărților bisericesci.

IN MOLDOVA.

Varlaamă mitropolitulă (1580—1657) ²⁴⁾ Din viața lui puține cunoscințe. Născut în Moldova cam pe la 1580, căci la 23 Sept. 1632 se chirotonese mitropolită ală Moldovei. La 1642, fiindă elă mitropolită se ține la Iași marele sinodă in contra dogmelor calvine atribuite patriarhulă Cirilă Lucaris, asistand și Partenie patriarhulă de la Constantinopolă. Susținerile lațite la noi, că la acestă sinodă aă participată și Munteiu, că elă s'ar' fi ținută pentru a combate propaganda calvină la Români din Ardeală și *Catechismulă calvinescă* ală lui Racoți, că s'ar' fi decisă scôterea limbei slavone din biserică și introducerea celei române, s'aă scrisă tôte in totală necunoscință. Nimică nu se află despre acestea in actele acelu sinodă. Varlaamă cunosece *Catechismulă calv.* numă la 1645 aflându se in misiune diplomatică la Curtea Munteniei, și in acestă ană dă elă alarmă contra uneltirilor calvine din Ardeală prin publicarea *Răspunsuriloră* la Catechismă. — Varlaamă

24) Fântâni biografice: Cipariu, Principia p. 112 — I. Biană Col. lui Trăianu, 1881 p. 212. — Archiva ist. a Rom. I 1874 p. 80. — Cron. Rom. (Miron Costină) I p. 327. — Ciaslovul delă Neamț, 1874. — Revista teolog. Iași, a I (1884) Nr. 20, 27, 28, 30 unde se publ. Actele sinodului din 1642 dela Iași. — Uricariu V. 230 sq. — Șincai, Cron. an 1645. — Melchisedecă Cron. Romanul. I 255. — V. Popă, Disertația despre tipografiile rom. p. 22. — V. A. Urechie, Autografele lui Varlaamă Mitropolitulă, Buc. 1886.

este de metanie dela mănăstirea Seculă, unde se vede, că a și învățat, căci era o mănăstire renumită în Moldova pe acelă timp. De sigură luă este a se mulțami înființarea tipografiei române în Iași, și a scôlei din Trei-Erarchi, care în curând o usurpăză Grecii. Elă cu Petru Movilă, cu Eustratie Logofetulă și cu Grigorie Urechie, suntă cară luptă în acelă timpă pentru deșteptarea Româniloră în Moldova. Varlaamă, cu căderea luă Vasile Lupulă, părăsesce scaunulă mitropolitană, căci pe Gheorghe Stefană 'lă unge domnă Ghedeonă episcopulă de Huși, „fiindă Varlaamă mitropolitulă eșită la munte“ dăce Mironă, și în 1655 aflămă pe Ghedeonă mitropolită. S'a retrasă apoi la mănăstirea Seculă unde a trăită până la mórte 1657. Dela elă ne-aă rămasă următórele scrieri: 1) *Cartea românescă de învățatură* (Cazania) tip. Iași 1643. 2) *Răspunsurile* la Catechismulă calvinescă, tip. Suceva 1645, din cară nu e cunoscută până ađi de cătă prefața reprodușă la Șineai a. 1645.

Eustratie Logofetulă (v. la cronicari) a scrisă *Șeptetaine* tip. în 1645 la Iași, a tradusă *Pravilele împărătesci* tip. totă acolo la 1645—6 (v. Jurisprudență). Sub nume de *Pravilă alésă* scrisă înainte de 1632 se află ună manuscrisă ală luă Eustratie în biblioteca răpos. Cipariu (Principia p. 113).

Dositeiă mitropolitulă (1630—1693)²⁵). Loculă și anulă născerei necunoscute, dar' fără indoelă s'a născută în Moldova, și după cele-l-alte date positive din vieța luă, n'a putută se-se născă după 1630, ci în acestă timpă seă ceva mai înainte. Tatălă seă se numia Ba-

25). Fântâni biogr.: Archiva ist. a Rom. t. I. prt. I. p. 118. — Cron. Rom II. 9, 11, 12, 13, 36, 232, 233.—Melchisedecă, Cron. Romanului, I, 277, 278, 282.—Traiană pe 1869 Nr. 61.—Candela. revista teologică, pe 1885. p. 143—4. și 406.—Privire scurtă asupra ist. bisericei romano-ortodoxe de E. Golubinski trad. de I. Caracivoeană, Iași 1879 p. 40.

rilă, mamă-sa Misira, după unii familie de boeriū mazilū, după alții de negustoriū. Elū apare mai întâiū la 1649 ca călugărū în mănăstirea Pobrata, unde-lū vedemū ocupându-se cu studiulū limbilorū grēcă, latină și polonă. Fiindu-că se vede, că cunosea puținū limba latină, este evidentū, că n'a studiatē în Polonia, căci atunci ar' li cunoscut'o multū mai bine, ei fără indoielă la mănăstire și anume la Pobrata. La 10 Maiū 1658 l'aflămū episcopū la Huși, ér' la 16 Decembre 1659 la Romanū. La 31 Iuliū 1671 apare ca mitropolitū alū Moldovei. Cătră finele a. 1673 se refugiază în Polonia, dimpreună cu Petriceicu-vodă, dinaintea lui Dumitrașcū-vodă; la 1674 se reintôrce în țeră și la 1676 'și reocupă ărăși scaunulū, care-lū ține până la 1687, când trece cu Sobiețki în Polonia, unde petrece până când móre și anume la Zolkiew, la a. 1693. Dositeiū, afară de limba română, cunosea limbile grēcă, latină, polonă și slavonă, în câtă cu dreptū cuvētū dice Neculce, „că pe acele vremi nu se afla omū ca acela“.—Dositeiū este nu numai celū dintăiū scriitoriū cunoscutū, care s'a ocupatū cu poesia literară (v. Poesia), dar' este celū mai insemnatū poetū bisericescū, și în generalū unulū din cei mai eminenti scriitori eclesiastici la Români. Dositeiū, adâncū cunoscătoriū alū graiului românescū, a încercatū sē-lū reformeze în modū scientificū. Elū 'și formase idei filologice, pe basa cărora, voindu sē înavuțescă limba și sē scōță cuvintele străine, a creatū o sumă de cuvinte și a introdusū forme nouē sēn celū puținū rarī. Dar cuvintele formate de elū n'aū fostū adoptate, pentru că pörtă timbrulū forțarei. Cu tôte acestea scrierile lui din punctū-de-vedere limbisticū suntū de mare importanță. Elū era nu numai distinsū prin talentū, dar' și lôrte laboriosū. Se vede a fi poseđutū o bibliotecă avută de cărți și manuscripte, căci până în ziua de adī se află, cu deosebire în Moldova, numēroase cărți și manuscripte cu notițe și semnătura lui. Elū a lăsatū următorele

scrieri: 1) *Psaltirea în versuri* tip. la Unievă în Polonia, 1673, cea mai însemnată din operele lui; 2) *Acatistă*, Unievă, 1673; 3) *Liturghia*, Iași, 1679; 4) *Psaltirea slavo-română* în Iași, 1680; 5) *Euchologiū*, Iași (1680?); 6) *Molitvelnicū*, Iași, 1681; 7) *Viețile sântilorū*, Iași, 1683; 8) *Paremiraiū*, Iași 1683; 9) Cele 12 epistole ale lui Ignatiū; 10) Despre transsubstanțiațiune; 11) lui i se atribue *Unū lexiconū alū limbei române* (v. Lexicografia). Scrierile de sub No. 9 și 10 sunt necunoscute.

Eremia Cacavela traduce din grecesce și publică la Iași a. 1697 *Liturghia*.

Totū între scriitorii moldoveni trebuie să numărăm și pe italianul minoritū *Vito Peluzio*, pentru-că elū a trăitū timpū îndelungatū în Moldova ca misionariū și episcopū catolicū. Elū s'a născutū în Italia la Vignanello prin alū treilea deceniū din sec. al 17-lea. La 1663 a fostū trimisū ca prefectū de misiuni în Moldova, unde a petrecutū șapte ani cu deosebire în Baia, pe atunci orașū. La 1670 se întorse în Italia, ér' la 1679 fu numitū Archiepiscopū de Marcianopolū, cu reședința la Bacăū în Moldova, unde a fostū instalatū la 1682. La 1687 plécă din Moldova înderēptū la Italia, în care anū îi perdemū urma²⁶). Elū a publicatū la 1677 în Roma unū *Catechismū* în limba română cu litere latine²⁷). Nu scia bine românesce. Cređulū se vede că l'a luatū din vre-o carte românescă.

Deși nu chiar ca scriitorii, dar' totuși trebuie să amintimū și pe Luca Stroici, mare logofētū, dela care poședemū *Tatalū-nostri* scrisū românesce cu litere latine și publicatū la 1597. Nu incupe îndoielă, că nu elū l'a tradusū românesce, ci l'a scrisū după unū textū mai vechiū.

26). Fântăni: *Columna lui Traianū* pe 1883 p. 142 sq — Documente inedite de I. Bianū — *Archiva ist. a Rom.* t. I. prt. I. p. 176.

27). Specimene reproduse la Cipariū. *Analecte* p. 254 - 256; P. Ilarianū, *Tesaurū de Monumente* I. p. 105 - 106

ISTORIA

În scrierea istoriei aflăm la noi până la 1860 trei epoce bine distincte.

Epoca I până la a. 1600.

Înainte de ală doilea descălecată adică ală lui Radu-Negru și Dragoșu nu se amintesc decât două cronice : Cronica Făgărașului și Cronica de la Vêrșețu. După ală doilea descălecată apară încetulă urme de cronice, cele mai multe nise simple *însemnări* anonime lărte pe scurtă, încătă cronicarii mai târziu se plângă de secăciunea loră ¹⁾. Modulă cum se făceaă nici nu permitea, ca ele să trecă sub numele unui scriitoră anume, căci se făceaă ocașională, singură numai în scopulă de a ține căte ceva în minte și a se transmite următoriloră pe scurtă întemplările mai însemnate. Fie-care din aceștia însemnaă numai evenimentele timpului seă, celă următoră pe cele din dăilele sale, și așa se nășcea ună registru de fapte : schimbări de domni, rășbăie, întemeieri de mănăștiri, fomete, bôle, în scurtă cele ce atingeăă mai tare vieță de tôte dăilele. Acește însemnări se făceaă mai cu samă prin mănăștiri, unde se păștra viețile și așa numitele *pomelnice* ale domniloră și ale ctitoriloră ²⁾. *Pomelnice* se allă până în dăia de adă prin mănăștiri. Când Română începă a se ocupa mai seriosă cu scrierea celoră ce se întemplă în țeră, pe lângă

1). Cronicele României de Cogălniceană : Mironă și Nic. Costină în prefețele de la I-lă descălecată, I. p. 4, 36—37 ; în prefața Cron. lui Urechie, I. p. 129 Prefața și începutulă cronicei lui Mironă Costină I. p. 247 și 249 și în „Despre poporulă Moldovei” III p. 491.

2). Mironă Costină Cron. Rom. III. p. 491. — Scurte însemnări despre domni, episcopi și alte evenimente se făceaă și în condăcele brășleloră seă societățiloră de meseriași (Veđi cataștichulă societății meseriașiloră din Romană în Cron. Romanulă de episcopolă Melchisedecă II p. 8, sq).

scriitorii străini se folosesc cu deosebire de aceste scurte însemnări. Prin acésta ele devenindú óre-cum de prisosú, începú a se perde și loculú loú 'lú ocupă cronicile maí bine și maí pe largú scrise și pe timpulú lui Dimitrie Cantemirú devenise atátú de rarí, în câtú elú orí-cátú a căutatú n'a pututú s'e afle «chroniculú moldovenescú celú vechiú». (Cronica II, 376).

În sec. 16-lea începuse a se scrie ceva maí pe largú, maí desvoltatú însé se scriaú așa numitele chronografe séú istoria lumei începéndú de la creațiune și continuând'o maí alesú cu privire la evenimentele creștinismulú.

Cronicele anonime :

1). *Cronica Făgărașului* amintită, dintre cronicarií români, numai la Const. Capitanulú (Magaz. ist. I. 87). Acéstă cronică există. Ea începe dela întemeierea Făgărașului de Augustú împératulú Romanilorú la a. 15 a. Ch. și înșiră evenimentele însemnate ale Făgărașului până la 1690. Acéstă cronică, maí alesú pentru începutulú ei, este curiosă și interesantă totú-odată ³⁾. — *Chronografia de la Vêrșetú* și *Chronologia Ianculú-Vodă* (Ionú Huneadi) amintite de Nic. Bălcescu (Magaz. ist. I. 10), carí însé nici Bălcescu nu le-a vëdutú, ci le amintesece după mărturisirea lui Naumú Clococeanú. Cea dintâin se đice că tracta despre întemeierea Băna-

3). N. Densușianú, Monumente pentru istoria Făgărașului, Buc. 1885. p. 57—8 publică acéstă Cron. în două variante : germană și latină. Când eram la Făgărașú am aflatú unú exemplarú în limba română de pe la începutulú acestui secolú la unú boeriú din comuna Dejșni, însé ni s'a perdutú; elú diferea de cele două în cuprinsú și mergea până pe la 1760. De óre-ce în exemplarulú nostru se đicea, că *izvodulú s'ar* afla în arhivulú castelului din Făgărașú, l'am căutatú acolo dar' ni s'a spusú, că arhivulú celú vechiú a fostú transportatú, pe la începutulú secolului, la ministeriulú de rësboiú în Viena.

tului Craiovei și despre cele dintâin timpuri ale întemeierii principatului Munteniei. Marea importanță a acestor cronice este evidentă, au rămas însă până azi necunoscute. — 3) *Cronica până la Rădu-celū-mare* se află contopită în cronica anonimă I (v. cronicarii). — 4) *Vechea cronică moldovenescă* se amintesc la N. Urechie, Eustratie, Simionu Dascalula, Misailu Călugăru și la Costinescu. După unele indicațiuni din diverși codici de cronice, această era ceva mai pe larg avându și o prefață, până astăzi însă nu s'a descoperit, cel puțin redacțiunea de care s'a folosit Nistoru Urechie, s'a descoperit însă 5 câteva redacțiuni de o cronică pe scurtu a Moldovei, dar' toate în limbi străine, polonă și slavonă⁴⁾; unele din aceste redacțiuni se subsumă de unii și sub numele de *Cronica putnă*, fără a se pute până acum sesiza pozitivu care redacțiune s'a făcutu la mănăstirea Putna; aceste redacțiuni împreună cu Cronica anonimă I, ne pot servi ca modele cum se făceau cronicile pe atunci. În cea publ. de d. Hasdeu se pot distinge bine trei redacțiuni: una dela 1352—1451, căci în acestu timp când compilatoriulu nu află vre-unu faptu adaugă dela sine cuvintele «nu serie», va să zică avea înaintea sa o cronică ce o compila; a doua de la 1451—7, unde serie din propria cunoștință; d'acelu încolo se continuă de mai mult. Redacțiunile ce le posedea N. Urechie din această cronică mergeau unele până la a. 1564, căci din acestu an încôce nu se mai provocă la ea.—6) *Cărți și izvode* se amintesc în prefața la cron. lui N. Urechie, sub care sunt a se înțelege diverse însemnări și memorii relative la evenimentele din țară; unul din aceste memorii se vede a fi cuprinsu vicisitudinile lui Petru-Rareșu între anii 1538—1544. — 6) *Letopiseșulū latinescu*, care lu citéză N. Urechie între

4). La Hașdeu, Archiva ist. a Rom III 5 seqq și la I Bogdanu, Vechile cronice moldovenesti. Buc. 1891 se afla asemenea redacțiuni și studii asupra lor.

anii 1399 până la 1501, de óre-ce se folosese de chronologia de la creațiune, și scrie chiar mai scurtu de câtu letopisețulu mold. cum ȕice Urechie, se vede a fi scrisu în țeră.—7) *Cronica mănăstirei catolice de la Têrgoviște*, publicată în Archiva ist. a Rom. (t. I, prt. p. 46—54), scrisă latinesce de călugării catolici din acea mănăstire, este o compilațiune din sec. trecutú după cele ce «amintescú Părinții cei vechi în scrierile seú hârțiile rêmase de ei» ; ea incepe de la Radu-Negru și înșirându evenimentele atingetóre de mănăstire continuă până pela începutulu jumetății a dóua din sec. trecutú. 8) *Vięta lui Mihaiú Vitézulu*. Walter în Istoria lui Mihaiú ne spune în prefață că cronica s'a scrisu ântâiú românesce din care se tradusesse în limba polonă din care elú a tradus'o latinesce amplificând'o ; cronica, cuprinđendú faptele lui Mihaiú, fusese scrisă românesce de cancelariulu seú, alú cãruí nume pozitivú nu se scie de nu cumva va fi logofetulu Teodosie. După cum se vede din Istoria lui Walter, acéstă cronică mergea până la finele lui Iuliú 1597. Redacțiunea română a acestei cronice până ađi nu-í cunoscută, se vede însé că ea a fostú utilizată, decă nu chiar lipită, la compilarea Croniceí anonime I (Magaz. ist. IV. 231), ceea ce resultă din comparațiunea acesteia cu a lui Walter, cu deosebire, că acésta este mai desvoltată. — 9) *Cronica lui Hurulu* numită și «Isvodulu spătarului Clănăú» este o falsificație de unulú seú de mai multí cum se vede, dar cu puține cunoscințe istorice, și cu totală lipsă de cunoștințe archeologice care se cerú pentru o asemenea falsificație⁵⁾. Limba și cunoscințele istorice

5). Că Săulescu a fostú amestecatú în acésta, pe lângă Gramatica lui din care aú trecutú forme și în cronică, pe lângă împregiurarea că elú curénd după publicarea croniceí la 1856, a tradus'o în românesca modernă, l'arată lámuritu studiulu seú „Cronologia Moldovei“ publ. în Analele Academiei rom. seria VII p. 177—206. O analiză critică a formei de Gr. G. Tocilescu în Revista p. istor. arch. și filolog. v. IV 465—500

suntă luate din Cronica lui D. Cantemiră.

Cronicarii cunoscuți cu numele din această epocă sunt următorii :

Murgu logofătulă se amintese ca cronicară munteană în secolul al 15-lea, cronică lui însă nu e cunoscută.

Azarie călugărulă se amintese în sec. 15-lea ca scriitorulă unei cronice moldovene în limba slavonă, de asemenea necunoscută ⁶⁾.

Gavriilă superiorulă Muntelui-Atosă a scrisă probabilă în grecesce *Vięta Patriarchului Nifonă*, care a jucată o mare rolă în Muntenia pe timpulă lui Raducelă-mare : ea se află lipită în cronică anonimă I (v. Cronicari) și s'a publicată și în Archiva ist. a Rom. (t. I. prt. 2, p. 132—150) după ună manuscrisă vechiă ⁷⁾. În această din urmă autorulă ei se numese Gavriilă superiorulă Muntelui-Atosă, fără indoiele totă acela, care, după cum se spune chiar în această biografie, asistă cu călugării din Atosă la sântirea Mănăstirei-de-Argesă sub Neagoe-Vodă.

Vięta și faptele lui Neagoe-vodă. În Cronica anonimă I munténă (Magaz. ist. IV 231 seq.) după Vięta lui Nifonă este intercalată o biografie ameuunțită a lui Neagoe-vodă (1512—1521). S'au născută indoiele decă ea va fi scrisă de însuși Neagoe-vodă, ori de alta cineva. Această indoiele se înlătură prin relatarea pozitivă a Cronicei Terii-Romănescei allătore într'ună manuscrisă vechiă în biblioteca Academiei-romăne sub No. 269 unde la foia 184 verso se dice despre Neagoe-vodă : «făcut'ău mănăstiri și bisericei multe aice în țeră și la Sfetagora și alte multe bunătăți, care suntă scrise mai pe largă la o *carte ce aū făcută în viața lui*, și aū dat'ă se fie stătătore la sfânta Mitropolie din Tergoviște». Totă așa

6). Cogălniceanu. Cron. Rom. I 147. n 2 și 149 2.

7). Iosifa Mitropolitulă Moldovei a publicată o a două edit la 1888 după ună manuscrisă din 1682

sta scrisă și în manuscriptul utilizat de istoricul Engel⁹⁾. Dacă biografia a scris-o românesce s'eu în altă limbă de pe care apoi s'eu tradusă, pozitivu nu se p'ote încă afirma, din punctu-de-vedere alu limbei insă nu s'ar' puté face obiecțiuni serióse.

Macarie, despre care nu se scie nimic pozitivu, de câtu ce spune singuru în cronica sa, că a fostu călugărú, a scrisu în limba slavónă cronica Moldovei dela mórtea lui Stefanu celú mare (1504) până la a dóua domnie a lui Petru Rareșú (1541). Elu a fostu contimporanu cu Petru Rareșú.

Eftimie, egumenú, trăsce în atâtia jumétate a secolulu alu 16-lea în Moldova. Elú continuă pe Macarie scriindú totú slavonesce evenimentele Moldovei dintre unii 1541—1553. Elú scie ca martoru ocularú¹⁰⁾.

Epoca II s'eu a cronicarilorú (1600—1800).

Cu începutul secolulu alu 17-lea scrierea istoriei la noi apucă pe o nóuă cale, nóuă nu atât în fondú, câtú mai v'ertosú în modulú cum se scie. Pentru-că într'adev'erú și cronicarii din acéstă epocă scriú mai toți cu deosebire evenimentele timpulu lorú, pe când evenimentele mai depărtate le iaú simplu din cronicile anterióre, și de cele mai multe ori pe din-tregulú «împreunându izvódele» cum dicú ei, s'eu contopindú cronicile cele vechi într'una, scurtându-le s'eu amplificân-

9). Engel Geschichte der Walachey, p 198—9 : „wegen der Art der Ermordung des Wladuce aussöhnen wollen, beziehe mich auf die inländische Chronik (Einleitung XLVII). In derselben kommt vor: dass von Nagul eine *eigene Biographie* existire welche bei der Bukorester Metropolitankirche niedergelegt ist“. Biografia se află tipărită afară de Magaz. ist. în Archiva ist. a Rom. t. II prt. 2 p 132—140 cu a lui Nifon la unú locú.

10). A se vedé despre acesti doi cronicarii cum și cronicile lorú la I. Bogdanú, op cit.

du-le și mai adăugându dela sine evenimentele contimporane. Așa a făcută Urechie, așa Mironă, Neculce, totu așa cei mai mulți din cronicarii munteni. Unii au scris numai evenimentele timpului loră, ca Dămiană Logofătulă și Dubăn, Rudu Greceană, Acsentie Uricariulă, Ionă Canta, Ienache Cogălniceană ș. a.

Cronicarii nostri, necunoscându ei importanța instituțiilor și întogmiriloră sociale, toate acestea le-au lăsată aprópe neatınse, mărginindu-se a nara succesiunile domniloră, răsboiele cu vecinii, răscolele interne, senu cum ăice Ienache Cogălniceană la finele croniceii sale : «noi numai pentru nume ne-amă silită, și pentru mergerea domniloră unulă după altulă cum au petrecută» ; a descrie intrigile ce se țeseau ziua și nóptea în giurulă tronuriloră domnesci, despoierile ce se făceau d'a dreptulă senu sub forme legale. Afară d'acestea cronicarii n'au putută fi scutiți de spiritulă factiosă, care din nelericire domină totă istoria noastră. Mai toți cronicarii au fostă și ómenii politicii oră nefiindă ómenii politicii au scrisă la invitarea domniloră și în asemenea calitate* scriindă evenimentele timpului loră nu s'au putută toți și totă-de-una ține pe de-asupra pasiuniloră. Pentru aceea trebuie cumpeniți și folosiți cu precauțiune. Ună altă defectă ală cronicariloră este provincialismulă. Fie-care se mărginesce la țera lui : „Pentru țera muntenescă se scrie Munteniă ; și noi se scriemă pentru țera noastră“, ăice Neculce. Astăfelă mai fie-care atinge despre cei-l-altă Români numai încâtă vină în atingere cu țera sa ; suntu însă și excepțiunii, ca Anonimulă II, Const. Căpitanulă și D. Cantemiră.

Cu toate neajunsurile însă, cari le întimpinămă în cronicile noastre, ele suntu d'o mare, chiar nemărginită valóre pentru trecutulă nostru. Fără ele trecutulă nostru celă mai d'aprópe ar' zăcé în mare întunecă. Valórea loră crește cu viața noastră politică și socială, și ea va crește cu atâtă mai multă, cu câtă se voră stu-

dia mai de aproape în legătură cu diversele documente rămase din timpurile trecute. Nu mai puțin însemnate suntu cronicile din punctu-de-vedere curat limbistic. Pe când cărțile bisericesci scrise în limba română s'aũ nascutũ sub influința directă a limbilor străine, din cari s'aũ tradusũ ori compilatũ : cronicile singure s'aũ nascutũ, deși nu totũ-de-una scutite, dar' totuși multũ mai libere de înriuriri străine.—Intre cronicarii munteni și moldoveni esistă o deosebire esențială. Limba celorũ munteni este multũ mai liberă de influințe străine, mai naturală și totũ-odată mai modernă, mai lipsită de forme și cuvinte vechi, pe când a celorũ moldoveni suferă mai multũ de înriuriri străine, este mai greoie, mai neajutată, dar' mai avută în archaisme. În generalũ însẽ limba cronicarilor din punctu-de-vedere alũ formelor gramaticale și alũ elementelor lexicale, nu se pôte asemena nici pe de parte cu limba din cărțile bisericesci. Din limba cronicarilor n'amũ putẽ sã reconstruimũ desvoltarea istorică a limbei române, pe când cărțile bisericesci sub acestũ punctũ suntu d'o valoare pe care n'arũ cumpeni-o dece averi de ale lui Cescu.

Decã însẽ Moldovenii suntu întrecuți de Munteni în limbă, cu atâta mai multũ cronicarii munteni suntu mai inferiori celorũ moldoveni în cunoștința, serioșitatea și măestria de-a scrie istoria. La Munteni, cu una sũt două escepțiuni, nu vedemũ tendința de a se informa câtũ se pôte mai bine din alți scriitori despre faptele cari le descriũ, pe când la Moldoveni vedemũ acẽsta atãtu din desele provocări ce le facũ la cronicile naționale anteriore, câtũ și la scriitori străini. În generalũ Moldovenii suntu mai instruiți. Acẽsta provine din legătura Moldovenilor mai alesũ cu Polonia, pe când Munteni au statũ mai isolați, și Ungaria și mai alesũ Transilvania, cu cari ei erau în atingere, erau ele însesi pe acele timpuri lipsite de instrucțiune.

Urme de cronicile esistă și la Români de peste Car-

pași, și încă din cele mai vechi (v. p. 204), ér' din sec. 17-lea nu se cunoșce de câtă cronică lui G. Brancovici, de altele nici amintiri macar nu există. Lucrul se esplică ușeră. Incă mai nainte la Români de dincolo se realizase procesul fatală de totală aservire din partea Maghiariloră. Aristocrația română se desnaționalizase. Români nu mai erau factoră ală statului. Cu deosebire dela uniunea Maghiariloră, Sasiloră și Secuiloră (1438) poporulă devine sclavă, și prin urmare fără interesă la destinele statului.

Suntă multe cronice nepublicate, dintre care una foarte voluminosă scrisă românesce incă în secolulă ală 16-lea; asupra celoră nepublicate însă nu putemă vorbi aici, ci ne restringemă numai la cele publicate ¹¹⁾.

Cronica anonimă I. Acastă cronică este de-o foarte mare importanță. Ea este tipulă care ne arată cum se scriau cronicelă la noi. Făr' de ea amă puté numai după lungă, amănunte și grele cercetări să constatămă în câtă-va modulă cum se scriau cronicelă. Aici însă avemă prototipulă loră înaintea ochiloră. Acastă cronică, tipărită pentru întâia oră în Magazinulă istorică (IV. 231 sq.), consistă din mai multe cronice mai mică scrise de contimpurană și lipite succesivă una de alta ¹²⁾. Ea începe cu o mică introducere despre timpulă înainte de ală doilea descălecată, care se vede a fi ună fragmentă ruptă din o altă scriere, sên care celă puțină ni s'a transmisă trunchiată ¹³⁾. Dela Radu-Negru până la Radu-

11). Una din cele dintâi datorii ale Academiei române ar' fi fostă publicarea croniceloră în modă științifică.

12). Acastă cronică a fostă tradusă la a. 1727 în limba germană de Filstich (I. K. Engel, Geschichte der Walachei. 58 sq.). Inș pe câtă se vede în fragmentulă publicată de Engel exemplariulă românescă, de pe care s'a tradusă, se deosebia în multe de celă publicată în Magaz. ist.

13). Despre însemnătatea și înțelesulă acestei întroduceri veđi Revista crit.-lit. I (1893) p. 36—38.

celu-mare este o cronică pe scurtă, care însă se vede că a fost interpolată și amplificată în unele părți mai târziu. Er' de la Radu-celu-mare până la Radu-vodă Călugărul s'a lipit vięta patriarhului Nifon și a lui Neagoie Basarabă lăsându-se o parte dela început și scurtându-se unele citațiuni din sânta scriptură¹⁴). De aici până la Mihai-vodă (1593) a continuat'o unū altū contimpuranū forțe pe scurtū. Istoria lui Mihai se vede a fi intercalată cea anonimă de sub No. 8, ce mergea până la 1597, de aci încolo continuată sēu de același autor sēu de unū altul. Dela Simion-vodă încolo până la 1688, o continuă mai mulți contimpuranī. Nicī unulū din scriitoriī contimpuranī ai acestei cronice nu este cunoscutū. Cum vedemū ea cuprinde cele mai vechi cronice muntene înșirate unele după altele într'unū modū crudū, fără nicī o adaptare sēu contopire cum a făcutū d.e. Urechie. Inșe chiar prin acēsta ea presentă unū interesū deosebitū, căci ea nu numai constată modulū cum se scriaū în vechime cronicile la noi, dar' ne pune înaintea ochilorū totū-odată în ființă acele vechi cronice. Este adevēratū, că din punctū-de-vedere alū legăturai istorice este defectuōsă, dar' fiindū scrisă totū numai de contimpuranī, faptele relatate, afară de unele fantasii evidente din *Viețile* lui Nifon și Neagoie-vodă, suntū tocmai prin acēsta deplinū garantate. Că acēsta era cea mai vechie cronică muntēnă cunoscută în sec. 17-lea ne mărturisesce cronică anonimă II¹⁵). Limba este, ca a tuturorū cronicelorū din Muntenia, ușoră, naturală, limpede, numai biografia inter-

14). Nicolae Bălcescu în *Magaz. ist.* I. p. 10 vorbesce despre cronică lui Tudosie fiulū lui Stoianū din Tunșii. care însă, după ciatele ce le face din ea la altū locū (*Magaz. I.* 386—387). se vedcă este totū una cu acēstă cronică, căci suntū luate din acēstă cronică (IV. 357). Dreptū-aceea Tudosie nu este de cātū unū copiatoriū er' nu autorū cum se vede a-lū considera Bălcescu.

15). Fragmentulū reproducū de V. A. Urechie în art. „O cronică anonimă“ în *Revista p. istorie. arch. etc.* an. II v. I. p. 75—76.

calată a lui Nifonă și Neagoe-vodă presentă o limbă mai arhaică. Dela a. 1689—1715 o continuă unū anonimū (Magaz. ist. V 93 seqq.).

Nestorū Urechie (1550—1625)¹⁶⁾ s'a născutū in Moldova din vechia familie Urechie, alū cărei nume 'lū in-timpināmū sub forma Ureclé (УРЕКАК) încă sub Alecsandru-celū-bunū și de aci încolo de mai multe ori prin chrisóvele domnesci. Nestorū a trebuitū sē-se nască celū multū până in 1550, căci la 1572 'lū aflāmū ca uricariū. La 1592—4 apare ca logefētū mare și timpulū, câtū acestū domnū a fostū scosū din domnie, elū fusese locū-țitiōriū de domnū (Caimacamū), dar' când aude, că Aronū-vodă vine cu adóua domnie, luge in Polonia. La 1598 elū era vornicū, și la 1599 vornicū mare de țera de josū. La 1602 dimpreună cu soția sa Mitrofana zidescū biserica dela mănăstirea Seculū. Totū vornicū 'lū aflāmū până in 1612, când fuge in Polonia cu Constantinū Movilă, unde rămāne până la 1615, in care anū, la îndemnulū seū, dómna lui Ieremie Movilă venindū cu óste polonă și scotēndū pe St. Tomșa din scaunū, s'a reintorsū și Urechie in Moldova și «divanurile tóte» erān pe māna lui, dice Mironū Costinū. Dupā unū anū dómna și fiulū seū Bogdanū furā prinși de Turci. Urechie scapā, dar' lunga și insemnata lui carieră s'a inchiatū aci. Elū era acum deja fórtē bē-trānū și nu mai incāpe inđoielā, că cela multū pe la 1625 nu se mai afla in viētā, de-óre-ce la 1628 fiulū seū Grigorie Urechie se constitue intr'unū documentū ca moșteanū. Din funcțiunile ce le-a ocupatū, din influința

16). Fântāne biografice: Archiva ist. a Rom. t. I. part. I p. 13, 22, 24, 46—7, 74, 77, 113, 120, 123, 140; t. III p. 71, 74 —Cron. Rom. I, 240, 241, 242, 201—5. Hurmuzachi, Documente, IV, I p. 456, 466—7. — I. Bianū, Columna lui Traianū pe 1882 pag. 110 (Inscripțiunea dela mănāst. Seculū). — Revista pentru ist arch. și filolog. an II v. IV p. 706.—Eppulū Melchisedecū Cron. Romanulū I. p. 30.—Idem. Cron. Huși. p. 91—4.

ce-o avea asupra celorlă din giurulă seă, din diplomația cu care tracta afacerile statului, se vede că Nestoră Urechie era omă forțe inteligentă și instruită pentru acele timpuri. Elă se vede că cunoscea. afară de română, limbile latină, slavonă, leșescă și chiar un-guréscă. Elă a avută doi copii, pe Vasile și Grigorie. Despre Vasile nu se scie nimic. ér' Grigorie calcă în urmele tată-seă și între 1631—1642 l'aflămă spătariă, la 1644—5 vornică mare de țera de josă. De aci încolo dispare ¹⁷⁾. Nestoră Urechie încă va avé partea sa de influință și conlucrare la cele dintâin chrisóve domnesci ce le dá Ierimie Movilă (v. p. 123). Dela Nestoră Urechie ne-a rămasă cronica : *Domniă țerei Moldovei și vieța loră*, dela descălecarea lui Dragoșă până la a dóua domnie a lui Aronă-vodă (1359—1594). N. Urechie s'a servită la scrierea cronicei sale atătă de vechile cronice, memorii și chrisóve din țeră, câtă și de scriitori străini. Elă atinge câte-odată causele evenimenteloră, o face însă într'ună modă naturală, inconscientă. și pentru aceea nici nu insistă asupra loră, nici le aprofundă. Urechie, precum a practicată în vieța religiositatea zidindă și dotândă mănăstiri, totă așa apare și în cronică pētrunsă de religiositate. Fapta rea trebuie să fie pedepsită, sumețulă umilită (I. 211). Deși elă nu dá espresiune puternică patriotismulă seă, totuși nu este măi puțină patriotă. Elă condamnă gurgernulă absolută și apróbă uciderea domnului tirană (I. 131, 208). Ó frumósă invēțătură dá domniloră și boeriloră când dice : „Singuri, cei mari judecători ; singuri păriși, singuri plinitorii legei !... Și de-ară invēța cei mari după nisce musce fără minte cum se ține

17). Mironă Costină I 261. 292—3, 311. — Archiva ist. a Rom. t. I. part. I pag. 120. Cron. Rom (M. Costină) I. 261. 292—3, 311. Fr A. Wickenhauser. Beiträge zu einem Urkundenbuch für Moldau und Bucovina, Wien, 1862, ad an 1642.—Revista p. ist. arch și filolog a II v. IV p. 712. — I. Sbiera. Gregoriu Urechă, Buc. 1884.

domnia ! că totă albina 'și apără căscióra și hrana loră cu acele și cu veninul seă, érá Doninulă adecă Matca, pe nime nu vatămă" (l. 220) — Limba este simplă, espresiunea une-oră concisă și energică. Nu lipsescă însă pasagie reă legate, chiar neînțelese, dintre cară unele potă se fie și din cauza copiatoriloră. Archaismele suntă mai rară de cum ne-amă pută aștepta pe acelă timpă, fără îndoielă însă ele s'au delăturată în mare parte de copiatoră. Dar' și în starea de adă allămă o sumă de cuvinte și espresiuni romănescă de totă frumuseța.

Acéstă cronică s'a atribuită pe nedreptă fiului seă (Grigore Urechie¹⁸⁾.

Anotătoră și amplificătoră lui Nestoră Urechie. Cronica acéstă între alții aă anotat'ă și amplificat'ă următoră : 1) *Eustratie Logofătulă*, care născută pe la finele sec. 16-lea a lucrată ca scriitoră atătă pe tere-nulă bisericescă câtă și ală cronicariloră în atâtăia jumătate a sec. 17-lea, după cum probéză ună manuscrăptă ală seă aflătoră în bibl. rēpos. Cipariă (Principia, p. 113) cu data dela 1632. Elă pe atuncă deja era ună scriitoră consumată, bătrănă, ceea-ce se vede și din legile împărătescă tipărite la 1645—6, cum și din împregiurarea, că Mironă Costină, care pela 1650 era în țéră. nu-lă cunoscea, ceea-ce dă a înțelege, că elă murise între ană 1646—1650. Cumeă Eustratie Logofătulă, traducătorialele legiloră împărătescă, este totă-odată și cronicariă și anotatoriălele lui Nestoră Urechie, și că elă și-a făcută notele și amplificățiunile înainte de 1618, rezultă din faptulă că 2) *Simionă Dascălulă* următorălele seă a scrisă între 1618—1620¹⁹⁾ și pe care D. Cantemiră (Cron. În Catastichă X) 'lă numesce *ungureană* va se

18). Probele că Nestoră Urechie este autorălele cronicel se află desfășurate în ediț. I a acestel Istoriă p. 104—108 și Revista crit.-lit. I (1893) p. 201—209.

19). A se vedé Revista crit.-literară I (1893) p. 445—454.

dică română de peste munți, 3) *Misailă Călugărului* nu se scie pozitivă când a scrisă, dar' la tótă întem- plarea după 1620 și înainte de 1650, căci se vede, că Mironă Costină nu-lă cunoscea nici pe cesta.

Ideile acestorū trei cronicări despre originea Româ- nilorū suntū combătute cu multă vehemență de Mi- ronă și Nicolae Costină și de D. Cantemirū.

Michailă Mocsă, călugărū munteanū, a trăitū pela fi- nele sec. 16-lea și în ântăia jumătate a sec. alū 17-lea. Dela elū avemū o cronică pe scurtū dela începutulū lumei până la a. 1489. Deși vorbește și despre Traianū, nu amintescce nimicū de răsboiulū cu Daci și coloni- zarea Daciei, de nu cumva sub „Turci“ înțelege și pe Daci. Despre Români începe a face ceva amintire, dar' numai incidentalū dela Danū-vodă încóce. Cronică după cum însuși spune a scris'o la a. 1620 „din cărți slo- venesci“ până pela 1105, ér' de-aci încolo „dent'r'alte isvóde“, fără a lămuri ce felū de isvóde, care aū fostū fără îndoielă românesci căci confrontându-lū cu unū a- semenea cronografū românescu din sec. 16-lea s'a con- statatū că a luatū frase întregi. De-aici se esplică și ar- chaismele din cronică lă, care stau în contradicere cu limba vorbită și scrisă pe acestū timpū și mai alesū cu limba din Pravila de Govora (1640) la care se vede, că a colaboratū și Mocsă (v. p. 196)²⁰.

*Cronica anonimă II*²¹). Acéstă cronică începe cu istoria Românilorū dela colonizarea Daciei și merge până la Atila. Crónica s'a scrisū între anii 1668 și 1680. Acésta resultă din împregiurarea, că se provóca

20). Cronică s'a tipăritū în *Cuvinte din bătrâni*, de Hasdeū I. p. 313—443 cu o întroducere și note filologice. Manuscriptulū se află în Museulū Rumianțovū de la Moscva.

21). Publicată prima óră de G. Ioanidū în *Istoria Moldo-Româ- niei*, Bucuresci 1858 I. 295 sq. apoi în *Crón. Rom.* edit. II v. I. 87 sq. Unū studiū despre acéstă cronică sub titlū „O cronică anonimă“ a publicatū d. V. A. Urechie, pe basa unui noū manuscriptū, în *Re- vista pentru istorie, archeolog.* etc. an. II. v. I. 65 sq.

la cartea lui Topeltinus publicată la 1667 și face amintire de Sava Brancoviciu „mitropolitul“, care însă a fost destituit la 2 Iuliu 1680 la ordinul principelui calvinu Apafi. Încât se atinge de valoarea acestei mici cronice, s'eu mai bine, studiu istoric, din punctu-de vedere curatu istoric este aprópe nulă, căci nu aduce fapte nouă, nici nu adună, nici cerne de amăruntul cu vederi pătrunzătoare cele ce le relatéză scriitorii vechi; se folosesce de scrieri de a dóua și a treia mână, și emite adese-orí vederi neintemeiate nici pe fapte istorice, nici susținute de motive d'ajunsu. Cu toate acestea trebuie să mărturisim, că istoriografia noastră a perdatu multu, fiindu-că scriitoriu nu și-a realizatú planul de a serie intrégă istoria Românilor. Noi vedem în elu nu numai unu omu foarte învățatu pentru acele timpuri, dar totu-odată și unu metodú și o pătrundere superióră, cari aplicate la timpurile dela alu doilea descălecatu încóce, arú fi făcutu mari servicii istoriografiei noastre. Elu scie să-și dee foarte bine samă de fântânile, după cari trebuie să-se serie istoria. Elu întrece pe toți cronicarii în privința cunoscerei Românilor din toate părțile. Elu celú dintâiu ne vorbește de Cuțovlachii s'eu Macedo-Români.

Limba nu sémână de locu cu a celoralalte cronice muntene. Ea este mai strinsă, mai cuprinzătoare și prin urmare și mai greóie și mai măestrită. Este limba omulu învățatu, care tinde la o sferă mai largă de idei și de expresiuni. În această cronică apare începutul modernizării limbei, introducându-se cuvinte ca etimologie, geografie, emisferu, republică, prevedință, crudătate, melancolie, și formațiuni nouă ca monarhescu, crăsesu, istorescu, soțiere.

Cronica este anonimă și fără nici unu motivu s'a atribuitu lui Nicolae Milescu boeriu moldoveanu. Moldoveanu însă nu póte să fie autorul, căci din toate țerile române, Moldova cunósce mai puțin, apoi vorbesc rău de Moldoveni. Asemenea nu póte fi Munteanu,

căci și Muntenia o cunoșce mai puțin de câtu Transilvania și Ungaria, pe care amândouă le cunoșce și în cele mai mici amănunte nu numai geograficesce, dar și din punctu de vedere alu întogmiriloru politice, sociale și religiöse, care pe acele timpuri trebuia cineva să fie crescutu și trăitū acolo ca să le pótă cunoșce. Nici unū scriitoriu munteanū sēn moldoveanū, din timpurile cele mai vechi până ađi chiar, nu a cunoscutū referințele de acolo cum le cunoșce autorulu acestei cronice. Munteanū nu pótē să fie, și din causă căci elu face familia Basarabilorū de origine sērbēscă, și se va vedē îndatā de ce. Apoi cronica posedē mai multe cuvinte care se audū numai în Transilvania ca : adóră, adecāte, dīregū, dregātorie, grijuliu, coștae, domnū în locū de boerū, cum se đice numai în Transilvania. Afarā de aceea limba acestei cronice sēmēnā ca două picăturī de apă cu limba din Cronica transilvanā a lui G. Brancovicī, atātū ca stilu câtū și în neologisme, sēmēnā chiar și în unele cuvinte particulare ca Vizantia în locū de Bizanțu, Bosna în locū de Bosnia, Diocletianu în locū de Diocletianū. Autorulū spune însuși că cunoscea pe G. Brancovicī și pe frate-seū mitropolitulū Sava din Transilvania. Din cronicile amēndurora resultā, că amēndoī aveau aceeași instrucție, adecā care se putea căștiga pe acele timpuri prin scóle străine peste munți ; amēdoī utilizēzā pe unū scriitorū cu totulū particularū ca Gulielm Blau, cu totulū necunoscutū altorū scriitorī romāni. Brancovicī erau de origine Sērbī. din renumita familie sērbēscă Brancovicī, o ramurā însă a acesteia, din care se trăgea G. Brancovicī și frate-seū Sava și unū altū frate Ion, era de multū romanisatā, cronicarulū G. Brancovicī însă, cum se vedē din cronica lui, ținea încă la reminiscența originēi sērbescī și se vedē, că sub influința ideilorū lui autorulū croniceī face și pe Basarabī de origine sērbēscă.

Din tóte acestea resultā neīndoiosū, că autorulū croniceī este de peste munți și anume din Transilvania,

elū însă trăia ca emigrantū in Muntenia unde și-a scrisū cronica ca și Brancoviei. Din același timpū in care s'a scrisū cronica, afară de Brancoviei, mai suntū cunoscuți alți doi emigranți ardeleni, cari trăiaū in Muntenia și anume Ion Brancoviei fratele lui Gheorghie Brancoviei și Teodosie Vestemianulū mitropolitulū Munteniei între anii 1669—1673 și 1679—1708. Acestū Teodosie era din Transilvania, după nume din Vestemū satū lângă Sibiū, care a călugăritū la Cozia și la Tisména, și trecea in țéră ca „obrazū mai luminatū“, elū era și capulū partidei naționale contra Grecilorū, apare totū-odată și ca scriitorū bisericescū (v. pag. 197), elū celū dintăiū introduce la alegerea mitropolitulū *credulū* și profesiunea de credință in limba românească²²⁾. Dēcă vomū avé in vedere, că cronica este scrisă între anii 1668 și 1680: că elū sta in relațiuni personale cu Gh. Brancoviei; că cunoscea bine și pe fratele acestuia, pe mitropolitulū Sava din Transilvania; considerându, că autorulū dintre tôte țerile române cunósce mai bine Transilvania, apoi Oltenia; considerându că Teodosie Vestemianulū și ca călugărū și timpulū, câtū fusese ex-mitropolitū, l'a petrecutū in Oltenia la mănăstirile Cozia și Tisména, prin urmare Oltenia putea s'o cunósca mai bine dintre țerile române dincóce de Carpați; dēcă vomū avé in vedere, că elū cunósce bine și Țéra-Hațegului față in față peste munți cu Oltenia; dēcă in fine vomū considera, că autorulū se provócă desū la sânta scriptură, care arată a li preotū: din tôte acestea reese cu cea mai mare probabilitate că autorulū acestei cronice este mitropolitulū Teodosie.

Mironū Costinū (1633—1692)²³⁾. Familia Costinū se

22). Despre tôte acestea a se vedé Ghenadie Enaceanū. Mitropolia Ungrovlachiei (Condica sântă) Buc. 1880 p. 27, 41, 45, 51—53, 100.

23). Fântâne biogr.: Cron Rom. I. (cronica sa proprie) pag. 292, 315, 321, 326, 373; II. (Nic Costinū) pag. 13, 30, 37, 39, 230—1, 235, 240, 257, 268; III (Muste) pag. 13, 25, 81, 88, 104, 106.

vede a fi foarte vechie. Numele Costinŭ 'lŭ întimpinămŭ mai ântâiu la anulŭ 1392 într'unŭ chrisovŭ domnescŭ. Unŭ logofetŭ Costinŭ aflămŭ sub Petru-Rareșŭ. Alecsandru Costinŭ tatălŭ lui Mironŭ a fostŭ postelnicŭ. Părinții lui Mironŭ aŭ fostŭ persecutați de Vasile Lupu. Mironŭ pela 1648 se afla la scólă la Barŭ în Ucraina, ér' la 1651 era deja la Iași. La 1654, când Vasile Lupulŭ fu scosŭ din scaunŭ de Gheorghe Stefanŭ, Mironŭ trecu în Polonia. Până la 1674 elŭ a trecutŭ prin diversele funcțiuni mai mici ale țerei, căci în acestŭ anŭ 'lŭ aflămŭ logofetŭ. Cătră finele aceluï anŭ devine vornicŭ mare de țera de josŭ. La 1677 Mironŭ Costinŭ este unulŭ dintre boeriï, cari fără dreptŭ lucră la răs- turnarea lui Antonŭ Rusetŭ, sub care elŭ se afla ca logofetŭ. În aceeași calitate l'aflămŭ și sub Duca-vodă. La 1684 se refugieză în Polonia dinaintea lui Dumitrașcu Cantacuzinŭ. În acestŭ anŭ scrie elŭ în Polonia în limba polonă poema *Despre poporulŭ Moldovei și alŭ Țerei-Românesci*. În anulŭ următoriu se întorče în patrie, și Constantinŭ Cantemirŭ, care ajunsese într'aceea domnŭ, 'lŭ face staroste de Putna, în care calitate pune în țepă mulți Leși și Cazaci, cari se răspândise prin țeră și prădaș. Deși Constantinŭ Cantemirŭ, după cum scrie chiar cronica atribuită lui Nicolae Costinŭ, a fostŭ bunŭ și dreptŭ domnŭ, dar uniï din rudele și favoriții lui și anume ginere-seŭ Bogdanŭ hatmanulŭ și Iordache Rusetŭ, grecŭ ajunsŭ postelnicŭ, începuse a asupra țera cu dări. Afară de Mironŭ și frate-seŭ Velcicu nu cuteza nime să facă vre-o observare Domnului și favoriților seï ; singurï ei le mai adresaŭ : „Mai desŭ cu păharele, și mai rarŭ cu orânduelile !“ O parte

110. D. Cantemirŭ, *Vita Constantini Cantemirii*, Buc. 1883 pag. 29—31 Archiva ist. a Rom. t. I. prt. I. pag. 18, 19; t. III. pag. 197, 281, sq.—Nic. Bălcescu, *Logofetulŭ Mironŭ Costinŭ* (Magaz. ist. I. 138 până la 143). — V. A. Urechie, *Miron Costin, opere complete*, Buc. 1888.

din boerii nemulțamiți întră în legătură cu Brancoveanu, domnul Munteniei, ca să răstörne pe Cantemirü. La o nuntă a unui Paladi la satulă Bäicanı, partisanii intruniți la această sərbătore, între cari și Velcicu fratele lui Mironü, se vede că sub influința vinului vorbiră mai multă decât trebuia, și unulü dintre óspeți, Ilie Tăfesculö, mai târziü stolnicü (II. 257) i-a tradatü domnului, care la ocaziune a prinsü o parte din conjurați, între cari și pe Velcicu și la indemnulă celorü de pe lângă elü l'a tăiatü, fiindü față chiar D. Cantemirü. Mironü Costinü nu fesese la Bäicanı, ci se afla la moșia sa la Bärboși. Cantemirü, ațitatü de cei din giurulü seü și cu deosebire de Bogdanü și Rusetü, cari se temeau de rësbumarea lui pentru mörtea frate-sëü, trimite pe unü grecü, Macri, së-lü prindä, care-lü allä tocmai când elü avea së inmormënteze pe soție-sa, ce tocmai murise. Ilü prinde și nu-lü mai duce la domnü, ei-l taie capulü. Elü fu inmormëntatü dinpreună cu soția sa. Așa peri nevinovatü Mironü Costinü în luna lui Decembre 1692. unulü din cei mai înseinnați bărbați la Românı în secolulü alü 17-lea, atâtü ca omü de statü, câtü și ca scriitoriü. Peri prin ură și intrigă, cu deosebire a lui lordache Rusetü, pe care-lü protejase și-lü înălțase chiar elü ²⁴). Mironü a fostü căsătoritü cu Ilëna fiica lui

24). Despre tragica mörte a fraților Costinü veđi Cron. Rom. II p. 39, 240—1; III. p. 25, 81, 88, 110. Toți cronicarii spunë că nu li s'a arătatü vre o vină. Singurü Dimitrie Cantemirü li face în Vita Const. Cantemirii pe amëndoi culpabili de tradare. Dar' este evidentü, că elü a voitü së spele de această fără de-lege pe tatălü seü, care, ăce Neculce (II 241—2), „multü s'aü căitü ce aü făcutü, și de multe ori plängea între totă boerimea, și blestema pe cine l'aü indemnatü de aü grăbitü de i a' tăia'ü". Epistola, ce D. Cantemirü în biografia tatä seü pag 67 ăce. că ar' fi scrisü Mironü în ultimele momente cătră domnü mărturisindu și vină, së l a fostü störsă dela Mironü de călăulă Macri, seü este o născocire familiară a Cantemirescilorü pentru a se justifica. și această din urmă o credemü noi fiindü că decă ar' fi proședutü Cantemirescii această epistolă în originalü dela mâna lui Mironü, o arătaü ei alunceca ca së-se justifice Și cum nu ar'

Ionu Movilă, și a avută trei feciori : Nicolae logofetă, Ionu hatmanu și Petrașcu mare postelnicu, și trei fete. Mironu Costinū a lăsatū o avere fôrte mare. Elū a fostū omū invēțatū, cunoscea limba latină, polonă și slavonă. Elū este unulū din cei mai însemnați și serioși cronicari. Nu numai se informēză bine, dar' și pētrunde adâncū lucrurile. Elū nu înșiră numai faptele seci, ci totū-odată depune în ele o sumă de idei. Elū este cronicariulū care posedē mai multe, mai variate și mai adânci cugetări. Pentru aceea cronica lui, afară de faptele istorice, este totū-odată și instructivă sub raportulū ideilorū. Este totū-odată unū istoricu veridicu, și acēsta o recunósce chiar Dim. Cantemirū, pe care 'lū vedemū mai multū dușmanū decâtū amicū lui Mironū ²⁵⁾. Dôuē sentimente cu deosebire domină în scrierile lui Mironū Costinū : religiozitatea și patriotismulū. Elū repróbă cu aspre cuvinte fără-de-legile și destrênările. Intēmplările omenesci suntū supuse sôrței, dar' elū o identifică cu voința lui Dumnezeu. Patriotismulū 'lū manifestă sub tôte formele posibile : elū ie condeiułū, ca să combată scriitorii, cari s'aū încercatū a innegri pe Români ; elū sacrifică considerațiunile religióse față cu patriotismulū, când dice, că „fie-care domnū să fie pe partea crești-

fi arătat' o lui Neculce, care a fostū chiar sub D. Cantemirū spărtatū și hatmanū ? sēu cum sē nu fie aflatū Neculce ceva despre ea ? Dar' deși toți cronicarii cari scriū despre acēsta aū fostū contimpurani și chiar mari funcționari, ca Niculcea, nici unulū macar nu amintescē de așa ceva. În fine D. Cantemirū publică epistola în limba latină, ér' Mironū chiar de ar' fi scris' o n'o scriea în limba latină, ci fără îndoielă românescē. D. Cantemirū nu spune cum a fostū scrisă. În limba latină mai ușorū a pututū sē-se falsifica, în cea românescă însă nu se putea face acēsta, căci în stilulū românescū alū lui Mironū, atâtū de particularū și cunoscutū, nu se putea falsifica, ér' D. Cantemirū are o limbă românescă ce nu se mai află la nime pe acelu timpū.

25). In Vita Const. Cantemirii p. 29 : „Chronographum... continuavit equidem satis probe, et ab adulationibus parum tactum“. Er in Descriptio Moldaviae Bucur. 1872. p. 154 : „Miron accuratissimus Moldavorum historicus“.

nescă ; . . . însă cu înțelepciune, nu fără socotelă și fără temeiu, ca în locu de folosu țerei să aducă peire"; elu este în contra străinismului, pentru-că acesta nu cunoște și nu respectă „limba și rânduiela țerei“, că suntu „lacomî, că nu caută să agonisescă și ei nume bunu la țeră, ce caută, desfrânați, numai avere să stringă“ ; condamnă despotismul, poftel și nesațiulu Domnilorū, în opoziție însă cu Urechie țice, că Domnulū ori bunū ori rău nu trebuie omoritū. În privința claselorū sociale Mironū Costinū nu s'a pututū emancipa de prejudețele timpului seū, căci elū țice, că pentru boeriu și curteanu, Domnulū se cade să aibă *curvântū, căutătură* și *cinste* ; încâtu pentru bietulū țeranu numai țice nimicū. Idei nefericite ale timpului, pentru carū nu e vinovatū Mironū Costinū ! — Stilulū lui Mironū este adeseori intervertitū, cu deosebire după frasa latină, însă chiar' pentru acea, deși greoiū, adeseori e scurtū, nervosū și sentențiosū. Limba ca la ceilalți cronicari ai secolului seū : aschaisme puține, este însă celū mai avutū în privința terminologiei ostășesei. Mironū Costinū ne-a lăsatū următorele scrieri : 1) Cartea pentru întăiulū descălecatū alū țerei Moldovei și neamului Moldovenescū, cu o prefață, în 7 capitole ; 2) Letopisetulū țerei Moldovei dela 1594 până la 1662. Acēsta este opera principală a lui Mironū. Până la Barnovschi inclusivū s'a folositū de scriitori străini, de aci încolo până cătră finele domniei lui Vasile Lupulū (1654) a scrisū după cele ce „a pututū înțelege din boerii bētrāni“ (I p. 281), ér' dela Gheorghe Stefanū, dar' cu deosebire încă de pela 1650, până la fine, a scrisū din propria experiență, căci „mai în tōte s'a prilejitū singurū“ (I p. 327). Mironū Costinū țice în prefața acestei cronice, că are cugetū să serie întrēga cronică, adecă și a timpului dela alū doilea descălecatū până la 1594. Elū nu a scris'o, celū puținū nu cum avea de cugetū, căci în adevērū sub numele lui Mironū esistă o cronică despre timpulū dela Dragoșū până la

1594, care, deși se vede compilată după Urechie, se deosebesce însă de a lui Urechie²⁶). 3) I se mai atribue o cronică a țerei Ungurescî. Acestea sînt scrierile principale ale lui Mironu Costinu. Alte scrieri mai măruntă avem de la elu : a) *Despre poporul Moldovei și alu țerei romănesci*, poemă în trei cînturi în limba polonă, tradusă romănescă de d. Hasdeu (Cron. Rom. III 487—524) ; b) *Vięta lumei*, mică poemă ; c) Tractatū de verificare romănescă ; d) o epigramă cătră mitropolitul Dositeiu tip. în Psaltirea în versuri a acestuia la pag. 265 ; e) o altă mică epigramă despre neamul țerei Moldovei. (veđi Poesia).

Constantinū Căpitanulū (Filipesculū). Acestu cronicariu necunoscutu d'aiurea se vede că este identicu cu Constantinū Capitanulū Filipesculū, pe care Șerbanu-vodă (1679—1689) lă trimite ia Apafi, principele Transilvaniei, ca sę-i aducă pe fiitorul ginere, Gligore Băleanulū postelniculū, ceea-ce se narěză chiar în acęstă cronică la fine.—Cronica publicată în Magaz. ist. (I și II) începe cu Radu-Negru (1290) și merge până la 1688. Evenimentele dela a. 1688 autorulū le scrie ca contipuranu și chiar' adese-orī ca martorū ocularū (I, 356, 360 ; II, 6, 24, 34, 352).—Acęstă cronică este însemnată din multe puncte-de-vedere. Ea are informațiunile cele mai întinse dintre tóte cronicile muntene. Autorulū cunoște multī scriitori străini, pe cari se vede că i-a consultatū, deși nu-i numesce. Numaī la elu aflămū amintire despre „istoriculū Făgărașului“ (p. 153). Elū se ocupă cu istoria tuturorū Romănilorū din Dacia-Traiană, dar' se înțelege în loculū întaiu de Munteni, și de ceilalți numaī în a dōua linie. Elū atinge și evenimentele străine.

26). Două manuscripte ale acesteī cronice se află pe la începutulū secolulū acestuia, unulū la Blajū, altulū la Oradea-mare. Engel. Geschichte der Walachey p. 67—68. Nic. Densușianū, Misiunea istorică, Analele Acad. Rom. ser. II. t. II sect. I (1881) pag. 106—7, 204 nr. 59.60.

Autorului însă îi lipsește patriotismul luminat, căci nu și-a scutit scuti sufletul de ură asupra Moldovenilor (I. 93). Relatările acestei cronice se deosebesc adese-ori de ale celorlalți cronicari. Stilul este limpede și ușor fără proprietăți arhaice. Această cronică are doi continuatori, pe *Radu Greceanu*, care a continuat-o până la 1707²⁷⁾, și pe *Radu Popescu*, vornic mare, care a dus-o apoi până la 1720, publicată în *Magaz. ist.* IV p. 21 sq. Radu Greceanu a scris-o cu puțină iubire de adevăr, elu piură de lingușiri la adresa lui Constantin Brancoveanu căruia i-o și dedicase. Mai însemnată se vede a fi o altă scriere a lui Radu Greceanu, netipărită încă și anume: *Stabilirea cronologiei țerei* după inscripții, cronice și documente oficiale, începând de la Radu Negru (1215) până la a. 1667, manuscris în bibl. centrală din București. În fine o altă scriere a lui este *Genealogiile neamurilor boeresci*. (v. lit. biser.).

Gheorghie Brancovici, care trăiește în a doua jumătate a sec. 17-lea, emigrându din Transilvania în Muntenia, din cauza persecuțiilor ungurești, scrie o mică cronică de la începutul lumii până la 1686. Cronică și are însemnătatea ei pentru unele tradiții asupra Transilvaniei, pentru relatările autentice asupra fratelui său Mitropolitul Sava martirisat de Maghiari și ca limba pentru neologismele ce le conține ca elecție, superbie, patrie, pretenție, gubernatoru, stându totodată în intimă legătură cu *Cronica anonimă II*²⁸⁾.

Niculae Costin (1660—1712)¹²⁾. Elu este fiul mai

27). Publicată în *Magaz. ist.* II. 129 sq — N. Densușianu. Misiunea ist. loc. cit. p. 219—220. — *Revista p. ist. arch. și filolog.* an. II v. I. p. 284: Studii critice asupra cronicelor române — Despre R. Greceanu v. *Revista Rom.* pe 1861. p. 575; pe 1862 p. 245; în *Magaz. ist.* II 129 s'a publicat numai până la a. 1700.

28). Despre cronicaru a se vedea *Revista crit. lit.* I (1893). p. 97 seq. 6r textulu Cronicel ibid. p. 366 seq.

29). Fântâne biogr. *Cron. Rom.* II 72, 74 76—78. 137. 247—8 252, 269, 280, 296, 311. — D. Cantemir, *Vita Gonst. Cantemir* p. 29.

mare alu lui Mironu Costinü, născutu pe la a. 1660. Sub Duca-vodă scurtu timpü hatmanü. La 1696 din cause politice se refugiază în Muntenia de unde se reintörce la 1701 și sub Duca-vodă, în a döua domnie, și reie funcțiunea de hatmanü. Sub Mihaiü Racoviță träesce retrasü, însă devine éráși hatmanü sub Antiochü Cantemirü. Revenindü Mihaiü Racoviță adöua öră la domnie, Nic. Costinü éráși träesce retrasü. Sub Nicolae Mavrocordatü devine vornicü de țera de josü. Sub Dimitrie Cantemirü (1711) deveni mare logofëtü. Elü móre în Septembrie 1712. — Atätü din scrierile ce ne-a lăsatü, câtü și din mărturisirea contimpuranilorü, Nic. Costinü se vede a fi fostü omü învățatü. Studiile și le-a făcutü în scöle străine, de sigurü în Polonia. Nicolae Costinü e mai învățatü ca tatälü seü, dar' multü mai puținü talentatü. Dela elü avemü următorele scrieri : 1) *Cartea descălecatului äntäiü alü țerei Moldovei și alü neamului moldovenescü*, în 16 capitole cu o prefață. Elü începe dela creațiunea lumei, și după o espunere puținü clară și mai puținü sistematică, termină cu descălecatulü lui Dragoșü. Elü utilizéză multü scriitorü, dar fără critică. 2) Sub numele lui, D. Cogălniceanü a publicatü *Letopisețulü țerei Moldovei* dela 1662—1711. Nu-i putemü însă recunósce decâtü celü multü partea dela Nicolae Alecsandru-vodă (1710) înainte ³⁰⁾. 3. A-

30). M. Cogălniceanü în edițiunea I ca și în a II a publicatü cronica după unü manuscriptü din 1615 aflătorü acum în bibl. centrală din Iasi Nr. 9. În titlulü acestuia se dice, că s'a „scosü din izvodulü lui Vasile Dămianü ce au fostü alü treilea logofëtü și despre izvodulü lui Tudosié Dubaiü logofëtü, și altora. În trăgü în Eși vltö. 7224 (1715) Sept. 4“, ér' la finele cronicei totü de aceeași mână stă scrisü : „până aici am scrisü eu Acsentie Uricariulü“. Manuscriptulü scrisü cu multă îngrijire este originalü lui Acsentie Uricariulü. Unü alü doile manuscriptü, citatü de d. Cogălniceanü totü acolo, obvine pe numele-lu Nic Costinü, dar' cuprinde numai domnia I și a II a lui Nicolae Alecsandru vodă. M. Cogălniceanü însă l-a domnie o atribue lui Nic. Costinü, căci nici nu se putea mai multü fiindü-că elü móre la 1712, ér' a döua 1712—1716 lui Acsentie Uricariulü. În manuscriptulü I iü

notațiuni și amplificațiuni la cronică lui Nestorū Urechie. 4) *Ceasorniculū Domnilorū* (vezi Filosofia).

Din sec. 17-lea mai avem următorii cronicari, unii cunoscuți numai după nume, alții ale căror cronică există, dar' nu s'au publicată încă. Amintim pe următorii: 1) Petru Danoviciū, care se dice că la 1636 a scris o cronică netipărită încă dela facerea lumii până la 1624. Ună exemplariū alū acestei cronică se vede a fi in bibl. răpos. Cipariū, care totū-o-dată 'lū numesce pe autorū moldoveanū ³¹⁾. 3) *Ionū Buburuzăiū* din Brașova, care prin a două jumătate a secolului alū 17-lea traduce din grecesce in romănesce o istorie universală ³²⁾, 4) *Vasile Dămianū* la 1688 *treti-logofētū* și *Tudosie Dubăū mare logofētū* ³³⁾, aū trăitū in a două jumătate a secolului alū 17-lea și pe la începutulū secolului alū 18-lea. Ei aū lăsatū cronică parțiale despre evenimentele timpului lorū, carī s'au utilizatū la compilarea cro-

inse a 2 a domnie este scrisă de o altă mână posterioară și nu se amintesc nimicū de Absenție Uricariulū; adevăratū fōia dela fine lipsește și este întregită de M. Cogaľniceanū. Cum s'ar' fi pututū întempla ca Aceste Uricariulū la trei ani după mōrtea lui Nic Costinū, se descrie unū manuscriptū alū lui și se nu amintescă de elū? Sētū pōte sub espresiunea din titlū manuscriptulū, și altora vorū fi a se înțelege și însemnările ce vorū fi rămasū după Nic Costinū? De însemnatū este, că Neculcea in prefașă nu știe decât s'a scris cronică dela Dabija încōce, presupune numai că pōte să fi scrisū Nicolae Costinū dar ...n'au eșitū la ivēlā".

31). Familia Danoviciū obține in Moldova intr'unū doc 1491 (Col. lui Traianū 1877 No 4. p. 188 sq.). Unū manuscriptū alū acestei cronică se află anonimū in bibl. Seminariulū de la Socola și este fōrte voluminosă cuprindēndū istoria universală scrisă din punctū de vedere religiosū.

32). Manuscriptulū se află in Muzeulū familiei Hohenzollern in Sigmaringen (Dr. G. Gröber, Zeitschrift f. rom. Philologie, v I. 1877) p. 484).

33). Pe Dubăū Pașlāmū la 1670 pārcalabū (Arch. ist. a Rom III. 248), sub Antone Rusetū 1676—1679, vistiiriū (Cron. Rom. II 10), sub Const. Duca Vodă 1693—1690) și sub Antiochū vodă (1698 până la 1701) mare logofētū (Cron. Rom II. 255—6).

nicei dela anii 1662—1711 publicată sub numele lui Nicolae Costinū (v. nota 30).

Acsentie Uricariulū a trăitū pela finele secolului alū 17-lea și inceputulū celui următoriu. L'affamū ca uricariū și sub Mihaiū Racoviță in a treia domnie (1716—1727) ³⁴). Sub numele lui avemū o *Cronică* despre a dōua domnie a lui Nicolae Alexandru Mavrocordatū (1711—1716). Elū serie, cum se vede, ca funcționariū alū domnului și pentru aceea nu și-a sciutū păstra independența. Totū elū se vede a fi compilatū *Cronica* ce cuprinde evenimentele dela 1662—1711 (v. Nic. Costinū).

Dimitrie Cantemirū (1673—1723) ³⁵). S'a născutū la 26 Oct. 1673. Tată-seū, Constantinū Cantemirū, a fostū domnū in Moldova (1685—1693). Elū a avutū deosebiți instructori, între cari pentru filosofie pe Cacavela, călugărū grecū din Creta. După mórtea tată-seū fu alesū domnū, dar scosū incurēndū din scaunū, spunū, după trei septămāni. se duse la Constantinopolū. Aici s'a ocupatū elū cu literatura, invēțāndū mai multe limbi. La 1700 se căsătorește cu Casandra fiica lui Șerbanū Cantacuzinū. La 1711 Pórta-Otomană 'lū trimise domnū in Moldova, dar' erumpēndū rēsboiū între Ruși sub Petru-celū-mare și între Turci, elū trece in partea Rușilorū, și făcēndu-se pace trebui sē părăsēcā scaunulū, și trecu in Rusia. Petru-celū-mare l'a dārunitū cu moși și privilegii. Fiindū-cā soția intāie 'i murise la 1713, elū la 1717 se căsătorește a dōua-ōrā cu o fatā

34). F. A. Wickenhauser, op. cit. 116—118. subscrisū ca uricariū in tr'unū documentū din a. 1719. — V. A. Urechie, Mironū Costinū I. 170, 172, 174. 176. II. 533.

35). Fântāne biograf. Vita Principis Demetrii Cantemirii in Colectanea Orientalia. v. VII din Operele sale. edit Acad. Rom. — Istoria imperiului otomanū și biografia dela fine. — Cronicele contimporane in Cron. Rom. II. — In tōte acestea datele une-ori se contrađicū. — Ov. Densușianū, Notițe asupra lui D. Cantemirū, in *Revista crit.-literară* II (1894) p. 62 68.

a principelui Trubetzkoî. A ajunsu consiliariu intimu alu țarului. A muritu în 15 Augustu 1723. După elu au rămasu patru feciori și două fete. Unulu din feciorii lui este Antiochû, poetulu satiricu rusescu, care a fostu ambasadoru alu Rusiei la Paris și a muritu la 1741.

Dimitrie Cantemiru a fostu foarte învățatû, o învățatură însă mai multu estinsă și variată decâtu temeinică. Elû, afară de română, cunoscea limbile : turcească literară și vulgară, arabică, latină, italiană și slavonească. Pentru învățatura lui a fostu numitû la 1714 membru alu Academiei din Berlinu. Elû a scrisu multu și despre multe lucruri, și pentru aceea adese-orî fără sistemă și superficialû. Ca istoricû în cestiunile contimporane, și mai alesû, cari atingeau familia sa, nu s'a pututû ține imparțialû. Acesta provenia fără îndoielă din natura lui pasionată și vehementă³⁶⁾.

Limba românească a lui D. Cantemiru este de unû genû esoticû, nenaturală și greoie până la desgustû, intervertită și incurată până la neînțelesu. Elû a voitû s'o supună la fraseologia și perodizarea latină, d'aci periode lungi adese-orî d'o pagină și nelegate sên foarte rău legate. Înțelesulu cuvintelorû forțatû ; multe cuvinte formațiuni proprie, urmându în acesta, cum se vede, pe Dositeiu. Chiar limba latină, în care seria mai ușorû ca în cea română, este adese-orî foarte neglijată.—Dimitrie Cantemiru ne-a lăsatû următoarele serieri mai însemnate :

1) *Divanulû lumet*, românesce și grecesce, tipăritû la Iași a. 1698 (v. Filosofia).

2) *Cronica Romano-Moldo-Vlachilorû*, dela colonizarea Daciei până la alû doilea descălecatu, în limbă română.

36). Ionû Neculce (Tron Rom. II. 302) dice, că era „nerăbdătorû și mâniosû, zlobivû la beție și l'eseși numele de omû rău”. Totu elû însă ne spune, că ajungându Domnû era *bunû și nemărețû*. Neculce a trăitû ca mare funcționariû pe lângă elû, cum însuși ne spune

- 3) *Istoria imperiului otoman*, în limba latină.
- 4) *Descrierea Moldovei* în limba latină.
- 5) *Istoria ieroglinică*, românește.
- 6) *Evenimentele Cantacuzinilor*.
- 7) *Vita Constantini Cantemyrii*, latinesce.
- 8) *Istoria creațiunei*, latinesce.
- 9) *Istoria Otomanilor* de la Mahomedu până la Osmanu, perdută.
- 10) *Carte de musica turcescă*.
- 11) *Introduțiune* la studiul muzicii turcesci, românește.
- 12) *Logica*, latinesce ș. a.

Cele mai importante suntu cele de sub 1, 2, 3, 4, 5. Cantemiru se nevoesce în Cronica sa să lămurescă epoca cea mai incurcată din istoria noastră, dela colonizare până la 1300. Tesa ce și-a pus' o este a proba „traifulu necurmatu“ alu Românilor în Dacia. Spre acestu scopu a studiatu vre o 153 de scriitoru. Cantemiru a încercatu să-se înformeze temeinicu despre subiectu, cu tôte acestea elu a rămasu departe de ceea ce se cere la asemenea cestiune. Mulți scriitoru însemnați nu i-a consultatu. Pe cari i a consultatu de multe ori i cunoesce defectuosu său i înțelege reu. — Suntu cumplitu de defectuose cunoscintele luș despre Dacia, și nu numai cea vechie, ce ar' mai trece, dar chiar despre Dacia timpulu seŭ seŭ modernă; la elu d. e. Albalulia este Oradea-mare, Radu-Negru a eșitu din Halaoșu (?) și a trecutū în Muntenia, pe Strela (Streiū) se află Mediașulu; Crașea (?) și Sapsonulu (?), și alte asemenea lucruri ca din povești (Cron. II. 383). Afară de acesta nu are nici o sistemă în scriere: cronica e lipsită cu totul de orientare. Elu amestecă aceleași lucruri și le tracteză de mai multe ori. Mai însemnată din punctu-de-vedere alu cuprinsulu este *Descrierea Moldovei*, ea ne păstrează o sumă de cunoscinte istorice mai alesu iusē etnografice și geografice, cari fără de ea nu le-amū posedē. Dar și aici Cantemiru este a se u-

tilisa cu precauțiune — Istoria ieroglifică este o scriere
sui generis. Coprinsulū ei este viața politică, socială și
familiară de pela finele secolului alū 17-lea și incepu-
tulū secolului următorū in Muntenia, cu deosebire însă
in Moldova. Cantemirū a espusū in această carte in-
trigile, frecările, tradările, despoierile, miseriile publice
și private ale aceluī timpū in aceste țeri. Persónele ce
aū figuratū in acestea pórtă tóte diverse nume, de a-
nimale mai cu sémă. Autorulū însă le esplică la finele
operei puněndū numele adevěratū alū fie-cărcia. Opera
este voluminosă și-ți trebuie multă putere și bună-voință
ca s'o cetesci, nu numai pentru obscuritatea și limba
ei grea de rumegatū, dar și pentru lungimea reflesiu-
nilorū morale-filosofice. Cu tóte acestea este evidentă,
că decă in loculū numelorū fiete s'arū substitui cele
adevěrate, și cuprinsulū ei s'ar' studia in legătură cu
datele și descrierile ce se află in cronicile aceluī timpū
despre cele mai multe din persónele ce obvinū ca ac-
tori, ariditatea operei s'ar' schimba in o narațiune în-
teresanță despre viața publică, socială și familiară a
aceluī timpū. Era necesarū ca unū asemenea studiū s'e-
se publice ca introduțiune la edițiunea Academiei-Ro-
mâne. Cu mai multă îngrijire este lucrată Istoria im-
periului otomana.

Cronica anonimă IV. Acésta se atribue unū Nicolae
Mustea, necunoscutū de-altmintrea, decâtū că in titlulū
cronicei se numesce „diacū stare de divanū“. Acésta
cronică dimpreună cu varianta cuprinde evenimentele
dela 1662—1729. Fără indoielă varianta nu este scrisă
de același autorū, care a scrisū ceea-l-altă parte a cro-
nicel. Cronicariulū dīce, că evenimentele dela 1662—
1704 le-a scrisū „după poveștile mai multorū ómenī
aleși“, ér' de aici incolo de la sine însuși. Acésta cro-
nică conține pasagie întregi din cronica lui Neculce,
ceea-ce provine de acolo că s'aū servitū, pentru timpulū
mai vechiū, cum se vede de aceleași fontáne, proba-
bilū de ale lui Dămianū și Dubăn, căci cronica consună

in pasagie întregi și cu cronica publicată sub numele lui Niculae Costin. In fond se vede a fi mai mult un copiatoriu, cel multu compiliatoriu.

Cronica anonimă V. Autorul necunoscut. Cuprinde timpul dela 1662—1733. Nu este decât o compilațiune, câte-odată mai scurtată, altă-dată mai amplificată, din fântănele de cari s'a servit anonimul al IV, cronica atribuită lui Nic. Costin și Neculce. Această cronică a fost tradusă în grecesce de Amiras.

*Ion Neculce (1672—1744)*³⁷⁾. S'a născut pela 1672 în Moldova, și la 1701 l'aflăm agă, la 1704 sluger, ér' la 1705 spătariu. Sub Dimitrie Cantemir, ântâiu totu ca spătariu, era mâna dreaptă a domnului, curând apoi 'lă pune hatman în locul lui Antioch Jora destituit, trece însé în același an cu Cantemir în Rusia unde petrece doi ani, de aici în Polonia, unde trebui să rămână ca refugiatu șapte ani, și abia la 1719 s'a putut reintorci în patrie recăpătându-și moșiile ce i se confiscase. Până la 1731 trăesce retrasu, în acestu an însé Grigorie Ghica 'lă face vornicu mare de țera de sus. In anul urmatoriu sub Constantin Mavrocordat nu-lă mai aflăm în funcțiuni. Acestu domn se încungiurase cu greci, prin urmare un boer și român verde ca Neculce nu mai avea loc în ceta acestor despoetori ai țerei. Inse în a două domnie Mavrocordat 'lă pune vornicu (1741). De aici incolo 'i perdem urma, de-ore-ce inse cronica și-a dus'o până la 1743, mai amintind numa de schimbarea Domnilor din 1744. in acestu an s'en curend după aceea trebuie să fie muritu, fiindu deja forte bătrân. Neculce a fost căsătoritu și a lăsat copii după sine.

Neculce nu se vede a fi fostu cu vre-o deosebită învătătură, dar fără îndoielă după Miron Costin cel

37). Fântănele biogr: cronicile contimporane. cu deosebire propria sa cronică (Cron. Rom. II. 266, 284, 287, 302, 305, 332, 338, 344, 369, 371: III 50, 183).

mai talentată cronicariu, pe care însă 'lă întrece multă cu limba, stilul și modul expunerii. Neculce este nu numai un capăt din cele mai limpezi, vede lucrurile foarte curat, le judecă dreptu fără hesitare și multă reflexiune, dar' totu-odată este și un suflet plin de dor și de durere pentru țeră, și care cu întristare caută la viitoriu. — Cu dreptu cuvântă elă vede în străini causa nefericirilor țerei. Elă nu lasă nici o ocaziune de a-și infera, pentru-că ei nu respectu religiunea, 'și bată joc de datinele și legile țerei, nu caută decât câștigul, au introdus luxul, desfrul, și-au surpat moralitatea. Sôrtea țerilor române în cei 70 ani următori până la 1821 a adeverit cu prisosă judecata lui Neculce despre acele timpuri „a' căroră plăgi fatale și ađi le mai simțim”.

Neculce ne-a lăsat Letopisețul țerei Moldovei dela 1662 până la 1743 cu o prefață și la începutu cu 42 tradițiuni istorice sub titlul „O samă de cuvinte”. Dela 1662 până la Duca-vodă (1679) serie după isvodele ce le a „aflatu la unii și la alții, și după auzitele celor bătrani boeri”, ér' de aici încolo până la fine dăce : „am scrisu singur dintru a mea sciință... că au fost scrise în inima mea”.

Ionu Canta a trăit în secolul trecut³⁸⁾. La 1774 apare ca spătariu, la 1783 logofet. Elă ne-a lăsat o mică cronică despre întemplările dela 1741—1769. Deși a scrisu foarte pe scurtu, elă însă completează și lămurisce în unele cestiuni ce narate în cronică lui Ienache Cogălniceanu.

*Ienache Cogălniceanu*³⁹⁾, s'a născut la 10 Oct. 1730 la Iași. Tatălă seă Vasile Cogălniceanu era mare căpi-

38). Cron. Rom. I. p. 22; III. 229, 232 — Uricariul. V. edit. 2-a p. 417. — Archiva rom. 1845 p. 247. V. A. Urechie, Mironă I. 193.

39) Fântine: autobiografia în Cron. Rom. III. 174 nota — M. Cogălniceanu. Notițe biografice a cronicarilor Moldovei în Letopisețele Țerei-Moldovei edit. I.

tanu alu tinutului lasi. In 1746 a intratu ca copiludecasu la Ionu Nic. Mavrocordatuu, er' la 1749 sub Const. Racovitaa Cehanuu devine comisuu alu treilea, er'la 1756 l'aflamuu vatavuu de aprodi. Intre anii 1757—1761 si 1769—1774 a petrecutu in Constantinopoluu, unde 'si-a terminatu si cronica. Eluu ne-a lasatu o cronicu despre evenimentele dintre anii 1733 pana la 1774.—Ienache Cogalniceaanu este nu numai celu din urma din cronicarii Moldovenii, dar insemna totu-odata si decadinta cronografiei. La eluu nu mai aflamuu nici spiritulu de independenta, nici ardorea patriotismulu, nici vederea ptrundetore a antecesoriloru sei. In acesta cronicu se oglinda decadenta Moldovei, infrangerea si nabușirea spiritulu patrioticu si deplina intronare a strainismulu grecu. Totu in asemeni conditii se afla si limba; ea-si perduse energia si timbrulu vechiuu alu limbei lui Urechie si a Costinesciloru, seninatatea si eleganta lui Neculce; se imple de grecisme si turcisme, stilulu langedu si incoloru. Afara de cronica in prosa ne-a mai ramasu dela eluu si doue mici cronice rimate despre taierea lui Grigorie Ghica si a boeriloru Manolache Bogdanu si Ionu Cusa. La 1782 a fostu stolnicu. A muritu la 1795.

Gheorgache, alu doilea logofetu, scrie la 1672 obiceiurile seu ceremoniile la inalțarea domniloru. De atatu se mai interesau omenii, caci domniile treceau iute una dupa alta, fara fapte de valore; totu ce se mai vedea erau ceremoniile seci, cari se repetau la serbatorii, la suirile in scaunuu ce se intemplaau mai la fie-care anu seu celu multu la trei ani, caci domniii nu mai erau de catu nisce arendași, a caroru glorie consta in pompe copilaresci. Acesta condica de ceremonii totusi nu este fara valore, caci fara ea anevoie s'aru pute reconstrui din cronice aceste ceremonii. Afara de ceremonii suntu presarate ici cole incidentalu notițe importante din viața sociala si chiar spirituala.

Ienăchiță Văcărescu ⁴⁰⁾ s'a născutu pela 1740 în Muntenia. Primi o educațiune îngrijită în familie. În etate tinăreă trebui să urmeze pe tatălū seū Stefanū Văcărescu în esiliū la Cipru, trimisū de Const. Cehanū Racoviță. Sub Scarlatū Ghica se întorce în patrie și devine cămărașū la zidirea mănăstirei Spiridonū celūnonū. — În 1763 revenindū Racoviță la domnie inveninā pe Stefanū Văcărescu tatălū lui Ienăchiță și pe unchiū-seū Barbu. La 1769 Rușii ocupāndū țera, Ienăchiță trece la Brașovū. Sub domnia lui Alexandru Ipsilantū ocupā înalte funcțiuni, āntāiū vistierin, apoi spătariū; conlucrā la eddicele Ipsilantū, este trimisū în misiunē diplomatice. Elū a scrisū o cronicā a Sultaniilorū turcesci pānā la 1791 în două părți, cea dintāiū pānā la a. 1730, ér' a doua, scrisā cā unū memoriū, este mai importantā, căci amestecā evenimentele Munteniei și chiar' ale vieței sale. Limba este fōrte impes-tritatā cu turcisme. — Despre alte scrieri veđi la *Lilologie și Poesie* ⁴¹⁾.

Ioniță Șoimescu la 1792 scrie (copiează seū compune?) Istoria Țerei-Romānescei cuprindēndū istoria anteriōrā lui Radu-Negru apoi dela acesta pānā la a. 1717, ne-publicatā încă ⁴²⁾.

Dionisie Eclesiarchulū a trăitū pe la finele sec. trecutū și începutulū secolulul acestuia. Elū a fostū călugārū, „elesiarchū alū episcopiei Rîmniceū și dascālū slovenescū“ ⁴³⁾. De la acesta avemū o cronicā ⁴⁴⁾, care începe la 1764 și terminā la 1815, cu o introducere și o prelață. Cronicariulū dice în prelață cā scrie „cāte am auditū de la cei bētrāni, și cāte-mi suntū prin sciință

40) Fântāne: Cronica sa proprie.—Odobescu: *Poezii Văcăresci* în Revista Rom 1861 p. 481 sq.

41). S'a publicatū pentru āntāia orā de P. Harlan' în Tesaurū de monumente II 244—302.

42). Manuscriptulū în Biblioteca d. D. Sturza la Mielăușent

43). Hasdeu, Cuvinte din bētrāni I. p. 21 notā

44). Tipăritā în Tesaurū de Monumente II p. 159 - 236.

in dăilele stării vieții mele“. Cronicariulă se vede din textă, că și-a scrisă cronică la Craiova. Elă posedă puțină învățătură, dar' s'a silită a se informa câtă a putută pentru timpulă și starea lui. Aceste informațiuni și cu deosebire vederile lui suntă une-oră destulă de naive. Mai importantă este această cronică pentru amănuntele ce le înfiră ici-colea din viața socială de tôte dăilele, ce nu întâlnimă în alte cronice, ca d. e. prețurile viteloră, ale bucateloră, alimenteloră, mărfuriloră, cursulă moneteloră. Limba este multă mai curată de câtă la Văcărescu. Dela acestă laboriosă călugără mai multe condice de documente și chrisóve traduse s'au păstrată în arhivele statului în Bucuresci.

Zilotă Romanulă este fără indoielă ună pseudonimă pentru a cărui identificare cu ună Stefană Moră trăitoră în Bucuresci între anii 1780—1850 există óre-cară indică, însă departe de a fi concludente. Acestă Zilotă ne-a lăsată ună felă de memoriă despre evenimentele Munteniei dintre anii 1800—1821 scrisă parte în prosă parte în versuri⁴⁵⁾. Elă nu descrie faptele în modă cronologică, nici se ocupă atâtă de ele, câtă mai vârtosă de sentimentele sale de ură, de durere, de desgustă, de desperare, cărora le dă o viuă și elocuentă espre-siune atâtă în o bună prosă, câtă și în plăcute versuri. Elă are idei înaintate despre aspirațiunile Româniloră, și se vede a fi scrisă sub influința ideiloră propagate de Miculă, Șincai. Maioră și Lazară, căci chiar la finele apostoliei acestuia în Muntenia și-a scrisă Zilotă Romanulă memoriulă seă, cu deosebire în Bucuresci.

În fine alte cronice de mai puțină însemnătate: 1) *Istoria oștirea ce s'a făcută asupra Morei la 1715*, publicată în Archiva românescă pe 1845 p. 1—186, este interesantă cu deosebire pentru descrierile diverse-

45) S'a publicată pentru prima óră în Col. lui Traiană pe 1882 p. 266 sq — Revista p istor. arch. și filolog. vol. V. fas.: 1 p. 58 —88: Scrierile inedite ale lui Zilotă Romanulă. de Gr. G. Tocilescu.

loră ținuturi și localități din Grecia. Autorul ei necunoscut, de nu cumva va fi chiar paharnicul Statei Leurdeanu, care a luat parte la acea expediție. 2) *Istoriile țerei Românești și a Moldovei*, compilate pe scurt din mai multe cronică în a. 1733 publ. în *Calendarul pe a. 1857* p. 3—71. — *Domnia lui George Hangerliu*, scrisă la 1800 de ună anonimă și publ. în *Albina Pindului*, pe 1869, p. 3—11, 25—29 : 4). O mică cronică rimată scrisă la mănăstirea Prislop (la Silvașul-de-susu în Valea Hategului) în sec. trecută publ. în *Buciumul* pe 1863 p. 3—71. — 5). O geografie a Ardealului de prin sec. 17-lea (Cipariu, *Archivul* p. 433).

Epoca III (1800—1860).

Pe când în Moldova se încheiasă epoca cronicarilor cu Ienache Cogălniceanu, er' în Muntenia mai răsuflă abia în cronicile palide ale lui Ienache Văcărescu, Dionisie Eclesiarchul și în ieremiadele lui Zilotu Romanul, pe când în aceste țeri încetase ori-ce mișcare literară : pe atunci în Transilvania începe a se scrie istoria în adevăratul său înțeles ; începe chiar istoria critică. Cei cari începă această eră sunt Samuilu Micul (Clainu), Șincai și Petru Maior. Scrierile acestora produsera o adevărată revoluție în știința istorică, cum o făcea străinii pânăci în toate cestiunile ce ne atingeau pe noi. Un războiu vehement începură contra loră învățați străini. Ideile loră însă în fond au triumfat, au fost recunoscute. Er' în cătu pentru noi, ei lură soroale, care a deșteptat pe Români din adâncul somn al secolilor.

Cu mórtea lui Petru Maior se încheie această epocă, care avu cele mai mari și mai fericite consecințe în viața Poporului-Român.

O coincidență admirabilă ! cel din urmă din cei trei apostoli ai Românismlui, Maior, 'și dă sufletul în mânil creatorului în 16 Febr. 1821, chiar când Tu-

1780?

dorū 'și luase avântulū cu plăeșii seī : ca și cum sufletulū apostolului și-ar' fi dīsū : acum potū sē mē ducū la rēpausulū eternū, cācī mântuirea a sositū !

Acēstă epocă d'o activitate puternică, care se desfășurā în cursū de vr'o 40 anī (1880—1821), fu urmată, pe terenulū culturei, d'o lungă stagnațiune. In adevērū aparū din cānd în cānd unele undulațiuni de activitate istorică pe luciulū linistitū alū acestuī deosebitū importantū ramū de literatură, importantū mai alesū pentru unū poporū tinērū, ce are atātă trebuință de a cunōsce faptele și suferințele strămoșilorū seī, amicii și neamicii ; aceste undulațiuni însă suntū departe de avântulū acestorū trei regeneratori. Următorii lorū se mulțumirā a-i studia și a-i apēra contra atacurilorū străine, ca unū Murgu, Maiorescu, Bojinca ș. a. Alții ca Cogălniceanu, Laurianū, Bliceascu și Ilarianū reluāră firulū activității pe terenulū istoricū. Romāniī erāū în dreptū sē aștepte mai multū dela cei de dincōce, avēndū ei statulū lorū propriū și dispunēndū și de mijlōce, însă aici d'odată cu renașcerea se întroduce instrucțiunea, educațiunea străinā. Sentimentulū naționalū deja cu totulū sdruncinatū prin domnia fanariotă, în locū de a fi deșteptaiū și întăritū prin o educațiune eminentē națională, fu aruncatū de noū în apele străinismului. Consecința nu putea sē fie de cātū imbibarea spiritului cu idei, datine și tendințe străine, și prin urmare înstrăinarea și uitarea de cele naționale. De altă parte vedēndū gradulū de cultură la care aū ajunsū acele popōre la cari ne căutamū educațiunea, și nesciindū sē ne dāmū samă, că ele aū ajunsū aci numai după secolī de lupte și labōre, că capitalulū de forțe materiale și morale, pe lângă luptă și labōre, s'a adausū și păstratū prin *conservare*, amū cređutū, că ușorū se potū ajunge asemenea lucruri, și cu deosebire pe terenulū literarū. Dar fiindū-că istoria nu se pōte îngăima cu câte-va idei și frase scōse din romane, din poesiī lunecătōre, din filosofi cu frase frumoșe, ci trebuie adunate fapte

de fapte din nenumărate cărți, documente mucedu, faptele trebuie cernute, controlate și îndelungă cumpe-nite: astă-felū generațiunile dela 1821 încôce, neavendū o educațiune proprie pentru asemeni lucruri, nici n'au pututū sē le producă. Chiar cei ce s'au ocupatū in acēstă epocă cu istoria, au studiatū totū in țēră și numai după-ce caracterul și aspirațiunile lorū se formase deja la sinulū mamei sub sôrele binefēcătoriū alū patriei, s'au dusū și au vēdutū și străinătatea și au sciutū sē alēgă ceea ce este bunū.

Maniū Samuilū Miculū sēu Clainū (1745—1806)⁴⁶. S'a născutū la 1745 in Sadu lângă Sibiu in Transilvania. Insuși spune, că familia s'ar' trage din Movilescii din Moldova. Numele Miculū Paū tradusū nemțū in Clainū. A studiatū la Blajū, unde, după absolvirea seminariulū la 1762, a intratū ca călugărū totū acolo in mănăstirea Bunei-vestiri luandū numele de Samuilū. Devine prefectū și mai-mare peste seminariū și mănăstire, se duce apoi pentru studie mai înalte in Colegiulū *Pazmanianū* din Viena. După șese ani la 1772 s'a întorsū la Blajū, unde devine profesorū de matematică și etică, dar se vede a se fi dusū *erăși* la Viena, căci la 1780 era prefectū de studie in colegiulū *Pazmanianū*. Se întorce la Blajū, și la 1784 indușmăinandu-se cu episcopulū Bobū, cu care n'a pututū trăi in pace nici unulū din invētațit acelu timpū, l'aslănū acum in Blajū, acum in Sibiu, acum in Oradea-mare, pe atunci asilulū invētațilorū persecutați de Bobū. Dar cu tōtă acēstă viēță agitată și lipsită, elū desvōltă o colosală activitate literară. La 1804 devine revisorū de cărți pe lângă tipografia Universității din Buda, unde mōre la 13 Mai

46). Fântâne: Cipariū. Acte și fragmente. Arhivulū pentru filolog etc P. Ilarianū. Viēța, operile și ideile lui Sincat. Buc. 1869.—*I. Bianū* Viēța și activitatea lui Maniū S Miculū (Analele Societății Academice Buc. 1870 t. IX p 79 sq.). — Nic. Densușianu. Misiunea istorică, in Analele Acad. Rom. Seria 2, t. II. (1881) secț. I p 150 —114. 203 sq.

s. n. 1806. El ū a dezvoltat ū mare ū intinsă activitate literară, încât ū afară de vre-o 25 opere teologice, între care amintim ū Biblia tradusă «tôtă după elinie», a lăsat ū următorele scrieri istorice: 47) 1) *Istoria, lucrurile ū întemplerile Românilor ū*, cuprindend ū rēsbōiele cu Daci ū, istoria Transilvaniei ū a Românilor ū din Dacia Aureliană; 2) *Istoria Domnilor ū Tere ū Românesc ū* dela descălecatul ū al ū doilea până la a. 1724; 3) *Istoria domnilor ū tere ū Moldove ū* dela al ū doilea descălecat ū până la 1795; 4) *Scurtă cunoșcință a istoriei Românilor ū*; 5) *Istoria shisme ū între biserica rēsăritul ū ū apusul ū*; 6) *Istoria bisericēsă*, —tōte acestea scrise românesce, ēr' 7) *Historia Daco-Romanorum sive Valachorum*, latinesce. Nefind ū cunoscute scrierile istorice ale lui Micul ū decăt ū în unele fragmente, ce s'au publicat ū, nu ne putem ū pronunța mai cu de amēruntul ū asupra lor ū. Valōrea lor ū însē rezultă de sine, ū mai vērtos ū când vedem ū nu numai pe învățat ūi contimpurani români ca Șincai ū Maior ū, dar' ū pe cei străini d. e. Engel vorbind ū cu adânc ū respect ū de el ū. Micul ū a mai publicat ū cea dintăi ū *Gramatică românescă* c ū litere latine, o *carte* de rugăciuni tot ū cu litere latine (v. p. 105), a scris ū un ū Dicționar ū român ū-latin ū-ung-germ. despre care veđi mai în jos ū la Gramatică. A mai scris ū în fine o *Aritmetică*, *Vieța ū ū fabulele lui Esop ū*, ū a tradus ū după Baumaister *Logica* tip. la Buda 1748 ū *Dreptul ū natural ū* tip. la Sibiu ū 1800. ū *Metafisica* (v. Gramat. Leccicog, Filosofia ū Jurisprud.).

47). Operele istorice ale lui Micul ū nefind ū nici până ad ū publicate afară de nisce fragmente. este imposibil ū a te orienta în ficșarea titlurilor ū ū a numărului lor ū. Noi înșirăm ū numai cele ce le-au vēđut ū aceia la cari ne provocăm ū: N. Densușian ū loc. cit. ū Cipari ū, Archiv ū p. 276—8, sē ū ne spune însuși autorul ū. Unele din cele românesc ū se află scrise ū latinesce. Fragmente-s'au publicat ū din Istoria bisericēsă la Cipari ū în Acte ū frag. p. 79—137, ēr' din *Historia Daco-Romanorum* etc a publicat ū Laurian ū în Instrucțiunea publ. pe Martie ū April ū 1861 p. 67—118.

Gheorghe Șincai (1754—1816)⁴⁸⁾. S'a născută la Șamșud în Transilvania la 28 Febr. 1754. După familie se trage din Șinca-vechie în ținutul Făgărașului și anume, după tradițiunea păstrată în sat, din familia boerescă Bărsan. Tată-seu se numia Ion, mamă-sa Ana. Urmă de copil la școala ungară din Sabed, dar' neplăcându-i ungeria fu adus la școala sătosească din locul născerei, de aci la Târgul-Mureșului, apoi la Cluj, unde învță gramatica și poezia. La 1773 deveni profesor de retorică și poetică la școlile din Blaj, ér' la 1774 dimpreună cu Petru Maior fu trimis la Roma în *Colegiul de propaganda fide*, unde după șese ani de studii în 1779 luă doctoratul în filosofie și teologie. La reintorcerea sa în acest an rămase în Viena, unde mai ascultă catechetica și metodică în școala dela St. Ana. Aici întâlnește pe S. Micul, cu care în colaborare publică la 1780 *Elementa linguae Daco-Romanae*. Intre anii 1782—1794 țallăm în Blaj director al școlilor greco-catolice din Transilvania, în care calitate publică mai multe cărți școlastice, dezvoltă o mare activitate înființându vre-o trei sute de școle. Șincai era călugăr, dar' la 1784 s'a lăsat de călugărie. Episcopul Bobu voind a introduce în biserică înnoiri latine, a aflat opozițiune în cei luminați, ca Micul, Șincai și Maior. Șincai fu acusat de revoluționari și la 11 Sept. 1794 închis și scos din directorat. Neputându-și afla vină, în Aug. 1795 se află liber în Blaj. La 1796 se duce la Viena, se plânge la Curte, dar' fără rezultat. Părăsit de sorte trăiesce șese ani ca instructor privat la comitele Daniil Vaș de Tega. La 1803 plecându d'aci, țallăm acum la amicul său, episcopul Samuil Vulcan dela Oradea-mare, acum la Pesta lucrându cu S. Micul. În anii 1807—8 a fost scurt timp censor și corector al cărților în Pesta. Pela 1812 venise în Transilvania să-și supună Cronica la

48). Fântâne : cele dela Micul și Cronica sa

censură. Abătându-se pe la Blajū cu desagiī în spate în carī 'și purta cronica, se pusese la umbra unorū sălci, unde aflându-lū eleviī din seminariū eșiī la preāmlare lū întrebāră : „pentru ce porīi atāta sarcinā în spate ? „Acesta e fētulū meū, rēspunse, în care voiū fi preamāritū dupā mōrte ; decā nu mi-a fostū rușine a-lū face, de ce sē-mī fie rușine a-lū purta ?“ — Er' încātū pentru censura croniceī, censorulū maghiarū i-a rēspunșū : „Opus igne, author patibulo dignus !“=Opera e demnā de focū, autorulū de furci⁴⁹⁾. La 1814 se đice cā a fostū érāși la Blajū, și constrīnșū de extremā miserie a voitū sē-se împace cu Bobū, ca sē fie primitū érāși în mănāstire, dar' Bobū a rēmasē cu inima împetritā. D'aici i se perde urma și pānā la 1868 nici nu se scia unde a muritū ; atuncī numai, dup'o jumētate de secolū, s'a descoperitū cā a muritū la 2 Noembrie 1816 la satulū Sinea lângā Cașovia în Ungaria. Șincai este unulū din cei mai geniali scriitorī din epoca de renascere. Elū este cu atātū mai mare, cu cātū a avutū sē lupte cu cele mai mari miseriī. Opera lui cea mai însemnatā este *Cronica Romānilorū* tipāritā întrēgā la 1853 în Iași de cātrā Grigorie Ghica sub îngrijirea lui Laurianū. Cronica cuprinde evenimentele dela a. 86 d. Ch. pānā la 1739. Șincai descrie evenimentele în ordine cronologicā urmāndū anū de anū. Cu tōte acestea ține samā de spiritulū pragmaticū, adurmecāndū cauzele evenimentelcrū și judecāndū consecințele. Elū face întrebuintārea cea mai vastā și variatā de fāntāne, dar' totū-odatā și rigurosā, confrōntāndū și verificāndū diversīi scriitorī. Elū prin pētrunderea lui adāncā aruncā o luminā neașteptatā în haosulū de evenimente petrecute în aceste țeri. De preparaīiunile vaste și seriōse

49). Unū altū censor maghiarū din Clujū, Martonfi. încheie raportulū seū asupra croniceī cu frasa d'n Juvenalū : An de aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum ! =óre pōte fi ceva mai demnū de Siberia ? amū đice noi ađi (Nic Densușianū, loc cit. pag. 111).

pentru această operă ne putem face o idee, când aflăm, că studiile lui preparatore zacă în 30 volume ! ⁵⁰⁾. Şincai cel dintâiu se înalţă şi esecută concepţiunea de o „*Istorie naţională a tuturor Românilor*“, pentru-că el, om cu vederi de vultur, nu putea să creadă de cât în unirea istoriei şi a vieţii tuturor Românilor. Cronica lui Şincai e cea mai voluminoasă, mai completă şi mai serioasă operă istorică în literatura română. Ori din care punct-de-vedere vom judeca opera lui Şincai, vom trebui să recunoaştem, că el nu este numai un erudit profund, dar' este un adevărat creator şi reformator. El introduce serioşitatea studiului şi o pătrunzătoare critică ce lipsia cu totul până-aiel. Puternic şi variat cum era geniul lui Şincai, este şi limba lui : simplă şi naturală, dar' scurtă, îndrăsnită şi viguroasă. Afară de cele amintite până-aiel Şincai a mai scris : 1) *Răspuns la critica lui J. Eder asupra memoriului din 1791* (pentru drepturi politice) al Românilor din Transilvania, latinesce, nepublicat ; 2) *Un vocabulariu* despre numirile de minerale, plante şi animale, latinesce, nepublicat ; 3) *Istoria naturei* sau a firei, rom. nepubl. ; 4) *Epistola către căpitanul Lipsky* lat., cum se scrie numele topografice cu litere latine ; 5) *Elegie latină*, în care se descrie viaţa ; 6) *Gramatica latină*, regulile romănesce ; 7) *Gramatica limbii române* în colaborare cu S. Micul (v. Gramatică).

Petru Maior (1753—1821) ⁵¹⁾. S'a născut la 1753 (1754 ?) la Căpuşul-de-Câmpie în Transilvania. Tată-seu Gheorghe Maior era protopop. Studiază la Târgul-Mureşului, Cluj şi Blaj, apoi între anii 1774—1779 dimpreună cu Şincai în Colegiul de *propaganda fide* la Roma. Reintorsu deveni călugăr în mănăstirea din Blaj, dar', din cauza persecuţiunilor episcopului Bob,

50). Nic. Densuşianu loc. cit. p. 200—7.

51). Fântâne : Cele dela Micul — A. Marienescu, Viaţa şi operele lui Petru Maior, Buc. 1883 — Revista crit.-lit. II (1894) N. 2. 3. 4.

elū ese din mănăstire și devine parochū alū Reghinului și protopopū alū Gurghiului. Dar' și elū, ca și Miculū și Șincai, ne mai putēndū suferi nici aici persecuțiunile lui Bobū, mai vĕrtosū, căci Maiorū era în contra înnoirilor catolice ale lui Bobū, părăsesce Transilvania și se duce ca revisorū de cărți la Pesta, și la 7 Martie 1809 intră în funcțiune, care o ocupă în cursū de 12 ani până la 14 Februarie st. n. 1821, în care și a muritū rapede peste așteptare. În acestū timpū și-a dezvoltatū elū activitatea sa literară. Elū s'a ocupatū nu numai cu lucrările sale de predilecțiune, istorice și filologice, dar' a compusū și a tradusū și alte cărți întogmite pentru poporū, pentru trebuințele și deșteptarea lui, cari s'aū tipăritū unele anonimū și se vedū până adī ici-colea. Fără îndoieală unele din acestea vorū fi lucrate și de alții la îndemnulū și sub îngrijirea sa. Scrierile cele mai importante ale lui Maiorū suntu: *Istoria pentru începutulū Romānilorū în Dacia*, tip. Buda, 1812, și *Dicționarulū* romānū-latinū-ungur.-nemțescū tip. la 1825 totū acolo. Aceste cărți tipărite la timpū aū produsū o adevărată revoluțiune. Nici o carte încă până astăzi n'a produsū la noi efectulū acestorū două cărți. Dar' nu numai la noi, o mare mișcare sēū reacțiune s'a ridicatū în contra lorū la străini, cu deosebire la Maghiari, Slavī, Nemți și Sași din Ardealū. Criticele cele mai pasionate aū făcutū ei acestorū cărți. Lupta a ținutū întinsū și după mōrtea lui, și putemū dice că nici adī nu s'a terminatū. Ideile lui însē aū triumfatū: romanitatea originei și a limbei Romānilorū. Maiorū pe terenulū istoricū, pe lângă adānci cunoscințe ale fântānelorū, posedē unū fōrte agerū spiritū criticū. Elū este adevăratulū întemeietoriū alū istoriei critice la noi. Nu putemū trece cu vederea, că nefericitulū episcopū Bobū a persecutatū acēstă operă a lui Maiorū, cerēndū dela guvernulū ungurescū s'o confisce și s'o nimicēscă, guvernulū însē i-a refusatū cererea lăudāndū opera lui Maiorū ⁵²). Despre valōrea lui Maiorū pe terenulū filo-

52). A se vedē Revista crit.-lit. 1894 No. 4. 145—161.

logică vezi la Filologie. Elu ne-a lăsat, afară de cele amintite, încă următoarele scrieri : 1) *Didachii* său predice pentru creșterea pruncilor ; 2) *Propovedaniū* său predice la morți 1809 Buda, 3) *Predice* de duminică și sărbători 3 vol. Buda, 1810—1811 ; 4) *Intâmplările* lui Telemach ; 5) *Orthographia romana* sive latino-valachica una cum clavi, Buda 1819 ; 6) *Istoria bisericeî* Românilor, atât a acestor dincăce precum și a celor dincolo de Dunăre, Buda (1813 sau 1821 ?) ; 7) *Dialogul pentru începutul limbii române* (publ. în Lees. de Buda) ; ⁵³⁾ 8) Scrieri polemice cu recensentii săi : *Animadversiones*, *Reflexiones* și *Contemplatio* ; 9) *Răspunsul la cărtirea* asupra sa. Tote acestea tipărite, er netipărite : o parte din Istoria bisericească ; Protopadichia, și fragmente de gramatica română.

Ionu Budai Deleanu, ⁵⁴⁾ contimpuranu cu Petru Maioru, a scrisu pe terenul istoric : 1) Descrierea istorică, polit. administr., socială, statistică, etc. a Bucovinei, în limba germană trad. românească și tip. în țiarul *Gazeta Bucovinei* 1894 ; 2) De originea popoarelor Transilvaniei dela începutu până în timpul noă, în limba lat. ; 2) Despre uniunea celor trei națiuni în Transilvania ș. a., aceste două din urmă netipărite încă ⁵⁴⁾. (Vezi și Poesia și Filologia).

Eudociu Hurmuzachi (1812—1874) ⁵⁵⁾. S'a născutu în 1812 la Cernauea lângă Cernăuți, cursurile liceale le-a făcutu la Cernăuți, er' cele de dreptu la Universitatea din Viena, unde s'a și stabilitu cu locuința și a rămasu până la morțe. Elu a trăitu ea scriitoriu aprupe

53). Șineal în prefața Gramaticii române edit. II (1805) precum și în Cronică la a. 524 (I. p. 152) dice, că a scrisu unu *dialogu* pe care voia „a lu tipări cu gramatica cea românească”, dar' nu i a „îngăduitu censura carței ceî împărătesei de la Viena”.

54). Cipariu Archiv I p. 705 sq Manuscriptele lui Deleanu se află în Muzeul nat. din Bucuresci

55). Fântână : Biografia de A. D. Sturza în vol. I Operele lui E. Hurmuzachi.

necunoscută publicului român. Dar în totă viața s'a ocupat cu cercetări istorice, și după moarte s'a aflat o vastă colecțiune de documente relative la istoria Românilor adunate din Archivele Vienei, și mai multe scrieri istorice în mod fragmentar asupra Românilor. Guvernul României a început de multă a publica scrierile și colecțiunile de documente, din cari au și apărut mai multe volume. De mare importanță sânt *Documentele*, care aruncă o nouă lumină asupra istoriei Românilor și cu deosebire asupra epocii lui Mihai-Eroul.

Mihailu Cogălniceanu (1817—1891)⁵⁶⁾ născut la Iași, descendent din familia cronicariului Ienache Cogălniceanu. Antăiele învățături și le-a făcut în patrie. Pela 1834 fu trimis în Germania pentru a învăța drep-turile. Mai multă plăcere avea însă pentru istorie, și astu-felu deja student începu a scrie în limba francesă istoria Românilor. Intors în patrie, la 1838 deveni adjutant domnesc și maior. 'Și începe apoi cariera diaristică cu *Dacia literară*, după care au urmat altele. La 1843 profesor de istorie la Academia națională, venit însă cu idei nouă din apus, nu plăcu domnului și boerilor, și trebui să părăsescă catedra. La 1848 persecutat de guvern, pe care 'lu combătuse mereu, trece în Bucovina. Sub Grigorie Ghica se reîn-torce și ocupă diverse funcțiuni. În Divanul ad-hoc (1857) se desvêlesce ca cel mai distins orator. După unire, ca orator și ministru, devine unul din bărbații politici cei mai însemnați în statul român, luptându până la moarte cu vigore. Pe terenul istoriografiei este cu deosebire însemnat prin publicațiunile *Cronicelor române* edit. I sub titlul *Letopisețele țerei Moldovei* (1841—1852), ér' la 1872 începe noua edițiune sub titlul *Cronicele României*, din cari au apărut

56). O scurtă autobiografie în *De-robirea țiganilor*, Buc. 1891 p. 1—13.

numai trei volume (Cronicele Moldovei). Alară de acestea, diverse alte serieri istorice și politice și publicări de documente în *Revistele* literare ce le-a publicat înainte de 1848.

Augustu Treboniu Laurianu s'a născut în 20 Iuliu 1810 la Fofeldea, lângă Sibiin în Transilvania. Studiile liceale le-a făcut în Sibiin, a trecut apoi la Facultatea filosofică la Cluj și de aici la Viena, unde ascultă științele matematice și fizice precum și cele filosofice și politice. După 1840 fu chemat profesor la Bucuresci unde la 1845 împreună cu N. Bălcescu începe publicarea *Magazinului istoric pentru Dacia*. La 1848 trece în Transilvania, unde împreună cu Bărnuțu și Ilarianu devine unul din cei mai însemnați și activi bărbați în acea epocă. La 1850 fu chemat în Moldova de domnul Gr. Ghica, unde ca inspector general al școlilor organiză învățământul public, îngrijesce și conduce tipărirea *Cronicei* lui Șineai. La însărcinarea domnului făcu o călătorie prin Germania, Franța, Anglita și Italia, pentru studiarea instituțiilor de învățământ din acele țeri. La 1858 trece la Bucuresci, unde anul următor fu numit efor al școlilor, bibliotecar și profesor de literatura clasică la Facultate. Móre la 1880. Dela el avem: 1) *Istoria Românilor*; 2) *diverse scrieri istorice*, între cari și interesante publicări de inscripțiuni, tóte în *Magazinul istoric*; 3) *Românii Monarchiei austriace* în limba germană, o colecțiune importantă de petițiuni, memorii și alte acte despre luptele Românilor de peste munți la 1848—9. Alară de acestea *Tentamen criticum* (gramatică română), *Dicționarul* și *Glosariul limbii române* (v. Filologia); a mai tradus *Filosofia* lui Krug și a redactat (1859—1861) *Instrucțiunea publică*.

Nicolae Bălcescu (1818—1852)⁵⁷⁾ s'a născut la 29

57) Gr. G. Tocilescu Vița, timpul și operele lui Nicolae Bălcescu (Col. lui Trăianu pe 1876 Nr. 5). Precuvântarea de la *Istoria Românilor* sub Michaiu Vitezul, edit. Acad. Rom Buc 1878.

Iunie 1819 în Bucuresci. Antăiele învățături și le-a făcut în țară în colegiul St. Sava. Filosofia a ascultat-o dela învățatul de peste munți, Eutimiu Murgu. În etate de 19 ani intră în armată, unde, pe lângă studiile sale de predilecțiune, formeză cu învoirea superiorilor o școală pentru instrucțiunea sub-ofițerilor. Implicat în însă în conspirațiunea colonelului Câmpineanu și Mitică Filipesculă, care avea de țintă să scape țera de protectoratul rusesc și să-și dea o nouă censtituțiune, dimpreună cu alții fu condamnat la ocnă pe vieță, în fine însă pedepsa fu micșorată la închisore pe timp nedeterminat. Astă-felă ședă închisă la mănăstirea Mărgineni doi ani, până 'lă liberă Bibescu la suirea în scaun. La 1844 intră pe terenul literar cu studiul asupra *Puterii armate la Români*. La 1845 începe împreună cu Lauriană publicarea *Magazinului istoric*. La 1848 ia parte activă la mișcarea națională. Espatriat trece în Transilvania, admiră luptele Românilor sub Iancu contra Maghiarilor, de aici se duce apoi la Paris. Nică nu mai vedă patria pe care o iubea atât. La 1850 se pronunță bóla de pept și după o suferință de doi ani se stinge ca o lumină în 16 Noemvrie 1852 la Palermo, unde căutase o climă mai dulce. Guvernul român la 1860 a voit să-și aducă osemintele în țară, dar fiind pus într'un mormânt comun nu i s'au mai putut afla. Scrierea lui principală este *Istoria Românilor sub Mihai Viteazul* rămasă neterminată. Bălcescu a voit să-și iee de model istoriografia antică, dar prea tinăr și încă nu de ajuns preparat pentru a și-o fi putut preface așa dicându în sânge, și, ca natură nervosă și fórte simțitoare, prea mult supus actualității, a rămasă cumpenindu-se între idealul antic și cerințele nouă ale istoriografiei. Dreptu-aceea opera lui Bălcescu, judecată din fie care din aceste puncte-de-vedere, nu atinge nică ținta ideală ce și-a pus autorul, nu implinesce nică cerințele istoriografiei moderne. Dar mai presus de tóte, ea implinesce scopul

practică ală deșteptărei și ală aspirațiunilor naționale ; și acesta pentru ună poporă începătoră, mai vârtosă la începută, este mai multă decâtă ună ideală ce pôte s'ar' fi înțelesă numai mai târziu. Autorulă și-a sciută vërșă în operă sentimentulă seă lerbinte, palpitațiunile inimei sale nobile, și până nu se voră implini aspirațiunile de cară palpită întrégă această operă, până atunci ori-ce inimă românească cetind'o va simți, va palpita, va aspira, se va entusiasma dimpreună cu elă. Acestă este farmeculă acestei scrieri ; această a făcut'o populară. Acestă farmecă se rëvarsă asupra tuturoră scrierilor lui Bălcescu. Acestă operă ca prosă este una din cele mai bine scrise din periodulă III. Soleicismii, obscuritățile ici-colea, și incongruențele de stilă, mórtea premarată nu l'au lăsată să le delature. Cele-l-alte scrieri în-limba română afară de *Mișcarea Româniloră din Ardeală la 1848* și *Cântarea României*, despre care vomă vorbi la Poesie, suntă publicate în Magazinulă istorică.

A. Papiă Ilariană (1828—1879), născută la 27 Sept. 1828 în Bezdedă în Transilvania. Tatălu-său, preotă și însuși omă învățată, a fostă omorită de Maghiari la 1848. Ilariană a studiată la Blajă, apoi la Clujă, unde 'și-a făcută și cursulă de dreptă. La anulă 1848 fu unulă din inițiatorii marei adunări din Câmpulă-Libertății dela Blajă. Elă entrieră țera cu alți o sumă de studenți, îndemnândă poporulă să mērgă la adunare, pe care Maghiarii voiau să-lă impedece intimidându-lă și rupendă podurile de peste riuri, ca să nu pôtă trece. Deveni apoi membru ală Comitetului de acțiune. După revoluțiune se duse la Viena să-și completeze studiile juridice. Pentru serviciile sale în revoluțiune guvernulă 'i oferă o decorațiune, care o refusă dicendă, că elă nu s'a luptată pentru decorațiună, ci pentru drepturile națiunei. D'aici trecendă la Pavia în Italia împreună cu Bărnută luă titlulă de doctoră în dreptă. La 1856 fu chemată apoi ca profesoră la Universitatea din Iași.

La 1860 deveni jurisconsult alu Moldovei, la anul procuror la Curtea de Casație și sub ministeriul Cogălniceanului scurtu timp ministru de justiție. De aici încolo trăi ca avocat în Bucuresci. Móre la 1879 în Sibii unde se dusesese să-și caute sănătatea. Cele mai importante din scrierile lui sunt: 1) *Istoria Românilor din Dacia superiôră* tip. 1851—2 în 2 vol. tratând evenimentele politice, stărea socială și culturală până la 1848; 2) *Tesauru de monumente*, 3 vol.; 3) *Independința Transilvaniei*, studiu ist.-politic; 4) *Vieța, operile și ideile lui Georgiu Șincai*.

Gheorghie Barițu (1812—1893) a întemeiatu la 1838, și a condusu timp îndelungat diarele de peste Munți *Gazeta Transilvaniei* și *Fóia pentru minte* etc. Activitatea lui s'a mărginitu cu deosebire la diaristică, ér' în anii din urmă ai vieții sale a publicat *Părți alese din Istoria Transilvaniei*.

Pe terenul istoric până la 1860 mai relevăm: 1) Aron Florianu, *Istoria principat. Țerei-Românesci*. Buc. 1836—7; 2) *Fóia pentru minte etc. de Brașov*, în care se cuprind multe documente istorice; 3) *Dacia literară și Archiva Românescă* de M. Cogălniceanu, și *Magazinul ist.* de Laurianu-Bălcescu; 4) *Veniaminu Mitropolitulu* traduse și tip. la 1841 *Istoria bisericescă* în 4 vol.; 5) Ionu Maiorescu redacteză în limba germană *Memoriele lui Iancu, Balintu și Acsente*, despre luptele Românilor de peste Carpați în 1848—9⁵⁸), traduse și publicate românesce la Sibii, 1884; 6) *Uricariulu* de Th. Codrescu, colecțiune de documente; 7) V. Rațu, *Istoria bisericescă*, Blaj 1854; 8) *Acte și fragmente* de Cipariu, Blaj, 1855, colecțiune de documente istorice relative la Români de peste Carpați; 9) V. Maniu *Disertațiune istorico-critică-literară* asupra originei Românilor, Timișóra, 1857 ș. a. 10) *C. D.*

58). Publicate în „Die Romanen der österreichischen Monarchie“, Wien 1850 fasc. 2.

Aricescu a scris Istoria Câmpulungului și Istoria revoluțiunii române dela 1821.

Pe terenul istoriei literare până la 1860 numai mic și fragmentare începuturi : 1) ceva aflăm în *Descrierea Moldovei* de D. Cantemir, în *Istoria* lui Petru Maior, și în Dialogul său din Leescic. de Buda ; 2) Vasile Popă, *Disertație despre tipografiile românesce*, Sibiu, 1837, importantă până în ziua de azi ; totu elu serie o importantă prefață de cuprins istoric-literar la nefericita Psaltire în versuri a lui Pralea ; 3) Cipariu publică în *Organul Luminării* (1847 până la 1848) studii asupra limbii române, cari amplificate le-a reeditat în *Principia de limbă*, Blaj, 1867. Totu densul a scris *Despre latinitatea limbii române* ș. a. în programele liceului din Blaj în anii 1855, 1857—8 (v. Arhivă p. 404 sq.).

Filologie : Leescicografie. Gramatică.

Prospectu istoric

Aprupe paralelu cu istoria s'au ocupat Români și cu studiul limbii, începând prin sec. al 17-lea cu leescicografia, urmând în alu 18-lea cu gramatica și cu începutul sec. 19-lea continuând cu perfecționarea după principiile filologiei. În decursul acestui timp până la 1860 mai mare și mai serioasă dezvoltare a luat Gramatica și cu deosebire dincolo de Carpați. Cestiunea introducerii alfabetului latin și modul scrierei său ortografia au format mai cu samă preocuparea gramaticilor. Și precum în istorie preocupa pe scriitorii originea romană a Poporului-Român, totu asemenea în studiul limbii preocupa pe gramatici *latinitatea* limbii române. Precum romanitatea devenise dogmă în istorie, latinitatea era dogmă în gramatică ; ér' dela modul cum se înțelegea acéstă latinitate depindea diversitatea său omogenitatea principiilor și sis-

temelorū deosebiților gramaticī. Cei trei mari învățați, Miculū, Șincai și Maiorū, au înțelesū în două moduri deosebite această latinitate. Miculū și Șincai în prefața de la Gramatică atâtū dela edițiunea I câtū și II, dicū, că limba română este coruptă din cea latină, de aici au trasū principiulū, că limba română, câtū va mai fi cu puțință, sē-se reducă, celū puținū în formă sēū în ortografie, la latină. Șincai însă a sînțitū în urmă, că acestū principiū nu se pōte esecuta, și deși 'lū susține în teorie, în practică însă în a II-a edit. a Gramaticēi începe a se abate dela elū. Paulū Iorgovicī în *Observațiile* sale încercă a împinge principiulū latinistū la o aplicare practică, dicēndū, că din rădēcinile latine, care s'au păstratū în cuvintele nōstre, «sē tragemū atâtea cuvinte, pre câtū se pōte întinde puterea vorbei de rădēcină». Elū înțelege acēsta mai alesū pentru terminii sciințifici care ne lipsescū, «sē nu gândescă însă cineva, dice elū, că eū umblu sē lapēdū din limba nōstră cuvintele cele străine; căci mie bine este cunoscutū, că nici o limbă nu e sē nu fie mestecată cu cuvinte străine». Maiorū dice, că limba română este mai vechie decâtū epoca lui Cicerone; va sē dică, elū înțelege mai bine lucrulū, că adecă limba română este continuarea graiului vulgarū *romanū* și nu a limbei latine. Dreptū-aceea și ortografia o adaptēză mai multū după natura limbei române; cu tōte acestea însă susține și elū forme ortografice latine întroducēndū și italiene. Er' încatū pentru etimologia cuvintelorū rēmasē și elū latinistū severū.

Următorii acestora luară trei direcțiuni deosebite. Laurianū în *Tentamen criticum* împinse principiulū latinității până la extremū, încatū distrugea cu totulū limba română, creāndū o limbă de fantasie. Acestū principiū încercă împreună cu uniculū sēū discipulū, Massim, sē-lū consacre în proiectulū de *Dicționarīū academicū*. — Cipariū apucă calea, ce ducea la adevērū, întroducēndū studiulū evoluțiunei istorice a limbei și tindēndū

a reinvia formele și elementele vechi și mai originale. Până aici principiul lui Cipariu este cel mai bun. În esecutare însă se abate încâtă-va dela el. În locu de a lega evoluțiunea istorică a limbei române *d'adrechtulă* cu graiul *vulgară romană*, o lăgă cu limba latină, și numai în modu subsidiar și sporadic se rapörtă și la graiul vulgar. D'aici provine, că Cipariu, în contra principiului seü, în ortografie merge până susu la latină, fără indoieală de temă, ca se nu se prea depărteze cuvintele în forma esteriöră de limba latină. Va se dică, ideia latinității predomină ideia romanității.

Mai târziu se nasce încă unu alu treilea curentu. Ionu Budai Deleanu, crede că în cultivarea limbei române se-se iee de modelu limba italiană. De-ore-ce însă serierile lui nu s'au publicat, foarte puțin voru fi avutu cunoscințe de aceste idei ale lui. ele însă 'și află, póte numai din întemplantare și cu totul independentu, unu continuatoru în Eliade Rădulescu, care mai târziu, după a. 1850, voesce se reformeze limba română după cea italiană, și începe chiar a-și traduce poesiile sale mai vechi în o asemenea limbă. Acastă încercare a rămasu însă cu totul individuală.

Românii de dincóce ne avëndu ocasiune a face studiile aprofundate, cari le făceau cei de dincolo asupra limbei, începëndu a serie cu litere latine, scriau după cum le pica în condei, și când vedură, că pentru acestu lucru și pentru a serie o românească, cum se pre-tinde dela scriitorii, se cere multă gramatică, ei se înspăimëntară și necunoscëndu în fondu, ci numai în formă, principiile gramaticiloru de dincolo, începură a pune în circulațiune frasa că cei de dincolo latiniséză și strică limba. Pentru a acredita acesta le venea în ajutoru două împregiurări: esagerările latiniste teoretice ale unora, și în generalu greutatea stilului la cei de peste muntii, fiindu-că ei se ocupaü cu deosebire cu limbii străine, și din causă că lucrurile sciintifice nu se potü serie în aceeași limbă ușöră cum se serie unu

simplu articolu de diarü seü o comedie. Dreptü-aceea pe când unii din cei de dincöce în nevinovăția lorü, după tipărirea gramaticeii lui Cipariü, vorbeiau de «comedia limbistică de pe câmpulü Blajuluü», cei de dincolo încă le răspundeau cu dreptü cuvëntü: «Aşa, D-vöstră scrieți uşorü pentru că v'ați feritü de a scrie ce e greü şi förte greü». Astü-felü cei de dincöce pentru forme, care nu se țineaü de adevërata cestiune, se înspăimëntau de calea anevoioasă a studiuluü şi a espe-rienței şi preferau a scrie uşorü, cum le venia. D'aici lungă şi interminbilă confusiune!¹⁾

Din acestea au resultatü trei direcțiuni: latinistă es-tremă, istorică-latinistă moderată, şi fonetică extremă seü anarchică. Latinistiü extremi, dintre toți cei mai puțini la numărü, erau în indoită rätëcire, căci nu în-țelegeau ori nu voiau se înțelegä, că altü ceva este limba latină ce ne-a rămasü scrisä şi alta graiulü vul-garü romanü, a căruü continuare este şi limba nöstră. Latinistiü moderați rätëciaü, căci în cestiunea de orto-grafie nu se mărgineaü numai la etimologia internă a limbei române, ci se suiau până la latină, şi apoi în evoluțiunea istorică nu legaü limba română *de-adrep-tulü* cu graiulü vulgarü romanü, ci săriaü, peste elü, la latina clasică.

În aprețiarea acestorü döuë curențe s'au comisü totü-de-una mari greşeli, căci s'a strigatü şi uniü, desorientați în asemenea lucruri, mai strigä şi ađi, că curențulu latinistü ar' fi stricatü limba. S'a trecutü cu vederea, că cei mai extremi latinisti, ca Laurianü şi Massimü, chiar' ei altü-felü 'şi făceaü studiile filologice ca sciință şi altü-felü scriau limba ca limbă. Laurianü şi Massimü n'au scrisü nicăiri în scrierile lorü limba ce au depus'o ei în dicționariulu lorü şi cu atâtü mai puținü în cea din

1). Despre diversele critice şi anticritice în această materie a se vedé cu deosebire în *Föia pentru minte* etc. dintre anii 1853 - 1856, ér' pentru citațiunile de susü Nr-rii 11 şi 15 din 185ö.

Tentamen criticum; chiar prefața Dictionariului este negațiunea directă a cuprinsului latinistă din Dictionariu. Miculă, Șineai, Maioră, Cipariu, a scrisă fie-care o limbă mai românească, de câtă cum scriu chiar ađi mulți alții. Deleanu în *Figuriada* lui a scrisă cea mai românească limbă. Iorgovici, care pune principiile ce le-a dezvoltată mai rigurosă Laurianu în *Tentamen criticum* și în *Dictionariu*, declară lămurit, că elu nu voesce să schimbe limba din ceea ce este.

Din tóte acestea resultă lămurit, că acesti învățați se folosiau în epoca loră de teoriile de limbă ca de-o *probă istorică* de originea noastră, de-o armă de luptă contra străiniloră cari negau *romanitatea* Româniloră și *latinitatea* limbei române, în aplicarea practică însă nici prin minte nu le-a trecut, afară de Eliade, să schimbe limba, cum probéză tóte scrierile loră. Că minunată de bine au știut ei să lupte, probéză următóarele rezultate: ideile de romanitate și latinitate susținute de ei au fostă probate și recunoscute și de străini, ér' limba română numai *prin lucrările loră a intrată pe terenulă studiiloră științifice*; ei au dată lovitura de mórte cirilismului întroducându alfabetulă latină; ei au *creată gramatica limbei române* singură științifică și copiată de toți gramaticii până ađi.

Fată cu cele două curențe științifice, curentulă fonetică extremă sêu anarchică nu se nasce din cercetări sêu studii asupra limbei, din contră elu se nasce togmaí din negațiunea acestora, căci elu togmaí nu voia să scie de asemenea lucruri, cređându în naivitatea lui că este de ajunsă să lii născuntă română, ca să scrie românească. Pentru aceea fonetistii făceau numai *oposițiune*, dar nu și *studii*, căci decă ei ară fi încercatú acesta totú cu aceeași serioșitate și cunoștință cu care lucraú ceialalți, s'arú fi convinsă îndată a două di, că togmaí ei distrugă limba, ceea-ce imputau latinistiloră extremi, și încă mai sigură și mai curênd, căci de ei se țineaú toți, căți nu sciau și nu voiaú să-și dee

ostenelă să învețe limba seú sciința ei, și acestia erau mulțimea, și togmaî se lăudaî cu *nos numero sumus*, pe când latinistii extremi erau abia de semință, ba chiar și pentru acésta prea puțină. *Pentru aceea fonetistii n'aũ pututũ face nici gramatica, nici sã-și creeze și sã-și sistematizeze o ortografie*, cãci a încerca sã faci o ortografie fãrã gramaticã este a frãmenta pãne lãrã apã seú a face o societate fãrã legi, cari singure o potũ ține laolaltã. Anarchia în sciință este ca anarchia în statũ—o voescũ numai *proletarii* !

Lecsicografia. Incercãrile cele dintãiu pe terenul filologiei limbei române le aflãmũ în lecsicografie. Pãnã la Lecsiconulũ de Buda, care a fãcutũ o epocã, aflãmũ o sumã de dicționare asupra limbei române, se înțelege mai tóte netipãrite ²⁾. De sigurũ multe suntũ încã necu-

2). În cele urmãtore înșirãmũ dicționarele ce ne suntũ cunoscute: 1) *Registrele de cuvinte* romãnesci dela Lucius (sec. 17 lea) dupã Șoimirovici, ale lui l'el-Chiaro ș. a. suntũ reproduse la Cipariũ, Principia p. 236—246; 2) *Lecsiconulũ romano-slavũ* din secolulũ alũ 17 lea aflãtorũ în posesiunea d. D. A. Sturza (specimene la Hãsdeũ, Cuvinte d. bẽtr I, 259—312), autorulũ necunoscutũ; 3) *Dicționariũ slavo moldovenescũ* anonimũ de pela finele sec. alũ 17 lea. ce se afla în fosta bibliotecã a Contelui Theodorũ Tolstoi la Moscva acum a guvernului (Analele Acad. Șed. din 12/24 Aug. 1869 și Hãsdeũ, loc. cit.). acesta și celũ urmãtorũ sã presupunũ a fi autografele lui Nicolaũ Milescũ și mitropolitulũ Dositeiũ; 4) *Dicționariulũ limbei române* anonimũ în bibl. societãții archeologice din Moscva (loc. cit.); 5) *Dicționariulũ bãnãțianũ românũ-latinũ* în biblioteca Universitãții din Pesta (Specimenũ în Col. lui Trãianũ, 1884 p. 406 sq. D. Hãsdeũ 'lũ numesce *Anonymus Lugoschiensis*, dar' nu existã nici o probã pentru vre unũ *lugojanũ*, ci numai indicii pentru unũ bãnãțianũ); 6) *Vocabularũ biblicũ* sãrbescũ-romãnescũ manuscrisũ (Cipariu, Principia p. 114); 7) *Dicționariulũ latinũ romãnescũ* alũ lui Teodorũ Corbea, brașoveanũ, dela începutulũ sec. alũ 18 lea, în bibl. rãpos. Cipariũ (Arhivũ p. 637); 8) *Dicționariũ românũ-germanũ* de Gabriel Lemeny (+1729) v. Nilles *Symbilae* II. 511; 9) *Vocabulariũ romano-latino-serbo-germanũ*, de Stefanũ Popoviciũ, scrisũ la 1843, acesta și alte 10) dõuc *Vocabulare* anonime, unulũ romano-serbo-latinũ și altulũ serbo-romãnũ, se aflũ în Museulũ naționalũ din Pesta (N. Densușianũ, *Analele Acad. Rom. ser. 2. t. II sect. 2 p. 197*); 11) cu compunerea

noscute.—Celū mai importantū dintre tōte este *Leesi-*
conulū rom. lat. ung. și nemțeseū de Buda tip. 1825.
Elū a fostū începutū de S. Miculū și dujă mōrtea lui
continuatū de Vasile Coloși, preotū in Săcărēmbū
(Transilvania), de Ionū Corneli, canonicū la Oradea-
mare, Petru Maiorū, Ionū Teodoroviciū, preotū românū
in Pesta și Alexandru Teodori, doctorū in medicinā.
Celū care i-a datū forma in care s'a publicatū și cu
deosebire etimologicele cuvintelor, *Dialogulū* și *Trac-*
tatulū de fonologie, părțile cele mai importante, este
Petru Maiorū. Fără de elū, leesi-conulū rămēnea ceva
de tōte dīlele, unū registru de cuvinte. Maiorū însă i
insulă unū spiritu nou. Incātū pentru tractatulū de fon-
ologie vorbimū la Gramaticā. După acēsta, partea eti-
mologicā a Leesi-conului a fostū cea mai importantā.
Ea a fostū, care după *Istoria pentru începutulū Romā-*

unul *Dicționarulū in limba moldovenescū* (diccionario in lingua moldava)
se ocupa la 1777 minoritulū F. Francantonio Minotto, misionariū ca-
tolicū in Moldova (I. Bianū, Col. lui Traianū, 1883 p. 144—5); 12) *Leesi-*
conulū al ao romānescū compusū de ieromonachulū Macarie in
Bucuresci la 1778 (in bibl. centralā de acolo); 13) *Vocabularium va-*
lachicum de M. Tender (1780) manuscrisū in bibl. regescā din Co-
penhaga (Anal. Acad. rom. v. III (1871) p. 34); 14) *Glosariū romānū-*
rusescū de preutulū Michailū Strilbetzki tip. la Iași 1789 (unū esempl.
in bibl. centr. din Bucuresci); 15) *Dicționarulū romānū latinū* de S.
Miculū in bibl. ep. rom. din Oradea-mare (N. Densușianū loc. cit.
p. 210) a se vedē și Lees. de Buda, prefața; 16) *Dicționarulū romānū-*
latinū germanū de la 1792 de Aureliū Antonū Praedetis. In bibl. e-
piscopiei romāne dela Oradea-mare (N. Densușianū, loc. cit. p. 109);
17) *Dicționarulū romānū latinū francesū-germanū* se dice a fi com-
pusū P. Iorgoviciū (v. Gramat.), necunoscutū; 18) *Leesi-conū romā-*
nescū nemțescū și nemțescū romānū de I. Budai Deleanū (in bibl. centr.
din Buc. Cipariū Archivū p. 706; Principiā p. 321); 16) *Dicționa-*
rilū rom.-lat.-ung. de episcopulū I. Bobū tip. cu lit. latine. Clujū
1822.—Ienăchiū Văcărescu in prefața Gramaticel sale încă spune, că
lucra la unū *Dicționarulū* romānū, nimicū însă nu s'a aflatū între ma-
nuscriptelē Văcărescilorū (Analele Societ. acad. r. V p. 22—23).
Totū asemenea ne spune și Samuilū Crișianū (Köröși), că avea gata
unū *vocabulariū* rom. lat. ung. (Cipariū, Principiā p. 321 și Archivū
p. 745 sq.).

nilorū, a pusū în mișcare pe învățații străini. Prin această se pune în plină cestiune și latinitatea său romanitatea limbii noastre. Atacurile străinilor au fost vemente, dar nu trecu mult și principiul triumfă. Unul din cei mai mari filologi romanisti, celebrul *Diez*, recunoscă romanitatea limbii și o clasă la locul său între limbile romanice. Dar Maiorū a comis erezii, dăcă unii și dăcem și noi. Mai întâiu însă, se nu se perdă din vedere, că pe atunci în această materie știința nu era unde este astăzi, și asemenea erezii, și unele chiar mai mari, le află la cele dintăiu celebrități ale timpului. Apoi se nu uităm, că nu era numai o luptă științifică, căci atunci mai puțin am pute scusa ereziiile, ci era mai vârtos o luptă eminentă națională. Și când este vorba de a deștepta și a salva un popor din gura perirei, ar' fi stupid să stai cu mâinile în sină fiind—că n'ai armele cele mai bune, să se te lupți cu mânuși ca se nu-ți strici mâinile. Dăcă străinii, pentru a ne combate, și-au permis dălnicū nu numai *erezii platonice*, ca noi, dar *violente reale*, n'amă înțelege pentru ce se nu-ți ascuți sabia pe ce poți, dăcă de-o-cam-dată n'ai *oțelū* tare la îndemână. Așa amă făcut bătării nostri, și vedem că de minune bine amă făcut! Noi ne *răsfățăm* adă cu ereziiile lor! Er' dăcă voimă se le *întunecăm* gloria, pentru ca se putem străluci noi, atunci se muncim ca ei în liniște și *fără șgomotă*, și posteritatea, ai cărei ochi nu se pot unge, va vedé.

Gramatica. Urme de idei gramaticale-filologice descoperimă chiar în *Tatălū nostru* cu litere latine de Luca Stroiți (p. 102). Mai bine pronunțate și chiar aplicate cu o sistemă ôre-care și cu deplină cunoscintă, le aflămă în scrierile mitropolitului Dositeiu Formarea de cuvinte nouă, introducerea de forme vechi și rari, cunoscerea prosodiei și a variatei tehnice a versurilor: toate acestea ne arată pe scriitorul, care nu numai cunoscea ce va se dăcă măestria gramaticală, dar

scia s'o și mânuescă. Er' încâtŭ pentru invĕtatulŭ D. Cantemirŭ ne convingemŭ din Cronica lui (I. 82—85), cã elŭ era familiarisatŭ cu Scaliger și cu «socotelele etimologhicescŭ». Tote acestea insĕ erau numai idei generale, adese-orŭ vage. O sciință gramaticală a limbei române nu allămŭ sĕ fie esistatŭ pe atunci. Nici o urină de vre-o gramatică românească de pe acele timpuri nu e cunoscută. In prefața de la *Indreptarea legei* (1652) se face amintire de gramatică și sintacsă, dar este a se înțelege celŭ grecescŭ sĕn peste totŭ numai *îvĕtătura*, cum se dicea până la 1848. Cea dintăiŭ gramatică ce o cunoșcemŭ până ađi este a lui *Eustatie Dimitrie Brașovianulŭ* scrisă la 1756 la Brașovŭ și dedicată lui Ionŭ Const. Nicolae Mavrocordatŭ ³⁾. Acĕstă gramatică este fără îndoiclă identică cu cea despre care dice Wilkinson cã a făcut'o I. C. Mavrocordatŭ la 1735 ⁴⁾. Er' Francantonio Minotto, amintitŭ mai susŭ, totŭ in acelŭ locŭ ne vorbesce, cã elŭ avea (la 1775) terminată o gramatică a limbei românescŭ, despre care insĕ nimicŭ alta nu se scie.

La 1780 apare ântăia Gramatică tipărită a limbei române, compusă pe S. Miculŭ, amplificată și coordonată de Șincai ⁵⁾. La 1805 Șincai o tipări a două oră la

3). Un exemplariŭ din acĕstă Gramatică, cum se pare, chiar originalulŭ scrisŭ cu cirile, ce erau in usŭ in Transilvania, și bine conservatŭ, se află in posesiunea d. C. Frbiceanŭ, profesorŭ la Seminariulŭ din Iași, er' acum la Buc. Conține o dedicațiune cãtră domnŭ, o lungă precuvĕntare, scara materiilor¹⁾, apoi corpul²⁾ Gramaticel. anume gramatica proprie, sintacsŭ și prosodie. Pe lângă multe singularități, are și unele bune. Din familia Eustatie trăia pe la 1870 unŭ avocatŭ in Brașovŭ.

4). W. Wilkinson: Tableau historique de la Moldavie et de la Valachie, traduit de l'anglais par Ch. Paris 1821 p. 120—1: „En 1735. Constantin Mavrocordato . . . lit. pour le jargon qu'on parlait, une *grammaire* en caractères tirés du grec et de l'esclavon”.

5). *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae. composita ab Sam Klein de Saad. ord. S. Basilii M. etc. locupletata vero et in hunc ordinem redacta a G. G. Sincai, ejusdem ordinis. A. A. L. L. Phil. et. SS. Th. D. Vindobonae 1780.*

Buda. Despre principiile pe care se bazează vorbirămă mai susū in *prospectū*. La 1787 Ienăchiță Văcărescu publică Gramatica sa cu cirile sub titlu *Observații sēū băgării de sēmă asupra regulelorū și orânduele'orū gramaticeī romānescē*, și anume in două edițiuni, cea dintâiū la Râmnicū, a doua la Viena in 1804, cu deosebirea că in acēsta lipsesce prefața. Gramatica in sine este de puțină valōre, autorulū este cu totulū neorientatū. De importanță suntu versurile aduse ca exemple in poetică (v. Poesia). La a. 1788 mai publică *Ionū Morariū* (Molnar) Gramatica sa germană-română, in care urmēză pe Miculū-Șincaī, și la 1798 o *Retorică*, ér' *Radu Tempea* la 1797 publică *Gramatica Romānescă* cu litere cirile, urmândū după gramatica lui Morariū. Totū la 1789 unū-ōre-care Școlariulu tipăresce in Iași o mică Gramatică română-rusă. Paulū Iorgoviciū tip. la 1799 *Observații la limba Romānă*. Gramatica lui *I. Budaī Deleanū* a rămasū nepublicată, deși se dice, că ar' fi una din cele mai bune ⁶⁾.

Samuilū Crișianū profesorū in Clujū, publică la 1805 lat. *Ortografia latină romānă* ⁷⁾ după principiulū etimologicū.

Cea mai insemnată scriere in acēstă materie in ântăia jumētate a acestui secolū este *Ortografia romānă* a lui Petru Maiorū scrisă in limba latină și publicată la inceputulū Lecsiconului de Buda. Este nu numai cea mai voluminosă, dar' și cea mai sistematică, mai adâncă și chiar' genială cercetare din acelu timpū asupra părței celei mai interesante și mai grele a limbei romāne, asupra foneticeī. Toți gramaticii următori s'aū adăpatū din acēsta In adevērū pentru acelu timpū este de miratū unū studiū atātū de pētrunđetoriū și sciințificū.

6). Cipariū. Archivī p 706 sq și Principiă p. 322 sq. 327, unde se află și o epistolă a lui scrisă cu litere latine, cum se vede, după regulele gramaticeī sale.

7). Cipariū, Principiă pag 317 sq. ér' in Archivī pag. 745 sq., o reproduce întrégă

Maioră este întemeietoriul fonologiei la noi. Elă pentru lămurirea cestiunilor se servese în modă comparativă de limba latină, grăcă și de cele neo-latine, dar greșese căci nu ie în considerare evoluțiunea istorică a limbii și nu se servese de vechile noastre monumente literare, deși cunosea o parte din ele, precum se vede din *Istoria* lui. Adevărată, deăci vomă judeca această scriere după cunoscințele de adă, vomă afla erezii, nu este însă mai puțină adevărată, că pentru acelu timpă a fostă o scriere fenomenală, și că în generală, foarte multe din ea au rămasă adevăruri necontestate. Elă scote din alfabetă literele k, x și y, susține însă pe q, încatu după elă pentru scrierea limbii române suntă de ajunsă 20 litere. Elă celă dintăiu regulăză și fiesăză întrebuintărea semneloră diacritice, cu deosebire la é (ea), ó (oa), sedila, și cele pentru x și k, ș. a. Petru Maioră a scrisă și (*Gramatica limbii române* a rămasă însă nepublicată⁸⁾). După ortografia lui P. Maioră și-a scrisă și J. Alecsi, mai târziu episcopă ală Gherlei, *Gramatica daco-română*, 1826. Alte gramatice, ce s'au mai scrisă, ca a lui C. Diaconă Loga (1822), a lui Eliade (1828) și gramatica plină de curiosităăi a lui G. Săulescă (1833—4) ș. a., s'au scrisă pentru usulă scolară. Iordache Golesculă publică la 1840 *Băgară de samă asupra canóneloră gramaticesăi*, este lipsită însă de cunoscințele elementare gramaticale. Mai importantă pentru principiile sale este gramatica lui A. T. Lauriană, publicată la 1840 sub titlulă: *Tentamen criticum*, care se abate cu totulă atâtă dela starea actuală, câtă și dela evoluțiunea istorică a limbii române și pune regulă pentru o limbă ideală, care ca limbă românească n'a esistată nică-odată, nică va esista. Pentru aceea ea dreptă cuvântă a rămasă cu totulă isolată și nică storfăările binevoitoare ale lui Papiă Il-

8) Unele fragmente s'au publicată în Archivulă lui Cipariă p. 27, 297, 338, 355, 360.

riană în *Tesaură* (I. 94) de a o pune de nouă în evidență nu i-a putut ajuta, și mai puțină intruparea acelor principii în proiectul de *Dicționar* și *Glosariu academică*.—Dela Maioră încôce, celă mai însemnată pe terenul filologiei române este:

Timoteiă Cipariă (1805—1887). Elă s'a născută la satul Pănade aprôpe de Blajă. A învățat la liceul din Blajă, unde la 1826 a terminat și cursul teologică. Fu numită profesoră la liceu și după aceea la cursul de teologie. Ajunse de tineră canonică. Intre 1847—8 redactază *Organulă luminărei*. În 1848 e membru ală Comitetulă de acțiune. După 1848 face călătoria în Europa. La 1854 ie direcțiunea Liceulă. Móre în adâncă bătrânețe la Blajă ca preposită ală Capitululă mitropolitană la 1887. Cipariă este nu numai unul din cei mai erudiți, și în faptă celă mai erudită dintre Români, dar și unul care întrégă viața și-a consacrat-o pentru cercetările asupra limbii române, și în adevără nime n'a adâncit-o ca dânsulă. Elă întemeiază scôla istorică-etimologică în filologia română. Cercetările lui la începută, ca tôte lucrurile seriôse și de adevărată valôre, n'ân fostă înțelese, și cei *naivi* și făceau glume mai multă de câtă lipsite de sare⁹⁾. Adă studiile istorico-filologice, introduse de Cipariă, ân devenită nu numai o predilecțiune, ci chiar o pasiune. Elă a creată cea mai bună Gramatică și Sintacsă, ce avemă până adă, în cară pe basa graiulă viu și a monumenteloră literare codifică, în modulă celă mai sistematică, legile principale ale limbii române. Dar' elă este și unul care a

9) V. nota 279 și *România Literară* pe 1855. Fôia pentru mînte din 1855 No. 17 reproducendă „farsele” din Rom. lit observă: „din care se cunoște de nouă, cu ce ușorătate se tratăză de ună ómenă însușiri de acelea ale limbii nôstre asupra căroră filologiă altoră națiună nu s'arū îndoi întru nimică a ține sfătuiră și conferințe seriôse și mature: ei arū fi prea departe de a tracta proprietățile limbii ca și ună sujetă de comediôră ori farsă dela Sadagura” etc.

lucrată mai mult pentru introducerea și popularizarea alfabetului latină. Scrierile sale sânt număröse, din cari noi amintim următoarele: 1) *Diariul Organulă luminărei* (1847—1848), importantă pentru studiile și diversele notițe literare publicate în elă asupra limbei române; 2) *Gramatica limbei române*, în două edițiuni, la 1854 mai pe scurtă și la 1869 amplificată; 3) *Sintacsa limbei române*, cu ună apendice *Despre limba română* (1877); 4) *Archivulă pentru filologie și istorie* (1867—1872); 5) *Acte și fragmente* (1855); 6) *Elemente de poezie* (1860); 7) Cestiunea originiei Românilor sub titlu: *Cuvântă la înăugurarea Asociațiunei Transilvane*; 8) diverse cărți bisericesci și scolastice, și articoli prin diare, cu deosebire în *Foia petru minte* și programele Liceului din Blajă.

Totă omenii acestui periodă sânt: 1) *Nic. Bălășescu* (+1881) care a publicat la 1848 o gramatică, ce s'a folosită multă timpă în scóle; 2) *Gavrilă Munteană* (1812—1869), fostă directoră ală liceului română din Brașovă, a publicată o Gramatică și o sintacșă a limbei rom. ș. a. și a tradusă operele lui Tacitu și Suetoniă; 3) *Aronă Pumnulă* (1818—1866) născută în Țera-Făgărașului la satulă Cuciulata, elevă ală lui Cipariă și Bărnulă. După 1848 trece în Bucovina, unde ca profesoră de limba română devine ună altă *Lazară* pentru Bucovineni, deșteptândă sentimentulă națională și iubirea limbei române. Elă a publicată o gramatică pe basa principiului fonetică, după care formă și o ortografie particulară, fără indoielă în scopă de a se face ceva propriu pentru Bucovina, și câtă mai ușoră pentru ca să-i atragă la studiulă limbei. Elă a mai publicată și *Lepturariă românesci* în 6 volume¹⁰⁾.

10). Despre activitatea acestui apostolă ală românismului a se vedé Dr I Sbiera. Viță etc. lui A Pumnulă.

Filosofie, Jurisprudență, Elocință.

Prospectu istoricū

Impregiurările în cari s'aū aflatū Româniī până la 1860 n'aū fostū favorabile acestorū ramuri și cu deosebire jurisprudenței și elocinței. Filosofia presupune o lungă dezvoltare literară, jurisprudența și elocința o viață politică și socială bine întemeiată și care se fie pututū avé o evoluțiune liberă și liniștită celū puținū în intervale. Aceste condițiuni ne-aū lipsitū, și anume libertatea și liniștea n'aū cunoscut' o nici părinții nostri, nici generațiunile până la 1860, precum amū arătatū mai susū, cap. X și XI. Prin urmare n'ar' fi nici o minune, și n'ar' trebui să ne roșimū de locū, decât nu amū puté arăta chiar nimicū pe acestū terenū până la 1860. Cu tóte acestea, și aici se adevăresce ceea ce amū dīsū în altū locū mai susū, că *aū fostū mai barbare timpurile de câtū Româniū*. Chiar și în acele timpuri de barbarii și miseriī, părinții nostri s'aū ocupatū din când în când cu meditațiuni filosofice, cu codificarea de legi și cu frumoșa artă a elocinței. Și mai ântâiū aparū meditațiunile filosofice, apoi încercările de jurisprudență și numai în fine, când începe a adia vântulū libertăței, începe a răsuna buciumulū deșteptătorin alū elocinței. În adevărū nu putemū arăta lucruri mari, dar' în fondū fórtē importante ca semne ate tendințelorū de cultură și de aptitudinī ale Poporului-Românū.

Filosofia. Cea dintâiū încercare filosofică suntū *Invățăturile* lui Neagoe-vodă (1512—1521) către fiulū seū Teodosie. Ele ni s'aū păstratū într'unū manuscrisptū de la 1654¹⁾. Invățăturile cuprindū regule, ce trebuie să le observe unū domnū în diversele impregiurări și mai

1). Archiva ist. a Rom t. I. pt. 2 unde la pag. 111—132 se publică întregū tractatulū. La 1843 se publicase după unū manuscrisptū din 1816.

alesă cum se-se esercite generositatea domnască²⁾. Es-punerea este foarte clară, logică și elocintă, stilulă naturală, dulce și animat, limba corectă și de o verdetă și profunmă ore-cum cămpenesc, ceea-ce este cu atât mai importantă, căci lucrăză cu idei abstracte. In cătă pentru versiunea, decă Neagoe-vodă va fi scrisă romănesce sēu in altă limbă, grecesce ori mai vĕrtosă slavonesce, și pōte numai mai târziū se-se fie tradusă, noi observăm, că deși publicațiunile de pânăcum ale acesteii opere nu satisfac cerințele științifice, asemănândă însă limba și stilulă cu cele din cronicile mai vechi muntene, nu amă avē nici unū motivū de a ne îndoi, cu atât mai vĕrtos, căci vechimea in decursă de vre-o 130 ani, până la 1654, s'a mai ștersă prin copierī. Cercetări ulterioare însă vorū pute lămuri lucrulă și mai bine.

Divanulū sēu gâlceva înțeleptulū cu lumea de D. Cantemirū (v. Cronicarī), scrisă in dialogū și tip. întâin la 1698, tratăză despre lupta între trupū și sufletū sēu materie și spirită, luându-se de basă filosofia teologică. Acesta era unū subiectū de predilectiune pentru această filosofie in evulū mediū, și are o întrégă literatură. Se basăză mai numai pe s. scriptură, icī colo câte unū filosofū profanū. Scrierea constă mai multă din frase de cătū din idei, și cu tōte că dialogulū nu permitea o sistemă, dar' se putea desvolta celū puțin in modū mai logic, pentru ca se nu se repetescă același lucru, aceleași idei de nenumărate ori. Stilulū și limba ca și in cele-l-alte ale sale scrierī romănesce.

D. Cantemirū a mai scrisă încă *Tractatū de logică* latinesce. Idei morale filosofice desvōltă in abundență și in Istoria ieroglifică.

Ceasorniculū Domnilorū de Niculae Costinū (v. Cro-

2). Totă in limba romănă și despre asemenea materie am vĕdutū in tr'unū vechiū manuscrisū sub numele lui Vasile Machedonū „samo-dĕrjeșū Grecilorū“ *Invēșturi cătră fiulū sēu Leonū împĕratū.*

nicari) este opera principală a acestui scriitoriu rămasă însă cu totul necunoscută ³⁾. Cuprinsulă, foarte voluminosă, este filosofie, morală și politică. Este scrisă cu multă aparată științifică, vaste cunoștințe de scriitori și fapte, espuse însă fără sistemă și într'ună modă greoiă. Pentru acele timpuri însă și pentru împregiurările noastre, opera este d'o erudițiune fenomenală. Atâtă din acestă punctă-de-vedere, câtă și pentru limbă, este păcată că zace necunoscută, pe când se tipăresc alte lucruri aprăpe fără nici o importanță.

Cu acestia se încheie epoca veche a scriitorilor nostri pe acestă terenă. Ar' fi incontestabilă de mare însemnătate a se studia limba acestor trei opere din punctulă-de-vedere ală limbajului filosofic. Pintre aceste trei scrieri, ca metodă, limbă și espunere, se înalță *Invățaturile* lui Neagoe-vodă, ér' ca erudițiune *Ceasorniculă domniloră*.

În timpulă următoră până la 1860 în adevără filosofia se generalisază precum se lătesce și se ridică și instrucțiunea. Deja S. Miculă a tipărită o logică și o Etică, și dincóce până la 1830 se mai tipăresc vre-o două logice, și alte câte-va fragmente traduse de prin unii filosofi. Profesoră mai însemnată pentru filosofie în acestă epocă este Lazară, care spună că a ținută la Bucuresci și prelegeri seă mai bine conferințe din filosofie, apoi Bărnuță la Blajă (1832—1845) și totă elă la Universitatea din Iași (1855—1864), Eutimiu Murgu (1834—1836) la Academia din Iași și următorulă seă Petru Câmpeană; Lauriană la Bucuresci, care traduce și tip. manualulă lui Krug, și éráși la Blajă profesorulă Tarța, care deși era pentru religiune, în admirabilele sale esplicări însă făcea aprăpe numai filosofie, și era

3). Noi cei dintăi amă descoperit' o la 1881 în bibl. centrală din Iași într'ună elegantă manuscrisulă de la 1714 care sémână cu manuscrisulă lui Acsentie Uricariulă (v. pag. 226 n. 30); altă manuscrisulă dela 1801 se află în bibl. Seminariulă din Iași.

multă iubită și ascultată. Prin acestia se introduse încetul cu încetul cunoștința filosofiei mai nouă. Conștința acestei ridicări progresive a nivelului intelectual era naturală, că scriitorii nu se mai puteau prezenta publicului cu scrieri filosofice, ca cele de mai înainte, escelente pentru timpul lor, dar nu pentru al nostru. Prin urmare acum era cu multă mai greu a scrie ceva o operă filosofică cu oarecare pretențiune de originalitate. Dintre cei care s'au ocupat cu filosofia în timpul nou, singurul S. Bărnuză a lăsat după sine o sumă de scrieri filosofice, zăcă însă, afară de două, nepărite și necunoscute 4).

Cóntă V. (1840—1884) a publicat *Teoria fatalismului și Incercări de metafizică*.

Jurisprudența. Colonia romană s'a întemeiat în Dacia cu instituțiunile romane. Cumcă acestea, după retragerea legiunilor și administrațiunei romane, nu au dispărut cu totul, probă viie și incontestabilă sunt înseși cadrele instituțiunilor romane păstrate în toate timpurile la Poporul-Român, cu *domnii, popă, jude, jurași, bătrâni*, precum și nomenclatura principală juridică (v. p. 116 sq.). Consonanțe de principii și dispozițiuni particulare romane cu *obiceiul pămentului la noi* se vor putea stabili numai când se va aduna din popor acest obicei, 5) după cum acesta s'a făcut la celelalte popore, și care, afară de punctul-de-vedere curat juridic, este de-o mare importanță pentru istorie și diversele cestiuni etnice.

Până la cele dintâi codificațiuni din secolul al 17-lea, la Români de dincoace nu se află urme sigure

4). În *Notița biografică la Dreptul public al Românilor de S. Bărnuză*, Iași 1867, se înșiră toate manuscriptele rămase. Intre care vre o 8 - 9 filosofice, nu scim însă unde se mai află și dreptul aceea nici care vor fi originale. Elevul neuitatului profesor începuse a le tipări. Nu se mai știe însă în ce stare se mai află lucrările.

5) Unu începutu s'a făcut sub ministerul G. Chițu, și s'a publicat ceva în Col. lui Traianu. (v. mai în jos pag. 209)

de legi scrise, între cari, se înțelege, nu potu intra dispozițiunile pentru anume casuri sêu persône, cari le aflăm prin chrisóvele domnesci. Sustînerile cã organisatoriul domnũ, Alecsandru celũ bunũ, ar' fi introdusũ Basilicalele, nu le-amũ pututũ verifica prin nici o probã ⁶⁾. În diversele chrisóve atãtũ ale domnilorũ românĩ, cãtũ și în documentele strãine de prin celelalte provincii locuite de Romãni, aflãmũ unanimũ probatã esistența unui *dreptũ românescũ consuetudinarũ*, ér' la Romãniĩ de peste Carpați, în diversele documente, se numesce *jus volachie, ritus volochie, lex antiqua et approbata*, va se đicã: dreptulũ sêu obiceiulũ românescũ, lege vechie și recunoscutã; la Romãniĩ din Galiția se numia *consuetudo juris valachici*, obiceiulũ dreptului românescũ; la Romãniĩ din Serbia *lege vechie*; este de asemenea cunoscutũ, cã Romãniĩ macedonenĩ aveau nu numai *obiceiulũ* dar' și cãpitãniile lorũ chiar' sub Turci ⁷⁾.

Cãtũ de importantã și înrãdęcinatã era acéstã *vechie*

6). Adevãratũ D. Cantemirũ ne spune acéstã în *Descrierea Moldovei* (prt. 2 c. XII), dar' în cronice nu aflãmũ nimicũ, și elũ nu ne aratã de unde a luatũ acéstã, dreptũ-aceea relatarea lui n'o putemũ considera ca o probã contimpuranã, cãnd scimũ cã D. Cantemirũ cam asardẽzã. Nu putemũ însã trece cu vederea urmãtorele indicii de óre care legi scrise: În Cronica din Magaz. istoricũ v. V. sã đice: „La judecãti mari se cantã *Pravila* în divanulũ domnescũ“, va se đicã acéstã era ceva cu totulũ escepționalũ. La Mãnãstirea Neamțu existã *Pravila aea mare* în limba slavónã din a 1474. (Revista p istor., arch., și filolog. a. II. fasc. I. p. 135). Despre *Pravila alẽsã* veđi mai susũ I^a pag 200. — Într'unũ chrisovũ alũ lui Barnovschi dela 1828 se dice cã judecata s'a fãcutũ *dupã legile țerei* (Archiva sciințif. și lit. a. II p. 180).

7). Despre acestea veđi *Porunca domnescã* din 1817 la Codicele Caragea (Legiuirile civile ale Țerei Romãnesci. de C. N. Brãiloiũ Buc. 1854). *Anaforaua obștescei adunãri a Moldovei* din 1827 (Uricariũ II 196). N. Densușianũ. Monumente p. Țera Fãgãrașului p. 4 (not. 2.) 22, 23, 37—8, 136. Archiva ist. a Rom. t. I. part. 1 p. 154 nota; Donațiunea lui Dușanũ din 1348 III p. 143: lege anticã. obiceiũ vechiũ.

lege consuetudinară se p^ote ved^e cu deosebire la Români supuși puterilor străine, unde în t^ote timpurile s'a respectat^u mai mult^u s^en mai puțin^u până chiar' în cestiuni de pură justiție, și chiar judecătorii și tribunalele încredințați bătrânilor satului decisiuni de procese *).

Dreptul^u consuetudinăr^u s^en obicei^ele juridice ale Poporului Român^u a încercat^u se le adune d. G. Chițu ca ministru de justiție. În cât^u se va fi putut^u realiza ac^esta, nu scim^u. Publicate s'an v^edit^u numai cele din districtul^u Bacău în *Columna lui Traian^u* pe 1882. În colecțiunile de proverbe și idiotisme încă se allă păstrate principii și maxime din acest^u drept^u. Multe urme și dispozițiuni de asemenea natură se allă prin vechile chirove și chiar prin cronic^e. Marea importanță a cercetărilor și a studiilor în ac^estă direcțiune este evidentă din mai multe puncte arătate mai sus.

Este însă natural^u, că acest^u drept^u consuetudinăr^u, ca o lege nescrisă, numai în atât^u se putea practica în cât^u voia s^e l^u recunoșc^e cel^u ce avea puterea în mână: domniⁱ și judecătorii, căci după cum ne spune Urechie, „ce i-au părut^u lui (celui mare) ori

8). N. Densușian^u. Mon. p. ț^era Făgărașului p. 48 într'un^u act^u al^u tribunalului din Făgăraș^u din 1689 se țice: „se fie dator^u a primi și a supune pământurile acele la împărț^elă în prezența bătrânilor și a boerilor din sat^u. . . . acea parte . . . se rămână condamnată la 60 fiorini unguresci din cari jumătate s^e fie a judecătorilor și arbitrilor ce vor^u regula controversa. ér' jumătate a părților ce vor^u sta pe lângă sentință". Am^u v^edit^u asemenea judecări sătesci scrise atât^u din secolul^u 17 și 18 cât^u și din acesta, și am^u v^edit^u înșine casur^e concrete înainte de 1848. Precum dinc^oce mitropolițⁱ l^u lua parte la judecări în divanul^u doinnesc^u, asemenea dincolo preoțⁱ l^u lua parte la judecările din sat^u și am^u v^edit^u casur^e înainte de 1848 unde cu deosebire preotul^u regula controversa. S'a^u v^edit^u documente unde părțile în cause civile a^u apelat^u la scaunul^u episcopesc^u, și care a decis^u cestiunea în ultima instanță. T^ote acestea era^u vechi r^emășițe de dreptul^u consuetudinăr^u *național^u*.

bine, orî rău, aceea aū fostū lege“ (I, 132), asemenea și D. Cantemirū în capit. citatū mai susū.

Cele dintăiū legi scrise aparū în sec. 17-lea. Sub Vasile Lupulū la 1646 se tipărescū *Pravilele împărătescī* (v. p. 143) în Moldova, ér' în Muntenia sub Mateiū Basarabū *Indreptarea legēi* la 1652 (v. 197). Est e de observatū însē, că ele se aflaū în parte traduse înainte de 1632, (Cipariū, Principiā p. 113) și nu i escluscă posibilitatea, că vorū fi fostū traduse de multū, și atunci s'ar' adeveri, că deja s'aū aplicatū și înainte de a se tipări (v. pag. 200). Codicele de sub Vasile Lupu cuprinde mai multe dispozițiūni penale și se consacră aservirea țeranului, ér' alū lui Mateiū Basarabū este unū amestecū informū de dispozițiūni judiciare, administrative și polițiene, și mare parte se ocupă cu dreptulū canonicū. Dar' și după întroducerea legilorū scrise, *obiceiulū* pământului rămăsese în multe în vigóre (Tunusli, 1863, p. 34). Alecsandru Ipsilantū publică în 1797 unū noū codice de legi în limba grecēscă, estrasū din Basilicale. Scarlatū Calimachū publică la 1817 asemenea în limba grēcă unū codice civilū compilatū din Basilicale, Novele, și alți codici. Totū în acestū anū Caragea în Muntenia pune în lucrare codicele seū. În fine vinū Regulamentele organice. Cu unirea Principatelorū întră și jurisprudența în o nouă fasă.

Nu putemū trece cu vederea nici pe Româniū de dincolo. Deși ei n'aū avutū unū guvernū propriū, cu tóte acestea aflămū și la ei în acestū periodū o literatură juridică. Incă sub Maria Teresia începuse a se publica ordinațiunile în limba română. S. Miculū traduce *Dreptulū naturalū* după Baumeister (v. p. 240). Austria luându-ne Bucovina, la 1812 pune de se traduce românescē și se tipărescē în acelū anū în Cernăuți Codicele civilū și penalū, între anii 1850—1860 se traducū amēndouē acestea de noū în Transilvania dimpreună cu Procedurile. Tóte legile și ordinațiunile pentru Transilvania eșiaū în acestū timpū și în limba română tra-

duse de Andreiū Mureșianū, in calitate de translatorū pe lângă Guvernū. Scriitorī originalī pe terenulū jurisprudenței in acestū periodū nu avemū de câtū pe :

Simionū Bărnuțū (1808—1864)⁹⁾. Elū s'a născutū la 1 Augustū 1808 la satulū Boeșa-română in Transilvania. Cursulū gimnasialū l'a făcutū la Carei, celū licealū la Blajū. La 1832 fu însărcinatū cu catedra de istoria universală și de filosofie, ér' de la 1833 încóce rămase numai cu filosofia. Atătū ca profesorū câtū și ca secretariū episcopescū, și pentru erudițiunea, activitatea și probitatea lui, 'și căștigă curēnd o mare popularitate. Cu deosebire principiile lui eminentamente naționale începū a introduce unū noū curentū in generațiunea tinēră. Episcopulū Ionū Lemeni, intrāndū cu imprudență in apele maghiarismului, vine in colisiune cu curentulū naționalū alū cărui capū era Bărnuțū. Se nasee unū procesū între Bărnuțū și partida lui și între episcopū, care, se înțelege, se termină cu espulsiunea lui Bărnuțū și a mai multī din cei mai distinși profesori și teologi Bărnuțū, deja in etate, se duce ca studentū la Facultatea de dreptū din Sibiu. La 1848 Bărnuțū fu acela care in unire cu sentimentulū instinctivū alū poporului și in opozițiune cu curentulū așa numitei *inteligente* și a diarelorū române, cari nu întrevedeau pericolulū, dede proclamațiunea in contra uniunei cu Ungaria, ér' in Cămpulū-libertăței de la Blajū, prin memorabilulū seū discursū, puse bazele unei politici naționale. In revoluțiune elū fu capulū Comitetului de acțiune. Dupā revoluțiune 'și continuă studiile juridice la Viena și Pavia, unde luă titlulū de doctorū in dreptū. La 1855 fu chematū profesorū la Universitatea din Iași, unde i se oferiră catedrele de filosofie, dreptulū publicū alū Romānilorū și dreptulū naturalū. Dar' dupā o vieță atătū de agitatā și laboriósă, la 1863 se bolnăvesce, se

9). Fântāne: *Notița biografică* din Dreptulū publicū alū Romānilorū, Iași. 1867.

retrage la loculū nascerei sale, unde a rēposatū la 28 Maiū 1864. Afară de numărósele scrieri filosofice (v. la filosofie) elū a lāsātū și următórele opere de jurisprudență: 1) *Dreptulū naturalū privatū*, tipăritū la Iași 1868; 2) *Dreptulū ginților*; 3) *Doctrina Constituțiunei*; 4) *Constituțiunile statelorū principale* cu introduțiuni; 5) *Dreptulū publicū alū Romānilorū* tip. Iași 1867 (v. Elocința).

Elocința. De elocință nu póte fi vorbă de câtū în state libere. Adevēratū a esistatū în totū-de una *obștesca Adunare*. Lucrurile însă se petreceau în modū patriarhalū, și voința domnului era de regulă și a obștescei adunări, încātū domnulū, dēcă ar' fi voitū sē audă și *alte* păreri, ar' fi trebuitū sē facă ca Napoleonū I cu generalulū: «contrađi-mi, domnule generalū, pentru ca sē fimū doi». Chiar căile oposițiunei stunci nu duceau în sala adunării, ci ea mergea și *pleda de peste hotarū*. Prin *Adunările obștesci*, după regulamentulū organicū, mai cu samă așa numita oposițiune rusescă începe sē facă usū de elocință.

Mai din vechiū elocința la noi a fostū cultivată încātū-va în biserică. Acēsta însă, după-cum se póte vedē din așa numitele *Omiliare* sēu *Cazanii* se mǎrginea mai numai la traduceri din alte limbi. Nu vorū fi lipsitū la ocașiuni mari și cuvēntări originale, dar' nu ni s'au păstratū de câtū numai de pe la începutulū sec. alū 18-lea.

Antimū Ivireanulū mitropolitulū Munteniei între anii 1709—1716, destituitū, rēspopitū și ucisū din ordinulū Domnului fanariotū Nicolae Mavrocordatū, ne-a lāsātū o colecțiune de *Predice* ținute la sērbători mari. *Predicele*, apărute în două edițiuni la Bucuresci în 1886 și 1888, se distingū prin căldura sentimentului religiosū, limbă alēsă, stilū armoniosū, viu și figuratū.

Petru Maiorū asemenea a publicatū multe predice (v. pag. 245), care până astăđi se mai rostescū ici-colea în bisericile romāne de peste munți. Aceste pre-

dice pentru spiritulu loră religiosă-națională n'au lipsită a esercita, mai alesă în primele decenii ale acestui secolă, o bine-făcătoare influință asupra Româniloră de peste munți.

Ca elocință eclesiastică însemnată este *Necrologulă tuă Stefană-celă-mare*, ună esercițiă de elocință de pe la finele secoluluă trecută. Puterea discursuluă stă în văpaia sentimentuluă națională, care comunică și stiluluă puterea sa electrică.

În afară de biserică în secolulă trecută abia aflămă din când în când câte-o urmă de elocință. Așa ni s'a păstrată discursulă ce l'a ținută ambasadorulă moldoveană *Luca Cârjă* cătră regele polonă Sigismundă I. la a. 1523, în care propune o alianță a creștiniloră contra Turciloră. În elă se vede omulă deprinsă cu tôte metehnele elocinței⁹⁾.

Dela ună Gheorghie Maiota s'a păstrată tipărită ună *Cuvântă* la Pașci ținută la Mitropolia din Bucuresci sub Constantină Brâncoveană pe când mitropolită era Teodosie Vestemianulă (v. p. 197) mortă la 1709; autorulă este cu totulă necunoscută de-aiurea. Limba curată și absolută nimică archaică nici în cuvinte, nici în ortografie: stilă viu, ruptă, cu antitese, mai numaiă cuvinte și formă retorică fără fondă¹⁰⁾.

9). Publicată în *Archiva istor. a României* în traducere romănescă t. I. prt. I p. 9

10). Broșura în octavă mică cu cirile în 44 foi numerotate. are titlulă: „Cuvântă la mântuitoră patimă a Domnuluă nostru Is. Chs. Făcut de propoveditorul sfințel Evangelistă al Beserecii celă mare Kyr Gheorghie Maiota, alu limbelă Elinesci și Latinesci de scală ală prealuminațiloră fișă ală blagocestivuluă domnă ală Uggrovlachii. Io Konstandin vv. Voevodă tipărit de Mihăi Iștvanovici, Ipodiaco-nulă Typografuă”. Pe foile 2—5 o precuvântare adresată mitropolituluă Teodosie, foia 6. verso iconă luă Christosă cu crucea în spate sub ea patru stihuri, pe foia 7 începe Cuvântulă. Loculă tipăririi și anulă nu-ă indicată nicăiri. Broșura ni s'a comunicată de părintele E. Micu din Bănată

În cronică rară se află ici colea câte-o scurtă apostrofă.

Nicolae Bălcescu în opera sa istorică despre Mihaiu pune adese-orî, după maniera antică, discursuri în rostul personajelor, dintre care mai însemnate sînt cele puse în gura lui Mihaiu (pag. 116, 368, 372, 458). Memorabile sînt încă *discursul introductiv* al lui M. Gogălniceanu la începerea cursului de istoria națională la 1843, și discursul lui A. Hasdeu către elevii școlii de la Hotin.

Cel mai mare discurs politic pînă la 1860 este discursul lui S. Bărnuțu ținut la $\frac{2}{14}$ Maiu 1848 în marea adunare a Românilor de peste munți în *Cîmpul Libertății* de la Blaj. Acest discurs nu-lu putem caracteriza mai bine, de cîtă numindu-lă *discurs de marime antică*: mare nu numai în formă, în ideile și spiritul în care l'a turnat celebrul tribon al poporului, cum 'lu numiau, dar' mare, necalcată de mare totu-odată, în imensele lui consecințe, încâtă mă îndoiesc, că se-se mai fie ținut vre-unu discurs, ale căru consecințe se fie fostă atătă de nemărgenite, ca ale acestuia pentru Români de peste Carpați. Elu este cel mai mare monument de pe Cîmpul-Libertății și un cap-d'operă de elocință română.

Dincoce de Carpați primele aventuri de adevărată elocință în sensul modernu începă cu noua situațiune creată prin tratatut de Paris. *Divanurile ad-hoc* sîntăntăia arenă pe care pășescă oratorii, între cari se distingă: I. C. Brăteanu, M. Gogălniceanu, C. Negri, Anastasie Panu și alții, a căroră activitate și aprețiere pe acestu teren se ține de periodul alu patruea.

CAPITOLŪ III.

Poesia

Prospectŭ istoricŭ.

După istorie mai curând și mai multu s'a dezvoltatŭ poesia. Istoria a semănatŭ semința ideiloru naționale, poesia, ca o ploie bine-făcătoare, le-a fecundatŭ: ele au încolțitŭ în curând, au înverditŭ, s'au întinsŭ, au ocupatŭ terenulŭ. Poesia a popularisatŭ istoria și ideile ei. Fără de ea noi nu amŭ fi ađi unde suntemŭ, nu vomŭ fi unde dorimŭ s'ajungemŭ. Ideile suntŭ elementulŭ, suntŭ aerulŭ vitalŭ; poesia aripele care ne avântă prin elŭ. Poesia totŭ-odată a desghiețatŭ curentulŭ amorțitŭ, inghiețatŭ alŭ limbei. Precum *națiunea*, totŭ asemenea *limba* fără poesie nu ar' fi unde a ajunsŭ. Acesta este misiunea de deșteptare și cultură, care poesia și-a împlinit' o până la 1860. Nu putemŭ cere în acestŭ timpŭ mai multŭ de la ea. Cu deosebire nu putemŭ avé pretențiunea de a ne fi creatŭ capŭ-d'opere literare, de-a fi realizatŭ *ideale artistice*. Poesia a lueratŭ în acestŭ timpŭ pentru *idealulŭ naționalŭ*. L'a realizatŭ în parte și l'a transmisŭ rațiunei practice pentru a-i da intruparea reală, și ea poesia a trebuitŭ s'en ar' fi trebuitŭ să apuce calea idealulŭ artisticŭ, pentru a ilustra intruparea reală a idealulŭ naționalu și a-lŭ pune încetulŭ cu încetulŭ la înălțimea de la care nu se mai pôte cobori neî chiar distrugându-se. Dar' decât timpulŭ s'a perdutŭ, sperămŭ, că ne-a rămasŭ încă d'ajunsŭ, d'ajunsŭ însă numai decât nu vomŭ mai întârđia.

Deși poesia noastră literară, în înțelesŭ mai strinsŭ, datéză numai dela începutulŭ acestui secolŭ, cu tôte acestea nu ne lipseseŭ scrieri din timpuri cu multŭ mai înainte. Cea mai vechie urmă de poesie literară cunoscută până ađi ni s'a transmisŭ numai prin tradițiune.

Suntă câteva versuri răsboinice atribuite chiar lui Stefanu-celū-mare, ele sună :

Haī fraṭi, haī fraṭi, la năvală daṭi,
La năvală daṭi, țera v'apăraṭi !
Haī fraṭi, haī fraṭi, la năvală daṭi,
La năvală daṭi, crucea v'apăraṭi !
Haī fraṭi, haī fraṭi, la năvală daṭi,
La năvală daṭi, steagulū v'apăraṭi !¹⁾

Timbrulū literarū alū acestorū șese versuri este mai presus de ori-ce îndoielă. Ele însă arată vechia tradiție a oștilorū creștine, care aveau steagū cu cruce²⁾.

D'aici încolo nu mai este cunoscută nici o urmă până la 1673, când Dositeiū publică psaltirea sa în versuri, în care se află și o mică epigramă a lui Mironū Costinū. Din rutina tehnică a lui Dositeiū suntemū nevoiṭi a conchide, că elū a cunoscutū și alte poesiī literare făcute mai înainte de elū, cari însă n'au ajunsū până la noi. Elū care 'și adunase o sumă de cărṭi și manuscrite, care aflate până și o poesie atribuită lui Stefanu-celū-mare, de sigurū va fi aflatū și altele. Er' la 1674 unū bănaṭianū cu numele Ilaliū (v. p. 104) serie următorele versuri în metru anticū elegiacū și cu litere latine, care noi le reproducemū cu ortografia modernă :

Cântū sănătate, sārindū la voi, Rōmanus Apollo,
La toṭi, caṭi sânta 'n împărăție seḍeṭi,
De unde cunoscințe așteptāmū, și sciințe : ferice
De Amstelodam, prin cărṭi stă 'n omenie tipariū.
Lege derēptan dātū frumōsă cētate Gēnevā;
Iṭi vine Franciscus, ține-te Leyda, Paris !

1). Buciumulū pe 1864 p. 855—6, aflatū de d. Hasdeū scrisū pe psaltirea slavo-română dela 1680, de mitropolitulū Dositeiū, care ḍice că. „cântarea era făptuită de Stefanū-vodă celū bunū“.

2). Constantinū celū mare bate pe Goṭi, cu care ocașiune istoriculū Socrates libr. I c. 18 ḍice : „Hos enim *crucis vexillo*, quod est christianorum proprium, in proelio fretus tam fortiter devicit“.

Prindeți mână sorori, cu cestul nou őspe, 'nainte,
Frații, lărtatiți, nimfele pasă curënd.

Domni buni, mari doctori, dascăli, și bunele dómne
Cu pace și liți, cu pâne și sare, rugămu.

Dela 1694 există unŭ manuscriptŭ de psalmi în versuri cu litere latine, scrisŭ în Transilvania (Valea-Hațegului), care probabilă este o copie de pe unŭ manuscriptŭ mai vechiŭ (v. p. 104). De aci în colo urmele se înmulțesc. În sec. 18-lea Corbea traduce și elŭ psaltirea totŭ în versuri (1725). Se află manuscripte din secolulă alŭ 17-lea și începutul celui presentŭ, ce conțină o sumă do poesii, cele mai multe de origine literară, fôrte populare pe acele timpuri, mai cu samă cântece de veselie la ospete, la nunte, gratulațiuni, colinde, rugăciuni, cântece la morți ș. a. Cele mai multe din acestea suntŭ fără îndoiclă fôrte vechi (v. pag. 182), de sigurŭ chiar cu secolŭ înainte de sec. alŭ 18-lea, cari s'aŭ transmisŭ atătu prin graiŭ viu câtŭ și prin manuscripte, de unŭ timpŭ încóce însē aŭ începutŭ se dispară dinaintea celorŭ nouē și numai ici coela se mai audŭ. La Sulzer aflămu mai multe poesii literare din secolulŭ trecutŭ³⁾. În desvoltarea poesiei române literare pâna la 1860 constatămŭ următorele epoce:

Epoca I sēu arhaică, adecă pâna la 1830, în care distingemŭ două curențe deosebite: celŭ dintăiŭ bisericescŭ atătu în poesia purŭ bisericescă, câtŭ și în poesia profană sēu poporană scrisă, și acestŭ curențŭ ține pâna 1780; alŭ doilea curențŭ, care începe cu deosebire cu Văcăresciŭ, este celŭ în spiritŭ neo-grecŭ sub influința elementulŭ socialŭ de atunci, și acēsta ține pâna cătră 1830. În acēstă epocă nu putea sē-se producă ceva însemnatŭ. Poesia bisericescă s'a mărğinitŭ la traducțiuni libere, ca Dositeiŭ și Corbea. Poesia profană se mărği-

3). Sulzer, Geschichte d. transalp. Daciens v. III. 1—83. reproduse câteva la Cipariŭ Archivŭ p. 680—92.

nea la necesitățile spirituale reclamate de impregiurările de toate dăilele, d. e. nunte, ospete, sărbători, înmormentări ș. a. Mai târziu în cea neo-greacă se cultivă cu preferință amorul. În scurtă, de o parte spiritul și stilul bisericesc se opune varietății și avântului poetic, de-altă parte o împedecă influința poeziei neo-grece, ca străină și ca una ce ea singură nu avea opere de gust și de valoare. Toate acestea, ce puteau altă ceva produce de câtă totă după asemnarea lor. Dreptă-aceea în generală poezii din aceste timpuri n'au putut să se avente nici cu spiritul, nici cu limbajul. Voea lor se simte totă-de-una innăbușită, limba neajutată, îngăimată. Numai ici-colea veți pe poezii răsufându mai liberă și scotându accente mai sonore. În acestă curentă se marcheză două direcțiuni: una populară și alta mai înaltă literară, și amândouă mai alesă în poezia narativă. În cea dintăiu avem pe Ion Baracă, care la 1800 publică pe *Arghiră și Elena*, ér' la 1821 *Risipirea Ierusalimului*; pe Vasile Aronă care publică *Pati-mele lui Christosă și Piramă și Tisbe* la 1808, pe *Leonată și Dorofata* la 1815, *Anulă mănosă* la 1820. Ei creară ună stilă limpede și populară și toate acestea deveniră cărțile cele mai populare, și, ceea-ce este mai multă, intrară în coliba țeranului mai alesă dincolo de Carpați, ducându gustul cărții și idei mai înalte și în afumata lui locuință. Dincóce s'a popularisat cu deosebire *Arghiră și Elena*, care atinge mai multă córdă sentimentului. Scrierile acestor doi poezii mai au și o altă mare însemnatate, căci ele au începută a elimina așa numita literatură apocrifă, străină ca idee și nefericită ca influință (v. p 103). În direcțiunea adouă aflămă cu deosebire pe Ionă Budai Deleană scriindă *Țiganiada*, epepeie comică în XII cânturi în spirită satiric, care din nefericire rămânendă netipărită până târziu în timpul nostru, a rămasă și necunoscută. Pe o adouă linie amă puté numi aici din genulă idilei *Primăvera amorului* de I. Văcărescu și *Raportă din visă* de V. Aronă,

Epoca II până la 1860. În această epocă poezia intră s^{eu} voesce s^e între pe calea grea a înaltei literaturii. Pentru acesta însă lipsiaⁿ condițiunile *sine quibus non*—, lipsia în general^u instrucțiunea și adâncirea limbii. Lipsa instrucțiunii avea de consecințe sărăcia de idei, inferioritatea și nesiguranța gustului : pentru aceea vedem^u, că poeții acestei epoci, neînțeleg^und^u greutatea misiunii, încep^u foarte de tineri, mai de pe bancele școlii, și bancele încă erau puține la număr^u. Dar precum încep^u de timpuri^u, tot^u atât^u de timpuri^u le și s^ecă puterile, și pe când fizicesce sunt^u în puterea bărbăției, spiritualmente sunt^u deja bătrâni, căci s^eu nu mai produc^u nimic^u, amuțind^u cu totul^u, s^eu repet^uză numai cele din tinerețe, cu mai puțină putere și cu mai slab^u av^unt^u, ca toate lucrurile ce se repețesc^u s^eu se înalță de nou^u : s^eu în line se sfort^uză la lucruri la cari n^u au cugetat^u nici odată, și pentru cari nici nu s^u au pregăt^ut^u la timp^u. Lipsa ideilor aducea cu sine și lipsa de inițiativă, de av^unturi mari, de încercări grele : pentru aceea și vedem^u pe toți poeții m^urginindu-se la genurile ușore și neprecisate ale poeziei. Cei cari încercă lucruri mai grele, le părăsesc^u la început^u, ca Eliade *Michunda* ș. a. Singur^u Bolintinean^u prin puterea naturală a geniului s^eu p^ote s^e-se av^unte mai departe în poeziile sale narrative *Florile Bosjoului* și *Poeme*.

Pentru aceea în această epocă ne lipsesc^u scrieri de valoare atât^u în epică, cât^u și în dramatică. Chiar epigrama, cea mai mică din toate speciile de poezie, n^u a fost^u aproape de loc^u încercată. Lucrul^u se esplică ușor^u, pentru-că epigrama este condiționată de concentrarea unei cuintesențe de idei într^u un^u foarte micu volum^u și într^u o limbă elegantă, precisă și ascuțită : lipsind^u însă fondul^u de idei și o adâncă și variată cunoștință a limbii, urma necesar^u m^unte că epigrama s^e rămână, cum a rămas^u, neîncercată. Lipsa de un^u studiu adâncit^u al^u limbii a produs^u alt^u neajuns^u de o natură și mai

fatală pentru poezie. D'aici adevărat provine, că cei mai mulți din poezii acestei epoci au un foarte restrâns vocabulariu și o mai restrânsă frazeologie. Aceleași cuvinte, aceleași frase se repetă mereu și interminabil. Un alt defect capital al poezilor din această epocă este, că ei nu se mărginesc, nu se concentrează asupra unei specii de poezie, ci mai tot, și cu deosebire cari se simt ceva în putere, încercă toate genurile de poezie: lirică, dramatică, narativă, satirică. Un scriitor în proză nu poate să scrie fără ca să-și concentreze atențiunea și puterile asupra unui obiect, să-l studieze, să caute, să mediteze, să așeze, poezii însă cugetându că cea dintâi idee, ce le plesnia prin cap, era deja și poezie, decât puteau să o încadreze cu câte-va rime, nu voiau să scie de studii preparatoare, ci făcându-și ei meseria foarte ușor și nefiind publică care să-i aducă la cuminție se înmulțeau ca ciupercile, lăsându în păragină terenul laborios al poeziei. Și așa ei scriau mereu și mai bucurându poezie de toate speciile, ca și când n'ar fi avut nici o idee de preceptul, că cine face de toate, nu face nimic bine! Puterile risipite, ori-cât de mari nu pot face nici-odată ceea ce ar face unite, concentrate, și cu atât mai vârtos puterile sufletesci.

În această epocă două creațiuni originale putem să constatăm pe terenul poeziei: *balada istorică* și *oda națională*. Cea dintâi creată de D. Bolintinean, adău de A. Mureșian, din nefericire amândouă au apus cu ei. Cu Bolintinean nime n'a eutezat a concura în balada istorică; nime în oda națională n'a atins înălțimea lui A. Mureșian. Acestea au fost nu numai cele mai însemnate creațiuni în genul poetic, dar tot-odată și cel mai puternic mijloc de educațiune națională. Prin balade s'au popularizat faptele cele mai gloriose din istoria noastră națională: ele au scos pe Mircea, pe Ștefan și pe Mihai, din cronicile mucedă și i-au purtat în triumf prin totă Româניה; ei s'au coborât

pentru a străluci chiar în coliba țeranului. Amândoi ceesti *Vates*, adeverați profeți în înțelesul antic, au dat expresiunea cea mai înaltă idealului nostru național :

Astă-felū e Romānului și Romānū suntū eu,
Și sub jugulū barbarū nu-mī plecū capulū meu !

Căci

Viitorin de aurū țera noastră are,
Și prevēdū prin secolī a ei înălțare !

Er' celalaltū cu buciumpulū reînvierei strigă :

Deșteptă-te, Romāne ! din somnulū celū de mōrte,
In care te-adāncirā barbariī de tiranī !
Acum ori nicī-odatā, eroesce-ți altā sōrte.
La care sē-se 'nehine și cruđiī tēi dușmani !...
Romāni din patru unghiuri, acum ori nicī-odatā
Uniți-vē în cugetū, uniți-vē 'n simțiri !

Ei resumă întregū spiritulū, adānescū și cristalisēzā sentimentulū și aspirațiunile întregulū Poporū-Romānū fără deosebire de provincie. Singuri acești doi poeți se înalță la ceea ce este misiunea adevēratei poezii, la universalitatea sentimentulū, ideilorū și aspirațiunilorū unū poporū, și numai acēstā cale duce mai departe — la omenime : căci unū scriitorū numai resumāndū în sine și lāsāndū sē-se resfrāngā în scrierile sale întregū mediulū sēu poporulū, în care s'a nāscutū și a trāitū, cu sentimentulū, ideile și aspirațiunile sale, numai astū-felū se ridicā mai pe susū de vulgulū literarū, de micile lui individualități, și se înalță ca o parte constitutivā în sfera totalității omenesci.

În acēstā epocā începe a se scrie câte-ceva și pentru teatru. Mulțămītā tipurilor sociale și comediōrelorū scrise de V. Alecsandri în tonū popularū, teatrulū începe sē nu parā de totū străinū.

Totū în acēstā epocā se continuā în poezie spiritulū poporanū, ce pe basa poeziei mai vechi luase la înce-

putulū secolului unū nou și mai înaltū avēntū cu Baracū și Vasilie Aronū. Elū continuă în a două epocă totū cu Baracū, căci V. Aronū murise, și cu deosebire cu Antonū Panū, elevū alū lui Baracū. Acestia se adresau cu deosebire la poporulū de josū, și chiar pentru acēsta activitatea lorū este fōrte importantă. Totū-odată se nășce și în literatura mai înaltă unū curentū popularū, și anume prin publicarea poeziilorū populare de V. Alecsandri. Acestū curentū însă era falsū, căci elū, în locū de a învăța în acele poesiī limba frumōsă și curată de care se servește poporulū în poesie, încercă să imiteze spiritulū, ideile populare. Acēsta însă este o absolută imposibilitate. Creațiunile spontane ale poporului, la carī aū lucratū generațiunii, în carī s'a concentratū în modū naturalū, inconștientū, totū sufletulū poporului, este imposibilū ca să-se reproducă în modū literarū. Poețiī potū și trebuie să utilizeze limba, ideile, imaginile populare în creațiunile lorū literare, dar încercândū a se identifica pe acēsta cale cu poporulū, este a crede că poți să intri cu capulū prin stāncă. Fiindū însă în formă ușorū a turna asemenea versuri, căci suntū scurte și se mai admitū, ca populare, și mai neregulate, astū-felū începuse și unii mai continuă și ađi a înșira vorbe legate mai bine mai rău, carī, lipsite de originalitatea și imaginile îndrăznețe ale poeziei populare, sună ca nucile gōle. Pentru aceea nicī nu s'a pututū produce nimicū de adevērată valōre sub acēsta formă.

Insușirea cea mai însemnatū a poeziei din aceste e-poce este spiritulū sănătosū, de care a fostū totū-de-una înșpirată. În ea nu pētrunsesse încă bōlele de pesimismū și cosmopolitismū, din contră bătea unū pulsū puternicū pentru bunurile mari ale vieții, pentru misiunea înaltă a omenirii : ea lucrēză neadormită pentru a deștepta în Poporulū-romānū consciința de sine, a-ī înălța demnitatea, și a-ī aprinde sufletulū pentru idealulū naționalū. *Nu se încuibase spiritulū infectū de clică ce cultivă ambițiunile neputincioase și intriga. Scriitorii în-*

fluințau în bine asupra publicului și prin viața loră frățescă, ordonată și curată. Avântul neașteptat al Poporului-român trebuie să-l mulțămim în mare parte poezilor săi bătrâni. Acesta este cu deosebire marele lor merit!

O altă influință binefăcătoare s'a exercitat asupra limbei. Am văzut, că poezii până aici, în epoca I, aveau să lupte mult cu neajunsurile limbei. În epoca II și limba poeziei se desmoțese de-odată, devine flexibilă, ușoră, sonoră. Cel dintâiu poet la care întâlnim această nouă și dulce limbă, este Vasile Cârlova, care începuse a scrie la finele epocii I. Dela elu încolo aflăm cu totul altă limbă în poezie. Dar decât limba câștigă în flexibilitate și devine mai sonoră, nu totu așa se întâmplă cu regularitatea și corectitatea ei. Poezii scriu cu fondul și cunoștințele de limbă, ce le câștigau prin uzul de toate zilele, fără a face studii anume, fără de cari nu se poate aprofunda limba și nu se poate câștiga materialul absolut necesar pentru a pute crea opere de adevărată și durabilă valoare. La cei mai mulți poezi le lipsesc atât cunoștințele gramaticale, cât și gustul fin pentru a ști alege între limbă și limbă, cuvânt și cuvânt, expresiune și expresiune: lucruri pentru cari nu ajungu cunoștințele limbei supte cu țiga s'au cari s'au lipit de omu numai la întâmplare. Pentru aceea vedem, că Eliade, în o operă serioasă ca Michaida, nu și-a putut afla nici limba, nici stilul, nici forma chiar, și totu așa a pățit o Eliade și alții când s'au încercat să traducă din operele clasice, cari cereau o mai mare avuție de limbă și varietate de stil, decât cel îndatinat în poezia noastră; chiar Alecsandri, ca să nu vorbim de cei de a doua mână, comite, cum vom vedea, enorme greșeli gramaticale și sintactice. Acestu nesucces era natural, căci din nefericire mai vartosu poezi au luat în risu studiile de limbă ale gramaticilor, pe când togma lor le trebuiau mai mult. Dar fiindu-că le desprețuia, ele

încă și-aŭ răsbnatŭ cu o sărăcie de cuvinte și de frase, cu greșeli gramaticale și sintactice, cu lipsa de varietate în stilŭ și de avuție de forme în tehnică. Se vede, că nu cetise sêu nu înțelesese celebrulŭ preceptŭ alŭ lui Boileau :

Sans la langue. en un mot, l'auteur le plus divin
Est toujours, quoi qu'il fasse, un méchant écrivain.

Unŭ lucrŭ însê trebue sê constatămŭ, în generalŭ în poezie se scrie o limbă mai bună de câtŭ în prosă. Pe când prosa se îndopa cu cuvinte și espresiuni franceze, în poezie nu se putea face acêsta așa ușorŭ. Poesia, ca ceva intimŭ, scosŭ din sentimentulŭ românŭ, nu putea sê-se espriime decâtŭ érăși prin unŭ elementŭ eminatemente intimŭ, și acesta nu putea fi *străinŭ*, necunoscutŭ, nesimțitŭ, ci trebuia se fie românŭ, crescutŭ, cum amŭ dice, și elŭ împreună cu sentimentulŭ dela inimă. De-aici deosebirea în limba din prosă și cea din poezie.

Dintre poeți cea mai frumósă, mai alésă, și mai corectă limbă o aflămŭ la Bolintineanŭ : asemenea a lui Mureșianŭ este plină, solemnă și corectă. La acesti doi se vede gustulŭ esteticŭ în limbă. Ceia-l-altŭ vacciléză între o limbă mai alésă literară, și între curentulŭ de tôte dŭlele : pentru aceea scrierile lorŭ suntŭ o împes-trițare acum de cuvinte fórte înaintate și de neologisme neimpămênțenite, acum de elemente ordinare, lipsite de orŭ-ce grație și estetică, cugetând ei că așa ar' fi popularŭ, fără sê iee sêma. că nici în poezia populară nu aflŭ cuvinte ca sburdalnicŭ, harapnicŭ, năprasnicŭ, pri-elnicŭ, indoelnicŭ, șagalnicŭ, tovarășŭ, téfêrŭ, jivină ș. a., ci și poporulŭ în creațiunile sale alege limba cea mai frumósă, cea mai estetică și cu deosebire cea mai *românéscă*, ne-impes-trițată cu totŭ felulŭ de străinisme nodoróse, nepolite.

A. Poesia lirică.

Prospectū istoricū.

Poesia lirică, deși grea în fond, fiindu însă ușoră în formă, a preocupatu cu deosebire pe poeții noștri. Dar chiar numai lipsa de o cunoștință aprofundată a limbii era d'ajunsu pentru-ca cei mai mulți poeți să nu pôta ajunge la vre-unu ramū verde pe acéstă cale. În epoca I sên până la 1830, lirica este foarte slabă. Poesia bisericescă sên psaltirea în versuri, numai în modū impropriū sên celū multū numai după formă o numărūnū la lirică, în fondū este lipsită de proprietăți lirice. Suntū numai monumente istorice de încercare a poesiei literare și nimicū mai multū. Mai adevărate poesii lirice se allă prin unele manuscrite de prin secolulū trecutū și de pela începutulū celui presentū (p. 182), cari se lățise adâncū în poporū, de și erau de origine literară. Lirica ie ceva avântū cu Văcărescū și mai alesū cu Ionū Văcărescu. În o nouă lasă intră cu Cârlova, creațiunile acestuia: *Păstoriulū întristatū și Răsunetulū unū fluerū* începū a răsună în tôte părțile României. Urméză apoi Bolintineanū, ale cărui elegii avură celū mai puternicū resmetū. Totū pe acestū timpū începū a se popularisa și unele din poesiiile lui V. Alecsandri și Andrei Mureșianū.

În totū timpulū poesia lirică ajunge la o mai puternică esresiune în elegie. Acésta era naturalū. Ranele suferințelorū seculare și tănjirea duiosă după dīle mai bune, nu puteau sē împrime nici poesiei lirice decâtū caracterulū melancolicū, doiosū. Cârlova începe cu *Păstoriulū întristatū*, Bolintineanū cu *O fată tinēră pe patulū morței*. În generalū cele mai doiose erau și cele mai populare. Astū-felū numai sentimentulū tristeței ajunse la o esresiune mai viie, mai puternică, va sē dică mai adevărată, fie ca amintire a gloriei și a suferințelorū trecutului, fie ca întrevederea idealului doritū.

fie ca doru de patrie, fie ca durere de amoru, pe când fericirea liniștită, idilică, bucuria și veselia entusiastă și furia sublimă a răsboiului, nu-și putură afla o puternică espresiune. Cu deosebire poesia de răsboiu, deși i se offeri ocașiune la 1848, nu putu lua avântu. Mai multu sentimentu și avântu resboinicu constatăm în baladele istorice ale lui Bolintineanu. In luptele Românilor de peste munți se cânta cu deoseaire *Deșteptă-te Române, Auzi buciuumutu că sună și Astăzi cu bucurie!*

P O E Z I I

Dositeiu mitropolitulu (p. 200) se distinge in *Psaltirea în versuri* cu deosebire prin o tehnică variată, încât sub acestu punctu-de-vedere ar' pute concura cu oricare din poezi nostră mai târziu. Chiar și limba pentru o incercare atatu de serioasă, deși, după cum credem, nu cea dintăiu, este destulu de înaintată: cu deosebire însă mai bine i succedă versurile până la 8 silabe. Adâncă cunoscință a limbei ce-o avea Dositeiu, se cunoște mai cu samă din acastă Psaltire. Elu are o avuție de cuvinte, de espresiuni și de rime, ce ar' face onore multor din poezi epocelor următoare. Este adevăratu, că dicțiunea lui arare-oră este poetică și foarte adese-oră stălcesce accentulu cuvintelor. Unu altu defectu generalu alu lui este că siluesce une-oră gramatica, strică sintacsulu și făuresce cuvinte de prisosu seă fără farmecă. Mai bine scie elu să nuanteze accepțiunile cuvintelor.

Teodoru Corbea, brașoveanu, care a trăitu pe la finele secolulu alu 17-lea și inceputulu celui alu 18-lea, asemenea a tradusu *Psaltirea* în versuri. El trecendū in Rusia și-a fostu dedicatu cartea lui Petru-celū-mare. Unu manuscriptu și pôte chiar originalulu se află in biblioteca reșos. Cipariu. Necunoscendū decâtu numai câte-va

fragmente, nu ne putem pronunța asupra valorii¹⁾.

Văcărescii²⁾. Această vechie familie, care după tradițiune și trage originea din Transilvania dela Făgăraș³⁾, ne-a dat mai mulți scriitori și cu deosebire poeți: 1) *Ienăchiță Văcărescu* (p. 235) dela care avem un tractat de poetică adăuș la gramatica sa (1787), în care ca exemple figureza poesii de ale sale, între cari *Spune, inimioară, spune!* și *Amărită turturea*, sunt le-ricite inspirațiunii lirice. Stichurile din cronică sunt fără valoare. 2) *Cluceriulă Alecu Văcărescu* și *Vorniculă Neculae Văcărescu*, fiii celui dintâiu, dela cari aseme-nea au rămas mai multe poesii, dintre cari câte-va ale lui Alecu s'au publicat într'o broșură (1796), multe sunt netipărite. 3) *Banulă Ienache ală II-lea Văcărescu*, asemenea a lăsat poesii netipărite înse⁴⁾. 4) *Ionă S. Jancu Văcărescu*, mare logofet, este cel mai însemnat dintre toți. El, fiul lui Alecu Văcărescu, s'a născut în ultimul deceniu al secolului trecut. Promovează înliințarea scolei de la Sântul-Sava sub Lazar, și tot în acel timp apare ca scriitor. El a murit la 1863. Pentru acel timp el este însemnat ca liric. În el se amestecă spiritul neo-grec, impus prin societatea de atunci, și cel romanist introdus prin învățatii ardeleni: acesta și află o viie es-presiune în piesele *Cântec românesc, Sătuire și Rugăciune, Glasul lui Mihai Viteazul* și *Ah! de-am pute redobândi*. În cele mai multe din cele-l-alte respiră spiritul neo-grec. În unele piese, ca în *Pieza bună* și

1). Despre Corbea veđi Sulzer op. cit III p. 14 — Cipariu, Prin-cipiă p. 120; Archivă p. 635—637. În *Bucumul* I. 94 se dice că s'ar fi tipărit la 1720 în Alba Iulia în Ardeal, nu l cunoscut însc nici un exemplar tipărit.

2). *Poezii Văcăresci* de Odobescu în Revista Rom. 1861 p. 481 sq. neterminat. *Analele Societ. Acad. Rom.* t. X (1877), p. 21—23.

3). Există și azi în comuna Ohaba familia *Viteariu* și un munte *Văcarea*, al cărui nume obține deja prin cele mai vechi documente.

4). Specimene din poesiiile acestor trei. În *Bibl. pop. română* 1878 v. I. p. 69—91.

Piéza rea și *Ielele* aplică idei și credințe populare române. Nesiguranța direcțiunei și neajunsurile limbei nu i-au permis o deplină dezvoltare. Cea mai însemnată, prin avântul poetic și cu o limbă mai curgătoare, este *Primăvera amorului*. Traducerile încercate din francesă n'au succes. Dela elu avem: *O colecțiune de poesii* (1848), o elegie *Elisa*; altele zac încă inedite; traduceri teatrale: *Britanică*, *Ermiona*, *Regulă*.

Constantin Conachi (1777—1849), născut în Moldova la Țigănesci, a fost logofet, a aspirat și la domnie, care însă a obținut-o Mihălache Sturza. Elu trăi apoi retras. Era tată vitrigu lui C. Negri, luându pe mama acestuia, Smaranda, în căsătorie la 1828. Dela elu avem o colecțiune de poesii orig. și trad. sub titlul *Alcătuiri și tâlmăciră*. Poesiile lui se ocupă aproape exclusiv cu amorul, într'unu tonu lamentătoriu, forțe monotonu și picură de unu sentimentu efemeiatu.

Barbu Parisu Mămuleanu (1794—1837) s'a născut la Slatina districtul Oltu. Venind de tineru la Bucuresci a trăit cu deosebire pe lângă Constantin Filipescu. Dela elu avem *Rostu de poesie* (1822) și *Caracterele*, (1825). Dintre poesiiile lui unele sunt elegice, ca *Plângerea patriei*, *Rugăciunea*, ér' altele, cu deosebire *Caracterele*, sunt mai mult satirice. Ardentu patriotu, cunoscătoriu alu firei omenesci; limbă ușoră și naturală. Ț lipsese însă avântul.

Gheorghe Asachi (1788—1871) s'a născut la 1 Martie 1788 la Herța în Moldova. A studiat în Lemberg, unde la 1804 a luat gradul de doctoru în filosofie. A făcut și cursul de inginerie și, la 1813 fu numit profesor pentru ingineria practică, forțe necesară și căutată pentru hotărnicia moșiilor. La 1817 organiză cu spesele sale o societate teatrală de delectanți traducându însuși și piesele în limba română. La 1 Iunie 1829, la două luni după *Curierul Românesc* alu lui Eliade, scote și elu *Albina Românescă*. Ie parte la redactarea Regulamentulu organicu. Sub Mihălache Sturza, ca re-

ferendaru alu scóleloru, lucră multu pentru desvolta-rea invěțământulu publicu în Moldova. Elu scóte prin procesu dela călugării greci moșiile donate de Vasile Lupulu scólei din Trei-Ierarchi, pe care aceia le usurpase. Cu deosebire elu este spiritulu motoru în tóte direcțiunile în Moldova până pela 1840, când apare pe scenă noua generațiune cu Cogălniceanu, Negri, Alecsandri ș. a. În lunga sa viêtă elu a desvoltatú o activitate fórté întinsă pe terenulu literarú, dar și fórté desconcentrată, căci se ocupă aprópe cu tóte speciile de literatură, în prosă și în poezie. Activitatea luí a fostú deșteptátóre. Acesta este meritulu luí celú mai mare. Ca scriitoru însé nu s'a distinsú în nici o specialitate. Dreptú-aceea este aprópe imposibilu a-í nimeri clasa scriitoriloru între cari sě-lu puni. Multă energie și bună-voință fără talente deosebite. Este cu deosebire slabú în limbă și balantéză între epoca vechie și nouă. Deși a scrisú numérose poesii, numai vre-o două trei aú atrasú încátú-va atențiunea publiculu, ca *Dochia*, *Pe șintirimulu unui satú* și *Florărița Română*. A rěpo-satú la a. 1871. Scrierile luí suntú fórté numérose, din cari amintim: 1) *Culegere de poesii* (1854); 2) *Fabule* (1862); 3) *Nuvele istorice a României* (1867); 4) Mai multe piese teatrale (v. Teatru, Romanu, Fabulă).

Vasile Cârlova (1809—1831) S'a născutú la Târgoviște unde și-a făcutú și studiile. Elu, talentu precóce, la etatea de 18 ani a și începutú a scrie. La 1831 în e-tate de 22 ani a intratú în armatá, în care anu, după o scurtă bóla, a și muritú. Elu puțin a trăitú și puțin a scrisú. Dar cu tóte acestea a întipăritú o urmă neștersă în calea sa. Elu desparte timpulú noú de timpulú vechiu. În scrierile luí rěsflă mai antáiú geniulu noú alú limbei și cu deosebire alú poeziei române. Cu elu se des-morțesce vócea răgușită a Musei române. Nouă limbă, nouă idei și noú avěntú. Ca sub o vérgă magică se schimbă d'odată totulú. Dreptú-aceea întelegemú pentru ce puținele sale poesii avură celú mai mare rěsunetú,

fărmeacă d'odată totă inima, totu auđulú românescú. Sub farmeculú lui, Musa română începe a cânta cu totulú pe altă córdă, dulce și sonóră. Sub influința lui începe a scrie Negruzzi, Hrisoverghi 'l imiteză pasú de pasú până chiar in alegerea subiectelorú. Imaginațiune fierbinte, sentimentú entusiastú, espresiune simplă și vigorósă. stilú dulce și fărmeacătoriú, o limbă ce curge ca unú limpedú riușorú : étă proprietățile neuitatului, ba uitatului poetú, căci in cursú de o jumétate de secolú nu s'a aflatú nici unú sufletú românescú, care cu câți-va gologani sê adune celú puținú intr'o broșurá sacrele relievie ale geniului, care, alú doilea după Stefanú-celúmare, întonă *Marșulú oștirea Române* reinviate ! Se vede că acésta este rêsplata sufletelorú nobile și-a adevératelorú merite ! — Cârlova ne-a lăsatú următóarele paesii : *Păstoriulú întristatú, Ruinele Târgoviștei, Rêsunsetulú unuí fluerú, Inserarea, Rugăciunea, Oda oștirea române ; Hero și Leandru*, unú actú traducere din *Zaira* lui Voltaire.

Andreiú Mureșianú (1816—1863) s'a născutú in 16 Nov. 1816 la orașulú Bistrița in Transilvania. Tatá-seú era morariú de scórtă de argăsitú. Cursulú gimnasialú l'a făcutú in loculú natalú, celú superiorú și teologicú la Blajú. La 1838 fu chieimatú ca institutorú la scólele românesci din Brașovú. La 1839 fu numitú profesorú la gimnasiulú romano-catolicú totú-d'acolo. Totú in acéstú anú începe activitatea lui literară ca colaboratorú la *Gazeta de Transilvania* și la *Fóia pentru minte*. La 1850 fu adimenitú pe calea funcționarismului, căci i se oferi in acélú anú postulú de translatorú și redactorú pentru partea română la Buletinulú oficialú pentru Transilvania pe lângă Guvernú in Sibiiú. Acéstú postú inșe a fostú fatalú pentru elú. Funcțiunea in sine, de a traduce mereú, era obositóre și chiar abrutisátóre. Elú ca autorú alú lui *Deșteptă-te Române*, a cărui cântare era strictú oprită, era pusú sub inspecțiune polițienescă, și i se interđisese a mai scrie poesii prin diare. Astú-

felu decât mai seria din când în când câte-o poezie, o publica în *Fóia pentru minte* sub spendonimul *Eremitulú din Carpați*. Diverse alte neplăceri, ce le-a avutú câtú a fostú în Sibiiú, l'au făcutú din di in di mai melancolicu. La 1861 fu pusú în disponibilitate, și se retrage éráși la Brașovú. Rêulú se agravéză și móre în ¹²/₂₁ Oct. 1863. Dela elú ne-a rămasú o Colecțiune de poesii (1862, 1881). A tradusú o parte din *Noptile* lui Yung din cari s'a publicatú ceva în *Fóia p. minte* din 1864. A mai tradusú *Icóna creșterei rele*. Activitatea lui A. Mureșianú, ca poetú o putemú distinge după trei epoce: cea dintâiú până la 1842 seú a ántâielorú încercări, în cari se observă lupta cu limba și cu forma și nesiguranța în direcțiune și în alegerea subiectelorú. Cu deosebire în acéstá epocá se ocupá cu subiecte erotice, dar fără succesú. Poesiile *Așa mi-a fostú ursita*, *Rêsunetú* și *O panoramă în visú*, cele mai bune din acéstá epocá, constituie trecerea la: adóua epocá, până la 1850, epoca de forță a poetului, căci în acestú timpú se desvóltá geniulú seú în totá puterea: *Glasulú unú Românú*, *O privire de pe Carpați*, *Devotamentulú familiei Hurmuzachi*, *Cátrá martirú românú*, suntú márgăritarele din acéstá epocá, ér' *Deșteptá-te Române* ⁴⁾ este diamantul în coróna poetului și a înaltei lirice în poesia română. Acéstá odá admirabilá, în cadre restrinse de 11 strofe, concentréză totú ce este mare și sublimú în trecutulú nostru, fie ca glorie, fie ca suferințe: dá espresiunea cea mai puternicá aspirațiunilorú

4). În totú decursulú anulul 1848 poetulú a publicatú numai dóue poesii, una din 4 strofe în memoria Adunării din Câmpulú-libertăței. ér' după aceea numai acéstá unicá poezie *Deșteptá-te Române*, care a apărutú ántâia orá în *Fóia p. minte* 1848. 21 Iunii Nr. 25. Este semnificativú, că cu totú fenomenalulú succesú ce l'a obținutú acéstá poezie îndatá după publicare, poetulú a statú rezervatú. de unde se vede, că elú a sciutú prețui favorulú Muselú și nu l'a forțatú, pe când unú altulú ar' mai fi turnatú o duziná chiar *invíta Minerva*.

mari ale Poporului-Român. atîta la fapte mărețe, fulgeră asupra tirăniei, aruncă blăstemul, ca Joe fulgerul, asupra trădătorilor, și îndumnezeesce libertatea. Cu vócea gravă a profetului ne cęrtă pentru «*órba ne-unire*» din trecut, ne strigă sę ne deșteptăm, sę ne ridicăm «*din patru unghiuri*» și sę ne unim «*în cugetú și în simțiri*». Din acęstă epocă mai avem și o admirabilă poezie filosofică : *Omulú frumosú*. În a treia epocă, de la 1851 pãună la mórte, spiritulú poetului, sub împregiurările în cari se află, începe a lánceđi. Poetulú în acęstă epocă este mai multú meditatívú de cãtú expansívú, pentru că-și perduse multe din ilusiuni. Din acęstă epocă se află adresate poezii la personagie, dintre cari unele nu le-aú meritatú nici mai nainte și cu atátú mai puținú după aceea. La acęsta însę pórtă vina situațiunea falsă în care împregiurările vieței împinsese pe poetú. A. Mureșianú nu este numai unú poetú, elú este unú omú inspiratú de divinitate, este profetú pętrundętorú de cele viitoare. În adevęrú poeziile lui cõtínú profęții. În poezia *O privire de pe Carpați* de la 1844 predice «*nuorii de glietă ce vinú spre țeră*» (Rușii la 1848) ; în *Deșteptă-te Române* profętesce *furarea Dunărei prin intrigă și silă*. A. Mureșianú, ca și când și-ar' fi înțelesú gravitatea misiunei sale, elú nu s'a arátatú desú la publicú cu scrierile sale, elú nu a făcutú pe scriitorulú de profesiune, ci a servitú ca organú alú unui ce superiorú, pentru momente mari. Pentru aceea poeziile lui suntu puținé la numęrú.—Limba lui este curatá románescă, teritá de cuvinte vulgare sęn deforme și de sunete neestetice precum și de neologisme, afará de vre-o cãte-va latinisme ca *lustra*, *impera*, *vultú*, *contentú*, *strepitú*, *proprina* și *fulcrú*, care tóte se puteaú pune cu cuvinte románesci, din punctú-de-vedere gramaticalú și sintacticú, limba este cãtú se póte de corectá ⁵⁾.

5). O amęnuntá analizá scritică asupra poeziilorú lui A. Mureșianú a se vedé în ale nóstre *Cercetări literare* p. 121—142

Vasile Alecsandri (1821—1890) s'a născut în Bacău. Studiile și le a făcut în țară prin pensionatele franceze. S'a dus apoi la Paris pentru a urma cursurile de medicină. La 1839 revine în patrie, și-și începe cariera literară în revista *Dacia literară* redactată de M. Cogălniceanu. Pe la 1842 începe a se ocupa cu culegerea poeziilor populare din graiul poporului. La 1844 împreună cu Cogălniceanu și C. Negruzzi fu însărcinat cu direcțiunea teatrului român și francez din Iași. În această calitate începe a scrie piese teatrale românești. În urma mișcărilor din 1848 părăsește patria și merge la Paris. Revenind în țară, la 1855 începe a scote revista *România literară*. După unire ie parte la afacerile publice, ca deputat și ministru. În anii din urmă ministru din partea României la Paris. Móre la 1890. Alecsandri încă a luerat aproape pe toate terenele poeziei. Forța lui principală însă consistă în lirică. Elă este unul dintre principalii lirici la noi.

Lirica lui Alecsandri însă este môle, blândă, fără adâncime în cugetare și fără energie în expresiune, nu agită sentimentul, nu-l înfierbântă, nu entusiasmază; poetul trece ușor pe de-asupra sentimentelor, întotmai cum rondonica atinge ușor cu aripa suprafața liniștită a luciului, o lină încrețire apare pe de-asupra și îndată ărași totul s'a liniștit. Lirica obține mari și durabile succese, când este ea furtuna, ală cărei geniă intră jos în mare, o răscolește în adâncuri, unde fierb și vuese, și vibrațiunile ce se comunică în afară se prefac în valuri ce răpesc cu sine totul. Afară de acesta poetul nu s'a ocupat în lirică cu ună anume gen, nu s'a specializat, ci s'a legat mai vârtos de tot felul de ocaziuni esterne, cari ori-câtă le-ar' ni meri poetul pentru moment, fiind ele trecătoare slăbesce și interesul și se recese și sentimentul său dispozițiunea specială ce domina odată, și prin urmare slăbesce și se șterge și valoarea poeziilor. Rare, foarte

rare suntü geniile, care aũ pututü, dar și acestea numai câte-odată, să creeze *ideale eterne* din asemenea situațiuni trecătoare. D'aici provine, că poesiile lirice ale lui Alecsandri n'aũ pututü prinde adâncü și trainicü în viețã și sentimentulü întregulü Poporü-Românü, cum aũ prinsü *elegiile* lui Cârlova, *plângerile* și *baladele* lui Bolintineanü și *Deșteptã-te Române* alü lui A. Mureșianü : tóte în modü spontanü, naturalü, prin propria lorü forță, fără amesteculü și insistența compositorilorü musicalü, căci în acestü casü se impune melodia prin frumuseța ei și po'sia rămâne aprópe indiferentã, pe când în casulü celü dintãiu poesia este totulü, ér' melodia ceva secundarü. Din numérosele poesiü lirice ale lui Alecsandri, *Hora unirei* a prinsü ceva mai adâncü în poporü. În lipsa condițiunilorü fundamentale, lirica lui Alecsandri lucrã mai multü cu forma esternã, mai alesü cu frasa, de câtü cu puterea internã, va să ȕică cu ideia și cu sentimentulü. Pentru aceea lirica sa a pututü fi ușorü imitatã, pe când Cârlova și cu deosebire Bolintineanü în elegie, dar mai alesü în baladã, și A. Mureșianü în odã, aũ rămasü neimitați. Dintre tóte numai în elegie 'i succede poetulü a atinge sentimentulü ceva mai adâncü, și dintre tóte piesele mai adâncü în *Tu care estü perdutã*, mai puținü în *Adio, Moldovei* și în *Dulce Moldovã*, pe când în cele de bucurie e fórte lãngedü d. e. când poetulü se întórce din esiliü în patrie, fără indoieală, avea multã causã să-se bucure, cu tóte acestea poesia *Intórcerea în țerã*, scrisã sub acea impresiune, este fórte palidã. Nicü amorulü nu i-a pututü da espresiune intimã și fierbinte, nicü sentimenteloru rësboinice unü vigurosü rësunsetü. În ciclulü de poesiü făcute cu ocasiunea a douë rësboie, în Italia la 1859 și la noi peste Dunãre, nicü o piesã nu este inspiratã de entusiasmulü rësboinicü. Singurü numai narrațiunei de dupã rësboiü a lui Peneșü Curcanulü i-a imprimatü unü timbru mai energicü, care însë ca narrațiune obiectivã nu póte escita sentimentulü rësboinicü,

cum ar' puté face acésta unñ cântecũ. Mai bine i-aũ succesũ micile tablouri sãn descrieri in *Pasteluri* și mai alesũ in cele mai scurte. Cele mai dezvoltate lan-guagescã, și frazele ocupã loculã imaginilorũ și alũ ide-ilorũ. O limbã mai bunã allãmũ, dintre tôte scrierile sale, in piesele lirice, cãci acestea, intogmai ca in poe-sia popularã, nu sulérũ cuvinte puținũ poetice, cum suntã, cuvintele lungi, strãine sãn cu formațiuni strãine, reũ-sunãtore, neologisme și provincialisme. pe când in poesile narrative și in piesele teatrale poetulũ și-a im-pestriãtũ și deformatũ limba cu o sumã de cuvinte, dintre carĩ unele nepoetice, cum suntũ neologismele, ca *straniũ, caducũ, clemenã, fastũ, completũ, specimenũ, ofrandã, decretũ, antitezã, regretũ, completezũ, productũ, cortegiã, fluviiũ, providenãialũ, solitarũ, angelicũ, pre-sentezũ, concertezũ, apretuescũ, conãiatu, capitulezũ, pre-dispunũ, precedatũ, transfigurare, berbanãie, prosternũ, presagiũ, abiectũ, complace, achila, aparãinũ, conformũ, teasũ, corniferũ, complice, flagela, fecundũ, resplendũ, suavissimũ, raportũ, justũ, plumetitũ, ș. a. și de altã parte: bãrlogũ, sburdalnicũ, craiũ, truãușũ, nãprasnicũ, duchũ, vãzduchũ, lagãrũ, buntũ, jiviniũ, dihanie, pras-nicũ, poreclã, tovrãșũ, pribagũ, tãfãrũ, rãsvãrtire, go-dacũ (purcelũ), ocolũ, ginqãșũ, surguciũ, hucaqũ, za-padã, ceairũ, prihãnie, șerãelnicũ, nerolnicũ, tueșũ, prepuelnicũ, norodũ, urgelnicũ, oblãduire, harapnicũ, ș. a. si tôte acestea nu in comediore sãn in farse, ci in piese scrise cu intenãiune de inaltã poezie. — Unũ altũ defectũ alũ limbei lui Alecsandri suntũ dese-le greseli de gramaticã, sintacsã ⁶⁾ și tehnicã.*

6). *Despotũ-Vodã*: adevãraãit lãit al geniului romãnũ: țermurii scãldate; leũ nãprasnicũ al cãrui largã ghiarã; aãl spus'o însuși; alũ lumelorũ stãpãnũ: sã putemũ ingrãbã resboiulũ a'ntreprinde; ferbinte sãrutãri; și schimbã-se apoi cãt "vica!"; cine pôte sã ne desparte; la culmele puterit.—*Fãntãna Blanduziei* și *Variã*: descãnteciã horãse; dulcele și cuvinte; zimbirele i divine; m'ar desparte; gãndirele-mã nebune; frigãreie nãlpte; personagi; s' aude preludele; bunã feste;

Alecsandri a scris: *Doine și Lăcrămiore, Pasteluri, Legende, Dumbrava-Roșie, Ostașii noștri, O colecțiune de poezii populare* (p. 121), *Piese teatrale*, ș. a. (v. Poes. narat., dram. și Nuvele).

Dimitrie Bolintineană (1826—1872) s'a născută la a. 1826 în comuna Bolintinulă-de-vale, aprópe de Bucurescă. Invățătura și-a făcut'o la St. Sava. Intră apoi ca funcționariă la Ministeriulă de interne. Deja cele dintăiă poezii îi atragă atențiunea publiculă, căci *O fată tinără pe patulă morței* a fostă ună evenimentă literară. Frațiă Golescă iaă inițiativa pentru a ajuta pe tinărulă poetă să mérgă a-și complecta educațiunea literară la Parisă. Elă se duce la 1847, dar la 1848 revine în patrie și începe a redacta diariulă *Poporulă Suverană*. Părăsirea studiiloră, întrarea în politică și încă pe calea obositoare și deprimătoare a diaristiceă militante, a fostă o forțe mare greșelă, care și-a răsbunată amară asupra talenteloră sale naturale de poetă. După suprimarea mișcăriloră, elă fu esilată, și se duse la Parisă. Acestă esiliă a fostă de celă mai mare folosă pentru poetă. Elă este epoca de glorie a poetulă. Din acestă timpă datéză cea mai mare parte din scrierile sale cele mai însemnate. Din Parisă, în timpulă esiliulă, elă s'a dusă în Turcia, și fiindă-că acésta nu-lă lăsa să-se întórne în țeră, făcu diverse călătorii prin Asia-mică, Siria, Palestina, Egiptă, Archipelă și pela Romăniă de peste Balcani. Elă și-a descrisă tóte aceste călătorii. La 1859 se întórce în patrie. Devine ministru de esterne și de instrucțiunea publică. În timpulă activităăii sale multe idei mari le-a pusă în circulațiune și în parte a și realizată din ele. Ideia unei Societăăi aca-

oiți ; osândită a *pare* o ființă ; cu *fruntele* plecate ; șapte *culme* ; menită a *pere* din lumină ; creanga *verde* crescând mândră *colónă* până la cerulă frunđosa lui *corónă* ; *fulgerii* detună ; nimic nu póte a ne *desparte* ș. a

demice este a lui ⁷⁾). Asemenea prin stăruințele lui, ale lui Negri și V. A. Urechie, se înființază cele dintâi scole la Români-macedoneni. După 1866 trăiesc re-trasă, copleșindu-lă încetul cu încetul miseria și în urmă bôla. Cu toate acestea elă în acestă timpă desvôltă o mare activitate literară. Miseria și bôla 'lă doboră. Ună deputată la 1871 arată în Cameră miseria poetului, altă deputată răspunde: *Ce s'ă facemu!* Și astă-felă celă mai mare poetă ală nostru móre la 20 Augustă 1872 ca celă din urmă salahoră—intr'ună spitală, și totă atătă de obscură fu inmormântată. Număi târđiă prin inițiativa d. G. Chițu ca ministru, i s'a pusă o pētră la mormētă.

Celă mai genială dintre toți poetii nostri este incontestabilă Bolintineană. Elă la ună geniă precoce, începu de timpuriă și termină curēndă. Succesulă, care încoronă chiar cea dintâiă a lăi poesie, fu și pentru elă o pedecă d'a putē înțelege deplină grēua misiune a poetului. Elă începu a scrie și scrise merēn fără a cugeta că de unde nu mai pună, s'eu iei mai multă de câtă pună, curēndă va veni timpulă când n'o s'ă mai allă ce s'ă iei. Cu toate acestea Bolintineană, ca nici unulă din contimpuraniă seă, duce în *Plângerile* sale la înaltă perfecțiune elegia începută de Cârlova, și este totă-odată creatoriulă a două alte specii. Elă creeză la noi balada istorică și narațiunea poetică. Pe când ceilălți poeți rătēceau fără orientare încôce și incolo pe vastulă câmpă ală poesiei, elă în anii forței poetice 'și concentrēză puterile asupra acestoră specii. Nici-odată până ađi mai dulce, mai puternice și mai mișcătore accente elegice n'a scosă vre-ună poetă la noi. Ele nu suntă jocuri de frase, versuri ticluite număi pentru ochi și urechi, ele suntă scântei electrice, cari nască din prisosința puterei și a sentimentului, și pentru aceea a-

7). V. A. Urechie, Actele și solemnitatea oficială și neoficială a inaugurărei Societăței literare Române. Buc. 1867. p 50

celași efectū de o adâncă și arđetőre duiosie producū în sinulū orī-cărui le cetesce. Er' limba lorū este d'o dulcēja și duiosie îmbětătore. — Baladei istorice, cu totulū necunoscută pân' aci în literatura noastră, elū 'i dede și nascerea și cea mai înaltă perfecțiune, încătū nime nu mai încercă după elū sē-și mēsure puterile cu creațiunile lui. Dreptū-aceea balada istorică muri dimpreună cu creatoriulū seū. Cei cari sciū, că tótă Dacia rēsuna de cânteculū baladelorū : *Pe o stâncă négră*, *Pe câmpia Turđiū*, *Ca unū globū de aurū*, *Nóptea se întinde*, *Intr'o sală'ntinsă*, *Vîn*, *de mē sărută* ș. a. aceea vorū sci sē cumpenescă marea influință ce aceste balade aū esercitatū asupra spiritulū publicū la Românī. Ele nu suntū numai simple balade, narațiuni scurte de fapte. ele suntū în fondū neimitabile cētece de rēsboiū. Și decă nimicū altū ceva n'ar' fi scrisū Bolintineanū, acestea eraū d'ajunsū pentru-ca noi sē-lū numimū unū Tirteū românū.

Afară de elegiū și de balade, Bolintineanū a mai creatū o sumă de alte piese lirice, cum suntū *Caiccelaneele și Cântecele* (1855), cari cele mai multe suntū de o înaltă frumusețā și unele adevērate mărgăritare. Cânteculū de rēsboiū *Inima-mī e sécă*, este de o rară energie. Dar puterniculū seū geniū nu se opri aci. Elū celū dintāiū dede narațiunei poetice adevarata limbă, spiritū și devoltare, anume în *Florile Bosforului* și în *Poeme* (1855). Avēntulū fantasiei, plasticitatea espunerei, foculū sentimentulū vērșatū în ele, lumea de nouē idei și vederi, dulcēja limbei, suntū, tóte cuprinse la olaltă, neimitabile precum în faptā aū și rēmasū. Tóte acestea înalte calitāți ale lui Bolintineanū incepū mai târđiū a slābi. După 1855, în care anū aū apārutū *Poesiile vechi și nouē*, geniulū lui începe a se pāli, numai rarū mai scānteie puterea lui cea vechie. Elū scrie multū încā și dup'acēsta, dar' mai multū nu mai amintesce pe Bolintineanū celū de-odată și nu mai rarū mai apare ca celū vechiū. Elū, adoratoriulū și desmormēntātoriulū

gloriilor trecute, populariséză acum pe eroii naționali ca Mircea, Ștefan, Mihai și a. nu numai prin serieri istorice, scrise dulci și ușori pentru popor, dar și prin piese teatrale în care se mai resumă încă odată totă puterea lui de care mai dispunea, și prin epică, în care însă mai puțin s'a putut afla pe sine însuși. Desilusionat de cele ce vedea, căci nu mergeau cum el doria și-și inchipuia pentru marele viitor ce-l întrevedea, mănuesce și biciul satirei. Are însă și Bolintinean defectele sale. El încă a lucrat prea repede. Numai vorbim de ultimii ani în cari a dezvoltat o activitate febrilă, al cărei motiv se vede a fi fostă desperata lui stare materială. D'aici provin dese repetări ale acelorași idei, frase și cuvinte. Cu toate acestea nu numai prin geniu, Bolintinean se distinge între toți și prin limbă. Limba lui, și mai ales în epoca de glorie, este cea mai alesă și mai curată și tot-odată și mai corectă, și dacă vom considera, că el încă a lucrat destul de iute, vom trebui să admirăm armonia fărmecătoare și rotundimea versului. El singur a înțeles, că, deși limba română suferă hiatul, totuși un adevărat poet trebuie să-l încuigiure cât numai poate. El l'a evitat în unele poezii în mod absolut, fără a stropși gramatica și sintaxa limbii, ceea ce probază marea putere ce avea el asupra limbii. În poeziile mai târzie nici limba nu mai este tot-de-una la înălțimea de mai înainte.

Bolintinean, ca scriitor, are și o mare calitate morală. El este modest ca o fată mare, nici odată, nici în scriere nici în împregiurările vieții, nu încercă a se impune prin reclamă. El este preotul sacru al Musei, care serios și solemn, ca și când n'ar vedea lumea, servește liniștit la altarul ei⁸⁾.

8). O analiză critică a poeziilor lui Bolintinean a se vedea în ale noastre *Cercetări literare* p 288—356

Din numărósele scrieri ale lui Bolintineanu amintim urmátóarele: 1) *Poesiile vechi și nóuë*, plângerî, balade, Florile Bosforului, Caiccelanee, epistole, cântece, poeme (1855); 2) *Cântarea Românicî și Melodii române* (1858); 3) *Bătăliile Românilorü* (1869); 4) *Legende și Basme naționale* (1858, 1862); 5) *Satire politice*: Nemesis, Eumenidele, Bolintiniadele, Menadele (1861, 1866, 1870); 6) *Conradü*, poemă în 4 cânturî; 7) *Ielele, grame și epigrame politice* (1869); 8) Scrieri dramatice: *Mihaiü viteazulü condamnatü la mórte*, *Stefanü-vodă celü berbantü*, *Alecsandru Lăpușneauü*, *Stefanü Gheorghe-vodă*, *Mărirea și uciderea lui Mihaiü Viteazulü*, *Mihnea-vodă*, *Postelniculü Const. Cantacuzinü*, *Bran-coveniü și Cantacuzinü*; 9) Romane: *Manuilü și Elena* ș. a.; 10) Istorice: *Viețile lui Traianü Augustü*, *Mircea celü bătrânü*, *Vladü Țepeșü*, *Stefanü celü mare*, *Mihaiü Viteazulü și Cuza* ș. a.; 11) Călătorii: în Moldova, la Ierusalimü, la Româniî din Macedonia și muntele Atosü, a Domnitorului Românilorü (Cuza) la Constantinopolü, în Asia mică; 12) *Traducerî*, traduce pe Anacreonü, participă la traducerea *Miserabililorü* de V. Hugo; 13) Diverse alte scrieri și articole de ȃiare.

Gheorghe Sionü (1822—1892) născutü la Hârsova distr. Văsluiü. A urmatü puținü la St. Sava, d'aci încolo și-a câștigatü cunoscințele prin propria diligență. A intratü apoi în funcțiune publică. La 1848 fiindü esilatü trece în Bucovina, de unde revine la 1850. La 1859 trece la Bucureșci unde începe a scóte Revista Carpațilorü și unde și móre la 1892. În poesiile sale lirice elü a imitatü și une-orî aprópe l'a tradusü pe celebrulü poetü francesü Beranger: *Noroculü* (La fortune) *Orangutanulü* (Les Ourangs-Outans), *Rundunelele proscrisulü* (Les Hirondelles), *Censorulü meü* (Le Censeur), *Përulü meü albü* (Mes cheveux) *Lizișóra* și altele. Din poesiile sale s'aü popularisatü *Limba Românéscă* și *Lizișóra mea*. Afarä de o *Colecțiune de poesii* și alta de *fabule*, a mai scrisü piese teatrale și a tradusü Istoria lui Fotino și

a fraților Tunusli din grecesce (v. Teatru și Fabule).

Gheorghe Crețeanu (1829—1887). S'a născut la București, a studiat la St. Sava, apoi la Paris. Reintorsu în patrie devine funcționar, mai târziu ministru la culte. Móre ca membru la Curtea de Casație. Poesiile sale le-a publicat sub titlul *Patrie și libertate*. Talentu liric și cu deosebire elegiac: mai însemnate: *Dorul țerei*, *Cântecul străinătăței* și *Glasul viitorului*.

Mihail Eminescu (1849—1889) este cel dintâiu poetu bolnav s'eu desechilibrat, în literatura română. Mamă-sa bolnavă și transmisese bóla la toți copiii, din care doi deja mai înainte innebunise și unul, ér' după alții, amândoi s'a sinucis. Elu după o viață foarte desordonată⁹⁾ innebunesc la 1883 și móre la 1889. Bóla din moștenire s'a potențat prin alegerea scriitorilor cu care s'a ocupat, anume filosoful pesimist dar epicureu Schopenhauer și așa numitul «poet bolnav» alu Germanilor, Heine, de asemenea epicureu. La acestea s'a adaus și legăturile sale sociale totu de aceeași natură. De-aiel a urmat că elu din cauza stărei patologice, turburate a sufletului, ne putendu percepe lumea de sine și prin sine, a fostu cu totul aservit de ideile și vederile acelor scriitori străini și lumea lor a primit-o ca a sa proprie, pentru aceea elu în *Poesiile* sale (edit. 1884) descrie aproape exclusiv lumea și viața germană din Heine, se înțelege însé, palidă și ștersă cu toate copiile.

Elu lumea românească n'o cunósce și, afară de vre-o două-trei reminiscențe, poesiile sale nu posedu altuceva *etnic-românescu*, nici ca natură incungiurătoare, țeră și popor, nici ca viață etică: idei și datine, dureri și bucurii, aspirațiuni și lupte: dincontră face apo-teosa celui mai selbatecu vandalismu strigându: «sdro-

9). Descrie chiar de amicil și cunoscuțil sei v. *Convorbiri literare* No. 11 și 12 (jubilaru) 1892 p. 170—195.

biți orânduie! sfărmați totu ce arată mândrie și avere! sfărmați statue, palate și temple!...» și a predica apoi asemenea idei funeste chiar la noi, care totmai multu trebuie să lucrăm până ne vomu reculege din sdrobirea și vandalismulu secoliloru trecuți! O altă consecință naturală a stării sale bolnave a fostu, ca posesiile sale suntu in generalu fără legătură internă, desordonate și confuze. Sentimentulu iubirii ce-lu preocupă aprópe in tóte posesiile, este unu sentimentu bolnăviciosu, lipsitu de ori-ce înălțare nobilă și aventu idealu, și este atrasu numai de materia brută. Pe lângă acésta in tóte domină o *atmosfera de lume mórtă*, mocnită și năbușitoare, unu sentimentu posomoritu de nemulțămire, unu desgustu bolnavu de viêtă, fără a refusa însé ceva din plăcerile ei cele mai abrutizátore. Lipsitu de inspirațiune, care este absolutu imposibilă fără *seninătatea minții*, a lucratu cu ce-a pututu culege din cei doi scriitoru și mai alesu din Heine. Și din acestia însé, din cauza stării sale bolnave, n'a pututu culege de câtu trăsăturile mai brute, amorulu materialu, desgustulu de viêtă și atmosfera de lume mórtă, tóte părțile bune din ei au rămasu neatinse. Cu deosebire din Heine n'a pututu imprumuta absolutu nimicū din spiritulu lui sarcasticu, din temperamentulu lui veselū, profumulū lui liricu, ci a imprumutatu numai stafagiulu esteriorū și anume celū din momente posomorite și amorulu brutū, adecă partea absolutu slabă din Heine. Totu așa a imprumutatū și din Schopenhauer. Bolnavu fiindu s'a impresionatū numai de părțile bolnave din modelele sale. Din tóte acestea a urmatū apoi sărăcia de subiecte și invértirea acelasu ideu in tóte posesiile, alcătuirea anevoiósă și migălósă a versulu, cāropocirea cu cuvinte căutate și repețite, cu frase leneșe și umpluturi. Avéndū apoi o limbă fórtē săracă a alergatū după neologismu neadmiși nici in prosă, necum in poesie, ca reflectū, falduri, bracu, brăcuitu, nimbū, nefastū, selbe, murū, savantū, solitarū, imberbū, constelatū, sombru ș.

a. seŭ după cuvinte nepoetice : coșcovŭ, simulezŭ, succedŭ, neliberŭ, egalŭ, scopŭ, sensŭ, numerosŭ, cumcă (fôrte desŭ), propriŭ ș. a. : a nesocotitu reguli gramaticale din cele mai elementare : lunce, sinii (sinurii), gene lunge, poveste leeriei, snopurii, mâne (mâni), vinurii sece, tortii (tôrte), zidurii lustruiii, slinx pêtunsă ; *ate* trestilorŭ *sunctŭ*, *ate* preoșilorŭ *cântecŭ*, de dorulŭ *alŭ* străinului: espresiuŭ și epitete stângace, sarbede și chiar absurde : negurii negre, florii care cântŭ, nôpte largă, vieță plană, brațe de valurii, nuorii de eresŭ, cerŭ plinŭ de eresŭ, vatră sură, vârfurii lungii, noorii lungii, prilejŭ lungŭ, îmbrățișării de brațe ș. a. : intonarea cuvintelorŭ adese-orii stălcită când pentru ritmŭ, când pentru rimă, afară de acestea fôrte multe versurii schiôpe lipsindu-le silabele cerute, ér' altele neavându pausă :— rima e saracă, anemică și falsă : farmă-dormă, poetŭ revêdŭ, bată-slôtă, vadă-luminosă, môle-sale, cridă-zugrăvită, zborŭ-norii, coboră-turbare, mirare-piciôre ș. a. pe lângă acesta întrebuinteză fôrte desŭ versurii albe, neadmise în poesia română originală.

Chiar decă fondulŭ n'ar' fi străinŭ, săracŭ și bolnavŭ cum este, greșelele de formă, ca numărŭ și calitate, suntŭ atâtŭ de enorme, încâtŭ ar' sdrobi, din punctŭ-de vedere alŭ adevêratei arte, chiar și celŭ mai strălucitŭ cuprinsŭ.

Tôte acestea, fondŭ și formă, puse în asemenea condițiuni, aŭ pututŭ fi ușorŭ imitate de toșii începătorii, distrugându însă în ei orii-ce avêntŭ și originalitate ¹⁰⁾.

1) *Constantinŭ Stamatii* moldoveanŭ ; 2) *Ionŭ Eliade Rădulescu* are mai însemnate *Sburătorulŭ*, *Poetulŭ murindŭ* și unele traduceri din Lamartinŭ ; 3) *Constan-*

10). O analiză critică amănunțită a se vedé în *Revista crit.-lit.* No. 5—6 din 1894.

tină Negruzzi, *Marșul lui Dragoșu* scrisu de elu s'a popularisatū la 1848 în Transilvania pe numele lui Iancu; traduce mai multe din *Baladele* lui V. Hugo; 4) C. A. Rosseti a publicatū în tinerete *Ceasuri de mulțumire* din cari unele devenise populare; 5) *Cesarū Boleacū* (1813—1880): O colecțiune de poesii de conținutū feliuritū, puținū talentū în poezie, limba aspră, mai bunū prosatorū; 6) *Grigorie Alecsandrescu* avutū și adese-orī noū în idei, dar puținū corectū în limbă și slabū în tehnică; mai succese *Anulū 1840*, *Umbra lui Mircea la Cozia*, *Suferința*, *Ucigașulū fără voie*, *Nu, a ta mórte*¹¹⁾; 8) *Catina*, poesii revoluționare popularizate în 1848; 9) *Alecsandru Sichleanū* (1834—1857), talentū fericitū, dar' nu putu ajunge la desvoltare; 10) *Alecsandru Depărățeanū* (+1865), multū fondū de poezie, dar limba impesitrițatā cu multe galicisme; 11) *Const. D. Aricescu* diverse poesii, unele cu puținā, alte fără poezie, mai alesū cele mai târđii; 12) *Niculae Niculeanū* (1833—1871) naturā ferbinte poeticā, dar' întunecāă de pesimismū; s'a născutū la Cernatū (Săcele) în Transilvania, numele lui de familie Tomășoiū¹²⁾; 13) *Mihailū Zamfirescu* talentū fericitū, dar' nu prea îngrijitū, espresiunea adese-orī prosaicā; 14) *Dimitrie Petrino* (1833—1878) diverse poesii, unele bine scrise, dar în generalū pline de pesimismū; 15) *Ionū A. Lăpēdatū* (+1878) unulū din cei mai talentați din generațiunea junā; liricā voiósā și plină de avēntū; deosebitū frumóse: *Glasulū strābunilorū*, *Pērulū de aurū*, *Dumneđeulū nostru*.

11). O analizā criticā de noi în *Cercetări literare* p 29—58.

12). Ni s'a spusū de rēp. prof. universitarū P. Suciū, care l'a cunoscutū de când episcopulū Chesarie de la Buzeu adusese pe nepotulū seū de la Săcele la Buzeu, unde P. Suciū se afla pe atunci profesorū la Seminarū.

Poesia narativă.

Prospectū istoricū.

Cele dintăiu urme de poezie narativă aparū in sec. alū 17-lea. Cea mai vechie o avemū dela Mironū Costinū, cronicariulū, care in 18 versuri tipărite in Psaltirea versificată a lui Dositeiū (1673) vorbește cu scurtīme epigramatică despre colonisarea Daciei, care temă a dezvoltat'o apoi mai pe largū in poema scrisă, din nelericire, in limba polonă la 1684 (v. p. 220). Er' mitropolitulū Dositeiū tipăresce in Paremiariū (1683) unū poemelnicu in 132 versuri alū Domnilorū Moldovei și alū faptelor lorū mai insemnate. Cronicariulū Ienache Cogălniceanu face ore-care progresū pe acēstă cale descriindū mórtea tragică a lui Grigore Ghica, Bogdanū si Cuza, publ. in Cron. Rom. (III 274—294). Totū de origine literară este și cronica sēu mai bine legenda in versuri a Mănăstirei Prislopu (p. 237). Tóte acestea inese suntū numai palide inceputuri. Piese, cari in adevērū merită a se numēra la poezia narativă, inceptū a se scrie numai cu inceptulū acestui secolū. Și cea dintăiu piesă este Arghiru și Elena (1800) de I. Baracū, urmēzā apoi Vasile Aronū, Beldimanū, er' in epoca II (1830—1860) se inmulțescū, căci inceptu a serie Eliade, Negruzzi, Bolintineanu, Alecsandri ș. a. — Celū mai inaltū genū de poezie și anume epepeia, in epoca I până la 1830 o încercā in spiritū umoristicū-satiricū I. Budai-Deleanū, in spiritū bisericescū I. Baracū in *Risipirea Ierusalimulū* și Vasile Aronū in *Patimile lui Christosū*; in epoca II in spiritū eroicū Eliade in Michaidă. Mai multa și mai cu succesū s'a cultivatū narațiunea poetică.

P O E Z I I.

Vasile Aronū (1770—1822), fiū de preotū, născutū in comuna Glogovețū lângă Blajū, unde a făcutū liceulū er'

cursul de drept la facultatea dela Cluj. S'a aședat apoi ca avocat la Sibiu, unde a murit la 1822. El este un poet popular de multă valoare, care împreună cu Barac și A. Pan formază pleiada poetilor celor mai gustați de popor până jos în coliba țeranului. Limba lui este limba românească generală, fără provincialisme, asemenea și versul e cel popular, afară de unele piese scrise în spirit mai înalt literar. Scrierile sunt următoarele poeme: *Patima lui Christos*, în dece cânturi, *Anul mănăs*, *Leonat și Dorofata*, *Narcis*, *Piram și Tisbe*, toate tipărite în nenumărate edițiuni; Eneida netipărită, și Bucolicele lui Virgiliu, din cari s'a tipărit în Folia pentru minte; *Raportă din vis* publicat în Telegraful român din Sibiu, sunt vre-o 15 ani, și trei elegii.¹⁾

Ion Budai-Deleanu (p. 245) a scris la începutul secolului *Țiganiada* sau *Tabăra Țiganilor* în 12 cânturi, publicată pentru întâia oară în *Buciumul Român* an. II (1877). Este o epopee în ton comic, în care se descrie o expediție a Țiganilor. Este în general o operă de înaltă valoare în genul său: ea poate concura cu orice altă asemenea operă din literaturile străine. Er' în cât pentru noi ea este unica operă în specialitatea sa, și în general cea mai serioasă, și care a succes mai strălucit dintre toate încercările pe terenul epic până la 1860. Este plină de comic și umor, și adese ori tractază cu un caustic sarcasm împregiurările sociale din trecutul României. Tonul, după maniera clasică este ținut totu-de-una sus, ceea ce este cu atât mai singular, căci subiectul este din sfera cea mai de jos a societății și a vieții; nici odată însă nu greșese limbajul și atitudinea ce convine

1) Cipariu în Archivu p. 234, și 784 dice că într'alte a avut manuscrisul Eneidei și cele trei elegii. din cari nimic nu s'a publicat. Unde voru mai fi? Manuscrisul orig. al lui *Raportă din vis* se află în bibl. Academ. române.

fie-cărui personagiū. Desvoltarea este organică și plastică, și espunerea viie și foarte variată. Este scrisă în strofe de 6 versuri în endecasilabulū italianū, greu pentru limba română, și pe care poetulū nu l'a observatū rigurosū. Limba este foarte bună și corectă, stilulū de o conceisiune clasică neindatinată la noi, și pentru aceea la prima cetire pare greoiū. Nededați la noi cu cetirea de serieri mai seriose și prin urmare mai grele, această operă de valoare chiar și după tipărire a rămasū necunoscută. ²⁾

Ionū Baracū (1779—1848), fiū de preotū, născutū în comuna Alămorū nu departe de Sibiu în Transilvania, și-a lăcutū studiile la Aiudū, drepturile la Clujū. La 1802 s'a aședatū ca avocatū la Brașovū, la 1806 a fostū numitū translatorū sēn interpretū pentru limba română pe lângă magistratulū din Brașovū. A redactatū *Fōia Dumineci*. A muritū la ¹⁰/₂₂ Iuliū 1848. Elū este unū scriitorū popularū atâtū în limbă câtū și în concepțiune, pentru aceea scrierile lui aū intratū adāncū în poporū. Versulū lui este în generalū celū popularū, narațiunea simplă și nemăestrită, totū așa și limba lui este generală, ca limba bisericēscă. Poemele *Arghirū și Elena* și *Risipirea Ierusalimulū* în 8 cānturi, suntu principalele lui serieri. Afară d'acestea a mai scrisū *Rătăcirile lui Ulise* în 7 cānturi, după Odiseia lui Omerū, din cari s'a publicatū numai o parte în „Albina Carpaților“ pe a. 1879; *Deucalionū și Pirha* și alte mituri din Metamorfōsele lui Ovidū; a tradusū o parte din *O miie și una de nopți* ș. a. ³⁾

Ionū Eliade Rădulescu (1802—1872) s'a născutū la Tergoviște, învățatura și-a făcut'o la St. Sava sub La-

2) O analiză critică a operei v. Ar. Densușianū, Cercetări literare. Iași. 1888 p. 245—277.

3) Veđi *Fōia* p. minte etc. a. 1848 pag. 272. 284 unde se înșiră 28 de scrieri de ale sale. La Academia română se află o parte din manuscrisele lui în două volume conținēndū vre o 23 scrieri deosebite afară de unele mērunțișuri; manuscriptulū lui *Arghirū și Elena* lipsesc.

zară, căruia i-a și urmată în catedră, și fiindă scólele lipsite de cărți didactice elă tipăresce o matematică și Gramatica română. La 1 Aprilă 1829 începe redactarea *Curierului Românescă*. D'aici încolo elă devine bărbatulă celă mai însemnată atâtă pe terenulă literară, câtă și pe ală lupteloră politice, cu ună cuvântă în tóte direcțiunile deșteptării și desvoltării nóstre naționale. Ună spirită ageră, îndrăzneță și d'ó activitate neobosită; elă fu ună fermentă în tótă viețta nóstră literară, politică și culturală, cu deosebire până la 1848. De-aici începe a se ivi pe scenă generațiunea mai tinără. Elă întemeiază societăți (p. 153), elă începe dincóce nu numai celă dintăiă diară politică, dar și literară, *Curiculă de ambe secse*, elă traduce și îndemnă pe alții a se ocupa cu literaturile clasice vechi și moderne. Elă strigă generațiunei tinere: *scrieți băeți, numai scrieți!* Ó frasă bună pentru agitațiune literară, dar nu și pentru literatură, celă puțină cum l'aă înțelesă și l'aă urmată mereă *ad-literam!* La 1848 elă este capulă revoluțiunei. În scurtă elă este care a făcută să incolțescă și să inverdescă în curëndă seminta deșteptării semănată de reformatorii dela începutulă secolului. Cu 1848 se încheie epoca lui de acțiune, urmază alții și elă intră în retragere, scrie însă mereă până la mórte în 27 Aprilie 1872 *Éliade* încă s'a ocupată cu tóte speciile literaturei, încătă ca și colegulă seă de acțiune. Asachi, anevoie 'i poți afla loculă între cari scriitori se-lă pună, de-óre-ce nici ó specialitate n'a cultivat'ó cu deosebire. Noi l'amă pusă în acestă locă, căci din tóte se vede, că a avută ó deosebită predilecțiune pentru poesia narativă, și pe acestă terenă a lucrată mai cu insistență, mai alesă traducëndă. Deși în generală elă a avută mai mare înclinare pentru poesie, succesele lui însă pe acestă terenă sântă modeste, căci elă pentru poesie a-vea mai multă iubire decâtă putere, pentru aceea n'a putută se-șf elupte ună adevărată și durabilă succesă. La acésta se mai adaugă și innoirile ce mai târziu a

cugetatū că suntu neapărate pentru limba română. Elū începe precum în prosă așa și în poezie cu unu verde și agitatū stilū românescū, dar deja în Michaidă începe a-și forma o limbă și unū stilū, care culminează în *Imnulū creațiunei*, și care nu numai ca poezie, dar nici ca prosă nu se pōte mistui, și în urmă chiar și poeziile mai bune le traduce în această limbă. În Michaidă n'a nimeritū nici tonulū, nici limba, și mai puținū stilulū epicū: n'a nimeritū nici chiar formă, căci versulū albu pōte fi admisū în traduceri, dar nici de cum în opere originale romănesei, când limba noastră este atâtū de avută și variată în rime. Totū asemenea n'a nimeritū limba, stilulū și tonulū în cele-lalte traduceri din poezii elasicī.—Decă însă succesele lui ca scriitorū în literatură n'au pututū fi durabile, neșterse suntu succesele lui în marea operă a deșteptărei și dezvoltărei noastre naționale, pentru cari a bine-meritatū de patrie, și patria recunoscătoare i-a înălțatū și eternisatū memoria prin o statuă. Serierile lui suntu foarte variate și numărōse și afară de cele amintite mai înșirămū: 1) *Cursū de poezie generală*, colecțiune de diverse poezii; 2) *Traduceri* din Eneidă, Dante, Ariosto, Tasso, Osianū, Molière, Lord Byron, Cervantes, Biblie ș. a.; 3) *Istorice*: Istoria universală, Istoria Romănilorū, Instituțiunile Romăniei, *Equilibriū între antitezī* și diverse articole între cari și istorice ș. a.; 4) *Linguistice*: Gramatica rom., Paralelismū între limba rom. și ital., vocabulariū de vorbe curatū române și străine, ortografia română. (v. *Lirica, Dramatica și Satira*).

V. *Alecsandri* până la 1860 pe terenulū poeziei narrative nu serie decâtū puține piese și numai în tonulū și maniera populară, între cari amintimū: *Măriōra Floriōra*, o dulce musică de cuvinte și de rime, dar fără o acțiune și fără ideie precisă; *Sentinela Română*, o descriere ictorică à vol d'oiseau a luptelorū Romănilorū; Povestea populară: *Trei fete de împăratū*, pe care poetulū, sub titlulū *Sirăte-Mărgărite*, a îmbrăcat'o în

versuri populare, este singură care are, pe basa basmului popular, o idee precisă și organică dezvoltată.— Numai mai târziu a început să se ocupe cu narațiunea poetică în înțelesul mai înalt literar, publicându mai multe așa numite *Legende*. Care a succedat mai bine, ca dezvoltare și acțiune, este *Danul căpitanul de plaiu*, o figură naturală, adevărată, și abstragându dela unele esagerări cam copilărești, în ea fantasia s'a înfruntat fericit cu realitatea. *Vladul Țepeșu și Stejarul* are mai multe succese de frază decât de concepțiune și de dezvoltare.—*Dumbrava Roșie* este cea mai dezvoltată, dar cea mai puțin reușită. În cinci capitole totu nu mai preparative de luptă și abia în două capitole o luptă superficială schițată, în care chiar eroii legendari Michul, Palădalbă, Alimoșu, Sparge-lume, anunțată cu pretențiune, nu ia nici o parte. Dintră preparativele trebuiau schițate pe scurt și lupta dezvoltată, dar tocmai acesta este partea cea mai grea. Er Stefanu, anunțat ca erou principal al poemei, numai în capitolul V apare și ține, în contra datinei și limbajului eroilor, o foarte lungă tiradă, în care se laudă singur, și după aceea dispare, căci el nu ia parte la luptă, ci mai târziu, la *Aratu*, l'aflăm că „*asistă pe unu calu negru, sub unu stejaru frunzosu*,” la umbră, întocmai precum comandantul se Cârjă a așezat la luptă și apoi „*de-o parte s'a retrasu*”²⁾. Multe versuri neglijate.

Constantinul Negruzzi a scris o singură narațiune poetică, *Aprodul-Purice*. Pentru timpul în care a scris-o (1837) se poate dice un succes. Chiar și astăzi, ca dezvoltare și lină narațiune epică, decât vom abstrage dela nesiguranța versului, merită a se aminti printre celelalte în literatura rom. Poetul n'a putut însă să țină sus până la fine tonul începutu, căci dela versul

2) O analiză critică de noi asupra *Dumbravei-Roșie* în *Cercetări literare*. p. 143 -165.

Sórele-acum cu mărire cade la tonul de cronică rimată.

Dimitrie Bolintineanu este cel mai însemnat și în această specie de poezie. El scrie într'un mod al său cu totul special și nou. Se asemănă încâtă-va cu Lord Byron, deși în *Florile Bosforului* și în *Poeme* (1855) nu are nimic de la el. Splendórea fantasiei, espunerea viie și plastică, palpitatea vehementă a sentimentului, dulcéța limbii și farmecul versului, toate acestea într'atâta te răpesc la citirea *Florilor Bosforului*, încât în adevăr abia te lasă să mai și cugeți ce cetesi, fiindcă ți se destăinuiesc óre-cum toate prin sentimentă. Cele mai însemnate sunt *Zrila*, *Mehriube*, *Suadea* și *Hial*. — Pe lângă aceste subiecte orientale, a scris și din istoria noastră națională sub titlu *Poeme*. Poetul în acestea nu desvóltă sborul de fantasie din *Florile Bosforului*. Nică subiectul, nică realitatea lucrurilor nu-l permiteau acesta. El și ie aici mai multă tonul eroic. Cea mai însemnată din acestea este *Andrei*, ce tracteză expedițiunea lui Mihail-Eroula asupra Nicopolului, condusă de hatmanul Udrea.—*Traianida* este din epoca de decadență a poetului, în care nu mai reallă pe Bolintineanu.

O poemă particulară, deși scrisă în prosă, trebuie s'o amintim aici. Este *Cântarea României*, pe care întâia óra a publicat-o Nicolae Bălcescu în *România Viitoare* (Paris, 1851) dicându, că ar' fi aflat-o scrisă într'o psaltire veche, deși limba și ideile o trada de o scriere nouă. Bălcescu a făcută acesta numai pentru a-i da o mai mare auctoritate și influință. În fine însă V. Alecsandri a susținut că originarminte ar' fi scris-o Alecu Russo, moldoveanu, în limba francesă, și Bălcescu numai a tradus-o. Acesta susținere a rămas cu totul ne probată. Ori-care să fie proveniența ei, pentru avântul și ideile adevărată poetice cu cari s'a scris, și pentru conținutul ei propriu unei poeme epice, ea ocupă un loc de onóre, deși într'un vestmânt contra etichetei poetice

Eteria lui A. Beldimanu este o cronică rimată.

Alți scriitori și traducători pe acestu teren până la 1860 mai amintim: 1) *Iosifū Conțu*, *Bătaia brósce-lorū cu șóreciū* a lui Omeru tradusă la 1816 după o trave-stie unгурéscă, manuscriptulū in bibl. Museulū din Clujū; 2) *Constantinū Aristiā* a tradusū 6 cânturī din *Iliada* (v. Teatru); 3) *Constantinū Stamatī* a scrisū poema *Ciubărū-Vodă* în care amestecă și povestī popu-lare; 4) *Daniilū Scavinschi* a descrisū o *Călătorie la Borsecū*; 5) *V. Pogorū* traduce *Henriada* lui Voltaire (1838); 6) *Eneida* lui Virgilū a fostū tradusă de V. A-ronū, apoi de *Moise Sora Noacū* (1807—1862) în ver-surī albe, cum se vede dintr'unū fragmentū (Pumnulū, Lepturariū. t. IV, 39), și de *Atanasie Șandorū* în esa-metre, nici una însă din aceste traduceri nu s'a tipăritū; acéstă din urmă se află in bibl. Academiei române; 8) *A. Panū* a tradusū din grecesce pe *Erotocritū*; 9) *Gheorghe Sionū* a tradusū *Mórtea lui Socrate* de Lamartinū și unū fragmentū din *Paradisulū perdutū* de Miltonū, dar nu din originalū; 10) *A. Pelimonū*, *Traianū în Dacia*, *Fap-tele Eroilorū* ș. a.

Poesia dramatică.

Prospectū istoricū.

Urme de poesie dramatică se află și la noi chiar în literatura populară, ér' acțiunii teatrale în datinele Po-porului-Românū. Orațiunile dela nunți suntū dialogū; ele suntū împreunate cu óre-carī acțiunii teatrale. Co-lindele se cântă pe multe locurī în chorū împărțitū in câte doi, când suntū patru seū mai mulți colindători. Irođii suntū în adevărū o mică reprezentațiune teatrală în tótă forma. Joculū Călușerilorū este împreunată cu producțiunii de forță, ér după cum ne descrie D. Can-temirū in Descrierea Moldovei (II, c. 8), joculū călușei-lorū din Moldova, este éráși de natură teatrală, căci

călucei se îmbracă în vestminte femeesci 'și punu cununii de pelină pe cap, 'și învâlescă lața cu pânză albă și vorbescă ca femeile. Dela acestea până la teatru formală mai este numai o jumătate de pasă. Cu tôte acestea, teatrulă nostru nu s'a desvoltată nici din literatura populară, nici din acțiunile teatrale ca cari suntă împreunate unele datini ale poporului, ci din contră a fostă introdusă pe catea civilizațiunei, pe la începutul acestui secolă.

Cea mai vechie urmă de poezie dramatică împreunată cu acțiune teatrală o aflămă la Sulzer (III, 1—83) înainte de 1881—2, în cari ană a eșitū *Istoria* lui. Elă adevă ne spune, că la Brașovă la o nuntă săsescă s'a produsă o mică farsă scrisă în limba română de ună română însemnată cu monograficulă *M cu ile*. Personele suntă: mirele, ună ciobană și soții acestuia ca nuntași. Sulzer reproduce o parte din această farsă scrisă cu spirită. Acestă este cea dintâi piesă teatrală românescă cunoscută până adă. Totă în Transilvania s'a scrisă între anii 1777—1780 o tragedie în limba română despre mórtea lui Grigorie Ghica-Vodă, netipărită, manuscrisulă în bibl. episcopală din Oradea-mare ¹⁾. Iordache Slătineanu traduce după o traducere grecescă pe *Achile la Schiro* de Metastasio și-lă tipăresce la 1797. Cele dintâi reprezentațiuni teatrale în limba română le întâmpinămă pela finele deceniului ală II-lea ală acestui secolă. Asachi ne spune în autobiografia sa la *Novele istorice* ed. 3-a, că elă „La 1817 a organizată pe a sa cheltuielă ună teatru de societate în salonulă hatmanului Costache Ghica,“ și s'aă „reprezentată mai multe piese în limba română și francesă.“ Asemenea începuturi s'aă făcută și la Bucuresci la 1818 prin stăruințele lui Ionă Văcărescu. Wilkinson (op. cit. p. 127) ne spune, că la 1819 a venită la Bucuresci o trupă germană, care juca opere germane și comedii

1) N. Densușiană, *Analele Acad.* ser. 2. t. II. secț. I. pag. 212.

traduse românește. Spiritulă teatrală începuse deja a lucra și în scriitorii noștri. Încă dela 1821 avem o mică farsă originală scrisă la Bucuresci, publicată în Col. lui Traianu, 1872 Nr 7. De óre-ce înse grecismul era în flóre, fără îndoielă pe acelă timpă se juca mai vêrtosă grecesce, căci în faptă aflămă, că la 1819 se juca în Bucuresci *Orestu* tragedia lui Alfieri tradusă grecesce. La 1820 s'a publicatū în Bucuresci în limba grecescă „Culegere de diverse tragedii, cari au fostă reprezentate pe teatrulă din Buturesci în limba grecescă“, ér' Const. Aristia a tradusă și a tipăritū la 1827 pe *Georges Dandin* ²⁾. Dar totū în acestū anul Al. Beldimanū publică tragedia *Orestu* a lui Voltaire trad. rom. De aici încolo grecismul începe a dispăré depe scenă și a-î lua loculă limba română. La 1827 I. Văcărescu publică traducerea română a lui Britanicu. Er' dela 1830 încóce teatrulă se înrădăcinéză totū mai tare și începū a se tipări în românește piese teatrale, mai alesū traducerī. La Iași teatrulă ie avêntū cu o trupă francesă a fraților Foureaux. Asachi începe a se cugeta atuncī mai seriosū la teatru, formă o societate de amatori și începu a scrie piese teatrale din istoria națională și a traduce străine ³⁾. Deși Eliade și C. Golescu pusese înființarea teatrului națională ca una din misiunile societății ce o formase pela 1827, deși la 1834 societatea avea o scólă de musică și declamaținne ⁴⁾, și se tradusese o sumă de piese dramatice, cu tóte acestea teatrulă națională nu începe a se realiza decâtū de pela 1840. Din acestū timpă începū d'o parte a se in-

2) Despre acestea veđi *Revista p. arch. istor. și filolog.* vol. II fasc. 2 p. 246 sq.

3) C. Negruzzi, *Scrieri* I. p. 343

4) I. Eliade Rădulescu, *Equilibriu între antitesi* p. 78. 80—82. A se vedé Filimon „Ciocoi vechi și noi“ Buc. 1863 p. 194—199. *Curierulă românescū* din Ianuarū 1834. N. 7:—Eliade în *Isachar* p. 85. T. Burada, *Cercetări asupra Conservatorului filarmonicū* din Iași (1836—1838). Iași 1888. Despre teatrulă și scólă filarmonică din Buc. veđi totū T. Burada în *Convorb. lit.* XXIV N. 1 și 2.

teresa și guvernele de elu, de altă parte, pe lângă piesele străine, începă a se scrie și a se produce pe scenă și piese naționale originale și localizate. Meritul cel mai mare pe acestu teren îl are V. Alecsandri, care împreună cu M. Cogălniceanu și Cost. Negruzzi, luându direcțiunea teatrului din Iași, începă a scrie diverse piese teatrale, mai cu samă comedii, farse și tipuri sociale, care fură multă gustate de publicu. Totă-o-dată apare în Moldova Milo, care prin puterea talentului său artistic introduce o nouă viață pe scenă; în Muntenia apare C. Carageali. Teatrul era în fine introdus, dar slab întemeiat. Prin zidirea teatrului în Bucuresci se pune cea dintâi bază solidă acestei instituțiuni.—În cursul dezvoltării teatrului până la 1860 constatăm două curente deosebite: în primele faze ale introducerii teatrului vedem un gust pentru operele clasice, așa încât până la 1840 se tradusesse deja mai multe asemenea opere clasice (Eliade, op. cit. p. 81). de la 1840 încôce însă, după ce se introduce farsa și vodevilul, începe a se reci gustul pentru operele clasice și nici nu se prea traduc. Gustul clasicității ținu mai mult în Bucuresci și se stinse mai curând în Moldova, fiindcă în Moldova erau gustate scrierile lui Alecsandri bine interpretate prin Milo, pe când în Bucuresci C. Carageali se ținea mai mult de școala clasică⁵⁾. În general, literatura teatrală în această epocă este foarte puțină și slabă și se ocupă aproape numai cu genul ușor de comedie și vodevile. Chiar și traduceri se mărginesc mai numai la acestea, și se fac în moduri cel mai ușor, fără a se interesa, ca cel puțin limba să fie mai corectă și mai românească. Traducătorii sunt adese-ori fără cunoștințe literare. Comediora și vodevilul francesu domină aproape exclusiv teatrul român. De cele germane, ca mai puțin cunoscute, se folosiau localizatorii săi scriitorii așa și „originali.“—

5) Vezi și ziarul „Constituțiunea” pe 1864 No. 36.

Românii de peste munți n'aun avutū și nu aun încă teatru. Pela 1850 se improvizase în Brașovū o societate de amatori, care a datū puținū timpū reprezentațiunii românesce. Asemenea încercări mai făcaū ici-colea studenții. Actorii din România numai după 1860 aun începutū a trece și a da reprezentațiunii teatrale și dincolo.

P O E Z I I

Până pela 1840, cum amū vedutū mai susū, literatura dramatică s'a mărginitū aprópe numai la traducțiunii: I. Slătineanu traduce pe *Achile la Schiro*; A. Beldimanū pe *Orestū*, Ionū Văcărescu pe *Britanicū*, *Regulū* și *Ermiona*; Eliade: *Zaira*, *Amfitrionū*, *Marino Faliero*, *Ambiū Foscari*; Gr. Alecsandrescu: *Alzira*; I. Rusetū, *Heraclu*, *Harpagon și Cini*; I. Cămpineanu: *Intriga și Amorulū* ș. a.; I. Voinescu II: *Bădăranulū boeritū*. Alții traducū alte piese, în câtū se făcuse deja unū repertoriū cu piese mai alesū clasice. Piesele traduse până la 1836 suntū în totalū 31. (Gazeta Teatrului naționalū, 1836 p. 21).

V. Alecsandri singurū dintre toți scriitorii nostri s'a ocupatū mai seriosū cu scrieri teatrale și singurū a obținutū însemnate succese. Elū este întemeietorulū literaturēi nóstre dramatice. Până la bătrânețe s'a ocupatū cu genulū ușorū de scrieri dramatice: comedióre, farse, vodevile, tipuri sociale din Moldova. Pe așesta se întemeiează cu deosebire popularitatea lorū. Se înțelege, când amū judeca aceste piese din punctū-de-vedere alū artei dramatice după tóte scrmele, ele suntū departe de a puté susținé critica. Ar' fi însă greșitū a face acésta, căci însuși poetulū nu le-a scrisū cu intențiunea de a face opere de înaltă literatură dramatică, ci le-a scrisū pentru trebuințele cele mai de aprópe, pentru a puté fi puse ușorū în scenă, și a le puté reprezenta actorii și amatorii puținū deprinși. precum acésta s'a întemplatū și se întemplă mereū Ma-

rele lor merit este, că au început a naționaliza teatrul, și acesta este foarte mult. Să fim prea mulțumiți cu aceste rezultate practice.—În anii din urmă V. Alecsandri a apucat o nouă cale în scrierile sale dramatice, care a inaugurat-o cu *Despotul-Vodă* și a continuat-o cu *Fântâna Blanduziei* ⁶⁾ și cu *Ovidiu*. Poetul prin aceste piese intră pe terenul literaturii înalte dramatice. Aici datorii suntem, în interesul bine înțeles al literaturii, a aprecia, deși numai în scurt, aceste piese tot de-pe aceeași înălțime a artei dramatice la care tinde și poetul.—Înainte de toate poetul chiar dela prima piesă, *Despotul-Vodă*, s'a vădit că nu se lămurise încă în sine ce fel de piesă a voit să producă, din care cauză a întâmpinat o critică nefavorabilă. Acest defect nu l'a îndreptat nici în celelalte două piese mai nouă. căci poetul nici aici nu scia limpede pe ce terenă lucră și se mișcă: pe ală dramei proprii, sau pe ală comediei? căci despre tragedie nu pôte să vorbă; și pentru-ca să nu vină de noă în colisiune cu critica, nu le mai intitulăză nici una nici alta, ci le numesce simplu „piese.” Nici una din aceste piese nu ne prezintă caractere dezvoltate și precisate, ci numai simple figuri legate unele de altele mai mult în mod mehanic, decât prin motive interne, prin evoluțiunii și complicațiunii psihologice. Poetul nu pôte complica acțiunea, și, totmai ca în lirică, nu pôte scormoli sentimentele, nu pôte pune în luptă pasiunile, fără de cari piesele de teatru sēmănă cu o șiruitură de oșe fără carne. Și aici poetul lucră, ca în lirică, cu mijloce externe, cu *tabloulă*, ca d. e. în *Despotul-Vodă*, cu persoane deja mari în istorie ca Horățiu, Augustu și Ovidiu, și în deosebii cu pompa decorațiunilor și în fine cu frasa.

Pentru aceea poetul, după puținul succes cu *Despotul*, și luă refugiu la epoca cea mai strălucită a imperiului roman, care numai cu figurile simple trebuia

6) Acestă piesă am analizat-o în *Cercetări literare* p. 219—184.

să facă asupra noastră o bună impresiune, fără a mai căuta după valoarea internă a piesei. A vedé pe Horatiū încurcatū în ale iubirei și cântândū cu *duiose ahturī* înaintea noastră; pe Augustū suferindū și elū miseriile noastre familiare și sociale, pe Ovidiū făcendū aventurī de amorū, și murindū chiar aici pe pământulū nostru, și pe lângă acésta—„toți acestia marii nostri strămoși“: ar' trebui să fimū reci ca Céhlăulū, ca să nu-i admirămū, și să nu-i aplaudămū. Din punctū-de-vedere artisticū însă togmai representarea demnă pe scenă a unor asemenea personagie și caractere istorice este fôrte grea, și într'adevărū poetulū tóte acele personagie le-a coboritū fôrte josū sub nivelulū pe care ele aparū în istorie, pe tóte le-a pusū în situațiuni nedemne de pozițiunea ce ocupă în istorie. A-lū cobori pe Horatiū la o sclavă, a-lū face se-i cante cu ochi galeși, a avé rivalū unū sciavū, a-lū pune în societate cu unū destrăbălatū ca Postumus, care ca *Pretorū*, celū mai mare funcționarū alū Romei, regina lumei, vorbesce și se pórtă ca cei de laie și se mai presintă pe scenă și ca unū bádăranū; a-lū presenta pe Augustū fără auctoritate în familie și a-lū face să-se înfățișeze într'unū așa locū... unde Ovidiū și toți se află în orgi cu curtezanele lorū, și a-lū pune să mai tină încă chiar acolo și o lungă tiradă morală; a presenta pe Ovidiū ca unū omū coruptū, moralicesce decădutū, va să dică a-lū lipsi nu numai de demnitatea de care nu poți desbrăca pe unū geniū chiar pe scenă și mai cu samă când elū este eroulū piesei, dar' totu-odată a-lū lipsi și de iubirea și compătımirea noastră; tóte acestea suntū greșeli neiertate, căci în locū de a fi puși în scenă cu demnitate, chiar și când s'arū întempla lucruri comice în giurulū lorū, ei inșiși suntū făcuți ridiculi. Se ne închipuimū, că Romanii s'arū scula și arū vedé pe marii lorū ómeni jucândū pe scenă asemenī triste role, ei arū muri adóua óră sēn artistii și poetulū arū fi esilați din Roma. Afară de acésta poetulū 'i lipsește curosciința vieței romane în gradulū cum se cere

pentru asemenea lucruri și d'aici o sumă alte greșeli. Pe lângă defectele de fondn concurgn și defectele de formă; limbă impestrițată cu cuvinte străine și ordinare și neologisme, cu greșeli de gramatică și sintaasă și adese ori versuln neingrijitn și defectuosn. Numai ici-colea aparn pasage bine scrise. — Comparete aceste trei piese una cu alta, in *Despotn* bate pulsuln ideii nationale, *Fântâna Blundusiei* apare ceva mai caldă ca sentimentn, ér' cea mai slabă este *Ovidiun* atât ca concepțiune, câtu și ca esecutare, ca limbă și ca espresiune; versuln cu deosebire suferé de impluturil.

D. Bolintineanun in ultimil anil aii vieții sale a scrisn vre-o cincil drame, tóte subiecte din istoria națională. Ele suntn totn ce a scrisn mai bunu in anil seil din urmă. Din punctn-de-vedere aln concepțiunei suntn superióre pieselorun lui Alecsandri. Bolintineanun însé le-a acomodatn mai puțin pentru cerințele scenei. Eln lucră mai multn cu sentimentuln, și din contră nu se îngrijesce de locn de pompa esternă seun nu pune nici ună prețn pe ea. Deóre-ce eln lucră cu deosebire cu sentimentuln patrioticn, lipsesce piesele de variațiune. Limba in generaln scutitn de greșeli, versuln nu totn-de-una ingrijitn, dar' mai rarun defectuosn. Incercări serióse d'a se pune in scenă piese d'ale lui Bolintineanun nu scimn se-se fie făcutn,

Mateiun Milo (1813—) născutn in Moldova, intră ca tinérn in funcțiune de statn, dar' neplácându-i acéstă carieră se duse la Parisn. unde petrecu 11 ani cu studiuln artei dramatice. Revenindn in patrie de-ocamdată nu putu păși pe scenă, căci nu-lu lăsa familia preocupată de prejudețele sale boeresci, ci a obținutn numai direcțiunea teatrului. In fine însé eln păși pe scenă, și din séra dintăin deveni favorituln publicului. Eln cu deosebire popularisă piesele lui Alecsandri. Eln este unn adevératn geniu comicu, și adil încă, la cele mai adâncil bėtrănețe, când mai pășesce pe scenă, stórece a-plausele publicului. Eln a scrisn și operete și vodevile

multă gustate de publică, ca: *Baba Hârca*, *Apele dela Văcăresci*, *Prăpastiile Bucureștilor*, *Sporile Bucureștilor* ș. a.

Const. Negruzzi încă a scris două piese, *Cârlanii* vodevilă și *Musa dela Burdujeni*, farsă, și a tradusă pe Maria Tudoră și pe Angelo de V. Hugo ș. a.

Dintre poezii vechi cari au scrisă ocașională piese de teatru mai amintimă: 1) Constantina Fața a scrisă comedioara *Frantșozitele*, 2) G. Asachi: *Elena Dragoșă*, *Petru Rareșă*, *Turnu lui Butu*, *Voi hîța* ș. a. 3) Th. Codrescu: *Plășulă*; 4) Gh. Tăutu; 5) Nicolae Istrate a scrisă *Mihulă*, scenă din resboiulă lui Ștefană-celă-mare cu Mateiu Corvină la Baia, o piesa binișoră scrisă, în care este însemnată piesa lirică *Amară e viața* devenită populară; 6) T. Strâmbeană, *Radu-Leonă-vodă și ministrii săi fanarioți* ș. a.; 7) I. N. Șoimescu, *Radu dela Afumați* ș. a.; 8) George Baronzii. *Mateiu Basarabă seă Dorabanți și Seimenii*; 9) G. Sionă, *La Plevna*, *Candidată și deputată*, și traduceri; și alții.

Poesia didactică.

Poesia didactică depinde în generală dela desvoltarea mai înaltă și popularisarea științelor. În specială cosmologia, doctrinele morale și estetice și în fine ocupațiunile agricole suntă care atragă mai curendă, pe acestă terenă, și pe scriitorii și pe cetitorii. La noi nu s'au făcută în cele dintăiu epoce ale evoluțiunei năstre literare, decâtă mici încercări. Cea dintăiu încercare o aflămă la Vasile Aronă în *Anulă măuosă*, în care se descriă fugitivă lucrările agricole de peste anulă. Eliade făcuse câte-va versuri pe cari le întitulase *Poimă didactică* după Boileau și Horațiu, în care amestecă câte-va principii generale reș și confusă espuse. Mai aprăpe de o poemă didactică este *Conradă* în 4 cânturi ală lui D. Bolintineană, călcată slabă după *Peregrinagiulă lui Haroldă* ală lui Byron. Mai multă s'a cultivată la noi *Satira* și *Fabula*.

Satira. Nici această nu s'a cultivată anume, serios și cu intențiunii, cum amîi dice, clasice, ci mai numai accidentală și mai totă-de-una cu motive și reflecse de politică militantă, cari producă scrieri adese ori foarte personale și totă-de-una curendă trecătoare. Această direcțiune greșită a fostă o consecință a spiritului de facțiunii politice atătă de dezvoltată la noi. Pentru aceea numai rară ali câte o scriere satirică în care poetulă s'e înalte mai pe susă de pasiunile de tôte dălele, mai cu samă Mămuleană, Gr. Alecsandrescu și Bălăcescu. Spiritulă satirică este de alminterea o proprietate deosebită a Poporului-Română. Anecdotele s'e *Snovele* populare, cari vorbescă de Țigani, ăr cu deosebire *Evangeliele Țigănescă* chiar *Horele*, suntă adese-ori pline de ghimpă satirică (v. Epigr.), cari întepă pân' în sufletă. Prin manuscrisurile de poesii vechi literare (p. 182) se ali adese-ori și piese satirice. Cea mai vechie satiră literară, celă puțină după ună dată mai precisă, este *Istoria ce ai scosă Domniloră și Boeriloră* din Moldova și Muntenia, între anii 1778—1773 reprodușă în cronică lui Ienache Cogălniceană (III 270—273). *Țiganiada* lui Deleană (p. 306) este în fondă o satiră plină de fiere, și cu deosebire în unele scene, ca cea din mănăstire: prin formă și dezvoltare însă se ține de genulă epică.

Vasile Fabiană Bobă s'a născută la 31 Dec. 1795, în comuna Rușii-Bărgăului în Transilvania, nepotă ală episcopului Bobă. Elă a studiată la Blujă și la Oradea-mare. La 1820 fu adusă de G. Asachi la Iași ca profesoră. La 1828 e profesoră de matematică, geografie și limba latină la gimnasiulă ce se înființase atunci la Iași. La 1835 trecu ca profesoră de filosofie la Academia. A murită la 1836. Dela elă avemă două satire scrise cu gustă și idei clasice; una sub titlu *Moldova la 1821* în 148 versuri, scrisă cu multă finețe și amestecată cu accente elegice, în fondă însă numai satiră; alta *Geografia țințirimului*, neterminată, descrie în modă satirică lumea ceealaltă.

B. P. Mămuleană în cele mai multe din poeziile sale și mai ales în *Rostul de poezie* (1822) și în *Caractere*, este umoristică-satirică.

Vasile Aron este plin de umor în poema *Leonat* și *Dorofata*,

Eliade, între altele, a scris o poemă satirică, *Tandalida*, în care pe lângă adevărată satiră se amestecă și personalitățile. În general este scrisă cu multă spirit. Totu satiră în alegorie este și *Măcișul*.

Gr. Alecsandrescu are mai multe satire: *Răsbunarea șorecilor* are mult umor, *Adio* precum și *Confesiunea unui renegat* sunt scrise cu multă fier, succes de expresiuni și cu o vehemență arhiloică; *Epistola către Voltaire* este însemnată pentru partea din urmă, în care aruncă săgeți asupra Parnasului român; *Epistola la A. B. II* și *Satira spiritului meu* biciuiesc starea socială.

Constantin Bălăcescu (1800—1880) rămas pe nedrept aproape necunoscut, în poeziile sale tipărite la 1845 este cu deosebire satirică. *Fă-mă tată să-ți semăn* este o poemă satirică, ce ie la refecă viața de pe atunci. El între altele a scris și mai multe fabule.

Satire a mai scris C. A. Roseti, Nic. Istrati, și G. Tăutu. — C. Negruzzi și cu A. Donici au tradus din rusesc *Satirele* lui Antioch Cantemir fiul lui D. Cantemir.

Dintre toți s'a ocupat mai mult cu satira *Dimitrie Bolintineanu* și anume cu satira politică. El în diarele sale satirice intitulate *Nemesis*, *Eumenidele*, *Bolintiniadele* și *Menadele*, a publicat multe satire. Defectul lor răsar din modul cum se scriau și se publicau; cele mai multe adecă ca articole defond în versuri. Pe lângă acesta sunt adese-ori prea personale și se lăgă de evenimente neînsemnate. Piese mai bune aflăm numai în *Nemesis* (1861) d. e. satirele *Cuconul Notrețu*, *Spiritul meu*, *Sciri din Iad* și *Advocații* cari sunt ținute mai general, și scrise cu multă spirit. În celelalte se află numai ici-colea pasagie mai bune.

Cu satira eminentamente politică s'a ocupat multu N. T. Orășanu și adese-ori cū multu spiritū (Opere satirice Buc. 1875).

Cu satira in spiritū curatū popularū s'a ocupatū.—

Antonū Panū (1797—1854). Elū s'a născutū la comuna *Sivden* in Bulgaria. Tatălū seū de meserie era căldărariū. In 1812 a fostū luatū de Ruși ca captivū cu tōtă familia. Dusū in Rusia fu aplicatū in armată ca musicantū. La 1826 fugindū din Rusia trece in Muntenia și d'aci la Brașovū unde a intratū ca căntărețū la biserica românească St. Niculae din Scheiū. Aici a făcutū elū cunoscință cu poetulū Ionū Baracū, care pân' atunci deja publicase pe *Arghirū și Elena* și *Risipirea Ierusalimului* (p. 307). Prin scrierile acestuia și prin petrecerea cu elū in cursu de doi ani, cātū a staīn in Brașovū, se deșteptă in A. Panu gustulū literaturēi ¹⁾. Panū după doi ani trece la Bucuresci și la 1830 și incepe cariera literară cu publicarea *Cântecelorū de stea*. Elū și in Bucuresci a trăitū ca căntărețū și cu lecțiunī de musică. Elū a muritū la 3 Noembre 1854, și s'a inmormântatū in biserica Lucaei in Bucuresci. Cum amū mai đisu, Panū, Baracū și Vasile Aronu, suntū trei poeti de mare însemnătate in literatura română, nu prin înălțimea elasică a scriirilorū lorū, care nu o aū, ci togmai prin coborirea lorū josū la poporū, pentru eceea scrierile lorū aū fostū și suntū până ađi adevărata literatură populară.—Motivulū pentru care punemū pe Antonū Panū intre satirici, este pentru că mai tōte scrierile lui originale suntū scrise in spiritū umoristicū-satiricū popularū. Scrierile lui aū cu deosebire tendințe didactice morale, ér' spiritulū in care le serie este celū satiricū popularū, care l'afflāmū in anecdotele și chiar in

1). Despre acestea aflasemū din ōmeni bētrāni pe cānd eram in Brașovū și mi le-a împărtășitū in urmă in scrisū și fiulū lui Ionū Baracū, protopopolū Baracū din Brașovū rēposatū anulū 1884 in a dānci bētrānețe.

proverbele noastre. Acesta este o trăsătură caracteristică a Românului de a îmbrăca chiar cele mai serioase și mai instructive lucruri în umor, căci el pune mai totu-deună în luptă neghiobia cu înțelepciunea și din colisiunile între ele răsare involuntar umorul, satira. În această manieră, în acestu spiritu a scrisu A. Panu, și acesta este și motivulu pentru care elu a devenitu atâtu de popularu. Scrierile lui suntu foarte numeroase, dintre cari cele mai însemnate: *Povestea vorbeii* séu proverbele adunate din popor (171). Proverbele suntu ilustrate cu diverse istorioare și narațiuni în versuri, scrise cu multu spiritu: *O șelétore la țără séu povestea lui Moșu-Albu*, narațiuni în versuri pline de învățatură și umor; *Spitalutu amorului* colecțiune de diverse cântece; *Năstrăvăniile lui Nastratinu Hoge*a. Afară d'acestea a tradusu din grecesce pe *Noulu Erotocritu* poemu epicu-romanticu și a publicatu diverse istorioare, parte în versuri, parte în prosă, precum și cărți bisericesci și de musică bisericescă²⁾.

Fabula. Fabula o aflăm și la noi deja în literatura populară. În literatura scrisă o constatăm în manuscrise de prin sec. 17-lea³⁾. S. Miculu a tradusu *Vieta și fabulele lui Esopu*⁴⁾ care potu să fie cele tipărite la 1812 anonim și fără locu. Fabula ca o specie în aparență simplă și ușoră, în fondu însă foarte grea, a sedusu pe cei mai mulți din poetii nostri să-se ocupe cu ea. Dar' chiar de s'ar' fi scrisu la noi poesia cu mai multă îngrijire și serioșitate de cum s'a scrisu în general, totuși nu incupe îndoielă, că abia unul, celu multu doi, puteau să atingă în fabulă o mai înaltă perfecțiune. Chiar literatură deja clasice abia posedu unul doi fabulisti. Din câți s'au ocupatu la noi cu fabula, ca po-

2). Pentru diversele sale scrieri a se vedé *Operele lui Antonu Panu*, recensiu bibliografică, de G. Dem. Teodorescu Buc. 1891.

3). M. Gaster, Lit. pop. p. 165.

4). Cipariu, Archivu p. 275.

sie, numai doi, Gr. Alecsandrescu și A. Donici au putut obține rezultate mai însemnate, la o înaltă perfecțiune însă n'au putut-o duce nici ei.—Din punctu de vedere filosofic și instructiv și cu tendințe naționale-politice s'a ocupat cu fabula

*Dimitrie Țichindeal*⁵⁾, contimporan cu Petru Maior, născut în Bănat la Becicherecul-mic, anul nu se știe, dar' după cum se vede din activitatea lui, pe la 1760. El a fost învățător și preot, er' după înființarea preparandiei din Arad la 1812, fu numit aici profesor, dar' la 1815 din cauză de persecuțiuni, cari și le atrăsese prin sentimentele sale naționale, părăsi Aradul și se duse ca preot în locul născerii. El a murit la Timișoara la 1818. Țichindeal a publicat la 1814 în Buda *Filosoficesc și politicesc prin Fabule morale învătăuri* — adică *Fabule* la cari ca morală se adăogă feliurite învățături morale și politice, avându cu deosebire în vedere starea politică și socială a Românilor. Operă voluminoasă, 484 pagini, este totă în prosă. Scrierea este o imitațiune și une-ori traducere după o asemenea operă a lui Dositei Obradoviciu (1739—1811) scriitoriu sârbesc născut și el în Bănat, la Ciacova, care la 1788 publicase *Fabulele lui Esop* cu învățături morale și politice. Cartea lui Țichindeal, prin învățăturile sale morale și mai presus de tôte pline de patriotism, a avut o influință deșteptătoare asupra Românilor.

Scrișă cu aceste intențiuni nici nu pôte fi vorba de o aprețiere din punctu-de-vedere artistic. Limba lasă multu de dorit, cu tôte acestea este interesantă pentru provincialismele ce se află în ea. Eliade scosese o nouă edițiune la 1838, devenită și aceea foarte rară.

5). Date biografice: *Dimitrie Țichindeal* (date noue despre viața și activitatea lui) de I. Vulcan, Buc. 1893; observăm că falsu se scrie *Țichindeal*, căci în edit. fabulelor din 1814 se scrie „Țichindeal” (ЦИХИНДЕАЛ).

Alecsandru Donici (1806—1866) s'a născutū ia 1806 la moșia părintescă Stânca în Basarabia. Elū 'și făcu studiile în Rusia, mai întâiū într'unū institutū privatū, întră apoi în scōla de cadetī, din care eși ca ofițerū rusū. Când se reîntorce în patrie, elū nu mai scia românesce. Trece la Iași și întră în magistratură. Móre la 1866. Elū ne-a lasatū 91 fabule dintre care cele mai multe suntū luate pe dintregulū din fabulistulū rusū Krilov.

Grigorie Alecsandrescu (1812—1885) s'a născutū la Târgoviște, a studiatū la St. Sava, a intratū apoi în serviciulū militarū, din care a eșitū mai târđiū. Ie parte activă pe terenulū literarū și politicū. Amicū întâiū cu Eliade, în urmă s'a'n desbinatū. Elū trăesce mai multū ca privatū, și móre în adânci bătrânețe la Bucurescī în 1885. Poesia *Anulū 1840*, elegie doiósă amestecată cu veninulū satirei, 'i căștigă d'odată popularitate. Alecsandrescu are multū fondū de idei, cum abia mai întălnim la poeții din epoca lui, și multă energie în expresiunī: are însă și unū defectū care a pusū multū în umbră talentele sale, este negligența formei, versulū în generalū necorectū, stilulū adese-orī neîngrijitū—lipsă de studiulū limbei. Elū a scrisū diverse poesii: lirice-meditative, satire, epistole ș. a. Mai însemnatū este însă ca fabulistū și se distinge prin avuția și varietatea ideilor și a formei, prin vioiciunea narațiunei, care totū-odată este variată, ușoră, naturală, și cu limba mai corectă. Câte-odată desvōltă însă prea multū narațiunea și slăbesce efectulū moralei prin o prea lungă reflesivune. Unele din fabule suntū în fondū numai istorióre sēu anecdote.

Cu fabula s'a mai ocupatū G. Săulescū, Asachi, Eliade, C. Bălăcescū, A. Panū, I. Sērbū din Basarabia, care a publicatū la 1851 o colecțiune de 50 fabule, C. Stamati, care are 40, ér G. Sionū, 101 fabule. C. V. Carp, ș. a. dar' în generalū cu puținū succesū. ⁶⁾

6). Asupra căroră a se vedé *Fabuliști români* de Th. D. Speranța, Buc. 1892.

Epigrama. În prospectul general al asupra poeziei am arătat cauzele pentru cari la noi nu s'a cultivat epigrama, de și timpul său mai bine secolul nostru este cel mai propriu pentru epigramă. Pentru luptele noastre politice totu-de-una atât de agitate, pentru starea noastră socială, înțelegem, acelor civilizați, pentru frecările și animositățile ce le observăm pe câmpul liniștit al literaturii chiar și înainte de 1860: toate aceste împrejurări erau de natură a favoriza cultivarea epigramei. Cu toate acestea aflăm numai încercări sporadice. Nici un poet macar nu a cultivat anume câtu de puțin epigrama. În poeziile populare, *Hore* sau *Chiuturi*, cum se mai dicu pe unele locuri, se află adeseori clasice epigrame. Prin cărțile noastre vechi se află în formă epigramică așa numitele stichuri prin cari se închină cartea sa cari se adresază la *herbul țerei*, însă toate foarte seci. *Stichurite despre împărații Otomanii*, presărate ici colea de lenăchiță Văcărescu în *Cronica* sa, sunt scrise în formă de epigrame, dar fără spiritul ei, și chiar și acelea, cari s'arun apropia ceva în spiritul de epigramă, de sine nu se pot înțelege fără cronică. Din poeziile sale, spiritul epigramatic aflăm în *Șoimul* și în *Flăcău*. Prin poeziile lui I. Văcărescu încă se află unele epigrame. Gr. Alecsandrescu are vre-o cinci epigrame din care trei sunt bune: *Celul ce scria*, *D**** și *În iad*. A Donici a scris două epigrame nimerite: *Torentul și omeni* și *La mormântul unui doctor* cea mai bună. Dacă Antioch Cantemir ar fi scris românește cele nouă epigrame traduse de Negruzzi-Donici, ar fi cele mai bune în literatura noastră mai veche. Câte-va epigrame, din cari unele bunișore, a scris și C. Bălăcescu.

Novelă, Romană.

Prospectă istorică.

Pe lângă epigramă nici o specie de literatură n'a fostă mai puțin și mai slabă cultivată la noi ca literatura romanțieră, deși togmaî acésta este cu deosebire literatura secolului nostru. Acésta trebuie să ne mire cu atât mai vârtos, căci deja pe la finele secolului trecut începuse a se ceti la noi romanele franceze. Dar ne putem ușor esplica pentru-ce acestă ramă de literatură a fostă cū totul neglijat. Inainte de tôte, deși acésta literatură se numește *ușoră* său mai bine *ușuratecă*, cu tôte acestea nu este așa de ușor a o scrie. Ună romană, ca se-lă poți scrie, cere în faptă multe cunoștințe și fie-care operă în specială o labóre minuțiosă, fie istorică, fie științifică, fie de datine și moravuri, ba chiar de țeri, localități, clase și indiviđi anume, cu ale căroră specii ai a face în operă. Și numai la studii de acestea n'aă fostă dedați scriitorii noștri, cari se ocupă său mai bine puteau să-se ocupe cu literatura *ușoră*. Acésta, după noi, este cauza principală a neglijării literaturii romanțiere. După acésta vină alte cauze secundare: lipsa de cunoștință aprofundată a limbei, pentru a puté scrie ușor și a împune cu frumuseța și corectitatea limbei, fără de care romanulă nasce mortă; educațiunea străină, dedarea cu ideile, cu viața și cu împrejurările străine. Cum veți cere de la clasa noastră mai bună să cetască scrieri romanțiere românesce, când ea a trăit viața cea mai frumoasă în străinătate, s'a dedat cu ideile și formele de acolo, ér' pe cele din țera sa nu le cunoște, nu-î placă său chiar le desprețuesce? Acésta *viață străină* a adus cu sine apoi și invasiunea romanțeloră străine, mai alesă franceze. Priviți espositórele librăriilor, intrați în ele și uitați-vé în stelage: nu veți vedé de câtă totă ce produce Franța dela cele mai bune, cari suntă rare, până la cele mai

nebune, mai infecte romane, cari sunt nenumerate, și acestea placu cu deosebire. Intrați in casele noastre și căutați bibliotecile, și decă le aflați, suntu in generalu pline de romane. Uitați-vă ce cetesce Românimea noastră feminină ! Dreptu-aceea n'a fostu și nu pôte fi vorba numai de a produce, ci totu-odată și cu deosebire cestiunea este de a combate o puternică concurență, și acēsta nu se pôte combate de cătu mai întâiū prin educațiune *națională in țeră*. Atunci numai voru incede a se interesa și de romanele ce s'arū scrie la noi, și marfa care se caută se face. Pân'atunci insē romanele, cari se voru scrie, voru sta aruncate prin ungherele librăriilor, ca cele de pân'acum. Cei cari au ceditu și mai cetescu puținele produțiuni romaniere, ce au apărutu sporadicu la noi, suntu cu deosebire cari nu și-au făcutu educațiunea in străinătate, clasa mai săracă. Și trebue să-se scie, că este forțe mare scādere și chiar unū *pericolu* pentru educațiunea noastră națională, că celu mai puternicu espedientu alu secolulu sēu mijloculu de lățirea ideilor, și, pentru noi, a ideilor sănătose *naționale*, și peste totu a gustulu de cetire, că acestu espedientu la noi s'a aplicatū pe dosū, adecă pentru propagarea ideilor *străine și bolnăviciose, pentru corupțiunea moravurilor, limbei și uciderea mișcării literare*.

Decă la noi nu s'au produsu pe acestu terenū scrieri originale, decātu forțe puține, ca o tristă recompensă s'au tradusū forțe multe. Traducerile insē aproape fără esceptiune suntu totu atātū de seclāmbate și anarchice, precum suntu și ideile depuse in cea mai mare parte din acēstă literatură. Traducerile s'au făcutu totu-deuna in fugă, și forțe rarū de ómeni chiemați la asemenea lucrări. D'aici influința desastrósă asupra limbei

S C R I I T O R I

G. Asachi a scris *Novele istorice a României* cuprindend: *Dragoșu, Alecsandru-celă-Bună, Svidrigelo, Elena Moldovei, Valea-Albă, Bogdană, Voivodu, Petru-Rareșu, Meropa în Moldova și Rucșanda Dómna*. Tóte suntă scrise în tonă istorică, chiar și atunci, când scriitorul vorbește dela sine. Stilul nu este cel ce trebuie să fie în novelă, limba fără colorit și greoie. În scurtă, cum au fost scrise nu s'au putut popularisa, și afară de Moldova, au rămas aproape necunoscute.

Constantin Negruzzi (1809—1868), născut în Moldova, primele învățături le primi în limba franceză dela un emigrant. La 1821 refugiindu-se în Basarabia a petrecut acolo trei ani în care timp a făcut cunoscință cu celebrul poet rus Pușchin. Acastă impregiurare nu rămase fără influință asupra lui Negruzzi. El și-a început cariera literară sub influința poezilor lui Cârlova, și mai întâi pași cu traduceri ca *Șalul negru* după Pușchin, câteva *Balade* de ale lui V. Hugo și *Satirele* lui Antioch Cantemir traduse din rusesc în colaborare cu A. Donic. Intrând în funcțiune de stat a fost abstras dela ocupațiunile literare. A murit la 25 Aug. 1868. Afară de poezii, piesele teatrale și cele amintite mai sus, el a scris câte-va *Novele* și *Schite istorice*, ca *Zoe, O alergare de cai, Aă mai pătit'o și altă, Alecsandru Lăpușeanul, Sobiethi și Români*. În tóte acestea Negruzzi s'a desvilit mai bine, că ce putea produce. El are un stil simplu, o narațiune vie, un spirit observatoriu, glume și une ori sarcastic, calități indispensabile pentru acest gen de literatură. A fost o greșelă pentru scriitor și o daună pentru săraca noastră literatură româniară, că nu s'a ocupat mai serios și nu ne-a dat mai multe asemenea scrieri. Nu mai puțin importante sunt *Scrisorile la un prieten* pentru studiul societății și ală impregiurărilor de atunci.

Dimitrie Bolintineanu a scrisu *Manoilă*, *Elena* și *Doritorii nebuni* (fragmentu). Celu mai importantu este *Elena*, și fără îndoieală, in genulu mai înaltu, celu mai bunu romanu la noi.

Nicolae Filimonu (1919—1865) s'a născutu in Bucuresci, a studiatu pela dascălii de la biserici și d'aci încolo s'a perfecționatu prin propria diligență. Antăiu cântărețu la biserică, mai apoi funcționariu la Ministeriulu cultelorū. Móre la 1865. Elu a scrisu, între altele, novelele *Mateo Cipriani* și *Slujnicariu* și romanulu *Ciocoii vechi și noi*, rămasu netermioatu. *Ciocoii vechi și noi* este uniculu romanu de moravuri scrisu după realitatea lucrurilorū. In elu se arată nu numai adevaratulu talentu, dar și studiulu seriosu alu timpulu și alu impregiurărilorū in care se petrece acțiunea. Este bine dezvoltatu, espusu cu multu simțu și rigurosa consecință.

Mai amintimū până la 1860: I. Eliade, *Colecțiune de novele*; Alecsandri, *Buchetiera de Florența*, și *Istoria unu galbenu*; I. M. Bujorianu, *Mistercele de Bucuresci*; I. Dumitrescu, *Radu Buzescu*; V. A. Urechie, *Coconutu Gurluescovicu*, *Baptiste Veleli*, și *Vasile*; A. Odobeseu, *Michnea-Vodă*, *Domna Chiajna*; I. Crengă, *Povești și Amintiri* in stilu provincialu moldovenescu.

CAPITOLU IV.

Literatura dialectelorū.

Cu literatura dialectelorū române, anume macedo-romanu și istrianu, stămū foarte rēu. Deși au trecutū o sută de ani de când Cavallioti a începutū a scrie in dialectulu macedo-romanu, cu tōte acestea până in ziua de azi literatura in acestu dialectu este totu numai la începutu și nici nu întrevodemū, când se va introduce o adevărată mișcare literară, deși de-acum înainte sun-

temu in dreptu a aștepta, de nu cumva acestu intererantu, vigurosu și distinsu elementu românu va voi vrëndu-nevrëndu se renunțe la marea sa origine și la unu viitoriu mai bunu ce-și pôte crea, și de nu cumva noi cei de dincóce vomu lása se mérgă lucrurile cum au mai mersu, nici calde nici reci.

In câtu pentru elementulü istrianu, putemü díce că nici nu-lü cunóscemü, deși cutrierámü in totu anulü Europa. Stráinii ne-au descoperitü mai ántáin acestu elementu, suntó vre-o 50 ani, ei se ocupá mai multu cu elü: la noi afará de I. Maiorescú nime nu l'a mai descrisü. Acestu elementu, fórté imputínatü (p. 43) este in agonie. Celu puținü ar' fi o datorie de frate se adunámü *ultimulü cuvêntü* de pe buzele unui frate ce móre părăsitü și ínstráinatü!

In cele urmátóre vomü resuma pe scurtu ce cunóscemü din literatura acestorü dialecte până ađi.

Literatura Macedo-Románá. Celu dintáin scriitoriu cunoscutu in acestu dialectu cu o datá sigurá este: 1) *Teodorü Anastasie Cavallioti Moschopolitanulü*, despre a cáruí viétá nu se scie nimicü de câtü că in titlulü cártii se numesce dascálu, preotü și protopopü. Sub numele lui s'a tipáritü la Veneția 1770 unü abecedariu grecescü intitulatü *Protopiria (Πρωτοπειρία)* in care se aflá și unü registru de 1070 cuvinte din dialectulü macedo-románü, scrise cu litere grecesci. Cartea nu se mai aflá, dar cuvintele amintite s'au pástratü in opera lui Thunmann¹⁾. Rosa in cartea sa citatá mai in josü díce că Cavallioti ar' fi ínfiínatü tipografie in Moschopolü și ar' fi tipáritü mai multe cárti, și amintesce mai multí Románi ínvétáti. 2) *Daniilü*, dascálu și preotü in Moschopolü: sub numele acestuia s'a publicatü la 1802 o carte de lecturá intitulatá *Εισαγωγική διδασκαλία*, in care se aflá unü teestü macedo-románü de cuprinsü va-

1). Joh. Thunmann's *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774.

riatū în 53 capitole scrisū cu litere grecesci. Cartea lui Daniilū dela 1802 este numai o a doua edițiune, edițiunea I nu s'a aflatū de cātū numai în reproducțiune ²⁾, și anulū tipării se pune nesigurū între 1760 până la 1770. Amēndouē aceste scrieri ale lui Cavallioti și Daniilū, și anume părțile de limbă macedo-română, le-a retipăritū însoțite de studii filologice celebrul filologū Fr. Miklosich ³⁾. 3). *G. C. Rosa* a publicatū la 1808 în Buda o carte intitulată «Cercetări asupra Românilor sēu Vlachilor» (Untersuchungen über die Romanier oder Vlachien). Din o altă carte a lui tipărită în 1809 despre scrierea și cetirea românească cu litere latine nu este cunoscutū pânăcum nici unū esemplarū ⁴⁾; Kopitar o numesce «carte mică dar importantă ca tendință». 4) *Michailū G. Boiadgi*, românū macedoneanū emigratū în Austria pe la începutulū sec. acestuia, trăia în Pesta ca învățătorul la școala grecească de acolo și se afla în relațiuni cu Petru Maiorū pe când acesta era revisorū de cărți totū acolo. Boiadgi publică la 1813 *Gramatica română sēu macedono-vlachică* cu regulele în *limba grecă și germană*, cea mai bună gramatică macedo-română până ađi. Publicarea acestei gramatice a produsū mare mișcare și opozițiune la Greci, vedēndū ei, că începū a se deștepta și Românii d'acolo : pentru aceea a fostū escomunicată chiar de Patriarchulū de la Constantinopolū (p. 126). Elū a tradusū în acestū dialectū și Evangelia lui Luca despre fiulū pierdutū (Cipariū, Principie p. 90). 5) *William Martin Leake* în opēra citată vorbește și despre Macedo-români, produce și probe de limbă, pe care le-a produsū I. C.

2). La William Martin-Leake, *Researches in Greece*, London, 1814.

3). Dr. Franz Miklosich, *Rumunische Untersuchungen I. Istro-wnd Macedo-Rumunische Sprachdenkmähler, 2-te Abtheilg.* Wien, 1882.

4). Acēstă scriere o cunoscemū numai din recensiunea lui Kopitar, veđi Fr. Miklosich, Barth. Kopitars Kleinere Schriften, Wien 1857 p. 182—188, titlulū cărții lui Rosa este *Τέχνη τῆς ῥωματικῆς ἀναγνοίσεως μὲ λατινικά γράμματα*.

Massimū în gramatica sa, în care (p. 130) totū-odată amintesc și de o *Carte de rugăciuni* tipărită la Pesta, nu spune însă în ce anū.

D'aici încolo nu mai aflăm sē-se fi ocupatū cineva cu acestū dialectū până la 1856, în care anū I. C. Massimū, în loc. cit. amintesc o «dare tru scire» tipărită în acelū anū la Constantinopolū de Ioane Valecāldeanū. *Gramatica macedo-romānă* a lui I. C. Massimū, Bucurescī 1862, este o copie alteratā a gramaticēi lui Boiadgi. Noū conține câteva poesii literare de Michailū Neculescu din Megarova. *Dimitriu Atanasescu*, istitutorū romānū în Tērnova lângā Bitolia, a publicatū mai multe cărți scolare : Abecedare, Gramatică, Istorie sacră și națională ș. a. *Ioan Caragiani*, profesorū la Facultatea de litere din Iași, a publicatū unū scurtū studiu istoricū-linguisticū asupra Macedo-romānilorū și de ce poesii populare ⁵⁾.

Importante pentru studiulū acestū dialectū sunt *Mostrele* publicate de *Vangeliu Petrescu*, partea I în 1880, a II în 1882 în Bucurescī. *Tașcu Iliescu* a publicatū la Montpellier în 1882, sub titlu *Ascăparea ali Dince*, o traducțiune în dialectulū macedo-romānū a poemei populare franceze languedociene *L'Escrivete*,—*V. A. Urechie* a publicatū câtū-va timpū unū diarū macedo-romānū *Frățilia*, și ca Ministru de culte și instrucț. publ. a făcutū sē-se traducā unele cărți bisericescī în acestū dialectū. Rēposatulū A. Bagavū a publicatū o *Carte de cetire*, ér' la 1888 începuse a publica în Bucurescī o revistă macedo-romānă sub titlu *Macedonia*, care însă după câte-va numere a încetatū.

Literatura dialectulū romānū-istrieanū. Aici nu putemū vorbi decâtū de urme de limbă. Atențiunea învățătorū asupra acestū restū de Romāni, deja condamnați la perire, și asupra limbei lorū, a tras'o unū Antonio Covaz, care la 1846 publică în diariulū *Istria* din Tri-

5). Conv. Lit. an. II (1868—9 Nr. 21--24).

estă un articol asupra Românilor din Istria și a dialectului lor, producându și câte-va mustre de limbă. Mai târziu l cercetă Ionu Maioreșcū și rezultatul cercetărilor lui s'a publicat sub titlul *Itinerariu în Istria și Vocabulariu istriano-român*, Iași, 1874. Acesta însă nu multă adause la cunoștința acestui dialect. Mai multă lumină s'a făcut asupra lui prin publicațiunea *Tecsturilor istriane* de Fr. Miklosich ⁶⁾. Un mic text intitulat «romano-slav» cuprinzându traducerea novelei I Giornata I din Decamerone alu lui Boccaccio se allă publicat în opera lui G. Papanti, *I. Parlari italiani*, Livorno, 1875, p. 687; textul scris după limbajul din Berdo (Valdarsa în Istria) este foarte amestecat cu slavisme.

(Fine)

6). Op. cit. partea I. Viena, 1881.

Indreptări și întregiri

Pag. 6 șirū 6 cetesce : *mais-magis* ; p. 7, la nota 16 adauge : Gröber's Grundriss d. rom. Philolog. I. 531, 579, 816 ; p. 16 ș. 25 c. *cu h* ; p. 22, ș. 27. c. *balteus* ; p. 27 și 18 c. *Catus* ; p. 29 c. *Festus* ; p. 29 și 31 c. *ἄριστον* ; p. 29, ș. 33. c. *minasset* ; p. 33, ș. 22. c. *languente* ; p. 34, ș. 30. c. *luto* ; p. 38 ș. 14. c. *Croația* ; p. 40, ș. 13. c. *tusyra* ; p. 43 și 31. c. *Diefenbach* ; p. 60 ș. 33. c. *μετά* ; p. 60, ș. 34. c. *Analecte* ; p. 62, ș. 14. c. articolulū -*lu* și -*a* ; p. 63, ș. 2 j. c. bizantinū ; p. 71, ș. 26. c. *arhaicū* ; ibid. ș. 30 c. applicare ; p. 82, ș. 36. adauge : Gröber's Grundriss d. rom. Philolog. I. 571, 679 ; p. 85, ș. 25. c. *τάβλα* ; p. 86, ș. 30. c. *κοιτίω* ; p. 88, ș. 38. c. *slavischen* ; p. 99, ș. 28. c. *Romanum* ; p. 99, ș. 39. c. *latino* ; p. 111, ș. 17. c. Sânt Iana ; p. 175, ș. 6. c. *povesti* ; p. 209 ș. 5. c. *Radu* ; p. 231, ș. 25 c. *Cronica anonimă III* ; p. 232 ș. 4. c. *Cronica anonimă IV* ; p. 232, ș. 7 c. anonimulū III ; p. 237 ș. 13 adauge : Melchisedecū episcopulū (+1898) a scrisū *Cronica Romanulū, Cronica Hușilorū, Notițe, Țamblacū* ș. a. ; p. 257 ș. 20 c. *slavo* ; p. 258, ș. 28 adauge : *Alecsandru Cihac* (+1887) a publicatū la 1870 și 1879 *Dicționarulū etimologicū daco-românū* (Dictionaire d'etymologie daco-romane) în două volume, operă superficială și tendențioasă, afară de aceea îi lipsescū cunoștințele filologice absolutū necesare pentru asemenea lucrare, din care cauză etimologiile cuvintelorū, mai alesū în volumulū II unde se tratéză partea cea mai grea, se întemeéză în cea mai mare parte numai pe asemănări depărtate de cuvinte fără legătură internă. Partea mai importantă a dicționarulū zace în materialulū avutū de cuvinte depusū în elū ;—p. 306, ș. 16 adauge : I. Budaș Deleanū, fiū de preotū din Transilvania, s'a născutū pe la 1760 și prin alū doilea deceniū 'lū aflămū consilierū la guvernulū din Lembergū unde a și muritū.

INDICELE LUCRURILORŪ

- A. protetică 48, 62; *ă. ă*
 3. 198
 Afinu, 174
ἀζουές 61
 Albina românească 128
 Alecsandria 181
 Alimorî 112
 Anecdote 177, 321
Ἄνις 59
 Aravona 40
 Arhitectură 132
 Arghezi 112, 174, 183.
 A-Român (Armân) 44
 Articolu, definitiv 13, 58;
 uedef. 15; orig. art. 16
 seq., urme de art. 58
 seq., 62 seq.
 Arvună 117.
 B. bi=ghi, 48, 53, 84
 Bălauri, 174
βάλλε și *βάλλαι* 58, 61
 Baltagul 40
Βάνες 61
 Barbaricum 64
 Basmu v. Poveste
 Bătrâni 118, 117, 267
 Bibliotecă 132; Tribunei
 175
Βλακεία 45
Βλάξ, *Βλάξες* 45
 Bôcetă 165
Βότω Δόμτω 62
 Brescu n. de loc. 40
 Brezaia 39, 173
 Bucorija 40
 Bucóvnă 137, 147
 Buhaiu 172
 Bugomilă 181
Βούργω 58
βούτιες 61
 C. ce, ci. 5; *ç* 48; vacil. 56
 Călucei 174, 312
 Calulă-de-auru 174
 Cânt. a României 306, 311
 Cântice bătrânesci 162,—de
 stea 174
 Cântecul doriloră v. Bôcetă
 Căpară 117
 Căpetenia castrelor și țin-
 turiloră Vlăchiloră 42
 Capul n. de loc. 40
 Cărți latinesci 101
 Căsătoria 130
 Casnete 112
 Catechismulă de Sibiu 192,
 —calv 195.—cu lit. lat.
 195, 196
 Causele unității l. româ-
 ne 92
 Cenușerăsa 174
 Cerbulă 115, 173; —cu côr-
 nele de aură 174; 40

- Cerulū se deschide 114
 Chiuiturī v. Hore
 Ciclu epicū pop. 163
 Cimiliturī v. Ghicitorī
 Cirilū 75
 Cl— 48
 Cloșca de aurū 174
 Coteriī literare 282
 Codicele mănăstirii Seculū
 191;— voronețianū 184
 189;—sturzanū 191.
 Colinda 39, 115, 161, 312
 Comericiulū Daciei 130
 Conjurațiune 123
 Consinđiana 112, 174
 Credințe 180
 Creștinismul în Dacia 110
 Cronică,—anonime 204;—
 putnénă 205, Hurulū 206;
 —anonimă I. 211;—ano-
 nimă II 216;—anonimă
 III 231;—anonimă IV
 232;—M-rei Prislöpū 237
 Cucul, n. de loc. 40
 Cultulū morțilorū 130
 Cultura în Dacia 129 seq.
 Curierulū românescū 128
D trecutū în z 6, 56, în
 r 82
 Dacia-Tabula rusa 66, —
 colonie clasică 73
 Daci v. Influența; = Ro-
 mâni 64, fusiune? 72
 Dafinū 174
 Danielu 39
 Datine 180
 Descânțece 115, 169
 Desfacere 69
 Detoriū 117
 Dialecte, deosebiriile față cu
 I. rom. 47
 Dicală v. Proverbe
 Dicētore v. Proverbe
 Dina munțilorū 174; flori-
 lorū 174;—dinelorū 174
 Disă v. Proverbe
 Divinități dace 68,—păgâne
 în Dacia 110
 Doină 167
 Domnana (Dómna Ana?)
 39.
 Domnū, 117, 267
 Dorilă 174
 Draculus 62
 Duculus 39
 Dzer 40
 Dzguta 40
 E. trecutū în i 8,
 'Εγοζουλέντε 58
 Evangeliē cu lit. lat. 196;
 —țigănescă 170, 321
 Evangeliariulū de Londra
 191.
 F trecutū în h 48
 Fama Lipskăi 127
 Fanariotū (caract.) 148, 143
 φάνταρα 61
 Farmecū 169
 Fata din buturugă,—din
 rodie;—de aurū 174
 Fētū-frumosū 174
 Flesiunea, — nominală 9;
 nominat. 12, celelalte ca-
 surī 13, v. articolū;—
 verbală, particularitați
 18; timpurī ausiliare 18;

perfect. tare 91, condit. 18, infinitiva cu *ad* 19; suflése pers 19,—urme vechi de fles, 59 :—fără *eză* și *escă* 91.

Floriile 114

Fluyara 39

Fóia p. minte etc. 128

Folkloră : studii 179

Frânturi de limbă 172

φρίτζα 61

φριζάτορ 61

φουρδάτα 61

G înainte de e și i 6

Gazeta Transilvaniei 128

γένιερ 53

Geografia Ardealului 237

Ghermanulă 113

Gheunóia 174

Ghicitori 171

Gl—48

Glieg 40

γοιάρτις 53

γοῖνος 53

Graulu, n. de loc. 39

Grecism 74 125, 135, 142, 314

Grecă, nume de rușine 41

Grun 40

H. omisă la începută 52

Hore 169, 321, 327

Horea 155

Hurula 296

Ieulus (Yeulus) 39

Idiotismii 172;—lat. rom. 33

ίγγερ 62

Impăratu 119

Influențe,—pasive : dacă 65;

—grecăscă 73, 142;—slavonă 75; francesă 151, lat. și francesă 108;—active : asupra l. grecesei 84; asupra l. maghiare 87;—asupra l. slavice de sudă 88.

Inmărmurescă 101.

Iroșii 173

ίσα 61

ιστριανά, ιστριάνιδες, ιστρι-
δες 171

Ιωλίο- 58

J trecutū in z. 7

Jana 112

Jintiță 39

Jocuri de copii 172

Jude 116, 117, 267

Judecată 117

Județu 117

Jurați 116, 117

Jurep 39

Jus Volachie 268

K asibilatū 85

Καλο- 58, 61

Karuca 40

Katerva 40

Κλεισοῦρα 61

Κόρδα 61

Κόρτις 61

Κόρτιν 58, 61

Kulastra 40

Kyratura 40

L in articolu neomisă 48
trecutū in r. 81, pas-
tratū 50,

Lado 112

Limba 88,

- română în sec. 8 în Panonia și Scitia 64; barbară, scitică 63, 64; situația și rola între limbile romanice 35, 89;— în corespondență oficială 121, în coresp. și acte private 123; generalizarea în biserică 124; asonică 54; tracică-ilirică 5, 88;—populară în biserică 98, 100;—macedonică 63; sub fanarioți 125 —lat. față cu rom. 109, —dacă 67
- Lecsicală: elemente române 22;—lat. populară 26;—umbrică 31; oscic 82.
- Lecsiconul de Buda 260
- Ledescul n. de loc. 40
- Legătură 170
- Lege 117;—vechie 268.
- Legende 175
- Lerescul n. de loc. 40
- Leră 111
- Lex antiqua et approbata 268
- Λίστρια* 56
- Literatură apocrifă 181
- Λωκ* 61
- Lunia curată 113
- Lupatul n. de loc. 40
- Λουπο* 58, 61
- M finală omisă 9, nasală -mnj 85
- Maghiarismul 157
- Măhaci 191
- Mama-păduri 174
- Manuscripte vechi 133, 189
- Marașul 23
- Marculă boilor 113
- Martini 113
- Martî-séra 174
- Martură 116
- Maurovlachă 39
- Meșilă 174
- Mei 55
- μέσα* 61
- Mezulus 39
- Miedă 54
- Mikula 39
- μισσογράτορ* 61
- Misiodaci 47
- Monete rom. cu inscript. lat. 102
- μουλιουσανοι* 62
- μουντες* 58, 61
- N între două voc. 92, trecut în r. 50, 80. 92, 184, în 185. nasală 88. —*nt* la verbe omisă 19.
- Necrologul lui Ștefan 237
- Negul 63
- Negulus 39
- νοβο* 58
- Nomenclatură agricolă 72; bisericăscă, religioasă 111, 116; — scrierei 97; — trupului 70; —de țesut 72; juridică 117; —politică 117
- Numărul Românilor 43
- νούμερον* 61
- Ō vaccil. în π 8. 88
- Obiceiul pământului 267

- Ὁμός 61
 ὠγαίτω 61
 Organul^u Luminării 105 262
 Orație la nuntă 173, 312
 P trecut^u înainte de i în
 ch. 48
 Păcală 77
 Păcălituri v. Anecdote
 Păliile 111
 Păpărude 173
 Părliile 115
 Patronii în Dacia 118
 Pausavit 52
 Pentecostariu 191
 Pictură 133
 Pietri pe morminte (epi-
 taf) 128, 133
 Pietrosul n. de loc. 40
 Pîrpiruă v. Păpărude
 Plugușorul^u 172
 Poesii glumete și batjoco-
 ritore 170
 Pomelnice 103
 Popă 116
 Poveste 174
 Pravila de Govora 196
 Prejda 40
 Prepozițiuni 21
 PRIMAVERA 52
 Prislop^u (M-re) v. Cronica
 Proverbe 170; — lat.-rom.
 33.
 Psaltirea scheiană 184, 190
 Putyra 39
 Radul 40
 Raduscul n. de loc. 40
 Relele aduse din străinătate 154
 remasisse 52
 Remascerea 125
 Ritus Volochie 268
 Români, orig. numelui 44
 nota 25; — în Dalmația,
 Bosnia, Albania, Pano-
 nia, Croația, Slavonia,
 Serbia 49; — *Ρουᾶροι* 38;
 Romani Dalmatiae 39;
 în Galiția și Polonia 40;
 la Bug^u 40; în Penin-
 sula balcanică 41; teri-
 torul^u ocupat^u ađi și nu-
 mărul^u 43, — starea lor^u
 145; străinii contra lor^u
 136, 156, caracterul^u 42
 131, 324
 Rotacismul^u 80
 Rotundul n. de loc. 40
 Rugăcini 170
 Rumeri 44
 Ῥουσιάνα 55
 Ῥουλινα 55
 Rusale 114
 S final^u la subst. și adiect.
 omis^u 9, 57; — la verbe
 19; — trecut^u în ș 7, se=
 ș 56, 85
σαγία 61
 Sămbe, Sămbea 112
 Sănđiana 174
 Scitia 64
 Scolă 132; de Cotnar^u 133;
 Rădăseni 134; în Tran-
 silvania, Moldova, Mun-
 tenia 134 seq.; — rom.
 lat. 139; — scolă grecescă
 149, 152; — în parochii

- 157; — Româniî opriți
dela scôlă 140
- Scorpie 174
- Sculptură 132
- Semne latinescî 101
- Sërbătorî latine 111
- σεργοί* 53
- ΣΕΤΝΑΙ* 52
- Sehelba 40
- ΣΕΚΟΛΟ* 52
- σεζούρισα* 61
- Sëptëmăna nebunilorü 113
- σέοβλοι* 62
- Şesul n. de loc. 40
- Sintacsă 20, 259
- σζάμνον* 61
- σζάρα* 61
- σζεπτε-ζάσας* 61
- σζουάνες* 61
- Slavismulü, întroducerea
75; consecințele lui 107;
scóterea 124 seq.
- Smeî 179
- Snóve v. Anecdote
- Societatea filosoficéscă 126
- Stămăria 47
- Stéua 173
- Stresina 39
- Strigarea peste satü 114
- Strigături v. Hore
- στρογγες*
- Studiî v. Folklorü
- Sucna-Murga 174
- Suflarea bucinului 115
- Suliza 65
- Sum·chetru 47
- Sumedru 47
- T** finalü omisü 19, aspi-
ratü in **†** 6
- Tatălü nostru 102
- Teatru în Dacia 129; po-
pularü 172
- Terminologie v. Nomencla-
tură
- Tipărituri vechi cu lit. lat.
104 seq.
- τόρα* 60
- Tipografie 132
- Tradițiuni 176
- Tuduru 39
- τουρβολίη* 55
- Turcă 173
- Tusul n. de loc. 40
- Tusyra 40
- U finalü 150
- Unirea relig. cu Roma 137,
consecințele ei 139 seq;
— celorü trei națiuni
123
- Unitate limbei lit. 188
- Urga 112
- Usura 117
- Vascul n. de loc. 110
- Vergelulü 114
- Vêrtolomeiü 113
- Vi=ghi 84
- Isñ 97
- Viera familiară în Dacia
- Viêt 28
- Vifleimü 173
- Vilcana 39
- Vilcan 39
- Vinerea-mare 114
- Vlachia major. 37;—minor
37;—vechie 38;—mare
47;—mică 42;—de susü 42

Vlachū 45	Voronețiană v. codice
Vlassini 39	Vraja 169
Vodă 119	Ware 40
Volachie și Voločie 268	Yculus v. Iculus
Voinică-infloritū 174	Zăḃa 61
Vorbă bătrână v. Proverbe	Zirnă 112

INDICELE SCRITORILORŪ

- Achirie 195
 Absente Uricarulū 228
 Alecsandrescu Gr. 304, 316
 321-2, 325-7
 Alecsandri 164, 168, 169,
 173, 178, 281, 282, 285
 293, 294, 296, 305, 309
 315—6, 331
 Alecsi I. 261
 Amfilochie ep. 150
 Amiras 232
 Aricescu 251
 Aristia 312, 314
 Aron ep. 142
 Aron V. 183, 305, 312,
 320, 322-3
 Arsene M. T. 178
 Asachi Gh. 128, 288, 314
 320, 326, 330
 Atanasie mitrop. 103, 138
 Atanasescu D. 333
 Azarie 207
 Bagavū A. 334
 Băicanū G. 177
 Bălăcescu 321-2, 326-7
 Bălăşescu M. 263
 Bălcescu N. 187, 247, 250,
 274, 306, 311
 Băncilă P. 174, 182,
 Baracu I. 183, 305-7, 323
 Bariţū G. 250
 Bărnuiţū S. 266, 267, 271,
 274
 Baronzi G. 320
 Bârseanu A. 162, 168, 169
 Basarabū M-vodă 145
 Beldimanū A. 305, 312, 316
 Bibicescu C. I. 162, 165,
 168
 Bobū v. Fabianū
 Bobū I. 157
 Boiadgi 126, 333
 Bojinca 238
 Boliacū C. 304
 Bolintineanu D. 279, 280,
 285, 305, 310, 319, 320
 322, 331
 Bota I. 175
 Branconviciū Gh. 225
 Brancoviciū S. v. Sava
 Braşoveanulū Eust. v. Eus-
 tatie
 Brătianu C. I. 274
 Buburuzeiū I. 227
 Budai v. Deleanu
 Bujoreanu M. I. 381
 Burada T. 162, 172
 Cacavela E. 202
 Câmpeanu I. 266
 Câmpineanu I. 153

Candrea v. Frâncu
Canta I. 233
Cantacuzina Iord. 197
Cantemira D. 228, 251,
 265
Caragiali C. 315
Carajani I. 334
Caramfilu A. 164, 168,
Cârjă L. 273
Cârlova V. 283, 285, 294
Carp 336
Catina 340
Cavallioti A. T. 332
Cichindealul v. Tichindealul
Cihac A. 74, 80, 336
Cipariu T. 105, 250, 251,
 253-5, 262
Clainu v. Micula
Clănau v. Herulul
Codrescu Th. 250, 320
Cogălniceanu I. 209, 233
 305, 321
Cogălniceanu M. 238, 246,
 250, 274, 315
Coloși V. 257
Conachi C. 288
Conțu I. 312
Constantinu căpitanul 224
Conta V. 267
Corbea T. 256 not. 277,
 288
Coresi diac 193
Corneli I. 257
Costin M. 185, 196, 276
 305
Costin N. 225, 265
Covaz A. 334
Créngă I. 178, 331

Crețeanu Gh. 301
Crișianu S. 260
Dămianu Iog. 209, 227,
 231
Daniila 332
Danovici P. 227
Dascălu v. Simion
Daulu T. 162
Deleanu Budai I. 253, 260,
 278, 305-6, 321
Depărățeanu A. 304
Diacu v. Tudora
Dionisie Eccles. 235
Donici A. 322, 325-7
Dositeiu mitrop. 185, 200,
 258, 267, 305
Dubău T. 227, 231
Dumitrescu I. 331
Eftimie 208
Eliade I. R. 127, 127, 153
 187, 261, 279, 283 305
 307, 314, 316, 320, 322
 325, 326, 331
Eminescu M. 301
Eremitul din Carpați 291
Esopu 324-5
Eustratie Brasoveanul 259
Eustratie Iog. 200, 215
Fabianu Bobu 321
Faca C. 320
Filimonu N. 175, 331
Filipescu Cap. Const. 224
Filoteiu Calug. 199
Florianu Ar. 250
Fogarași St. 195
Fotino 150, 301
Frâncu-Candrea 165
Fundescu C. I. 172, 175

- Gavriilū super. 207
Gheorgache log. 234
Ghermanū Nisis 198
Ghenadie mitrop. 197
Ghica Gr.-vodă 103
Golescu C. 153, 314
Golescu I. 261
Golescii 296
Greceanū R. 198, 225
Greceanū Ţerb. 198
Grigore popa v. Măhăcene
 Hagi v. Vurdună
Haliciū 276
Hasdeū A. 274
Herce 195
Hinţescu 171, 178
Hrisoverghi 290
Hurmuzachi E. 245
Hurulū 206
 Iene Popa 193
Ilarianu P. A. 238, 249,
 271
Iliescu T. 334
Ilinca Pătraşcu 103
Ionescu S. G. 180
Inochentie ierom. 197
Iorgoviciū P. 252, 255,
 260
Ispirescu P. 171, 172, 175,
 177
Istrate N. 320, 322
Ivireanulū A. 199
 Jarnik 168, 169, 172
 Lăpădatū I 304
Laurianū T. A. 238, 247,
 250, 252, 254, 255,
 261, 266
Lazarū Gh. 127, 152 notă
 47, 266
Leake M. W. 333
Leurdeanū St. 237
Ligaridi 197
Loga Diac. 261
Lucius 256 not.
Lucrătorū-Tipogr. v. Ispi-
 rescu
Lupaşcu P. D. 170
Lupulū v. vodă 124, 135
 Macarie 208
Macedoneanulū M. 197
Măhăcene Tecste 191
Majorescu I. 335
Maiorū P. 125, 126, 176,
 186, 238, 243, 250—2,
 257—8, 260—1 272
Maiota Gh 273
Mămuleanu P. B. 288 321-2
Măndrescu C. S. 165, 168-9
Mangiuca S. 180
Maniu V. 250
Marianū S. Fl. 164, 168-
 70, 173-4, 176, 178, 180
Mărgineanulū 175
Marienescu M. A. 162, 164,
 178
Massimū 252, 254-5, 334
Melchisedec egum. 187
Melchisedecū ep. 336
Mera T. I. 175
Metodiu 75
Miculū Inocenţiu 141
Miculū S. 105, 108, 125-6
 186, 239, 252, 257, 259
 266, 270
Mihaiū Popa 193
Milescu N. 198, 217, 256 n.

- Miklosich F.** 333, 334
Milo M. 315, 319
Minotto F. 250
Misailă căl. 216
Mitrofană ep. 198
Mocsalie v. Moxă
Moldovanu I. 175
Molnar v. Morariu
Morariu I. 260
Moru St. 236
Motă I. 175
Movilă P. 124, 198, 200
Moxa M. 275, 216
Munteană St. 168, 168
Munteanu Gavr. 263
Murgu G. 238, 266
Murgu log. 207
Mureșianu A. 271, 280,
 290, 294
Mustea 231
 Naumă Cloc. 204
Neagoe-vodă 207, 264—
 266
Neculcea I. 176, 186, 232
Neculescu M.
Negri C. 274, 288, 297
Negruzzi C. 290, 304-5
 315, 320, 322, 330
Nicoleanu N. 304
Nifonă patriarh. 133, 207
Noacă S. M. 312
 Obedenari 109, 175
Odobescu A. 177, 179 331
Orășană T. N. 323
 Panonianulă A. D. 197
Pană Anast. 274
Pană Ant. 171—1, 174,
 177—8, 182, 274, 282,
 306, 312, 323, 326
Patrizza 197
Pelimon A. 312
Peluzio Vito 202
Peștișelă M. 195
Petrescu V. 334
Petrino D. 304
Pompiliu M. 164
Pogoră V. 312
Popa Gr. 191
Popa I. 182
Popa I. din Vințu 196
Popă 267
Popescu B. 225
Popoviciu St. 256 n.
Popu V. 251
Pumulă A. 263
Pungă-Golă S. 178
 Răcocea 127
Radu Gram. 191
Rădulescu G. 253, 255
Rățu V. 250
Reteganulă P. F. 164, 168,
 175
Romanulă v. Zilotu
Rosa C. G. 333
Roseti C. A. 304 322
Rusetu I. 316
Ruso A. 306
 Șaguna A. 157
Șandoră A. 312
Șăulescu Gh. 206, 261, 326
Sava ep. 124
Sbiera I. 162, 175, 182
Seavinschi D. 312
Schott frații 175
Scolariulă 260
Serbu I. 326

- Sevastos E. 165, 280
 Sichleanu A. 304
 Silvestru ierom, 196—7
 Sima Gr. 172, 175
 Simion Dasc. 215
 Șincai Gh. 195, 108, 125,
 126, 186, 241, 252, 599
 Sionu G. 300, 312, 320,
 326
 Slătineanu I. 313, 316
 Șoimescu N. I. 320
 Șoimescu I. 235
 Șoimiroviți 104
 Sora Noacū v. Noacū
 Stamati T. Dr. 177, 303,
 312, 326
 Stănescu N. B. 175
 Stefanu-celū-Mare 276
 Strâmbeanu T. 320
 Stroici log. 102, 202, 258
 Șuluțu mitrop. 157
 Sunyogh Fr. 196
 Tașcu v. Ilescu
 Țamblacū 133
 Tăutu G. 320, 322
 Tarța 266
 Tempea R. 260
 Teodorescu D. G. 162, 168,
 170, 172—4, 180
 Teodori A. 257
 Teodoroviciu 257
 Teodoru log. 123
 Teodosie Vestem. 197, 219
 Teodosie log. 206
 Teofilu mitrop. 197
 Țichindealū 325
 Tomaidulū A. 198
 Tordași N. 194
 Tröster 104
 Tudorū diacū 194
 Thunmann 332
 Tunusli 301
 Urechie N. 103, 185,
 205-6, 213, 227
 Urechie Gr. 200, 214
 Urechie A. V. 187, 331,
 334
 Văcărescii 277, 285, 287
 Văcărescu A. 287
 Văcărescu Ienăchița 235,
 287 327
 Văcărescu I. (banulū) 287
 Văcărescu S. Iancu 235,
 260, 278, 288, 313-4,
 316
 Valecaldeanū I. 334
 Varlaam mitrop. 199
 Veniaminū mitrop. 250
 Viciu B. 174
 Voinescu I. 316
 Vulcanū S. 157
 Vurdună P. Hagi 172
 Zacanū Efr. 134, 194
 Zamfirescu M. 304
 Zilotū R. 186, 236 v.

UNIVERSITY OF TORONTO
LIBRARY

Do not
remove
the card
from this
Pocket.

Acme Library Card Pocket
Under Pat. "Ref. Index File."
Made by LIBRARY BUREAU

